

**СРЕДНИЙ
КУРЫМВЛАН
ИСТОРИ**

**РЕДАКТОРЖЫ
ПРОФЕССОР
Е. А. КОСМИНСКИЙ**

МАРГИЗ ★ 1947

Мар.-г. СССР НАУКЫВЛАН АКАДЕМИН ИСТОРИ ИНСТИТУТ

3-957.

СРЕДНИЙ КУРЫМВЛАН ИСТОРИ

СРЕДНИИ ШКОЛЫН 6—7 КЛАССВЛӘШТӢ
ТЫМЕНЬШӢВЛӘЛӘН ЛЫКМЫ УЧЕБНИК

Редакторжы профессор
Е. А. КОСМИНСКИЙ

*РСФСР Наркомпрос утверждаймы рушла книгй гыц кырык-мары
йӱлмӱшкӱ сӱрӱмӱм Марийский АССР Наркомпрос утверждаен*

МАРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЙОШКАР-ОЛА 1947

П Ы Т Ä Р И Ш О Т Д Е Л И Р СРЕДНИЙ КУРЫМ

І ГЛАВА.

ЗАПАДНЫЙ РИМСКИЙ ИМПЕРИ ДÄ ВАРВАРВЛÄ.

ападный Римский импери V к. пйтйшäшйн пйтен (пала). Римский рабовладельческий общество рабвлän дä колонвлän революционный движенидон дä варварски воуен нälмäшвлäдон пыдыртымы ылын. Тенгелä чөлөөчөстөвүн историшты пйтäриш кого период эртен — древний мир истори — дä кокшы период тйнгäläлтйн — средний курым истори. Ти период древний мир дон у веремä лoшты (покшалны) киä, седйндон тидйм средний курым маныт. Средний курымын древний мирыштышла рабовладельческий строй господствуйыде, а феодально-крепостнический строй господствуен.

**Варварский
племявлä.**

V курымын Римский империм пыдыртышывлä дä тйдйн территориэш йшкймйштйн королевствывлäm основайшы тй варварвлä күвлä ылыныт?

Римский импери гйц северышты дä востоковышты, средний дä восточный Европын шйргйвлäштй дä степьвлäштй, независимый шуку племявлä йленйт. Римский империн лишйл пашкудывлäжй германский племявлä ылыныт. Пақыла восток велнй славянвлä йленйт.

Варварвлän йлймäшйм Юлий Цезарь сирен, тидй Галлийым воуен нälмй годым германский кыды племявлäдон вäш лин ылын (у эра яктешй I к. пелйштй).

Цезарь сирѣмѣ племявлѣ полукочевой Ылымашѣм Ыленѣт. Нѣнѣн главный занятышты скотоводство дѣ охота ылын; земледелидон нѣнѣ чѣдѣ занимаенѣт. Нѣнѣ волькым кѣтѣш дѣ охоталан яжо вѣрѣм кѣчѣл шѣрен переселяялтынѣт. Нѣнѣ родовой стройдон Ыленѣт, каждый род Ышкѣмжѣн родовой старшинам айырен. Землялѣн нѣнѣн частный собственность уке ылын. Земля цилѣ родын ылын дѣ цилѣн икуэш ровотаенѣт. Варварвлѣн тѣ веремѣн классвлѣ уке ылын, цилѣн равный ылыныт. Нѣнѣн государство уке ылын, корольвлѣ уке ылыныт. Нѣнѣ война веремѣш веле военачальниквлѣм айыренѣт.

Римский дѣ греческий мол писательвлѣ сирѣмѣ гѣц, осовынок знаменитѣй римский историк Тацитан сирѣмѣжѣ гѣц (у эрѣн I к. пѣтѣшѣшѣн), варашы шудѣ ивлѣштѣ варварский племявлѣ Ылымѣ годом лишѣ вѣшталтмашвлѣ гишѣн мѣ пѣленѣ.

Варварвлѣ изин-олен утларак оседлый Ылымашѣш ванжен миѣнѣт. Нѣнѣ солан Ылѣш тѣнгѣлѣнѣт. Солашты Ылѣшѣвлѣ ик родын ылыныт. Каждый семьян Ышкѣмжѣн дворжы дѣ томажы ылын.

Варварский племявлѣ земледелидон когоракын занимаеш тѣнгѣлѣнѣт. Но нѣнѣ эче худан землям обрабатываенѣт, тѣдѣм удобряйыделѣт. Нѣнѣ шѣргѣм йылатенѣт ѣль степыштыш землям тѣрвѣтенѣт, урожайым нѣлѣнѣт дѣ вара ти землям шуку иѣш коденѣт дѣ вес вѣре у вѣрвлѣм обрабатываеш тѣнгѣлѣнѣт. Седѣндон нѣнѣлѣн земледелилѣн шуку вѣр келеш ылын. Кого пространствывлѣ тенгеок нѣнѣлѣн охоталан дѣ скотоводствылан келеш ылын. Нѣнѣн населени шуку лимѣкѣ, племя занимайымы земляшты тѣдѣ уже Ышкѣмжѣм пукшен лыктын кердте дѣ у вѣрвлѣм Ылѣшѣжѣ кѣчѣлшѣшлык ылын.

Родовой дѣ
военный
знать.

Тацит сирѣмѣ варварский племявлѣ землям первишѣлѣок иквѣреш, цилѣ родон, ладаенѣт. Шуку земляжок цилѣ родын обѣий пользеш кодын (волькым кѣтѣм вѣрвлѣ, охоталан шѣргѣ). Но ѣнде каждый семьялан обрабатываешыжы осовын участокым пумы лин. Тѣнѣмок родовой старшинавлѣ кого дѣ яжо участоквлѣм плучаенѣт. Тенгелѣ родын членвлѣ лошты равенство пыдырген дѣ родышты родовой знать лин.

Варварский племявлѣ шѣрен воуенѣт. Кушкын шошы пѣургѣвлѣ цилѣнок воинвлѣш шотлалтынѣт. Нѣнѣ лошты кыдыжы совсемок ровотайыделѣт, войнадон дѣ кравымашдон веле Ыленѣт. Нѣнѣ отрядвлѣшкѣ (дружинывлѣшкѣ) ушненѣт. Техень дружинывлѣм вуйлалташ военный вождѣвлѣ шагалыныт. Дружина дон тѣдѣн вождѣ лошты цаткыды связь лиѣлтѣн. Бойышты вождѣм пуштыт ылын гѣнѣ, дружинниквлѣ враглан ѣль кѣсѣм пѣрѣктѣшѣшлык ылыныт, ѣль колышашлык ылыныт. Удачный поход паштек добычым шѣвѣдон пайыленѣт. Вождѣвлѣ кого пайжым плучаенѣт, дѣ нѣнѣн богатствышты шукем миѣн. Тенгелѣ изин-олен, родовой старшинавлѣ гѣц дѣ военный вождѣвлѣ гѣц родовой дѣ военный знать лин миѣн.

Варварвлән народный собрани.

Знатныйвлән земляштѣ дѣ волькышты шукурѣк ылын. Военнопленныйвлѣ гѣц нѣнѣн рабвлѣят лиѣш тѣнгѣлѣнѣт. Варварвлѣ рабвлѣм римлянвлѣ гѣц лучирѣк урденѣт манын Тацит шайыштеш. Рабвлән ѣшкѣмѣштѣн хижина, ѣшкѣмѣштѣн хозяйство ылын; нѣнѣ ѣшкѣмѣштѣн господавлѣлән оброкым киндѣдон, тканьвлѣдон, волькдон тѣленѣт.

Варварский племявлѣ цилѣ важный делавлѣм шукердшенок народный собранивлѣштѣ решенѣт. Ти собранивлѣшкѣй племян цилѣ кушкын шошы пѣэргѣвлѣ полный вооруженидон миѣнѣт. Варварвлән родовой дѣ военный знѣть лимѣкѣй, тѣнѣм нѣнѣ ѣшкѣмѣштѣн осовын совещанивлѣм ѣштѣш тѣнгѣлѣнѣт. Знатныйвлѣ ѣшкѣмѣштѣн совещанивлѣштѣ война гишѣн, землям распределяемы гишѣн, Римдон сношени гишѣн делавлѣм обсуждаенѣт. Окончателный решенилән нѣнѣ народный собраним погенѣт. Народный собранивлѣштѣ речьвлѣдон знатныйвлѣ веле выступаенѣт. Воинвлѣ нѣнѣн предложенивлѣдон соглашаенѣт гѣнь, тѣнѣм воинвлѣ ѣшкѣмѣштѣн одобряймашым анжыкташ, оружием цонге шинѣт. Согласын агыл ылыныт гѣнь, нѣнѣ когон саслаш тѣнгѣлѣнѣт. Народный собранивлѣ преступленивлѣм ѣштѣм гишѣн суенѣт, сек кого преступленивлѣэш изменым дѣ трусостыым шотленѣт. Измениквлѣм пушѣнгеш сѣкенѣт, труслѣм купышкы цикенѣт.

Варварский кыды племявлѣжѣн корольвлѣ лиѣш тѣнгѣлѣнѣт. Корольвлѣм знатныйвлѣ логѣц айыренѣт. Корольвлән власть айырымы ылын дѣ наследствылан ак ванжы ылын. Корольвлѣ кого добычым плучаенѣт. Нѣнѣн шуку земля, вольк дѣ рабвлѣ ылын.

Тенгелѣ варварский племявлән родовой дѣ военный знѣть лин. Рабвлѣят каяш тѣнгѣлѣнѣт, но нѣнѣ эче чѣдѣй ылыныт дѣ повинностыштѣт нѣнѣн лелѣ агыл ылын. Шуку народшок свободныйвлѣ ылыныт. Варварвлән классвлѣ лиѣш веле эче тѣнгѣлѣнѣт. Тидѣндон варварвлән строй Римский империн рабовладельческий строй гѣц когон отличаялтын.

Римский импе-
ришкы вар-
варвлән напа-
дайымашвлә.

Варварвлән населени кушкын миэн, дә нһинһлән земледелилән, скотоводствылан дә охоталан со шукуы дә шукуы земля келеш ылын. Нһинһн военный знать ышкымыштын дружинывләдон соок воюаш дә краваш йәмдй ылын. Седьндон варварвлә соок

Римский империн границавләм тревожаенйт. Нһинһн набегвлә гьц империм защищаш римлянвлә Рейн дә Дунай мычкы крепостьвләм, валвләм, йәмвләм дә сторожевой поствләм ыштым цепьдон границам укрепляеныт. Римский пограничный крепостьвлә гьц вара техен халавлә кушкыныт: Кельн, Майнц, Страсбург, Вена. Но германецвлә дә молы варварский племявлә кынамжы укрепляймы граница гач ванжен кердһнйт, дә римский императорвләлән нһнһдон кужын воюаш вәрештын. У эран III курымын готвлән варварский племявлә Дунай гач ванженйт дә империиш пырен кенйт. Римский императорвләлән когон труднан веле готвләм Дунай вес векй поктен колташ лин.

Варварвлән набегвләдон кредәләш империлән со трудна дә трудна лин миэн. Римский империи рабвләм дә колонвләм когон эксплуатируйымашеш, когон лелы налогвләм нәлмәшеш цилә труйышывләлән ненавистный лин. У эран III курымын рабвлән дә колонвлән восстанивлә империн разный месташты цәрнйдеок лин миәнйт. Римский империя слабкәэмьн. Тьдһн хозяйственный ыләмәшйжй вален миэн, торгейймәш чьдемьн, халавлә охыремьнйт. IV курым пьтһмй годшы гьц империи уже варварвлән напор ваштареш шагал кердте. Варварский племявлән целый союзвлә империн граница гач ванжаш тьнгәлһнйт. Тьнәмок римский рабвлә дә колонвлә восстанивләм ыштенйт, варварвлән отрядвлә сага пижһнйт, римский халавлән воротавләм нһнһлән пачыныт, кого добычым моаш лимй паянвлән поместьевләшкй нһнһм нәнгенйт. Римлянвлән гань классовый кого эксплуатаци варварвлән уке ылын. Нһнһн податывләят уке ылын. Седьндон рабвлә дә колонвлә варварвләм рабовладелецвлән дә Римский государствын гнет гьц ышкымыштын избавительвләеш ужныт. Варварвлән воюен нәлмәшвлә годымок рабвлән дә колонвлән революционный движенивлә лин миәнйт.

Варварский
государст-
вывлә.

Шукужок германский племявлә гьц ылышы варварвлә, Западный Римский империи кого областьвләм кидышкышты шывшын-шывшын нәлһнйт дә тьшәк ышкымыштын государствывләм

ыштен миәнйт.

IV курым пьтһшәшын Дунай вес вец толшы вестготвлә (западный готвлә) Балканский полуостровышты ыләш тьнгәлһнйт. Вара ышке айырымышты Аларих корольын предводительствыдон нһнһ Италишкы кенйт. Нһнһ сага пиш шукуы рабвлә дә колонвлә пижһнйт. 410 ин вестготвлә Римым нәлһнйт, дә нһнһлән халан воротавләжым рабвлә пачыныт. Вестготвлә кым кечй мычкы империи тошты годшы столицым кравенйт. Нһнһ Италия гьц Галлишкы дә Испанишкы кенйт. Южный Галлишты дә Испаништы нһнһ Римский империи территориәш варварский пьтәриш государствым — вестготвлән государствым ыштенйт.

Испанишкы вестготвлә гыц первирак вес племя — вандалвлә толь ныт. Вестготвлә нйным югышкыла пьзыртенйт. Вандавлә Северный Африкыш йләш кенйт дә йшкымьштйн государством основаенйт, столицыжым Карфагенеш йштенйт. Нйны тангыжышты разбойничаенйт, Сицилин дә Италин сир тйрвләштй кравенйт. Нйнын король Гензерих Римым хватен нәлын дә тидым пиш когон кравен (455). Вандавлә Римым луатнйл кечй кравенйт. Тилец первирак импери таманяр кого ударым гунишский вождь Аттила гыц ужын (испытываен), тйдйн государствожы йыл дорц Рейн якте ылын. Но ти государство ййле шәләнен кен (распадаялтын).

Империә йшке территорижын ик область паштек весым ямден миэн. Нижний Рейнышты йлышй франквлән племя север гыц Галлим воюен нәлын.

Остаткаэш, 476 ин Одоакр, разный варварский племявлә гыц ылыш дружинын вождь, Италишты властым хватен нәлын. Ромул Августул император карангдымы лин, дә Западный Римский импери пйтен.

Римский империм воюен нәлмй годым варварвлә халавләм пыдыртенйт, вилдывләм йылатенйт. Нйны йшкымьштйн укрепленйвлән күм моаш манын, античный храмвләм, дворецвләм, театрвләм пыдыртенйт. Империм варварвлә воюен нәлмй паштек Западышты халаштыш йлймәш почти совсем цәрнен, ремесло дә торгейймәш когон чйдемйн, античный культура когон вален.

Европа V курым пйтымәшйн

Тенгелә рабовладельческий Западный Римский импери пйтен, дә тйдйн вәреш варварский таманяр государстввлә линйт.

V курым пйтымй годшы политический картым анжалына (8—9 стр.). Европын юго-востокушты, Передний Азишты дә северо-восточный Африкушты Восточный Римский импери цеаок кодын, тйдйм вара тйдйн главный хала Византия аль Константинополь лымдон Византийский импери манаш тйнгәлйнит. Древний Карфагенын территоришты вандалвлән государство ылын.

476 ин Италишты Одоакрын государством йштймй лин. Но тйлец вара шукат лите Италим остготвлә (восточный готвлә) воюен нәлынйт. Юго-западный Галлишты дә Пиренейский полуостровышты вестготвлән кого королевство ылын. Галлин северым франквлә занимаенйт. Британим изин-олен англвлән дә саксвлән северогерманский племявлә захватываен миэнйт. Нйны Британишты таманяр англо-саксонский государстввләм йштенйт.

Центральный Европышты германский племявлә йленйт: саксвлә, алемәнвлә, тюрингвлә, лангобардвлә. Востокуштырак славянский племявлә йленйт.

Италин судьбажы.

Варварский государстввлә йшке лоштышты цәрнйдеок воюенйт дә нйнын границавләштй соок вашталтынын. Осовынок шуку вашталтмашым Италиән испытываяш вәрештйн. Одоакрын государство тйнамракок (493) остготвләдон воюен нәлмй ылын. Нйнын Теодорих ко-

рольшты йўмаш годым Одоакрым изменнически пуштын дā тйдѣн королевством кидѣшкѣжѣ шывшын нāлѣн. Но остготвлāт Италишты шукок властвуйыделыт. VI курымын византийский император Юстиниан Италишкы войскажым тāрвāтен нāнген. Остготвлā отчаянно защищāлтыныт. Нинѣн кого частьшок коклы и шывшылтшы войнашты колен пѣтенѣт. Сāндāлѣк пиш когон зорайымы ылын. Римым когон пыдыртымы ылын дā тйдѣн кымда пустырвлāшѣжѣ киндым ўдāш тѣнгāлѣнѣт. Италия Византийский империишкы пижѣктѣмѣ ылын (555). Но византиецвлāт Италишты властым кычен урден кердтелыт. Византиецвлā воюен нāлмѣ паштек тѣнāмрāкок Италишкы север гѣц лангобардвлā пыренѣт (568). Нѣнѣ византийский войскам шин шуэныт дā Италин кого частьшымок кидѣшкѣштѣ шывшын нāлѣнѣт.

Европын стро-
йшты ваш-
талтмашвлā.

Варварвлā римский кого землевладелецвлāн зем-
лявлāм хватен нāлѣнѣт дā бѣшке доштышты пайы-
ленѣт. Но пайылымашыжым икнāрѣн бѣштѣделыт.
Простой воинвлā бѣшкѣмѣштын семьяштым пук-
шен лыкташ ситāлык землям веле плучаенѣт. Знатный варварвлā
целый поместьевлāм рабвлāдон дā колонвлāдон плучаенѣт. Но
халавлā дā торгоймāш вален мимѣдон, солантыш бѣлѣмāшын
чѣдѣ ядмаш условишты, ти у господавлāн потребностышты
проста ылын. Седѣндон нѣнѣ рабвлāм дā колонвлāм римский
землевладелецвлā гань когон эксплуатируйыделыт. Рабвлā шуку-
жок наделвлāм плучаенѣт дā колонвлāдон иквāреш нинѣ кре-
постной хресāньвлāн слойым составляенѣт. Кого зладенивлā
корольвлāн кидѣш попазенѣт.

Тенгелā рабвлāн дā колонвлāн революци дā варварвлāн воюен
нāлмāшвлā Западный Европын цилā стройым совсемок вашталте-
нѣт. Первишѣ рабовладельческий империи вāреш таманяр варвар-
ский королевствывлā линѣт. Перви Римский империн населеним
угнетайшы лелѣ налогвлāм варварвлā пāлѣделыт. Труйышы-
влāм эксплуатируйымы рабовладельческий форма
цāрнен, рабвлā крепостной линѣт. Нѣнѣн положеништы
изиш куштылген. Тенгеок крепостнойвлā господавлāлāн рово-
тайышашлык ылыныт, но нѣнѣн бѣшкѣмѣштын наделышты, бѣш-
кѣмѣштын хозяйствышты ылын дā доходын частьюм нѣнѣ бѣш-
лāнѣштѣ коденѣт. Седѣндон нѣнѣ рабвлā гѣц охотанрак рово-
таенѣт.

Тидѣ гѣц пасна, Западный Европышты римлянвлā гѣц шыв-
шын нāлмѣ землявлāштѣ бѣлāш тѣнгāлшѣ варварвлā лошты, шуку
свободный хресāнь-земледелецвлā каяш тѣнгā-
лѣнѣт.

Рабовладельческий строй годым вален шошы Западный Европа
тенгелāн пакыла хозяйством развиваяш лимāшѣм плучаен. Рабо-
владельческий Римский империи дā рабовладельческий эксплуатаци
пѣтѣмāш, первикоч эче римский культура пѣтен миāн тѣнгāл-
мѣм варварвлā бѣштен шоктымым ана анжы гѣнѣт, Европылан
важный анзыкыла ташкалмаш ылын.

Первишѣ Римский империн землявлāшш варварвлāн бѣштѣмѣ
государствывлā ло гѣц, сек силанжы франкский государство

лин. Тйлец вара, кынам Западный Римский импери пйтен дā варварский государстввлā линйт, ти примерышты мā, кыцелāн Западный Европын йлймāш вашталт миэн, тйдйм ужына.

II ГЛАВА.

ФРАНКСКИЙ ГОСУДАРСТВО.

1 §. Меровингвлāн веремā годшы Франкский государство.

Хлодвиг. У эран V курым пелйштй франквлā эче таманяр племявлāш пайылалтыныт, нинйн вуйлалтышы-влājй князвлā ылыныт. Франквлā Галлишты землявлāм хватен нāлāш тйнгāлйнйт. Франкский князвлā ло гйц иктйт, Хлодвиг (481—511), вес князвлāдон союзышты, воюен нāлмй таманяр кого походом йштен. Тйдй Галлишты римлянвлāн остатка владе-нивлāм хватен нāлйн.

Франквлāн воюен нāлмāшвлā нйнйн стройышкы кого вашталт-машвлāм пыртенйт. Хлодвигын властьшы пиш когоэмйн. Франкский ик племян вождь гйц Хлодвиг кого государствын властитель лин. Тишкевек якте франкский воинвлā тйдйн вйкй йшкймйштйн военный предводитель вйкй гань веле анженйт ылын. Бндежй Хлодвиг нйнй гйц безусловный повиновеним треваяш тйнгāлйн.

VI курымыштыш франкский летописец тенге шайыштеш: Суасон халам франквлā нāлмй годым мол добыча лошты пиш цеведрогоценный цāшкām (чаша) нāлмй ылын. Добычым пайылымы годым Хлодвиг тидйм йшлāнжй нāлнежй ылын. Но ик воин ти цāшкām мечдон роал колтен дā келесен: «Шйвāдон тйлāt ма попаза, тйнь тйдйм веле плучает!» Хлодвиг юкымат лыкте. Но ик и эртймйкй, военный смотрышты ти воинын оружижы прамои агыл манын, тйдйм вуйнаматеш лыктын дā, йшкймжйн боевой таваржыдон тйдйм вуйжы гйц роал колтен дā келесен: «Тйнь цāшкāдон тенге йштенāt!» Тенге йштймжй гйц цилāн лўдйн колтенйт, дā Хлодвиглāн иктāt возражаяш смейыделыт. Кыцелāн Хлодвигын властьшы когоэмйн дā тйдйн авторитетшы кыце кушкын, ти рассказ гйц каеш.

Хлодвиг вестготвлāн часть землям воюен нāлйн, нйнйм Пиренейский кырык вес векй пйзйртен колтен. Тенгелāн почти цилā Галлия франквлāн власть лйвāлнй лин. Востокушты Рейн дорц франквлā германский таманяр племям йшке кид лйвāкйштй нāлйнйт.

Франквлāн политический строй.

Хлодвиг йшкймжйн воюен нāлмāшвлāм франкский мол князвлāдон союзышты тйнгāлйн. Войнавлā годым йшкймжйн властым когоэмдймйкй, Хлодвиг ти князвлā гйц карангаш стараен.

Хитростыдон дā вероломстыдон тйдй цилā йшкймжйн сопериквлāм пйтāрен шоктен. Хлодвиг йшкетшок франквлāн король лин. Тйдйн происхожденижы Меровея гйц ылын дā седйндонок тйдйм йшкймжймāt дā тйдйн преемниквлājймāt Меровингвлāн тома гйц ылшы корольвлā маныт. Хлодвигын кого дружина ылын. Дружинниквлāлāн службашты тāреш тйдй

Крепостной хресаньвлэ обрабатываймы землям пуэн миэн. Народный собранивлэм погаш тиды царнен. Ышкымжын королевствын областывлэшкы Хлодвиг Ышкымжын приближенныйвлэм колтен, ныйым графвлэ манынт. Графвлэ корольын пользышкы податым да штрафвлэм постаренйт да походвлэм ышташ воинвлэм погенйт.

**Хлодвиг да
церкы.**

Церкы, корольын властым силаэмдымашты когороян ылын. Пытари угнетенный массын ылышы религи, христианство, Ышкымжын торжество гыц вара, рабовладельческий Римский империи опора лин. Церкы рабвлэм да колонвлэм господавлэлан колышташ тыиденят, восстановвлэм осуждаенят, государьвлэм ймы Ышке шьнден манын попенят, императорвлэ да рабовладелецвлэ тыдым поддерживаенйт. Епископвлэ шьренок римский халавлэштэ главный ылыныт. Епископвлэ да духовенство Римский государство гыц землявлэм да сакой богатством плучаенйт. Римский империи пытими паштек церкы Ышкымжын господствуышы положением варварвлэ годымат кодаш цацен. Тыдым ыштен шокташ тыдылан варварвлэ лошты христианством шярэш келеш ылын. Махань силан поддержкым тиды церкышты мон кердеш, Хлодвиг понимаен да Ышкымжын дружинныжыдон иквареш тиды христианством принимаен. Хлодвиг да тыдын эргывлэжы церкылан землявлэм, крепостнойвлэм пуэнйт, церкыжы Хлодвиглан королевский властым пингидемдэш палшен. Хлодвигын вероломствоат, тыдын преступленивлэат церкы чыды смущаенйт. Духовенством левед шалгымашеш, паян пожалованивлэм плучайымашеш церкы цила статья тыдым хвалаш йамды ылын.

Франквлэн общественный строй тенгелэн вашталт миэн. Ныйым государство лин миэн. Королевский власть пингидемын. Королевский дружинниквлэ да вышый духовенство, крепостнойвлэн труддон обрабатываймы земельный коговладенивлэм плучаенйт.

Села община.

Франквлэн кого частышы со эче свободный хресаньвлэ ылыныт. Перви франквлэ, мол варварвлэ ганьок, родовой общиныдон ыленйт. Но ти родовой общинывлэ цырыдымы войнавля годым да у землявлэм хватен йалмы годым шаллен миэнйт. У землявлэштэ ылаш тынгалшы свободный франквлэ уже роддон агыл связанны ылыныт, а пашкудыдон. Солаштышы цила ылышывлэ ик община — «марка» ылыныт. Каждый общинниклан маркыдон ныр участокым пумы ылын. Цила общинниквлэ маркышты ылышы лесдон, кытым варвлэдон, вьддон иквареш пользываенйт. Солашты ылышывлэ Ышкымжын делам разрешааш да староставлэм айыраш схотвлэшкы погыненйт. Таманяр солашты населением судебный собранивлэшкы иквареш погенйт.

**Суд «Варварский
праздла».**

Ти собранивлэштэ разный преступленивлэ гишан суенйт. Обвиняемыйым свидетельвлэн показанивлэдон палаш акли ылын гынь, тыдын вуйнамат гишан вопросом особый способдон, «ймын суд» манмыдон, разрешаенйт. Судышкы привлекаймы обвиниймаш

гъц «итырайалташ» присягым помышашлык ылын. Тъдъ сага тъдън родственниквлӓ присягым пушашлык ылыныт. Цилӓ присягым ик самыным Ёштӓдеок попаш келеш ылын. Изн самыным Ёштӓмькок осуждаят ылын: тӓ веремӓ годшы едемвлӓ, вуйнамадан йымы Ёшке тӓр (правильно) присягым ак попыкты дӓ тӓдън преступностьым тидъндон анжыкта манын шотленӓт Вуйнамадан ылмым пӓлымӓ вес способ кыртнидон ӓль вӓйдон испытываймаш ылын. Обвиняймы кидышкыжӓ кален шындӓмӓ кыртним нӓлшӓшлык ӓль шолшы вӓдышкы кидшӓм цыкышӓшлык ылын. Йылатен колтымы кидӓм савыцдон вӓдылӓнӓт дӓ таманяррак веремӓштӓ шушырым анжен миӓнӓт. Шушыржы яжон тӓрлӓнен гынь, тӓнӓм обвиняймы оправдаймеш шотлаттын; уке гынь—осужденныеш. «Йымы судын» эче весӓ ик вид ылын—судебный поединок. Поединокышты кӓ сӓнген, тӓдӓ делама выигрываен. Осуждаймы штрафым тӓлӓшӓшлык ылын. Ти штрафын частьшы пострадавшийын пользышкы ӓль тӓдън лишӓл родственниквлӓлӓн кеен, частьшы—родын пользышкы, частьшы—корольын пользышкы.

V курым пӓтӓшӓшӓн законвлӓм сирӓш тӓнгӓлӓнӓт. Закон сборниквлӓэш цилӓ статян преступленивлӓм дӓ нӓнӓлӓн махань штраф ылмым сирӓмӓ ылын. Техень закон сборниквлӓм «варварский правдавлӓ» маныт. Саснам, волым шолыштмашеш, йӓлӓн урожайым снимаймашеш, едемӓм пуштмашеш махань штрафым тӓлӓмлӓ, тӓшӓк сирен анжыктымы. Каждый варварский племян Ёшкыжӓн «правда» ылын. Сек шукердшӓ «варварский правдавлӓ» лошты «Салический правда» ылын (сек силан франкский племян «салический франквлӓ» маныныт).

Ти веремӓн франквлӓн дӓ мол варварский племявлӓн стройшы махань вашталтмашвлӓ линӓт, мӓ «варварский правдавлӓ» гыц пӓленӓ. Мӓ франквлӓн неравенство кушмым ужына. Королевский дружинником пуштмашеш кым пай кого штрафым нӓлӓнӓт. Свободный римляным пуштмашеш, франкым пуштмашеш штрафым тӓлӓм гыц, кок пай чӓдӓ штрафым нӓлӓнӓт. Колоным пуштмашеш тӓшецӓт чӓдӓ штрафым нӓлӓнӓт. Рабым пуштмашеш, ушкӓжӓм шолыштмы штраф нӓрӓмок нӓлӓнӓт.

VI курымн ылшы франкский воин.

Военный знать
силангмаш да
хресаньвләм
крепостной-
вләм ыштәш
тӱнгәлмәш.

Цилә франкский государством Хлодвиг Ышкымжын эргывләжылән пайылен пуэн. Хлодвигын ыныкавләжй годым угыц пайылымаш ылын. Тенгелән франкский государство частьвләш шәләнен; каждый частьышты Ышкымжын король ылын. Корольвлә лошты цәрнӱдӱмӱ война ылын, нинӱ икәнә-иктӱ гыц землявләм шывшын нәләш цаденӱт. Ти войнавлә франквлән военный знатын значеним когоэмден. Корольвлә военный знатышты поддержкым кычәлыныт да тӱдӱлән Ышке земляштӱм пуэнӱт. Тидӱ гишән корольвлән земельный владенивлә чӱдемӱнӱт, да тӱнәмок нӱнӱн влияништы вален миэн. Ышке воляан военный знать совсемок корольвләм шотеш пиштәш цәрнен. Вара Франкский королевство угыц цымырнен, но королевский властын значенижӱ когон да когон вален миэн.

Военный знать кого владенивләән лин, Ышкыләнжӱ укрепленный усадьбывләм строен. Знатын землявләштӱ крепостнойвлә ровотаенӱт.

Знатный эдемвлә Ышкымыштӱн дружинывләм Ышке военӱт, Ышкеок войнавләм Ыштен да пашкудывләм пӱзыртен кердӱнӱт. Тӱнәмок духовный знатят насилым ыштӱмәштӱ военный знать гыц ак код ылын. Шуку епископвләжок настоящий грабительвлә ылыныт; нӱнӱн вооруженный дружинывлә ылыныт; епископвлә Ышкежӱ латым чиэнӱт да пашкудывлә вӱкӱ набегвләм ыштӱмӱ годым участвуенӱт. Свободный крестьянский общинывлә гыц знать землян шывшын нәләш тӱнгәлӱн да свободный хресаньвлә гыц барциным да оброком треваяш тӱнгәлӱн.

Пӱтӱдӱмӱ войнавлә свободный франквләм зораенӱт, нӱнӱн земляштӱ да имуществышты кравымы лин. Зораялтшы свободный франквлә кого землевладелецвлә доны палшымым кычәлыныт да Ышкымыштӱм нинӱлән покровительствыш пуэнӱт. Слабкам силанлан перегәш ти пумашым коммендация маныныт. Ти перегӱмәш тәреш Ышкымжын покровительлән хресань ровотаяш да оброком тӱләш лин.

Свободный общинын землявләм знатын хватен нәләш дон да коммендацидон свободный земледельцевлә изин-олен крепостнойвлә лиәш тӱнгәлӱнӱт.

Меровингвлә годым Франкский государствышты культура пиш улнӱ ылын. Грубый военный да духовный знать веремәм войнавләштӱ, йӱмәшвләштӱ да пашкудывлә вӱк набегвләм ыштӱмәштӱ эртәрен. Римский культурын кодшыжат ямын миэн, грамотность вален, образованный эдемвлә шоэн кодыныт. Обществын цилә слой лошок суевери, маханьшон чудесалан да мужедмәшцән ӱнянӱмәш господствуен. Духовенство тидӱ гыц чӱды агыл выгодын нәлӱн. Церкӱвләәш да монастырьвләәш «святойвлән» коропвләм шӱнденӱт, нӱнӱ вуйта цервлә гыц паремден кердӱнӱт да делавләштӱ удачым канденӱт. Пиш шуку «жития святых» ләктӱн, тӱштӱ вуйта нӱнӱ ыштӱмӱ да лин кердтӱмӱ чудесавлә гишән рассказываенӱт. Знатят да простой народат ти лин кердтӱмӱвләлән ӱняненӱт да святой чудотворецвлән налшымаш лижӱ манын, церкӱлән подаркавләм Ыштенӱт.

2 §. Франкскы й государство первый Каролингвлә годым.

Меровингвлән династин остатка корольвлә, Ышкымьштын кого часть землям знатлыан шәләтмьккы, нимахань властьюмат имейыделыт дә управленишты участим принимаыделыт. Нынй «ялахай корольвлә» лымым плучаенйт.

Корольвлән власть вален мимы веремән, когон дә когон знатный семья Каролингвлән влияни когоэмьн. Франкский государствын восточный частьыштыш кого землявлә Каролингвлә кидьштй ылыныт. «Ялахай корольвлә» годым нынй высший придворый майордбм манмы должностыым занимаенйт. Майордомвлә войскам командьваенйт дә налогвләм погыман дон землявләм шәләтмашым вуйлалтенйт. Каролингвлә Ышке кидьшкыштй властьюм когон дә когон нәлын миэнйт. Ышке йырыштй знатный франквләм цымырышы майордомвлән полный зависимостьюшты корольвлә ылыныт.

Карл Мартелл. Карл Мартелл выдающий майордом ылын (715—741). Ти веремән франкский государство вькы арабвлән нашествы ылын. Арабвлә VII курымын пиш кого пространствывләм Азишты дә Северный Африкышты воюен нәлбнйт. 711 ин Гибралтарский пролив гач важымыкы, арабвлә естготвләм сьнгенйт дә Пиренейский полуостровын кого частьюм хватен нәлбнйт. Вара нынй Пиренеим ванженйт дә Франкский государство вькы нападаш тьнгәлбнйт. 732 ин франквлән войскам вуйлалтышы Карл Мартелл арабвләм Пуатье доран вәш лин. Франквлә, рядым шьреэмден, арабский конницын атака вәштареш пыт шалгенйт. Остаткаэш арабвлә, Ышкымьштын лагерыым

14 курымын ылышы франкский воинвлә.

дә обозым шуэн коден, отступаенйт. Ти поражени паштек нйнь франквлән земляшкй наступаяш цәрненйт. Пуатье доны сйнгймаш Карл Мартеллын властым эчеят когоэмден.

Арабвләдон воюйым веремән Карл Мартелл франквлән военный силам пингйдемдәш решительный мерәм принимаен. Арабский конница ваштареш кредәләш тидйлән яжон вооружайымы воинвлә келйт ылын, ялешкйвлә агыл, мыктешкйвлә керәл ылыныт. Свободный хресәнввлә уже незеремйнйт дә войнашкы яжо вооруженидон, а утлажок имнидон миэн кердтелыт.

Церкйн — франкский обществын кого землевладелецшы — часть землям Карл Мартелл шывшын нәлйн дә пасна участкәвләм воинвләлән шәләтен, нйньжй конный военный службашты лишәшлык ылыныт. Военный служба тәреш шәләтймй землявләм франквлә бенефицивлә маныныт, а землям плучайышы воинвләм — вассалвлә. Вассалвлә Франкский государстын постоянный военный сила линйт. Тидй нйньм простой свободный земледельцвлә гйц возвышаен. Военный класс йшкймжйн оружийым врагвләдон воюяш веле агыл, тенгеок свободный хресәнввләм подчиняш дә крепостнойвләм йштәш исползваен.

Военный силадон Карл Мартелл нуждаенәт, церкйн часть землям отимаен. Но тидым тйдй церкй вйкй шйдешкйдеок йштен, церкй соок властын опора ылын. Духовенство тйдй годымат привилегированный положением занимаен. Церковный земля частым воинвләлән шәләтймйкй, Карл Мартелл Каролингвлән могуществом пингйдемден, франквлән военный силам когоэмден дә угйц воюен нәләш йәмдйлән.

**Пипин
Короткий.**

Карл Мартеллын преемникшы Пипин Короткий (мытык кәпән ылынат тенге маныныт) Карлын успехшым Меровингвләм карангдаш дә қоролевский престолым Каролингвләлән закрепляш исползваен. Йшкймжйн властым цаткыдемдәш манын, Пипин римский епископ гйц палшымашым ядын. Римский епископ церкйвләлән вуй ылын, тйдй «папа» маныныт. Тйдй докы Пипин йшкймжйн представительвләм техень ядмашдон колтен: «Кум король манаш лиэш — тйдй, кыды властын ылеш, әль тйдй, кыды властым ямден?» Папа тенге отвечаен: «Властьшы укеәйым король ылеш манмешкй, лучи кун власть улы тйдй король ылеш манаш келеш». Меровингвлән тома гйц ылшы остатка корольым Пипин монастырьш питйрен шйнден дә франквлән король йшке лин (751).

Римский папа йшкежәт Пипинын палшымашты нуждаен. Ти веремән Италин кого частьшы лангобардвлән кидйштй ылын. Италин западный частьшы дә Рим нйньн землявләдон әрймй лин. Лангобардвлән нападенивлә папам Пипин гйц палшымашым ядаш заставенйт. Пипин лангобардвләм сйнген дә нйнь гйц воюен нәлмй часть землям папалан пуэн. Тенгелән Папский (Церковный) область — государство лиәлтйн, тйштй папа вуй ылын. Ти областьтын главный халавләжй Рим дә Равенна ылыныт. Папәвлә духовный владыквлә веле агыл, но советский государьвләәт линйт.

Папәвлә йшке земляштйм совсемок франкский корольвлән ми-

лость гишан агыл ладаят манын нѣнѣ доказываяш цаценѣт. Папавлѣн порученидон фальшивый грамотым сирѣмѣ ылын. Ти грамотышты тенге келесѣмѣ ылын, вуйта император Константин, столицым Константинопольш нѣнгемѣдон, папавлѣн властыш цилѣ Италим дѣ Западын цилѣ сѣндѣлѣквлѣм пузн. Ти грамотым «Дар Константина» маныныт. Западный Европышты господствуям манын, ѣшкѣмѣштѣн правам доказываяш цацымашты папавлѣ шѣренок ти фальшивый грамотыш сылким ѣштенѣт.

3 §. Карл Великий.

Карлын
войнавлѣ.

Франкский государство Пипин Короткийын эргѣжѣ — Карл Великий годым кого могуществан лин шон (768—814).

Цилѣ ѣшкѣмѣжѣн правленим Карл войнавлѣштѣ эртѣрен, веремѣш лишѣ неудачывлѣ годым отступайыде дѣ тѣдѣлѣн непокорный племявлѣ вѣкѣ со у походвлѣм ѣштен. Тѣдѣ ѣшкежѣт 30 походышты участвуен.

Карлын личностьшы современниквлѣлѣн кого впечатленим произведен дѣ шуку веремѣш потомкывлѣлѣн ѣшеш кодын. Карл пиш кого кѣпшѣдон, физический пиш кого силажыдон отличаялтын; тѣдѣ когон шонгеммѣ яктежок янгылымашым дѣ церлѣнѣмѣшѣм пѣлѣде. Современниквлѣм тѣдѣн кого энергичѣ, государством дѣ хозяйствам управляйымашты цилѣ детальнымок тѣдѣн пѣлѣмѣшѣжѣ поражаен. Карл Великий шуку мырвлѣштѣш дѣ сказанивлѣштѣш герой лин.

Карл лангобардвлѣ ваштареш вес пачаш войнам тѣнгѣлѣн дѣ нѣнѣн землявлѣм воюен нѣлѣн. Тенгелѣн Карл Италин кого частьшым франкский владенивлѣшкѣ пижѣктен.

Западышты Карл ѣшкѣмѣжѣн воинвлѣдон Пиренеим ванжен (777), арабвлѣн таманяр халам нѣлѣн, сѣнген кердте дѣ мѣнгеш сѣрнѣлѣн. Ти отступлени годым Роланд вуйлалтымы кок отряд Пиренеиштыш Ронсевальский ущельешты басквлѣдон шин шѣлѣтѣмѣ ылын. Роландын героизм дѣ Карллан тѣдѣн верность гишан, ти событи гишан мыры гѣц, вара кого поэмым — «Роланд гишан мыры» — составляйымы ылын.

Франквлѣ арабвлѣ ваштареш вес пачаш кредѣлмѣшѣм тѣнгѣлѣнѣт дѣ Пиренейский кырык дорц западыштыш землявлѣм дѣ Барселона халам воюен нѣлѣнѣт. Ти землявлѣ гѣц «Испанский марка» лѣмѣм плучайышы особый областым ѣштѣмѣ лин (общинывлѣм веле агыл, пограничный областывлѣмѣт «марка» маныныт).

Востокушты Карл 30 иѣт угла германский сакс племявлѣдон воюен. Саксвлѣн общественный строй Тацит сирѣмѣ статья ылын Саксвлѣн шуку населенижок свободный ылын дѣ родовой общинывлѣдон ѣлен. Нѣнѣн родовой знать эче айырлаш веле тѣнгѣлѣн. Карл саксвлѣн землям хватен нѣлѣш дѣ свободный саксвлѣм крепостнойвлѣм ѣштѣш цацен, но нѣнѣ ти цацымашвлѣ ваштареш пыт кредѣлѣнѣт. Карл икѣнѣ агыл нѣнѣм шѣлѣтен кердѣн, но франквлѣн войска саксвлѣн земля гѣц кен колта веле, тѣштѣ

восстановил тѣмъ галѣтѣмъ. Карлъ кѣндѣкъ гѣнѣ саксвлѣ вѣштѣреш каштын. Нѣмъ подчиняш Карлъ церкѣмъ используен. Тѣдѣ саксвлѣмъ насильно христианствыш сѣрен.

Саксвлѣн вѣштѣреш ылмыштымъ сѣнгѣш манын, Карлъ жестокий законвлѣмъ лыктын. Франквлѣ вѣштѣреш крѣдѣлмѣ веле агыл преступленѣш шотлалтын, но тенгеокъ христианство гѣцъ сакой отступаймашат. Саксвлѣн йымывлѣлѣн ыдылмашеш, христианский обрядвлѣмъ бѣштѣдѣмѣшеш смертный казнь крозен. Пост кечѣвлѣн кѣ пайымъ качкын, нѣмѣлѣнѣтъ вѣкъ пуштмаш крозен. Икъ гѣнѣ Карлъ нѣлъ тѣжемѣкъ пелѣкъ саксымъ казняш приказываен. Остаткажымъ саксонский знатнымъ, нѣмѣлѣнъ землявлѣмъ пуэнъ дѣ нѣмѣнъ властьюшъ свободный саксвлѣмъ пуэнъ, Карлъ бѣшке векѣжѣ сѣрен шоктен кѣрдѣн. Знать христианствомъ принимаенъ дѣ Карланъ палшашъ тѣнгѣлѣн. IX курымъ тѣнгѣлтѣшѣнъ веле Карлъ саксвлѣмъ бѣшкѣлѣнжѣ окончательно подчиняйыктен шоктен.

Саксвлѣдонъ воюйымъ годымъ Карлъ славянский племявлѣдонъ вѣшъ лин, нѣмѣ Эльба дорцъ востокушты бѣленѣт. Ти племявлѣ ло гѣцъ кыдыжы Карлынъ зависимостьшты ылмыштымъ признаенѣт.

Карлынъ походвлѣ паштекъ франкский государствынъ территории когонъ когѣмѣн. Тѣдѣнъ составышкы первѣшѣ Западный Римский империнъ кого часть земляжѣ пырен. Карлъ Европышты секъ могущественный государь лин. 800 ин, Римышты Карлъ ылмы годымъ, римский папа тѣдѣнъ вѣушѣжѣ императорский коронымъ чиктен, дѣ Карлъ императорынъ титулымъ принимаен.

Политический строй.

Властьымъ тѣдѣлѣнъ йымы пуэнъ манын, Карлъ шотлен. Тѣдѣ бѣшкѣмжѣнъ подданныйвлѣ гѣцъ присягымъ треваен. Императорымъ колыштымашъ дѣ тѣдѣ вѣштѣрешъ восстанимъ бѣштѣмѣшъ — императорланъ веле агыл изменымъ бѣштѣмѣшъ, но и сулыкъ ылеш; сулыкъ гишѣнъ йымы наказѣ манын церкѣ тымден. Тенгелѣнъ церкѣ императорынъ государствомъ пингѣдемден.

Управляйымы центръ королевский дворъ лин. Пѣтѣри Карлынъ постоянный столицѣ уке ылын. Тѣдѣ бѣшкѣмжѣнъ приближенныйвлѣдонъ иквѣрешъ соокъ сѣндѣлѣкъ мычкы каштын. Но, императоръ лимѣкѣжѣ тѣдѣ бѣшкѣмжѣнъ столицешъ Аѣхенымъ бѣштен. Тишѣкенъ тѣдѣ бѣшлѣнжѣ дѣ бѣшкѣмжѣнъ придворныйвлѣжѣланъ томавлѣмъ строен, эче кого соборымъ строен.

Карлъ цилѣ сѣндѣлѣкъшымъ областывлѣэшъ пайылен. Пограничный областывлѣмъ «маркывлѣ» манынѣт. Маркывлѣ западыштатъ («Испанский марка»), дѣ востокуштитъ, славянский землявлѣ сагашы границашты ылыныт. Маркывлѣ яжонъ укрепляйымы ылынытат, государствомъ защищѣяшъ дѣ пакулаатъ хватенъ нѣлмѣшвлѣмъ бѣштѣшъ служенѣт.

Каждый областымъ графъ вуйлалтен. Маркымъ вуйлалтенъ шалгышы графымъ маркграфъ манынѣт. Графвлѣнъ деятельностьюмъ контролируяшъ Карлъ областывлѣшкѣ осовынъ «государевы посланцевлѣмъ» колтенъ мѣн. Карлынъ распоряженывлѣмъ кыцелѣнъ графвлѣ выполнянѣт, тѣдѣмъ нѣмѣнъ анжышашлыкъ ылыныт, судебный решенивлѣнъ правильностьымъ дѣ графвлѣнъ цилѣ деятельностьюмъ проверѣнѣт.

Годышты кок гәнә, пѣ-
жѣм дә шошым, Карл эсо-
вын собранивләм поген.
Шѣжѣшѣ собранивләшкѣ
кого землевладелецвлә, ко-
ролевский дружинниквлә
погыненѣт. Шѣжѣ собрани-
вләштѣ Карл знатѣдон ик-
вәреш сәндәлѣкѣм упра-
вляймы разный вопросым
обсуждаен. Капитуля-
рийвлә манмы ти обсуж-
денивлә паштек Карл закон-
вләм лыктын. Шошымшы
собранивлә утларак шуку
эдемән ылыныт. Тѣштѣ
франквлән военный силам
анжымаш (смотри) ылын.
Ти собранивләм «майский
ныр» маныныт.

Сеньорвлә дон Карл Ёшке
вассалвлә. вассалвләжѣ-
лән бенефици-
цивләм шәләтен (пуэн).
Нѣнѣ военный походвләштѣ
ёшке участвуйышашлык

ылыныт дә эче сагашты вооруженный эдемвләм кандышашлык
ылыныт, тѣдѣ тидѣм вассалвлә гѣц треваен. Техень воинвләм
погаш манын, королевский вассалвлә ёшкеәт бенефицим шәләте-
нѣт, дә тенгелә нѣнѣн ёшкѣмѣштѣн вассалвлә ливѣт; королев-
ский вассалвлә ёшке вассалвләштѣлән сеньорвләэш (стар-
шийвләэш) шотлалтыныт.

Ёшке земляштѣм вассалвлә военный службашты ылмы усло-
видон кычен урденѣт: нѣнѣ войнашкѣ ёшкѣмѣштѣн сеньорвлә-
дон иквәреш мишәшлык ылыныт. Военный службашты ылмы
условидон вассалвлә кычен урдымы техень наследственный зем-
лявлә феод манмы лѣмѣм плучаенѣт.

Тенгелә господствуйышы классын организаци лин миән. Вер-
ховный сеньоржы король ылын, тѣдѣн кого вассалвләжѣ ылы-
ныт, королевский вассалвлә ёшкежәт ёшкѣмѣштѣн вассалвлә-
лән сеньорвлә ылыныт.

Кого сеньорвлән силашты дә значеништы со кушкын. Карл
кого сеньорвләм им мунитетный грамотывләдон жалываен
(награждаен). Ти грамотывләдон сеньорвлә ёшкѣмѣштѣн земля-
штѣ управляш правам плучаенѣт: суяш, наказываш, лѣмоксам
погаш. Сеньор тѣдѣн земляштѣ ёлѣшѣ эдемвләлән государь лин.
Сеньорвлә дә Сеньорвлә дә нѣнѣн вассалвлә цилән крепостной
крепостной хресәнвлән труйым шотеш качкын ёленѣт дә
хресәнвлә. ёшкѣмѣштѣн службаштым служенѣт. Крепостной
хресәнвлән класс, земля наделвләм плучайышы рабвлә гѣц изишѣ-

Каря Великий.

жй (отчасти) лин, но когонжок кого землевладелецвлн зависимостьшы попазышы свободный хресаньвлн общиниквлн гйц лин.

Король, церкы да сеньорвлн Франкский государствын цилн территорияшты свободный общинывлн землявлн шывшын нлннйт. Хватен нлмй землян кого частым сеньорвлн господский землям йштеныт да тйшты йшкймйштын господский хозяйствам виденыт.

Каждый крестьянский семьян дворжы да кралмы ныржы ылын. Хресаньвлн да сеньорвлн кралмы ныр землявлн общинын нырышты черезполосно кизныт. Шыргым, кйтйм вярйм, йарн вярйм хресаньвлн иквареш, первишлалок сола общиныштышла — маркыштышла — пользываеныт. Но хресаньвлн йнде сеньорвлн гйц полный зависимостьшты ылыныт. Хресань йшкймжбн наделым кычен урден, йшкймжбн хозяйстважы ылын, йшкймжбн орудивлжы, но тйдй сеньор дорц кен кердте да тйдын пользылан таманяр шуку повинностьюм намалшашлык ылын. Тйдй арняшты таманяр кечй господский земляшты ровотайышашлык ылын, корным чиньйшашлык, шыргым рошашлык да шывштышашлык, сеньорын усадьбышты зданивлн стройшашлык да чиньйшашлык ылын. Тйлец пасна хресань йшкймжбн доходшын частым пушашлык ылын. Тйдй сеньорлан пйрцым, цывйвлн, комбывлн, мынывлн, колым, мйнерым пуэн, сеньорым волькдон снабжаен.

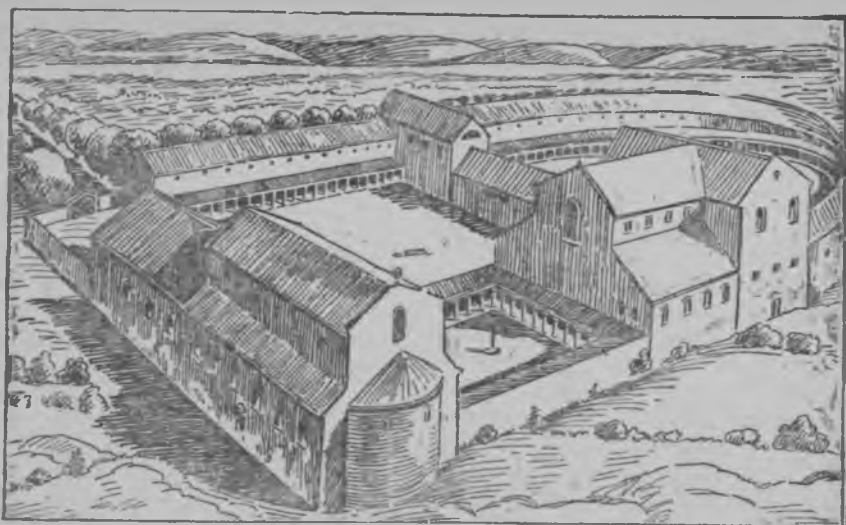
Крепостнойвлн йштймй ваштареш хресаньвлн восстанивлн йштеныт. IX курым тйнгалтышын шуку крестьянский восстани ылын. IX курымын пелйшты, шукердй агыл Карлын покоряйймй саксонский хресаньвлн лошты кого восстани лин. Но сеньорвлн власть да военный сила ылын, нбнй восстаним жестоко подавленыт да йшкйлнйшты хресаньвлн насилитон ровотайкытеныт.

Феодалный
строй.

Тенгелн у обществын основной классвлн линйт: крупный землевладелецвлн да крепостной хресаньвлн. Кышты основной классвлн кого землевладелецвлн да крепостной хресаньвлн ылыт, кышты землевладелецвлн политический властьян ылыт да хресаньвлн принуждаен эксплуатируют, техень общественный стройым феодалный строй маныт. Господствуышы классым феодалвлн маныт.

Феодалный строй рабовладельческий строй гйц анзыкыла ашкылым йштймаш ылеш. Феодал хресаньйм пуштын кердте, а рабовладелец рабым пуштын кердын. Но феодал хресаньйм выжален да нлн кердын. Крепостнойын йшкймжбн хозяйстважы улы. Крепостной феодаллан ровотая да тйдйлн часть доходшым пуа, но крепостной йшкйлнжйт ровотая, часть доходшым йшкйлнжй кода. Седьндон тйдй труйымашты таманяррак заинтересованный ылеш, рабын тидй уке. Тидй гишн крепостнойын трудшы рабын труд гйц производительныйрак ылеш.

Крепостнойвлн эксплуатируймаш, рабство годым рабвлн эксплуатируйм годшы ганьракок жестокий ылын; тйдйм изиш веле пышкыдемдймй ылын. Эксплоататорвлн — феодалвлдон эксплуатируймвлн — хресаньвлн — лошты ылшы классовый кредлмаш феодалный стройын основной черта ылеш.

Каролингский поместье

Феодалный поместье хозяйство.

Крупный землевладелец лан да хресаньвлалан ёлен лăктăш цилă керăлĕм поместье кĕргĕшты ёштĕ мĕ. Хресань землям обрабатываен, волькым куштен, мĕнерĕм коэн, выргемĕм да обувым ёшкĕлăнжĕ йăмдĕлен, томам ёшкĕлăнжĕ строен.

Карл Великий веремăш франквлă землям лучи обрабатываеш тымень шонят. Нĕнĕн земледелишты двухпольный да даже трехпольный система шарлен. Ёшке вожен нăлмĕ римский провинцивлăштыш населени гĕц франквлă огородничеством, виноградиным вояш да якшар аракăм ёштăш, масличный пушангĕвлăм кушташ тыменьнĕт. Хресаньн трудшы сеньорым качкышдонат, выргемдонат, ёлĕмĕ вăрдонат обеспечиваен. Господский двор сагашы поместьевлăшты авшăткудывлă да мол мастерскойвлă ылыныт, тĕштĕ оружием, сбруйым, ортерым, тканым йăмдĕленĕт. Тенгелан, ни сеньорвлалан, ни хресаньвлалан рынкышты нимат нăлăш ак кел ылын. Сеньорвлă шозн веле роскош предметвлăм нăлĕнĕт — шергăкан оруживлăм, шелкым, ювелирный изделивлăм, тидĕвлăм Восток гĕц толшы купецвлă кандат ылын. Сеньорвлă ёшкĕмĕштĕн поместьевлă гĕц сола хозяйстван шуку продуктым да ремесленный изделивлăм плучаенĕт, но нĕнĕ нимат выжалыделет, ёшкеок потребляеныт. Хресаньвлăят выжалаш нимат йăмдĕлĕделет.

Кынам каждый хозяйство, ма тĕдĕлăн келеш, цилă ёшке средстважыдон ёштă, почти нимат ак нăл да ак **выжалы**, техень стройым «натуральный хозяйство» манят.

Франквлăн культура.

Франквлăн культура кого агыл ылын. Грамотность духовенство лошты веле ылын, но шозн агыл священниквлăят, даже лыдынат мыштыделет. Военный знать обычно лыдынат, сиренăт ак мышты ылын. Народный массыжы цилăнок неграмотный ылыныт.

Императорлан да сеньорвләлән подданывлә покорный лиштї манын, внушаен кердәш, Карллан образованный церковниквлә керәл ылыныт. Управляяш, суяш да доходвлә дон расходвләм шотаяш тәдәйлән грамотный әдемвлә керәл ылыныт. Седьндон тәдәш школвләм стройымы гишән заботен. Тәдәш ышкымжын двoryшкыжы империн цилә веҗ да мол сәндәлйквлә гыҗ — Испания, Ирландия, Англия да Италия гыҗ кандаш цацен. Нынй лошты сек выдающийжы — северный Англия гыҗ ылшы монах — Алкуин ылын. Карл дворешыжы ученый кружокым ыштен, тәдәш «Академия» манын. Ти кружокышкы Карл ышкеәт, тәдәш шыжаржы да ыдәрвләжы, кыды-тидәш придворныйвлә да двoryшты ылышты ученыйвлә пыренйт. «Академишты» кружокын членвлә сирәмй стихвләм да сочинивләм лыдыныт да обсуждаенйт.

«Академин» членвлә икәнә-иктәштым древнееврейский әль античный истори гыҗ нәлмә лымвләдон лымденйт, латинский йылмәдон попаш да классический римский писательвлән стильлән подражаяш цаценйт. Римский историквләлән подражаен, «Академин» ик член Эйнгард «Карл Великийын йлымәшыжы» исторический произведением сирен. Дворышты школым стройымы ылын, тәдәш Акулин заведываен.

Ти школышты преподавайымы характер гишән вопросдон да ответдон Акулинын составляйымы руководством анжен суяш лиәш. Нинй логыҗ южшы техень ылыт. — Ма техень буква? — Историн стаж. — Ма техень шамак? — Шанымашым вашталтымаш. Шамакым кү шачыкта? — Йылмә. — Ма техень йылмә? — Воздухын бич. — Ма техень воздух? — Йлымәшым перегышй.

Мә ужна, ти школышты точный знанием пәлен шокташ агыл, а замысловатый ответвләм пәләш цаценйт. Тиштәкен Карл веремән ылшы культурын поверхностный характержы отражаялтын. Ышкежы Карл латыным яжон пәлен да греческий йылмым понимаен, но сирәш так и тымень шоте.

Меровингвлә годым вален шошы строительный искусство Карл годым развиваялташ тәнгәлән. Карлын архитекторвлә тошты годшы римский постройкывләлән подражаяш цаценйт. Нынй томавләм колонывләдон украшаенйт, йыргешкы каменный аркывләм строяш тымень шоныт.

III ГЛАВА.

ЕВРОПА IX—XI КУРЫМВЛӘН.

1 §. Карл Великийын импери шәләнмәш.

Империн пайылымаш. Карл Великийын пиш кого империжы прочный агыл ылын. Тиштәш главный силажы крупный сеньорвлән кидыштәш ылын. Каждыйок ышкымштын владенивләштәш государь ылын; тәдәш суен, Ышке пользышкыжы лымоксам поген, тәдәш ышкымжын военный силажы — вооруженный вассалвлә ылыныт. Императорын власть силан ылмы годым, сеньорвлә тәдәйлән повинуюлтыныт, но полныйок самостоятельный лиәш манын, нынй каждый случаем пользываенйт. Карл

колымы паштек (814) сеньорвлä тйдйн преемниквлән распоряже-
нивләм шотеш пиштәш совсемок цәрненйт.

Карл Великийын эргйжй, Людовик Благочестивый, им-
перин управлением йшкйжжйн кым эргйжй лошты пайылен. Ёш-
кежй тйдй йшкйләнжй верховный властым дä императорский
титулым коден. Тйнамок согласайдымашвлä дä смутывлä тйнгä-
лälтйнйт. Эргйвлäжй äтшты ваштареш шагалыныт. Силян сень-
орвлä йшкймйштын самостоятельностью когөмдäш цилä тидй-
вләм пользываеныт.

Людовик Благочестивый колымы паштек тйдйн эргйвлäжй
икәнä-иктйштйдон воюяш тйнгälбйнйт. Остагкәш, 843 ин нйнй
ёшке лоштышты империм кым частеш пайылымы гишән Вердены-
шты договорым заключаенйт. Империн западный частым Карл
Лысый плучаен, восточныйм—Людовик Немецкий, а Карл
дон Людовикин владенивлä лоштышы äнгйсьйр полосам Лотарь
плучаен. Лотарьланок Италийштыш владенивлä достаненйт.

Тишäкен корольвлä лоштыш кредälмäш дä империм пайылымаш
цәрнен шоте. IX курым пйтышäшйн Карл Великийын империн
первиш вәрйшты кым главный королевство лин: Западный Франк-
ский королевство, Восточный Франкский королевство дä Италия.
Пйтäришйжйлән Франция лйм закреплялтын, весйжйм изиш
варарак Германия манаш тйнгälбйнйт.

Каждыйжок ти королевствывлä лймйштыдон веле государство
ылыныт. Лачокшым гйнь нйнй таманяр самостоятельный владе-
нивлäэш пайылалтыныт. Силян дä независимый сеньорвлән кидй-
шкй корольвлән власть со ванжен миэн. Тидй Европын полити-
ческий пайылалтмаш веремä ылын.

Норманский судно.

Арабвлан,
венгрвлан да
норманнвлан
набегвлä.

Франкский им-
перин могуще-
ство вален ми-
ым тйдн паш-
шкудывлжй

воспользоваенйт. Карл Великийдон подчиняймы славянский племявлä, мбнгешок независимый линйт. Юг гйц (Северный Африка гйц да IX курымын воюен нälмй Сицилия гйц) Италин да южный Францин сирвлäшкй (побережьевлäшкй) арабвлä нападаенйт. Средний Дунайышты кочевниквенгрвлä Венгерский, аль Мадьярский, государством йштенйт. Венгрвлä почти каждый инок пашкуды германский да славянский землявлäшкй опустошительный набегвлäm йштенйт, добычым хватен нälйнит, пленныйвлäm рабствош выжалаш нänгенйт, солавлäm да монастырьвлäm йылатенйт.

Норманский воин.

Северный грабительвлан — норманнвлан — набегвлä эчелудйшлäräk ылыныт. Норманнвлä (тидй «северный эдемвлä») Скандинавский полуостров тйр мычкы мйндйркй кужын лыкынлыкын пырышы тангыж тйр сирвлäштй да кбзйтшй Даништы йленйт. Норманнвлан главный промыслышты шукердшенок колым кычымаш ылын. Нйны суровый тангыжвлäэш, штурмавлäэш да лудйшвлäэш привикненйт. Пун драконом изображайымы украшени нерän кого пышвлäэш норманнский смельчак дружинывлä мйндйр плаванивлäшкй йшкймйштйн родинын продуктвлäm — коштым колым да мехвлäm — киндйдон да äрäкäдон, сукнодон да оружидон ващталташ каштыныт. Но норманнский дружинывлän главный цельышты война да кравымаш ылын.

Норманнвлä йшкймйштйн пышвлäдон целый флотилим снаряженйт. Техень морской отрядвлäm вйкинглä — морской корольвлä — уйлалтенйт. Норманнский викингвлä йшкймйштйн дружиныштыдон окрестный сир тйрвлälän кого лудйш линйт. IX курымын, норманнвлан кого королевствывлä: Дания, Швеция, Норвегия лиäш тйнгälмй годым, осовынок нйнын набегвлä когоэмйнит. Корольвлä местный вождывлäдон, «ярлавлäдон», кредäläш тйнгälйнит, нйны нинйлän йнештй подчинялтеп ылын. Корольвлä пйзйртймй ярлавлä йшкймйштйн дружинывлäдон тангыж предпрятывлäштй удачым кйчäläш тйнгälйнит ылын. Восточный норманнвлä, аль «варягвлä», Русьыш корным монйт да рус-

ский рекавлә мычкы — Черный тангыжыш дә Византийыш («варяг гыц грекышкы великий корны»).

Западный норманвлә — датчанвлә дә норвежецвлә — Ирландишкы, Шотландишкы, Англишкы, Францин сир тйрвләшкй набегвләм йштенйт. Семьнвлә мардеж ылмы годым нйны кым кечйштй Дания гыц Англия сир тйрвлә якте шот ылын. Нйны Бискайский бурный заливным ванженйт, Испанин сир тйр вярвләм опустошаенйт, Средиземный тангыжышкат шоныт, южный Францин дә Италин сир тйрвләштйш вярвләшкй нападаенйт дә Греция якте шоныт. Келгыштй агыл шйнзышй йшкымйштйн пышвләэшйштй норманвлә кого рекавлә мычкы мйндйркй кузенйт. Вара нйны населени гыц силомок имнивләм шывшын нәлйныт дә йшкымйштйн набегвләштйм мыктен кен йштенйт.

Йшкымйштйн господавләдон когон ясышкы шоктымы крепостнойвлә шйренок норманвлә сага пижйныт. Преданидон, сек страшный ик викинг, Гастинг, восточный Франциштыш хресән ылын.

Норманвлән трүк нападеним йштймәш, нйнын смелостышты дә йоным мон мыштымышты нйнылән цилә вәре сйнгймәшым канден. Силадон нәләш акли ылын гынь, нйны хитростьдон нәлйныт. Гастинг гишән тенге рассказывают: тйды Италишты сир тйрйштйш ик халам ййле нәлйн кердте ылын. Тйнам тйды хитростьым йштен. Тйдын колтымывләжй ти халан епископлан Гастинг колен маным келесенйт, дә тйдын кәпшым церкйшкй отвеаяш пырташ разрешеним ядыныт. Коропым церкйшкй пыртенйт. Богослужени годым Гастинг короп гыц трүк кйныыл шагалын дә епископым пуштын шуэн. Выргемйштй лйвәлән оружим тайышы мол норманвләжй населеним шйаш дә краваш тйнгәлйныт.

Пйтәри норманвлә разбойничий набегвләм йштенйт, варажы землявләм поселенилән хватен нәләш тйнгәлйныт. IX курымын нйны Англин северо-восточный частым хватен нәлйныт.

X курым тйнгәлтйшын французский король северный Францишты областым норманвлән вождь Роллонлан пуаш вынужден ылын, тйнамшен тйдым Нормандия маныт.

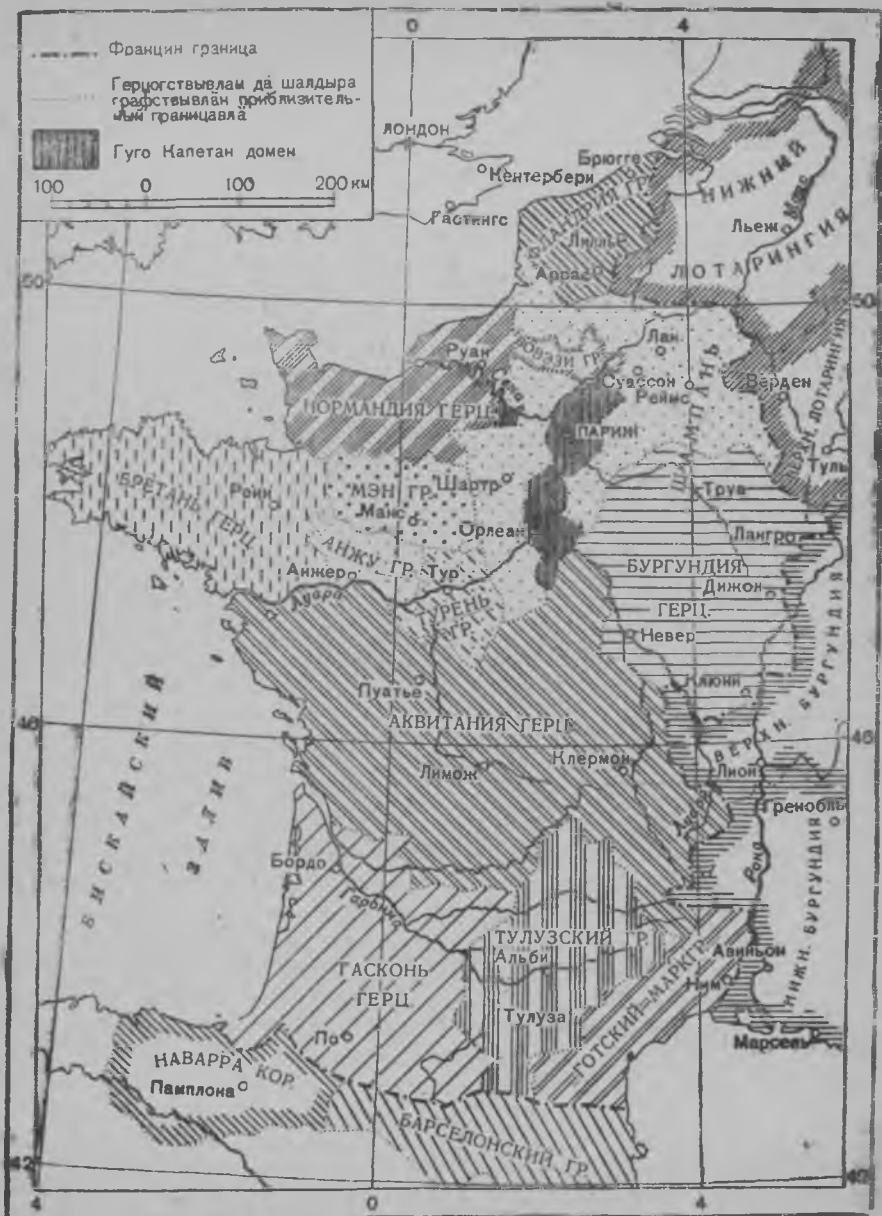
Северо-западышты норманвлә Исландишты дә Гренландишты колонивләм йштенйт. Тйшецйн нйны Северный Америкын сир якте шоныт (1000 и кытлан). Но тйшәк нйны важым колтем кердәлйт, дә Америкышкы тй корны мондымы лин.

2 §. Франция IX—XI курымвлән.

Феодалвлән
самостоятель-
ность.

Политический пайылымаш Францишты осовынок кого ылын.

IX—XI курымвлән Франция таманяр независимый самостоятельный областьвлә гыц ылын. Техень областьвләм — крупный феодалвлән владенивләм — графствывлә дә герцогствывлә маныныт. Ти областьвләштйш государьвлән, графвлән дон герцогвлән, йшкымйштйн шуку вассалвлә ылыныт, нйны йшкымйштйн король гыц независимыеш шотлалтыныт. Графвлә дә герцогвлә кыдыжы йшкеат королевский коро-

Франция X курым патшалыкы.

ным йшике кидышкы хватен нэлэш ак отказеп ылын. Каролигнвлән томаштыш остатка корольвләнн силан феодалвләдон цәрнәде кредәләш вәрештән.

Капетингвлән династи. 987 ин Францишты Каролингвлән династи пәтен, да престолышкы ик феодалым Гуго Капетым айырымы ылын. Тәдән потомкывләжы Капетингвлән ләймәйм плучаенйт. Капетингвлән власть, лачокшым, нәйнәйн родыштыш наследственный владенивлән когоок агыл территоришты веле шәрлән ылын. Ти землям нәйнә домән маныныт. Капетингвлән домен средний Сеныштыш да средний Луарыштыш землявлә гыц Париж дон Орлеан халавләдон ылын. Францишты мол вәрәжы самостоятельный герцогвлә да графвлә властуеныт, нәйнә лошты шукужы король гыц силан ылыныт. Иктә сек могущественный феодальный владени Нормандия герцогство ылын, тәдәм X курымын норманвлә бштенйт.

Феодальный иерархи.

Герцогвлә да графвлә цилән корольн вассалвләэш шотлалтыныт, а корольжы нәйнә сеньореш. Нәйнә тәдән военный службащы лишәшлык ылыныт. Но лачокшым герцогвлә да графвлә бшкыбшштән военный силаштыдон кынам шаненйт, тәнәм веле палшенйт. Кынамжы нәйнә бшкеат корольдон воуенйт.

Герцогвлән да графвлән владенивләштә корольн нимахань власят уке ылын. Нәйнә вассалвлә королевский поданныйвләэш шотлалтелыт. «Мәйнә вассалын вассал — мәйнә вассал агыл» кехень правило ылын. Герцогвлә дон графвлән каждыйнок бшштәймәйнә внутренний управлени ылын, нәйнә король гыц ядтеок воуенйт да союзвләм заклучаенйт.

Герцогвлән да графвлән бшкыбшштән вассалвлә ылыныт, нәйнәжәт эче бшкыбшштән вассалвләм — мелкий рыцарьвләм имен кердәйнәт.

Тенгелән, феодалвлә «феодальный ташкалтыш», әл «феодальный иерархи» маным составляеныт («иерархи» тидә «господствующымы да подчинени порядок» ылеш). Ташкалтышын күшнок, феодальный иерархин вуеш шотлалтшы, король шалген; тәдә гыц үлнә — сек крупный сеньорвлә — герцогвлә да графвлә, нәйнә целый кого областьвлә ылыныт; эче үлнә — изирак сеньорвлә; остаткаэш, мелкий рыцарьвлә. Феодальный иерархин каждый членок тәдән гыц күшнә шалгышылан вассалеш шотлалтын да тәдән гыц үлнә шалгышылан сеньореш. Техень иерархи Францишты веле агыл лин ылын, Европын мол сәндәләйквләштәт тенгеок лин.

Сеньор землялән верховный собственникеш шотлалтын. Сеньор гыц вассал феодем плучаен. Феодем наследствыдон кого эргәлән пузәйт. Вассал колымыкы тәдән кого эргәжы сеньор докы миән, тәдән азылан сукалтен шәйнәйн, бшкыбшштән кидшым сеньорын кидышкы пиштен да бшкыбшштән тәдән вассалеш обявляен; тәдә сеньорлан верный ылмыжы гишән клятвам пуэн да тишец азыкыла тәдәлән служаш лин. Тәнәм сеньор тәдәлән феодем владениш пуэн.

Сеньор ужмыкы вассал тәдән докы мыктен полный вооруженидон мишәшлык да сеньор сага войнашкы кешәшлык ылын.

Вассалвлă сеньорын советышты участвуишашлык ылыныт. Советышты война дă мир гишăн вопросвлăм обсуждаенйт, вассалвлă лоштыш спорвлăм разбираенйт, судебный делавлăм анженйт.

Кыды случайыштыжы вассал сеньорлан оксадонат палшымашым йштен. Тенгелă, сеньор пленыш попаза ылын гйнь, вассал тйдйм выкупаяш оксадон палшымашым йштйшашлык ылын.

Сеньор вассалан палшаш обязан ылын: военный нападени годым тйдйм захищаяш, тйдйн землям хватен нълмаш гйц перегаш.

Духовный лицовлăят тенгеок феодальный иерархин составыш пыренйт. Архиепископвлă, епископвлă, аббатвлă (монастырьвлăн настоятельвлă) крупный сеньорвлă ылыныт. Нйньйн шуку вассал ылын. Нйньй светский феодалвлă гйц нимапштыдонат ак айырлалтеш ылын: войнавлăшты, набегвлăшты участвуенйт, охотыдон занимаенйт. Феодальный иерархи господствуишы класслан келеш ылын. Иерархи тйдйлăн хресаньвлăдон господствуимашым пингидемдйм средство ылын. Сеньорвлă дă вассалвлă хресаньвлăм повиновеништы урдаш икăнă-иктйштылăн палшен шалгенйт.

Но господствуишы классын ти организацижй делаштыжы соок нарушаялтын. Король дон феодалвлă лошты соок войнавлă ылыныт, феодалвлă църнйдеок йшке лоштышты воюенйт.

**Хресаньвлăн
положени.**

Феодальный воинвлă хресаньвлăм разоряенйт. Феодалвлă нйньйлăн со у повинностьвлăм йштен миэнйт. Нйньй йшкймйштын исключительный праваэш

вăкшвлăм урдаш, аракăм дă оливковый маслым пйзйртен лыкташ, прессвлăм пользываетш, киндйм кўштăш, камакавлăм урдаш обявляенйт. Пйрцйм ягыштымы, прессым аь камакам пользывайымы тăреш хресаньвлă особый налогым тўлышашлык ылыныт. Церкйн пользышкы хресаньвлă йшкймйштын урожайын десятый частышым пушашлык ылыныт («церковный десятиным»).

Феодалвлă хресаньвлăм казнен пушташ суен кердйнйт. Ти права улым анжыктым пълылăн феодалын владенишкы пырымашты виселица шалген. Феодалвлă дă духовенство йшкймйштым хресаньвлă гйц пиш когон когоэш шотленйт. Средний курымшты тенге попат ылын: эдемвлă воюйышеш, ыдылшеш, ровотайышеш пайылалтыт.

Королевский властын слабостымы, крупный феодалвлăн независимостымы, соок ылшы феодальный войнавлăм, хресаньвлăм крепостнойым йштймашйым,— вот мам мă Францишты IX—XI курымвлăн ужына.

3 § Англия IX—XI курымвлăн.

Англия IX курым тйнгълтйшеш.

V курым пелй дон VII курым тйнгълтйш лошты Британин кого частьшымок англо-саксонский племявлă воюен нълйнйт ылын. Британский (кельтский) населенин частьшым шин пуштын пйтăренйт, частьшым рабвлăм дă крепостнойвлăм йштенйт ылын. Кельтский племявлă островын северышты (Шотландишты) дă западышты (Уэльсышты) веле независимостымы переген кердйнйт.

Шотландиштыш да Уэльсыштыш племявлә Ышкымьштѣн свободам пыт отстаиваенѣт. Ирландияат кельтскиок кодын.

Англишты (англо-саксвлә воюен нәлмѣ сәндәлѣкѣм тенге манаш тѣнгәлѣнѣт) таманяр королевство лин. IX курымеш нѣнѣ лошты сек силан королевство Вессекс юго-западышты ылын, вес статья келесенжѣ «западный сакслән сәндәлѣк». Мол королевствывлә Вессекслан зависимый ылмыштым признаенѣт.

Англишты, Франциштѣшләок, феодализм развиваялтын. Но Англишты со эче свободный хресәнвлә шуку кодынты ылын. Тиштѣ сола общинывлә силан ылыныт, нѣнѣ первишләок Ышкымьштѣн цилә делам общий сходвләштѣ решенѣт.

Норманнвлә
да король
Альфред.

IX курым тѣнгәлтѣш гѣц островыш норманнвлә нападаш тѣнгәлѣнѣт, нѣнѣм Англишты «датчанвлә» маныныт. Пѣтәри нѣны просты Англим кравенѣт, но вара тѣдѣн северо-восточный частеш соок ылаш поселенивләм ышташ тѣнгәлѣнѣт. Датчанвлә Англим опустошаенѣт да тѣдѣн населени гѣц даньым нәлѣнѣт. Англосаксонский корольвлә нѣнѣдон пыт воюенѣт. Англо-сакслән сек лѣлмѣ король Альфред ылын (IX курым пѣтѣм годом).

Тѣдѣ Ышкымьжѣн вравлением, почти цилә Англим датчанвлә воюен нәлмѣ ылмы веремән тѣнгәлѣн. Датчанвлә цилә вәре сѣнгенѣт; Альфредлән шѣргѣштѣ да купвләштѣ шѣлѣн ылаш вәрештѣн. Тольку изин-олен веле тѣдѣ военный силам поген да датчанвлә ваштареш торбокок выстуаен. Сѣнгѣмәш тѣдѣн лин. Но тѣдѣ англо-сакслән цилә землям мѣнгеш воюен нәлѣн кердте. Альфред датчанвләлән Англин почти цилә северо-восточный пелжѣм устуаен.

Альфред сәндәлѣкѣн военный силам пингѣдемден. Сирвләм тангыж вец нападеннвлә гѣц перегәш кого ладывләм стройымы ылын. Альфред военный служба тәреш землявләм шәләтен миэн да тидѣндон яжон вооружайымы воинвлә шотым шукемден.

Карл Великийләок Альфред просвешени гишән заботен. Тѣдѣ шковләм пачын, грамотностыым шәрәш цацен, ышке двoryшкыжы ученыйвләм ужѣн канден. Альфред ышке да тѣдѣн йѣр ылшы ученыйвлә латинский книгәвләм англо-саксонский йѣлмѣшкѣ переводенѣт. Альфредын порученидон англо-саксонский хорникым (летописьым) составляеныт.

Альфредын преемниквлә датчанвләдон успешно кредәлѣнѣт. X курымын Англия угѣц ик государствышкы цымырген. Датский поселенецвлә йѣлмѣштѣдон англо-саксвлә ганбракок ылыныт да нѣнѣдон йѣле ярлен кенѣт.

Нормандин
воюен нәлмәш.

XI курымын вес пелѣштѣ Англим силан пашкудывлә — Нормандин герцогвлә — воюен нәлѣнѣт. Нормандский герцог Вильгельм Завоеватель английский престолыш шѣнзәш Ышкымьжѣн правам йәвен. Тѣдѣ Ышкымьжѣн нормандский рыцарьвлә гѣц кого войскам поген. Тѣлец пасна, тѣдѣн ужмәшкѣ Франция разный места гѣц, Англишты паян добычым плучаяш шанышы шуку рыцарь-авантюриствлә толыныт. 1066 ин Вильгельм ти войскадон юго-восточный Англишкы ләктѣн. Гастингс доны Вильгельмын дон англо-

Гастингс донышы битва.

Англо-саксвлӓ холмеш укреплялтыныт дӓ Вильгельмын воинвлӓн цилӓ атакым отражаенӓт. Тӓнӓм Вильгельм ӓшкӓмжӓйн войскан частьлан мӓнгешлӓ алталымла кыргыжаш приказываен. Англо-саксвлӓ кыргыжшы врагым паштек покташ тӓнгӓлӓнӓт дӓ ӓшкӓмжӓштӓйн рядыштӓым пыжгаен шуӓнӓт. Тидӓндон Вильгельм англо-саксвлӓм шин шӓлӓтӓш восьпользываен. Гарольд пуштмы лин, дӓ тӓдӓйн войскажы кыргыж шӓйлӓн.

Ти сӓнгӓмӓш Англим Вильгельмын властышкы пуӓн. Лондон Вильгельмлан сдаялтын, дӓ тӓдӓй Англин король лин.

Ваштареш пыт шалгымашым Вильгельм северышты веле вӓш лин, тӓштӓй феодал-завоевательвлӓлӓн подчинялташ цацыдымы эче шуку свободный хресӓнввлӓ кодыныт ылын. Наказым шотеш Вильгельм шуку хресӓнвӓм шин шӓлӓтен, нӓнӓйн вольыкым дӓ ӓдӓм вӓрвлӓм уничтожаен. Англин северышты нырвлӓ шуку веремӓ ровотайыдымы киӓнӓт, дӓ солавлӓ пуста ылыныт.

Англин король лимӓкӓ, Вильгельм англо-саксонский феодал-влӓн землявлӓм ӓшкӓмжӓйн рыцарьвлӓлӓн наградеш пуаш шывшын нӓлӓйн. Англин цилӓ феодальный верхушка вашталтын. Тидӓй сагаок хресӓнввлӓн положениӓт худаӓмӓйн. Свободный хресӓнввлӓ шукужок крепостнойвлӓжкӓй сӓрӓмӓй линӓт, крепостной хресӓнввлӓн повинностьвлӓм когӓзмӓмӓй лин.

Нормандин воуен нӓлмӓш Англишты феодализмым пингӓдемдӓмӓшкӓй канден.

4 §. Германия дон Италия X—XI курымвлӓн.

Саксонский
династи. От-
тон I.

Германия, Францилӓок, таманяр самостоятельный владенивлӓӓш шӓлӓнен. Ти владенивлӓ лошты важнейший герцогствыввлӓжӓй Саксонский, Франконский, Швадский, Баварский дӓ

Лотарингский ылыныт.

Каролингвлән королевский династи Германишты Х курым тӱнгӱлтӱшӱн (911) пӱтен. Тӱлец вара тӱнӱмрӱкок королевский престолшы сек силан герцогым—саксонский Генрих I герцогым, «Птицелов» манмым айырымы ылын. Герцогвлӓ лошты кыдыжы Генрихым ӱшкӱмӱштӱн королеш ӱнештӱ признаеп ылын, но тӱдӱ нӱнӱм подчинялташ заставен. Генрихлӓн дӓ тӱдӱн потомкывлӓлӓн (Саксонский династи-лӓн) Германишты шуку свободный крестьянский общины-влӓ эче кодынытат веле ӱшкӱмӱн властым пингӱдемдӱш лин. Мелкий феодалвлӓ, кыды-влӓ ӱшке силаштыдон хресӓн-влӓм крепостисӱвлӓм ӱштен кердтелыт, корольн палшы-машдон нуждаенӱт дӓ тӱдӱ-лӓн герцогвлӓ ваштареш шагалаш палшенӱт. Тенгеок корольн кого палшымашым ду-ховенство ӱштен.

Генрих I-н эргӱжӱ дӓ преем-никишы Оттон I-лан (936—973) герцогвлӓдон шуку кредӱлӱш вӱрештӱн. ӱшкӱмӱжӱн властым пингӱдемдӱш манып, Оттон епископвлӓлӓн дӓ монастырьвлӓлӓн палшен шалген. Нӱнӱн владенивлӓштӱ Германи кымдыкеш ылы-ныт. Осовынок шуку церковный владенивлӓ западный Германин главный торговый корны мычкы—Рейн дӓ тӱдӱн притоквлӓ мычкы ылыныт. Рейным тидӱ гишӓн «поповский корны» маныныт. Тиштӱ могущественный архиепископвлӓн кого владенивлӓ ылы-ныт: Кельнский ын, Майнцский ын дӓ Трирский ын.

Король ӱшке кидӱшкӱжӱ епископвлӓм назначаымашым нӱлӱн. Тӱдӱ ӱшкӱлӓнжӱ преданный эдемвлӓм епископвлӓэш назначен. Епископвлӓ ӱшкӱмӱштӱн владенивлӓштӱштӱ настоящий князьвлӓ ылыныт, нӱнӱн шуку укрепленный зӱмоквлӓ дӓ военный вассалвлӓ ылыныт. Герцогвлӓдон кредӱлмӱштӱ нӱнӱ корольн опора ылыныт. Нӱнӱн палшымашдон Оттон I непокорный герцогвлӓм подчиняен кердӱн.

Епископвлӓн палшымашдон ӱшкӱмӱжӱн властым Италия. Германишты пингӱдемдӱмӱкӱ, Оттон Италин делавлӱшкӱ вмешиваялтын. Италия ти веремӱэш таманяр самостоя-тельный феодальный владенивлӓэш шӱлӓнен. Королевский вла-сть Италишты полный упадокышты ылын. Феодальный кого влад-р-е.

Епископ.

нивла вуйлалтен шалгышы герцогвлă, марграфвлă дă епископвлă совсемок независимый ылыныт.

Папа Италишты ик феодальный государь ылын. Франкский корольвлă VIII курымынок эче папалан кого владенивлăм, Адриатический тангыж дорц Тирренский тангыж якте Рим дă Равенна халаге подаренйт (Церковный область). Но IX дон X курымвлăшты пашкуды феодалвлă папавлă гыц нѣнѣн владенивлăн кого частым шывшын нăлѣнѣйт. Папавлăн айырымаш феодалвлăн кидѣшты ылын, нѣнѣ папский престолышкы ѣшкѣмѣштын родственниквлăм шѣндăш цаценйт. Феодалвлă лошты папский престол верц соок кредăлмăш кеен. Шѣренок ти кредăлмăшты папавлăм вѣр гыцѣшты карангенйт, тюрьмашкы шѣнденйт, пуштыныт.

**Императорский титулым
принимайы-
маш.**

Востокдон торгеймăш кемѣ ти паян сандăлѣкѣм хватен нăлăш манын, Оттон шăлăнѣшѣ Италин. политический слабостым исполъзываен. Тилец пасна, Оттон I-лан папа гач церкѣм повиновеништы кычен урдаш манын, папам ѣшкѣлăнжѣ подчиняш керăл ылын. Феодальный усобицывлăн северный Италим Оттон куштылгынок шывшын нăлѣн кердын. Тѣдѣ Римышкы пырен дă папалан Папский областышты тѣдын властым восстанавливаяш сѣрен. Тидѣ гишăн папа Оттоном императорский короныдон коронойшашлык ылын. Императорский титулым принимайымдон Оттон, Карл Великийлăок, подданныйвлăн сѣнзѣ анзылны ѣшкѣмжѣн властым когѣмдăш дă Италишты ѣшкѣмжѣн господством пингѣдемдăш цацен. Тенгелăн импери восстанавливайымы ылын (962). Вара тидѣ Священный Римский импери лѣймѣм плучаен.

Тидѣ пиш прочный агыл импери ылын. Самой Германиштыжок герцогвлă полный самостоятельный линешты ылын. Итальянский феодалвлă германский государствывлăм худан колыштыныт. Седѣндон почти каждый императорлан цилăок угыц тѣнгăлăш вѣрештын: Германишты непокорный герцогвлăдон воюяш дă угыц Италим воюен нăлăш. Каждый у императорлан Римышкы короноваялташ кемăш настоящий военный поход ылын, тѣнăм германский войскавлă итальянский солавлăм дă халавлăм кравеныт, ѣылатенйт, цилă статья населеним зораенйт дă пѣзыртенйт.

**Южный
Италия.**

Священный Римский империн составыш южный Италия пырыде. Тѣдын частшы Византийын кидѣшты ылын. IX курымын арабвлă Сицилим воюен нăлѣнѣйт да южный Италишты кыды халажым хватен нăлѣнѣйт. XI курымын пѣтăриш пелѣшты южный Италишкы норманнвлă толыныт. Норманнский дружинывлă южноитальянский герцогвлăлăн служаш тăрлăлтѣнѣйт, герцогвлăжѣ соок икăнă-иктѣштыдон, арабвлăдон дă византиецвлăдон, воюенйт. Служба тăр наградеш норманнвлăлăн землявлăм пѣчкѣн пуэнйт. Норманнвлă ѣшкѣмѣштын владенивлăм когѣмдăш тѣнгăлѣнѣйт дă цилă южный Италия нѣнѣн лин, а вара арабвлă гыц Сицилим шывшын нăлѣнѣйт. XII курымын норманнвлăн владенивлă южный Италишкы дă Сицилишкы «Сицилийский королевствышкы», ѣль «Кок Сицилин королевствышкы» пижѣнѣйт.

Франконский
династи.

XI курым тѣнгѣлѣшын (1024) Саксонский династи пѣтен, дѣ императорский престол у династилѣн — Франконский лѣн — ванжен. Ти династин император Генрих III годым императорский власть сек кого силан лин шон. Генрих III тѣдѣм колыштшы германский епископвлѣ логѣц папавлѣм назначаен. Феодалвлѣм тѣдѣ повиновеништы урден. Но положени йѣле вѣшталтын.

Григорий VII
(Гильдебранд).

XI курымын кокшы пелѣшты папавлѣ йшкѣмѣш-тѣн властым церкѣвлѣм вуйлалтымашты пингѣдемденѣт дѣ императорвлѣ вѣштареш выступаенѣт. Папский властым пингѣдемдѣмашты осовынок шукум Гильдебранд йштен, тѣдѣ кок папа годым папский престолын цилѣ делам управляет. Гильдебранд мытык кѣпѣн, анжаш невзрачный, слабка юкан ылын. Но тѣдѣ властный характердон, настойчивостьдон, тыргыж энергидон айырлалтын. Тѣдѣ ни колебаним, ни йжѣлѣймѣшым пѣлѣде. Тѣдѣ яростный фанатизмдон йшкѣмѣжын планвлѣм йлѣмѣшѣшкѣ пыртен. Тѣдѣ тенге попен, что папалан иктѣт судья лин ак керд, папа императорвлѣм карангдаш дѣ подданныйвлѣм йшкѣмѣштын государьвлѣлѣн колыштмы обязанность гѣц освобождаяш правам имейѣ, манын. «Цилѣ народвлѣ папан ялым шывшалшашлык ылыт» — манын, тѣдѣ попен.

Гильдебрандын шѣдѣмдон сѣбор (высший духовенствын съезд) анзыкыла папам римский знать дѣ императорвлѣ агыл, а кардиналвлѣ (важнейший церковный сановниквлѣ) айыраш тѣнгѣлѣт манын, постановляет.

Духовный эдемвлѣлѣн, семья гишѣн заботымаш нѣнѣм церковный служба гѣц йнжѣ шывш манын, йдѣрѣм нѣлѣш запрѣщайымы ылын.

1073 ин папский престолын Гильдебранд айырымы лин. Тѣдѣ Григорий VII лѣмѣм нѣлѣн (папам айырымы годым лѣмым вѣшталтат ылын). Генрих III-н эргѣжѣ, Генрих IV, ти веремѣн германский феодалвлѣдон кредѣлѣм Григорий VII ужынат, епископвлѣм император назначымы вѣштареш протестым йштен. Оттон I гѣц тѣнгѣлѣн, германский государьвлѣ епископвлѣм йшкѣмѣштын власть опорышкы сѣрѣш цаценѣт, а Григорий VII-жы епископвлѣм папалан веле подвластныйвлѣм йштынежѣ ылын. Генрих IV дерзкий папам карангдаш рѣшен. Генрих IV тревайымдон германский епископвлѣ Григорий VII карангдымеш обявляенѣт. Генрих тѣдѣлѣн сирмѣшым тенге пѣтѣрен сирен: «Мѣнѣ, Генрих, ймын милостьдон король, мѣмнѣн епископвлѣдон иквѣреш тѣлѣнет попом — каранг!» — манын. Тидѣлѣн ответеш Григорий VII Генрих IV-м проклятаен, королевский власть гѣц тѣдѣм лишайымеш обявляен дѣ перви Генрих IV-лан верность гишѣн присягым пушы цилѣ феодалым освобождает. Германский феодалвлѣ тидѣм шотыш нѣлѣнѣт дѣ Генрих IV вѣштареш у восстаним тѣрвѣтенѣт. Генрихын положенижы пиш худа лин. Тѣдѣ пападон мирейѣш кешѣшлык ылын. Телѣм, шуку агыл спутниквлѣдон, Генрих IV, лым мѣден шѣндѣмѣ альпийский кырыквлѣ гач Италишкы ванжен, Конѣссышты ылшы зѣмокышкы, ти веремѣн папалым вѣрѣшкѣ мѣнѣ (1077). Гордый император, папам ужаш

Император Генрих IV.

тәрвәнән. Папа укрепленный замоқышкы пырен шьвзьын; Римын аңгысёр олицявләштй германский войскавләдон дә папан сторонниквлә лошты кого бойвлә кенйт.

Тёнәм папа южноитальянский норманнвлән вождь Роберт Гюискәр гыц палшымашым ядын. Италишты императорын власть пингыдемдымй гыц норманнвлә лүдыт ылын дә папам выручаяш миэнйт. Нёнй германецвләм поктым колтенйт, но Римым пиш когон зораенйт, тиштй ёлбшёвләм шукум пуштынйт, шуку ёдрәмәшвләм дә тетявләм рабствыш выжаленйт. Григорий VII тылец вара Римеш кодын кердте. Народын шьды гыц лүдын, тьды норманнвлә сага кеен. Шукат лите тьды колен (1085).

Папавлә дон Генрих лошты Григорий VII колымыкат кредәлмәш цәрнйде. Генрих IV ваштареш папавлә Германишты тьдын врагвләм шагалтенйт, даже тьдын эргёвләжымәт. Генрих IV-н преемниквлә годымат кредәлмәш цәрнйде дә тьды шудё вьцлй йәт утла шывшылтын.

5 §. Западный славянвлә IX—XI курымвләштй.

Западный славянвлә немец-вләдон кредәлмәш тынгалмәш. Цилә славянский племявлә кым группеш пайылалтынйт: восточныйвләэш, южныйвләэш дә западный славянвләэш. Западный славянвлә Висла, Одер (Одры) дә Эльба рекавлән бассейнвлә мычыш территориявләм занимаенйт. Нёнй пиш шуку племявләэш пайылалтынйт. Верхний Эльбашты чешский дә моравский племявлә ёленйт, Вислашты дә Одерышты.—польскийвлә, средний дә нижний Эльбашты—полабскийвлә (славянвлә Эльбам Лаба маныныт), Балтийский тангыжын южный сир тйр мычкы—поморский племявлә.

сарвален, замок ворота анзылны кым кечй шалген. Григорий VII тьдым нёлымшй кечын веле приимаен. Император сукалтен шьнзён папам сарвален («Каноссыш кемёлә» шая кодын, вес статянжы любой уступкым ёштәш). Папа дон император лошты мьрейёмәш лин, но шуку веремәэш агыл.

Генрих IV-м Каноссышты простымаш, унижением испытываен плучайымы ылын гынят, тьдылән пиш толкан ылын. Тьды феодавләдон угыц войнам тынгаләш дә нёнй гыц повиновеним треваяш лимәшым пуэн.

Генрих IV, тьды ваштареш Германишты восстаним ёштйшй феодавләм сынген кердын, дә тьды войскажыдон Римышкы

Священный Римский империи да западный славянвлэ X—XI курымвлэн.

Карл Великий славянвлән земляшкы таманяр походым ыштен. Тыды кыды славянский племявләжым даньдон облагаен дә нѣныдон ылышы границаеш укрепленивләм строен. Карлын преемниквлә годым, Франкский государство таманяр частеш пайыалтмыкы, славянвлә ышкыланышты независимостьюм мѣнгешок нәлыныт. IX курым пелы гыц нѣны Восточный Франкский государстводон, вес статяжы Германидон, соок воюеныт. Германский феодалвлә дә корольвлә славянский землявләм хватен нәләш цаценыт дә ти землявләм соок ыштымы набежвләдон опустошаеныт.

Западный славянвлә лошты христианством шәрймәш.

Славянвләм подчиняш манын, германский корольвлә дә феодалвлә пользываетымы ик способ христианством нѣны лошты шәрймәш ылы. Славянский землявләшты церкым управляш вуйлалтышеш германский (немецкий) епископвлә шагалыныт. Нѣны славянвлән землям хватен нәлыныт дә населением порабощаяш германский феодалвләлән цилә семьнь палшеныт.

Немецвлә славянский йылмьдон богослужением дә книгәвләм допускаяыделют; богослужением народлан понимаяш литымь латинский йылмьдон ыштеныт.

Моравский государство.

IX курымын славянский кого государство — Моравский лин. Моравский князьвлә Верхний Дунай дон Карпат лошты ылышы племявләм ышке власть лывәкышты нәлыныт. Моравский государствылан немецкий хватен нәлмәшвләдон пыт кредәләш вәрештын. Немецвләдон кредәлмәшты моравский князьвлә Византийын палшымашым нәләш цаценыт. Князь Ростислав византийский император докы посолвләм колтен, христианством проповедываяш византийский проповедниквләм колташ ядын. Моравишкы император славянский азбукамы изобретайыш Кирилл дон Мефодим колтен. Нѣны Моравский государствышты богослужением славянский йылмьдон служаш тынгәлыныт, школьвләм ыштеныт дә ышкымыштын учениквләлән грамотым тымдаш тынгәлыныт. Нѣны сәндәлөк мычкы каштыныт дә народлан славянский йылмьдон проповедываеныт. Тидындон нѣны немецкий епископвләм шыдештәреныт, немецкий епископвлә ышкымыштын власть верц дә ышкымыштын доходвлә верц лудын колтеныт. Кирилл дон Мефодим деятельностьм нѣны цилә статя апыртеныт, нѣным папа анзылы обвиняеныт. Кирилл Римеш колен, Мефодийым немецкий епископвлә совещаниш алтален нәнгеныт, кыченытәт шиныт, кок и угла тюрьмашты шынзыктеныт. Мефодий колымы паштек нѣны тыдын учениквләжым Морави гыц поктен колтыктен кердыныт дә немецкий епископвлән господство дон латинский богослужением устанавливаеныт.

Моравский государством воксеок пытәрәш манын, немецвлә полудикый венгрвләдон союзым ыштеныт. 906 ин венгрвлә Моравский государством громеныт. Тыдын частышым венгрвлә хватен нәлыныт, вес частышы пасна владенивләеш шәләнен.

Чехия дә Польш.

Моравский государство шәләнымь ик владени Чехия ылы. Чехия германский императоры, верховный властым признайышашлык дә Священный Римский империн составыш пырышашлык ылы. Но

чехвлә Ышкымьштын самостоятельностью пыт отстаиваенйт, дә императорвлә империшты нѣнѣн независимый положением признашшык ылыныт. XI курым пѣтѣшашын чешский князь корольын титулым плучаен дә Священный Римский империшты сек могошественный ик владетелеш шотлалтын.

X курымын славянский племявлә, Висла, Одер дә тѣдѣн притокушы Варта рекәвлән бассейн мычкы Польский государством Ыштенйт.

Полабский славянвлә.

Эльба мычкы пиш шуку полабский племявлә Ыленйт. Нѣнѣ немецвлән сек лишѣл пашкудывлә ылыныт дә сек когонжок немецкий феодавлән хватен нәлмәш гѣц страдаенйт. Саксонский династин корольвлә Генрих I дә Оттон I насилidon дә хитростѣдон полабский славянвлән землявләм Одер якте хватен нәлѣнйт дә ти землявләэш Ышкымьштын маркывләм Ыштенйт. Нѣнѣ шѣндѣмѣ маркграфвлә славянвләм когон пѣзыртенйт. Нѣнѣ славянвләдон войнавләм зверский жестокостѣдон Ыштенйт, населением пуштыныт, пленыш нәлмѣвләм махань-шон истязаним Ыштен пуштыныт. Жестокостѣдон дә вероломствыдон Оттон I назначымы маркграф Герон осовынок айырлалтын. Ик гәнә тидѣ Ышке докыжы переговорым Ыштәш кымлы славянский князьвлә дон старшинавләм шуден дә нѣнѣм предателеш пуштын. Немецкий маркграфвлән ти жестокостѣвлә полабский славянвләм общий восстаним Ыштѣмәшккѣ шоктенйт. Нѣнѣ немецкий укрепленивләм йылатен колтенйт, немецкий войскавләм поктен лыктыныт дә Ышке немецкий владенивләшккѣ нападаеш тѣнгәлѣнйт. XI курым тѣнгәлтѣшеш полабский славянвлә немецвлә гѣц полный независимостьюм нәлѣн шоктенйт.

Прибалтийский славянвлә.

Немецвлән хватен нәлмәшвлә дә христианство ваштареш Балтийский тангыжын южный сир тѣр мычкы Ылѣшы поморянвлә дә мол славянский племявлә пыт кредәлѣнйт. Прибалтийский славянвлән укрепленный приморский халавлә Щетин (кѣзѣт Штеттинн), Волин, Гданск (Данциг) дә молы ылыныт. XI курымын нѣнѣн князьвлә Балтийский тангыжын южный частьшты господствуенйт. Нѣнѣн вооруженный ладыввләштѣ дадчанвләм дә немецвләм когон лудѣктенйт.

Прибалтийский славянвлән главный ймышты кечѣн ймы Святovit ылын. Тѣдѣн храмжы Рюе (Рюген) островышты Аркон халашты ылын, тѣдѣ тангыж тѣрѣштѣш тура скала вѣлнѣ шѣнзен. Святовитын арконский храмышкы цилә славянский Прибалтика гѣц дарым канденйт. Тиштѣ войнашты нәлмѣ цилә добычын третѣшы дә хватен нәлмѣ цилә шѣртни дон ши пергәлтѣн. Ти сокровищница немецкий феодавлән жадностьюм осовынок тәрвәтен.

XI курымын полабский дә прибалтийский славянвлә Ышкымьштын независимостьюм перегенйт дә Ышкеат немецвлә вѣккѣ наступлением Ыштенйт. Но нѣнѣ общий враг ваштареш цымырнен мыштыделыт, дә тидѣ немецкий феодавләлән XII курымын эчеат славянвлә вѣккѣ наступлением Ыштәш позволяен.

ВИЗАНТИЯ, ИРАН ДА СЛАВЯНВЛӀ.

1 §. Римский империм восстанавливаяш цацымаш.

Византия
V—VI куры-
мын.

395 ин Римский импери Восточныеш да Западныеш шӀлӀнен. Восточный Римский импери Западный гӀц силанрак, паянрак да культурный йрак ылын. ТиштӀ торговый да промышленный халавлӀ, ремесловлӀ, технический пӀлымӀшвлӀ перегӀлтӀнӀт. Восточный империн столицыжы Византия, Ӏль Константинополь ылын. ЦилӀ государствомок столица лӀмдон «Византийский импери» манаш тӀнгӀлтӀнӀт. ТӀ веремӀн Рим охыреммӀ да валымы годым, Константинопольын стенавлӀ кушшы населеним шӀнгдӀрен кердтелыт да перестраиваяш вӀрештӀн. Хала раскошный зданивлӀдон строялтын. Гаванышты разный сӀндӀлӀквлӀ гӀц толшы корабльвлӀ чакын шалгенӀт.

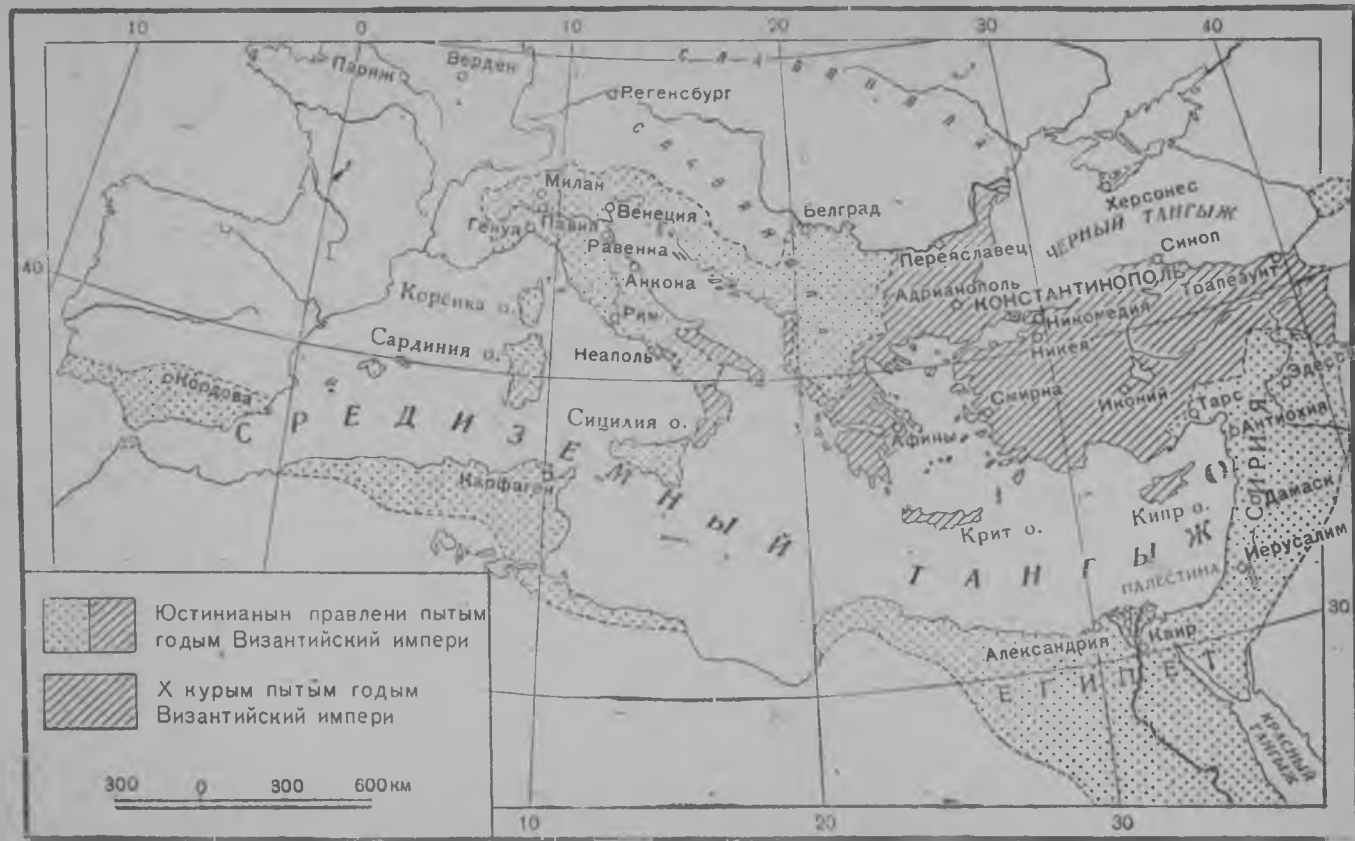
Византийский империшты греческий йӀлмӀ господствуен, Западныйышты — латинский.

Византийский импери Востокуын сӀндӀлӀквлӀдон караванный да морской торговльым когон виден. Иран, Аравия, Абиссиния, Индия, Китай гӀц Византийышкы шоэ да шергӀкӀн кӀвлӀм, благовонивлӀм, слоновый лум, пряностьвлӀм, шелком шывштенӀт. Византийский империн халавлӀштӀ ремесленниквлӀ стьокла посудам, шергӀкӀн тканьвлӀм, ювелирный изделивлӀм йӀмдӀленӀт. VI курым гӀц Византийский империшты шелковичный шукшвлӀм вояш тӀнгӀлтӀнӀт да парсыным ӀштӀш тӀнгӀлтӀнӀт. Ти веремӀ якте шелковичный шукшвлӀм Китайышты веле военӀт. КитаецвлӀ парсындон торгейӀмӀ цилӀ выгодым Ӏшке кидӀштӀшток кычаш манын, шелковичный шукшвлӀм граница гач колташ пыт запрещаенӀт. Предани семӀнь, византийский монахвлӀ Китай гӀц граница гач шелковичный шукшвлӀм посохвлӀзш—кӀргӀн пандывлӀеш — таен нӀнген кердӀнӀт да тенгелӀн Византийский империшты шелководствылан тӀнгӀлтӀшым ӀштенӀт.

Византийский купецвлӀ Западный Европыштыш высший классвлӀн роскошь предметвлӀм шагалтенӀт.

Византийский империн торгейӀмӀаш дон промышленность правительствылан кого доходым пуэнӀт. ТоргейӀм пошлина гӀц император кого доходым плучаен. Казнашкы государственной монополи гӀц шуку окса толын. КиндӀдон торгейӀмӀ исключительный права правительствын ылын да тӀдӀ голодный годвлӀ годым киндӀм шергӀ ценӀдон выжален, народын нуждаэш наживаен. Труйышы населени кого налогвлӀдон темдӀмӀ ылын. Но казнажы паен. Шуку окса улыат, границам перегӀш манын, император войскам тӀрлен кердӀн. ТӀдӀм купецвлӀ поддерживаенӀт, нӀнӀлӀн нӀнӀн торгейӀмӀшӀштӀм перегӀш силан государственный власть келеш ылын. СедӀндон Восточный империн императорвлӀ ӀшкӀмӀштӀн границавлӀм варварвлӀн нападенивлӀ гӀц шуку веремӀ переген кердӀнӀт.

VI курымеш Византийын составышкы, Балканский полуостров

Византийский импери VI пытым годем X курым якте,

гъц пасна Малый Азия, Сирия, Палестина Египет да Средиземный тангыжын восточный частьыштыш островвлӓ пыренйт.

Юстиниан
(527—565).

Византийский империя сек кого силанжок VI курымын Юстиниан император годым ылын. Цилӓ Ышкымжын янгылым деятельностьшым Юстиниан императорский властым когемдӓш да пингӓдемдӓш пиштен. Политикым направляймашты кого влиянием тӓдӓн вӓтӓжӓ, энергичный да честолюбивый, Феодора Ыштен. Юстиниан Римский империя тӓдӓн первиш границажыдон восстанавливаяш цацымашым Ыштен.

Ти цельдон, варварвлӓ хватен нӓлмӓ первишӓ Западный Римский империя землям воюен нӓлӓш маным, тӓдӓ таманяр войнам Ыштен. Тӓдӓн полководецвлӓжӓ Велизарий Нарсес Северный Африкышты вандалвлӓн королевствым да Италишты остготвлӓнӓм воюен нӓлӓнӓйт. Тӓлец пасна, Юстиниан Испания южный частьшым востготвлӓ гъц воюен нӓлӓн кердӓн. Тенгелӓн тӓдӓ Ышке власть лӓвӓкӓжӓ первиш Римский империя кого частьшымок погенӓт, Средиземный тангыжлан хоза лин.

Ышкымжын внутрений политикишты Юстиниан Римский империя тошты рабовладельческий основным закрепляш цацен. Тӓдӓн приказдон Римский империя законвлӓн сводым, «Юстинианым кодекс» маным составляимы ылын. Ти кодекс Юстинианым империян руководящий закон вӓреш служышашлык ылын. Кодекс императорым неограниченный властым провозглашаен да господствлӓ рабвлӓ дон колонвлӓн подчинением подтверждаен.

Византийшты цилӓ управлени императорым да тӓдӓ назначимы чиновниквлӓн кидӓшты ылын: тидӓ самодержавный да бюрократический строй ылын. Император священный эдемеш шотлалтын. Тӓдӓм йымыдон иктӓреш почитаенӓйт. Шӓртнидон комы кугижӓн ыргемжӓ священнический облачением ашӓндӓрӓктен. Кугижӓ анзылны земной поклоным Ыштенӓйт, тӓдӓн обувшышым шывшалыныт. Кугижӓлӓн повинуйдымаш религия ваштареш кемӓ преступлениӓш шотлалтын. Цилӓ управлени императорым чиновниквлӓ гач лиӓлтӓн. Управляймашты цилӓ гъцок населени лишайимы ылын, цилӓ общественный йӓлӓмаш пӓзӓртен шумы ылын.

Сӓндӓлӓкым
разоряймаш.

Юстинианым военный успехвлӓ ылыныт гӓнят, Римский империя восстанавливаяш цацымаш гъц, нимат лин кердте.

Юстинианым войनावлӓ кого расходом треваенӓйт. Разный племян варварвлӓ пырыман Византийский тӓрлӓм войскавлӓ воюен нӓлмӓ сӓндӓлӓквлӓм когон опустошаенӓйт. Военачальниквлӓ населением кравен паяш цаценӓйт. Со у налогвлӓм Ыштӓш вӓрештын, но налогвлӓжӓдон когонжок чиновниквлӓ наживаенӓйт. Империя восстанавливайимы политика сӓндӓлӓкым разорен. Кого налогвлӓ да чиновниквлӓн произвол народым когон недовольныйым Ыштен.

Юстиниан царствуйым годым Константинопольшты да провинцивлӓштат шука восстания ылын.

533 ин, кого налогвлӓ гишӓн да императорский чиновниквлӓн пӓзӓртӓмашеш, Константинопольшты кого восстания лин. Вос-

Юстиниан дон придворныйвлә.

стани кого хала кымдыкеш ййле шәрлен. Пожарвлә тьнгәләлтйнйт. Войскан частьшы надежный агыл ылыи. Юстиниан столица гьц шьләш уже йәмдйләлтйн ылын, но тьдйм Феодора дәрән. Ти веремән Юстинианын полководец Велизарий вуйлалтымы тәр, лымь германецвләән отряд восставшийвлә вькй трук нападаен-30 тьжем нәр эдемьм шин шуэн дә тенгелә восстаним подавляен. Ти восстани «Ника» (греквләлә — «сбнгй») лымдон пәлы: тидй восставшивлән клич ылын.

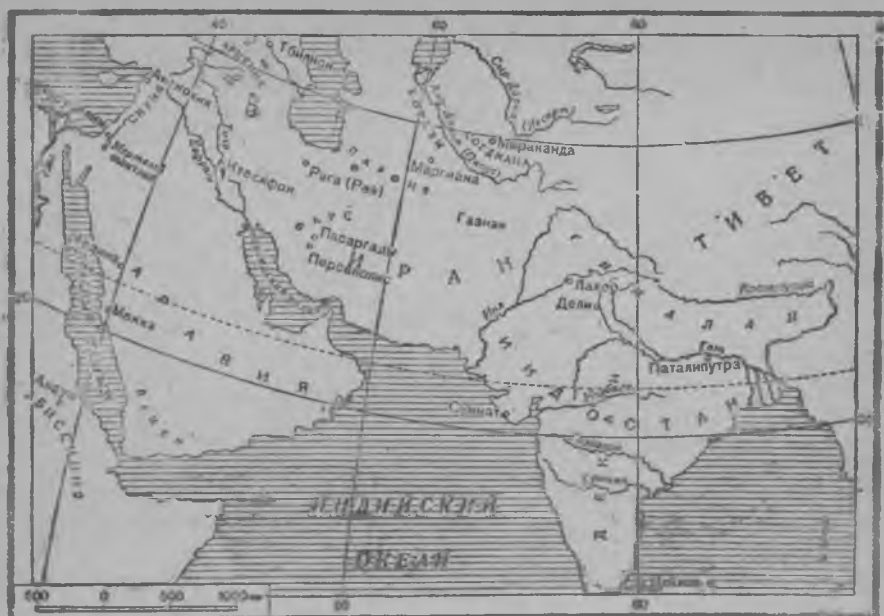
Луаткәндәкш иштй Константинопольшты вес пачаш восстани лин. Кого восстанивлә Сиришты, Палестинышты дә Египетышты тәнгәләлтйнйт. Ти восстанивләм Юстиниан пиш кого жестокостьдон подавляен. Провинцивләштйш населени Византийым яратыде дә тьдй гьц айырлаш случайым веле вычен.

**Столицышты
строитель-
ство.**

Бшкымжйн властьлан шукурак блеск лижй манын, Юстиниан бшкымжйн столицым украшайым гишән шуку заботен. Тьдй годым стройымы великолепный зданивлә лошты пйтәриш вәрйштй святой Софин знаменитый собор ылеш, тидй зодчествон сек замечательный ик памятникшы ылеш. Тидйм стройымашты 10 тьжем эдем 5 и кыт мычкы ровотаен. Тидйм украшаш мраморный колоннвләм Римын, Афинын дә шукердшй мол халавлән античный храмвлә гьц кандымы ылын. Константинопольн главный олицәвлә дә площадьвлә Юстиниан годым роскошный зданивләән линйт, но беднотажы кечй аяр шоэн веле ужмы әнгьйсйр дә ляврән олицә-

Константинопольшты святой Софи лыман храм.

Иран дон Индия III ғың VII курым якте.

вләштї тоштылаок ёлен. Великолепный постройкывләм Ёштәш шуку средства керәл лин; тїлец паснаок налогвләдон пїзїртїмї труйышывлән положеним тидї эче худаэмден.

Италишты
воуен нәл-
мывләм ямды-
маш.

Войнавләдон дә налогвләдон разорялтшы импери, Юстиниан годым ёштїмї воуен нәлмәшвләм кычен урден кердте.

Италия вькї север ғың лангобардвлә тәрвәненїт. Налогвләдон дә земледелецвлән жестокий эксплуатацидон пїзїртїмї Италин труйышы населени, лангобардвләм Ёшкїмїштын избавительвлә шотеш приветуенїт. Лангобардвлә Италин кого частышмок шывшын нәлїнїт.

2 §. Иран дә Византийыдон тьдїн кредәлмәш.

Сасанидвлән государство. Востокышты Византийын лудїшлә противник Иран ылын, тїшты първишї Парфянский государство вәреш Сасанидвлән государство лин.

Парфянский государство, Ёшкїмїштын князевлә вуйлалтымы, шуку самостоятельный областьвләш пайылатын. III курымын цилә ти областьвлә Арташїр I-н власть кидїш цымырымы ылыныт. Тьдї «Сасанидвлән царство» лымїм плучайшы Иранский государствын кугижә лин (тенге Арташїрын династим тьдїн кугужы Сасана лымдон маныт ылын). Ёнде областым вуйлалтышеш, кугижә назначымы, правительвлә шагалтымы ылыныт.

Сасанидвлән силан государство кого сәндәлыкїм Евфрат дорц кьзїтшї Афганистан якте дә Кавказ дорц Персидский залив якте занимаен; Сасанидвлән государство гач Востокин сәндәлыквлә — Китай дә Индия — Византийыдон дә Средиземный тангыж бассейндон торгеенїт. Иранский правительство ти торге-

Скалаеш Ыштѣмѣ сасанидский барельеф.

Ыймаштѣ кого выгодым нѣлѣн. Паян купецвлѣ дѣ феодавлѣ караванвлѣм снаряжаенѣт, нѣнѣлѣн защищялгашышты вооруженный стражым пуэнѣт дѣ Сасанидский государствын восточный дон западный границавлѣштѣ торгсенѣт, а правительствыжы ти торгейѣмѣш гѣц кого пошлиным плучаен.

Иалдон паришѣм пайылаш ыжжѣ ли манын, Иранский правительство важнейший торгейѣм корнывлѣм цилѣок Ышкѣмжѣн кидѣшкѣ хватен нѣлѣш пацен. Седѣндон Иран воюен нѣлѣм политикым виден. Римлянвлѣдон, вара византиецвлѣдон Иран Армением дѣ Средиземный тангыжыш лѣкмѣм арѣшѣ Сирим шывшын нѣлѣм верц воюен.

Торгейѣмѣ корнывлѣм нѣлѣмѣш, землявлѣ дон халавлѣм хватен нѣлѣмѣш дѣ кравымѣш иранский феодавлѣм пайдарен. Нѣнѣн кидѣштѣ шуку землявлѣ, пиш кого кѣтѣвлѣ, шуку рабвлѣ линѣт. Феодальный знать хресѣнвлѣм пѣзыртен дѣ крепостнойшкы сѣрен.

Труйшы нассленилѣн кого налогвлѣ вазыныт. Кугижѣн чиновник кѣлтѣвлѣм лыдын нѣлѣмшкѣ дѣ кугижѣлѣн маняр полагаая, помещиклѣн маняры, айырен пѣлѣм Ыштен кодымешкѣ, ныр гѣц урожайым хресѣнѣ шывштен нѣнген кердте. Шоэн агыл народ, кугижѣн чиновниквлѣм вычен, урожай нырышты ылым годым голодаен.

Знать дон правительство ваштареш народ лошты когон шѣдешкѣмѣш ылын. У курым пѣгышашѣн Иранышты цилѣ вѣре угнетенный массын восстани тѣнгѣлѣлѣтѣн, ти восстани Ышкѣмжѣн предводитель Маздака лѣмдон пумы маздакитвлѣн восставилѣ лѣмѣм плучаен. Маздакитвлѣ имуществым ѣбщий пайылаш треваенѣт. Маздак теиге попен: «Пусть благавлѣ едемвлѣ лошты пайылымы лит, цилѣнок иктѣдон нуждаются. Ницета дѣ бедность уке лижжѣ манын. пусть иктѣвесѣлѣн Ышке богатствыжым пуа». Маздакитвлѣн движени пишок кого силан ылын, кугижѣ знать гѣц нѣнѣн владенин частым шывшын нѣлѣн укеѣнвлѣлѣн пайылен пушашлык вак ылын. Но иранский знать силам поген, дѣ народным движени пѣтѣрѣмѣ лин (529); Маздак пуштмы ылын.

Кравен, хватен нѣлѣмѣшвлѣдон дѣ торгейѣмѣшдон Сасанидвлѣ пиш кого доходвлѣм плучаенѣт, дѣ тидѣ шуку запас шѣртним, шим дѣ сакой драгоценностьвлѣм плучаш палшен. Народым нѣнѣн полицейский надзордон пиш строго кычѣнѣт. Нѣнѣн государствышты, древний персвлѣн ганьок, яжон организуйымы государственный почта ылын. Почта начальниквлѣ народын настроением анжылашлык ылыныт дѣ маханѣ гѣнгат волнени изи признак годымок кугижѣлѣн доносѣм Ыштѣшашлык ылыныт. Почта гѣц пасна, Сасанидвлѣ светозой сигнализацидон пользываенѣт. Границавлѣ дон столица лошты башнѣввлѣм иктѣ-весѣ

Кугижә тронышты. Сасанидский пәшкә.

гыц таманяр километр расстояниеш ядын шьнден кемь ылын. Лудьшлә случай годым пограничный башнеш тылым чүктеньт, дә ти сигнал, ик башня гьц вес башняшкы пуалт миэн, столица якте йьле шөэш ылын.

Тигр тьрьшты Сасанидвлән столицеш — Ктесифонеш — скульптурвләдон дә барельефвләдон украшаймы сводчатый залвлән красивый зданивләм стройымы ылын. Ёшчьмьштын сьнгьмьшвлә лымеш, кугижәвлә скалазлә тервен, врагвләм сьнгьмь торжеством изображаймы исполинский барельефвләм роэшт ёштәш приказываеньт. Сасанидвлә годым прикладной искусство когон кушнь шалген. Сасанидский мастарвлән тканьвлә, шьртнин, шин дә бронзовый изделивлә Иранын предел гьц мьндьрнь ажоэш шотлалтыныт. Сасанидвлә годым Иранышты ырьвләм искусственно орошаймаш система когон шәрлен ылын.

**Византийдон
Иранын вой-
навлә.**

Иранский кугижә Хосрөв I (531—579) Византийдон шуку кужын воюен. Кого труддон веле Юстиниан государствын границам тыдь гьц переген кердын. Хосров I ик гәвә агыл Византия гьц даньым нәлдын. Хосров I-н преемниквлә годымат Византийдон войнавлә ылыныт. Но ти войнавлә Сасанидский государствын силам чьдемденьт, дә тьдь гьц паснажат народын волненивләэш

уже слабкаэмьн ылын. Шуку богатстван да Ышкымьштѣн войскавлӓн знать, кугижӓвлӓм худан колыштын. Знатный эдемвлӓ кыдыжы Ышкеӓт кугижӓн престолым занимаш цаценѣт.

Сирин, Палестинын да Египетын населени византийский господствыдон недовольный ылмым Хосров II кугижӓ используен. VII курым тѣнгӓлтѣшѣн Хосров II-н войскавлӓжѣ тѣ провинцивлӓм хватен нӓлѣнѣт. Ирандон кредӓлӓш средствам моаш манын, византийский император Ираклий церковный сокровищницывлӓ гыц шӓртнин да шин вещӓвлӓм конфисковаен. Тѣдѣ иранецвлӓм шин шӓлӓтен кердѣн, да нѣнѣ воюен нӓлмѣ провинцивлӓм мѣнгеш пуаш заставен. 15 и утла шывшылтшы ти кужы да разорительный война Иранымат да тенгеок Византийымат слабкаэмден.

Тидѣм токо веле лишѣ Арабвлӓн государство воспользуваен. Арабвлӓ ик веремӓнок Византийышкат да Иранышкат нападаенѣт. Таманяр и мычкы (633—651) нѣнѣ цилӓ Иранский пиш кого государством воюен нӓлѣнѣт. Византий гыц нѣнѣ Сирийым Палестиныдон да Египетым шывшын нӓлѣнѣт. Сирийын да Палестинын сир тѣреш пингѣдѣн шӓцмѣкѣ, арабвлӓ кого флотым Ыштенѣт да Средиземный тангыжын островвлӓм хватен нӓлӓш тѣнгӓлтѣнѣт.

3 §. Славянский колонизаци.

Славянвлӓ. Византийский империм север гыц южно-славянский племявлӓ пѣзѣртенѣт. VI курым тѣнгӓлтѣшѣн нѣнѣ поселенилӓн у землявлӓм кѣчӓл уже Дунай гач ванжаш тѣнгӓлтѣнѣт.

Византийский писательвлӓ южный славянвлӓн быт (Ылымӓш) гишӓн шуку сведеним коденѣт. Нѣнѣ шуку племявлӓэш пайылалтынѣт. Шуку веремӓ нѣнѣн родовой строй перегӓлтѣн. Тошты род пѣтен гѣнят, южный славянвлӓн кого семья ӓль «зӓдруга», перегӓлтѣн, техень семьяшты таманяр лу эдем ылын; нѣнѣ иквӓреш Ыленѣт да цилӓдонок иквӓреш владеенѣт. Славянвлӓ Дунай вес векѣ кеӓш (переселялташ) тѣнгӓлмѣ веремӓэш нѣнѣн уже родовой знать айырлалташ тѣнгӓлтѣн. Пасна племявлӓн вуйалтышты князьвлӓ ылыныт. Кынамжы ик князь Ышкымьжѣн власть лѣвӓкѣ таманяр племявлӓм цымырен.

Славянвлӓ землям яжон обрабатываен мыштыделют, седѣндон скотоводствылан да земледелилӓн кого пространство келеш ылын. Тидѣ нѣнѣм шӓьрен переселялташ заставен. Византиецвлӓ славянвлӓн хрӓбростым, честностым да правдивостым хваленѣт, осовын нѣнѣн гостеприимством.

Славянвлӓ византиецвлӓн культурым йӓле пырташ тѣнгӓлтѣнѣт. Византийский границавлӓ докы мимѣкѣ, дротик да щит гыц пасна славянвлӓн мол оружи уке ылын. Седѣндон нѣнѣ йонгы вӓрѣштѣ бойм принимаяш лӓдѣнѣт да Ышкымьштѣн противниквлӓм шӓьргѣвлӓшкѣ да купвлӓшкѣ алтален нӓнгеӓш стареенѣт. Но славянвлӓ византиецвлӓн вооруженим да военный искусствым йӓле тымень шонят, осаждаяш да крепостьвлӓм нӓлӓш тыменьнѣт. VI курым пѣтѣшӓшѣн славянвлӓ халавлӓм

осаждаймы годым стеньвләм пыдыртымы машинәвләм кычылты^т ныт (применяенйт).

VII курым пйтйшашын нижний Дунай мычкы ылшы южно-славянский кыды племяжым тюрский племян болгарвлә покораенйт. Нйны воуен нәлмй славянвләдон иквареш болгарвлә силан Болгарский государством йштеныт. Болгарвлә варажы славянвләдон ярлен кенйт, йшкымйштйн первиш ййлмйштйм монденйт дә славянвлән ййлмйдон попаш тйнгәлйныт. Болгарвлә Византийдон успешно воуенйт дә нижний Дунай гйц югыштыла ылшы сәндәлйкым занимаенйт, тенгелә Константинополь докы лишйлемйныт. Болгарский государство Византийский империлән север гйц соок лүдйш (угроза) лин.

Славянвлә импершты.

Славянвлә Византийский импершкы набегвләм йштймдон ограничиваялтелыт, тйдйн коргйштйш землявләмәт занимаенйт. Императорвлә войнаэш опустошялтышы земляләш солам йштәш славянвләм цәрйделыт, нйны гйц нйны яжо салтаквләм дә налог түлйшйвләм йштәш шаненйт ылын. Славянвлә, изин-олен север гйц пырен миэн, Дунай дон Эгейский тангыж лощтыш цилә сәндәлйкйштй йләш тйнгәлйныт. Нйны средний дон южный Грецишкы, Пелопоннес яктеок пырен миэнйт. Нйнын поселенивлә Малый Азиштәт ылыныт. Рабовладеният дә колонатат эче господствуйыман Византийский импершты славянвлә свободный крестьянствын силан слой ылыныт.

Тенгелә, VIII курым тйнгәлтйшеш Византия Юстиниан годшы гйц совсемок вес государство лин. Византийский императорын кидеш, Юстиниан годшы гйц, треть землят кодте. Мол землявләжым арабвлә дә болгарвлә хватен нәлйныт. Византийский императорвлән кидеш кодшы землявләштйжәт кого вашталташвлә линйт. Славянвлә тй землявләм пүлә частьм занимаенйт. Славянвлә занимаймы землявләш общинный строй лин.

Германецвлә дә мол варварвлә Западшты Римский империм пыдыртымла, славянвлә Византийский империм пыдыртыделыт. Наоборот, славянский колонизаци Византийым уэмден дә пингйдемден. Славянский свободный хресьянвлә подневольный рабвлә дон колонвлә гйц землям лучи обрабатываенйт дә государствылан шуку киндйм пуэныт. Славянский хресьянвлә яжо воинвлә ылыныт, потому что государством врагвлә гйц защищаймы годым нйны йшкымйштйн нырвләштй дә томавләштй верц сражялтыныт. Славянский колонизаци гишән Византийский империм силан лин дә Западный Римский империм пйтймйкй эче почти тйжем и йлен кердйн.

4 §. Византия VIII—IX курымвлән.

Арабвлә таманяр гәнә Константинополь докы миэнйт. 717 ин нйлйн сир гйц дә тангыж гйц тйдйм осаждаенйт. Император Лев III (717—741) оборонным мыштен организуен. Константинопольын гаваньжы пиш кого цепьвләдон сыралымы ылын.

Лев III дә арабвлән наступлением шагальтамаш.

Труба вашт осовын аппаратдон греквлән кйшкймй «греческий

«Греческий тыл».

тылеш» — йылышы жидкөстеш арабский флот когон страдаен. Константинополь анзылны успехтеок годат утла шалгымыкы, Ышкымыштын почти цилә флотым ямдымыкы, арабвлә осадым карангыдшашлык ылыныт. Византийский империм воюен нәләш сөрүмү планым, Ыштен шоктыдеок, кодам вәрештыт. Но арабвлә тьдүм восток гьц дәрнөдеок тревожаенйт. Ньны почти каждый ин Малый Азишкы набегвләм Ыштенйт. Изимшы да слабкәэмшы империм внешний врагвлә гьц — арабвлә дон болгарвлә гьц — оборонялташ маным, императоргләлән цилә силаштым пиштәш келеш ылыт.

Ынде военный защита важнейший государственный задача лин. Византийский войска свободный хресәнвлә гьц веле агыл ылыт. Византийын вооруженный силам когөмдәш маным, военный службашты лиэш, военный эдемвләлән императорвлә землям пуэнйт. Ти пумашвлә франквлән бенефицивләм ашындәрйктәт. Крупный землевладелецвлә Ышкымыштын эдемвлә логьц определенный шот воинвләм шагалташ обязан ылыныт. Кого налогвләм населени военный нуждашкы пушашлык ылыт. Императорвлә монастырьвлән кого владенивлән частьым конфисковаенйт да ньным военный бенефицивлә вәреш шәләтенйт.

Монастырский землевладени.

Империсты ни налогвләм, ни войнавләм государство плучайдымы кого владенивлә ылыныт. Тидь монастырский замлявлә ылыныт. Монастырьвлә империсты крупнейший землевладелецвлә ылыныт. Монастырьвлән шот ййле кушкын. Ньны лымоксам тұлбделыт. Шукы здорова эдемвлә манак лимкышты, военный служба гьц карангалтыныт. VIII курымын Византийский империсты манаквлә циләжы 100 тьжем эдем гьц чьдй агыл ылыт.

Ышкымыштын влиянием когөмдәш да Ышкымыштын доходым шукемдәш маным, монастырьвлә Ышке доранышты «чудотворный иконвләм» военйт. Вуйгати иконвлә церләншышыләм паремден да Ылымашты счастьем пуэн кердыт маным, манаквлә пьцкемьш народым бияндәренит. Иконвлә Ышке докышты шукы суверный эдемвләм шывшыныт, ньны монастырьвләлән Ышкымыштын жертвавләм Ыштенйт.

Греческий монастырь.

Иконоборство. VIII курымын правительство монастырский землевладенидон кредэлаш тьнгэлэйн. Монастырьвлэн влияниим подрываеш манын, тьнэмок иконвлэм почитаймдон кредэлмэш ылын. Седьндон цилэ ти движени «иконаборство» лымым плучаен. Император Лев III иконвлэлэн кымалмаш вастареш эдиктым (указым) лыктын, ти кредэлмэшым тьнгэлэйн. Манаквлэ когон вастареш шагалыныт. Ньны римский папа гыц палшымашым кыченйт, тьды иконвлэм почитайым верц шагалын да императорым проклятаен. Манаквлэ пыцкемыш массым иконвлэ верц шагалташ паценйт. Иконвлэм карангышы императорский чиновниквлэм манаквлэ йышкырымы толпа пуштын.

Манаквлэдон пыт кредэлмэшым Лев III-н эргыжы, Константин V тьнгэлэйн. Тьдын приказанидон церкьвлэ гыц иконвлэм, мошавлэм кышкенйт, святойвлэм изображаймы мозаикывлэм да фрескывлэм замазываенйт. Константин V монастырьвлэм питьрен, манак выргемым чааш запрещен. Монастырский зданивлэ казармашкы аль арсеналвлэшкы сарьмым линйт. Монастырский землявлэм шывшын нэлэинйт да военный службам намалаш обязан ылшы эдемвлэлэн курымеш пользоваеш пуэн мянэйт. Тенгелэ правительствылан полный зависимый да государствын военный силам пингьдемдышы бенефицивлэм когон шукым ыштымь ылын.

Ышкымьштэйн главный цельым бьштен шоктымькы, императорвлэ манаквлэдон мирейаш талашенйт да иконвлэм почитаймашым восстанавливаенйт. Но шывшын нэлмь землявлэм ньны монастырьвлэлэн мьнгеш путелыт.

Монастырьвлэ гыц землявлэм шывшын нэлмэш военный землевладеним когоэмден, но хресаньвлэлэн нимат путелыт.

Константинопольшты святой Ирина лыман храм.

Фома Славянини восстани.

Свободный хресаньвлә силан пашкудывлә хватен нәлмәшвлә гыц страдаенйт. Крупный землевладелецвлә хресаньвлән землявләм хватен нәлын мизнәйт дә свободный хресаньвләм бшкымбштын крепостнойвләшккә сәрәш цаценйт. Хресаньвлә чиновниквлән побор гыцәт когон страдаенйт. Кого именьявләшты рабвлә дә колонвлә господавлән первишыләок ровотаен йленйт. Империяшты народный волненивлә кушкыныт. 821 ин Малый Азияшты восстани тынгәләлтын, восстаним вуйалташ Фома лымән славянин шагалын. Восстани почти цилә Малый Азия кымдыкеш шәрлен ылын. Тишккә бшкымбштын господавлә ваштареш шагалшы свободный хресаньвлә, рабвлә дә колонвлә пижбнйт. Восставшийвлә веккә флот ванжен. Фома арабвләдон переговорым бштен дә нынбә палшаш линйт. Фома императорский титулым принимаен дә торжественно коронавалтын. Тидын распоряженишты военный кого сила лин, дә тидбә Константинопольым осаждаен. Балканский полуостровыштыш славянский хресаньвлә Фома сага пижбнйт. Болгарвлән палшымдон веле восставшийвләм император шин шәләтен кердын. Фомам кыченйт дә казненйт, тидын кодшы войскажы шин пйтәрымб лин.

5 §. Византия IX — XI курымвлән.

Македонский династин войнавлә.

Византийын военный силавләжбї свободный хресаньвләм военный службашкы шывшмашеш дә монастырьвлән владенивләм шаләтәмәшеш пингьдембнїт. Македонский династин императорвлә годым (867—1056) арабвлә гьц нбнї хватен нәлмбї сирийский владенивлән частьым, ти шотышты Сирийын столица Антиохийым византиецвлә шывшын нәлын кердбнїт. Но Византийылан силан лин мишбї Болгарский государство север гьц крозен. IX курымын тбдб Балканский полуостровын кого частьым хватен нәлын. Болгарский ханвлә бшкбмбштбм кугижә манаш тбнгәлбнїт. Византия нбнблән даньым тұлшашлык ылын. Болгарский кугижә Симеон бшкбмжбм «болгарвлән дә римлянвлән (вес статянжы византиецвлән) кугижә» манын дә Константинопольым хватен нәләш йәмдбләлтбн.

Византийский императорвлә Болгарский кугижәншбдон кредәләш Русьын военный силам воспользоваенбт. Киевский Русь Византийыдон яжон торгеен. Киевский князьвлә Олег дон Игорьь Константинопольыш, әль Русьышты манмыла, Царьградышкы походвләм бштенбт, дә Византийыдон торговый договорвләм заключаенбт. Игорьын эргбжб Святослав Болгарский кугижәншбм шин шаләтен, но тидб нижний Дунаеш бшке пингьдем кодаш цацен. Византиецвлә Болгария гьц опасный у пашкудым пбзбртен каранген кердбнїт дә Болгарский кугижәншбн частьым хватен нәлбнбт.

Болгарвлә ваштареш пиш кого кредәлмәшбм император Василий II, Болгароббйца манын лбмдбмб, бштен. Икәнә тбдб 14 тбжем пленный болгарвләм слббйвләм бштәш дә нбнбм токышты колташ шуден. Тбдб Болгарский кугижәншбм совсемок сбнген дә тбдбм Византийышкы пижбктен кердбн (XI курым тбнгәлтбшбн).

Русьдон отношениявлә.

Киевский князьвләдон мирный отношенивлә линбт, дә нбнбдон торгейбмәш Византийылан кого выгыввләм канден. Каждый шошым Киев гьц Константинопольыш торговый судновлән кого караван кеен. Когонжок, князьвлән дә тбдбн дружинывлән дань шотеш погымышты продуктвләм — мехым, мум, шбштбм, рабвләм — шывштенбт. Константинопольский купецвлә Русьыш роскошь предметвләм, парсын материвләм, әракәм, оружим, шбртнин дә шин украшенивләм, коштымы южный фруктвләм выжаленбт. Русьдон торгейбм связым пингьдемдбмәш Византийский империлән у доход источникым пуэн.

Киевский князь Владимир бшке дружиныжыдон христианством принимаымыкы дә ышке народшым крестәш заставымыкы (988), Византия дон Русь лоштыш связь эче когон пингьдембн.

Христианством пыртымыдон Владимир бшкбмжбн властбм Русьышты пингьдемдәш цацен. Тбдб могущественный византийский император гьц поддержкым плучаен, дә эчежб византийский царевна Аннам нәлбнәт родня лин. Христианством принимаымаш

тЫлец пасна Русьлан анзыкыла ашкылтыш ылын. Христианство сага Русьышты грамотностяг лин.

Византия гЫц Русь славянский азбукум плучаен. Ти азбукум IX курымын западный славянвлä лошты христианством шараш манын, византийский проповедниквлä Кирилл дон Мефодий составляеныт ылын. Азбукушты греческий буквавлä дä эче изиш вес йиш буквавлä ылыныт. Ти азбукум шуку шуды и пользываеныт. Петр I годым тиды изиш простаэмдымды дä латинскийыш лишылемдымды ылын. Ти вашталтымы азбукум ма кызйт пользываена.

Русьым крестымды паштек Византия гЫц церковный книгавлä веле агыл, исторический книгавлäат толаш тынгалыныт, дä тенгеок литературный произведенывлäат. Киевышты дä Новгородышты каменный яжо церкывлам византийский статявлäm строяш тынгалыныт. Ныным мозаикыдон дä фрескыдон яжон украшаеныт.

Империи Македонский династи годым.

Внешний политикишты кого успехвлäm быштымдыкы, Македонский династи кугижавлä бышкымыштын властым цилä статян возвеличиваш паценыт. Императорвлән двoryшты пышный церемониал устанавливаялтын. Императорвлä вес сандалык посолвлäm торжественно принимаеныт. Паян залышты шортни трон ылын, тышты шортнидон комы выргемән император шынзен: трон йыр придворныйвлä шалгеныт. Трон сага шортнин кок лев шалгеныт, ныны ышмаштым пачыныт дä пачыштыдон лывшеныт. Трук трон кушкы кузен кеä дä трон доны шалгышы эдемвлälän ак кай лиэш ылын. Тиды мынгеш вален, дä император эче паянрак у выргемдон кайын. Цилä тиды императорын могуществом анжыкташ быштымды ылын.

Византийын столица — Константинополь — крупнейший торговый центр ылын. Византийский купецвлä Восток гЫц роскошь предметвлäm канденыт. Ныны бышкымыштын корабльвлäдон Средиземный тангыж мычки кашгыныт. Западный Европын государстввлäшкы товарым шывштеныт. Константинопольыштыжы когон торговлы кеен. Промышленностят развиваялтшы ылын.

Тенге вЫлец анжымашты блеск ылын гЫнят, империн вален мимды палыквлä чувствуюалтыныт.

Империи политический шаланымаш.

Оборона интерес верц хресань-воинвлән наделвлäm правительство перегаш пацен ылын гЫнят, свободный хресаньвлä пытен миэныт, а тыдын шотешыжы крупный землевладени кушкын. Крупный землевладелецвлä — «дунатвлä» (вес статян келесенжы «могущественныйвлä») — хресаньвлән наделвлäm долгеш шывшын нälыныт, голодный годвлä годым пиш шулдеш нälыныт, шознат агыл силадон хватен нälыныт. Ныны бышкымышты свободный хресаньвлäm подчиняыктеныт дä ныным господский нырышты крепостнойвлä сага ровотаяш заставеныт аль оброком тУлыккеныт. Крупный семлевладелецвлä бышкеат военный отрядвлäm военыт дä бышкымыштын воинвлälän землявлäm пуэныт. Малый Азиштышы ик динат кымлы тыжем войскам шагалтен кердын. Императорвлä, осовын Василий II Болгаробойца, динатвлән само-

стоятельность ваштареш цилә статян кредәлбнйт, но императорвлән пацымышты нимат бштен кердте. Динатвлә императорский укавләм нарушают ылын, нимахань наказаним плучайыделют. Остаткаэш, Малый Азин динатвлә императорын престолыш бшкымбштн средашты гыц, Комнинвлән династим бштбшб — Исаак Комниным шбнденйт.

Ти династин политика крупный феодальный землевладени интересвлә сембнь ылын. Комнинвлән династин императорвлә свободный хресәнвлә блымь землявләм динатвлән пуаш тбнгәлбнйт. Хресәнвлә у владелецвлән ровотайышашлык ылыныт. Динатвлә землям пумы тәреш императорлан военный службам служаш дә бшкымбштн вооруженный отрядвләм кандаш линйт.

Тенгелән свободный хресәнвлә крепостнойвлә лин миэнйт. Византийышты феодальный порядкывлә устанавливаялтыныт. Крупный землевладелецвлән силашты дә независимостьышты кушкын. Нбнбн кидбштн земляйт, хресәнвлә вблән властят, военный силаат лин. Тенге лимәшеш государство слабкәэмбн, тидб таманар самостоятельный феодальный владенивләэш шәләнәш тбнгәлбн. Феодаллән гнет дә кого налогвлә народ лошты соок волненивләм бштбктенйт.

Императорский власть вблец анжымашты пышный ылын гбнют, лчокшым прочный агыл ылын. Императорвлә шозн веле естественный колымашдон коленйт. Константинопольышты дворцовый переворотвлә пиш шбрен линйт. IV курым пйтбшәш гыц Византия пйтбмб якте (1453 и) тбштб 109 император ылын. Нбнб лошты бшке колымешкбштб 34 император веле властыштым переген кердбнйт. Молжы пуштмы әль карангдымы ылыныт.

Империи слабкәэмбн дә тбдблән бшкымжбн границавләм пергәш трудна дә трудна лиәш тбнгәлбн.

Слабкәэмшб государство таманяр вәре ямдымашым бштен. Север гыц Византийым печенегвлә пбзбртенйт. XI курымын Турецкий племявлә Средний Азишты сельдшук-туркавлән государством бштенйт. Туркавлә востоковышты кого владенивләм вожен нәлбнйт. 1071 ин нбнб византийский императорын войскавләм шин шәләтенйт дә Византийын малоазиатский владенивлән кого частым хватен нәлбнйт. Лымоксадон дә феодальный повинностьвләдон угнетайымы малоазиатский хресәнвлә туркавлә ваштареш воксеок шагалтелют. Малый Азишты Византийын кидеш сир тбр мычныш вәр веле кодын.

Церкывләм пайылымаш.

XI курымын пелб якте христианский церкым Западныеш дә Восточныеш пайылымаш уке ылын. Западный церкым вуйлалтен шалгышы папавлә дон византийский духовенство лошты соок столкновенивлә линйт. Папавлә цилә христианский церкым бшке кидбшкбштб вуйлалташ нәләш маныныт. Но византийский церкы императорвлән подчиненишты ылын, нбнб бшкымбштн делашкы папавлән пырымашым (вмешательством) бнештб допускаеп ылын. Славянский племявлә лошты христианством шарбмб годым Рим док Константинополь лошты столкновенивлә линйт. Нбнб каждый-

жок ти племявләм Ышкымьштїн влиянишкы подчиняш цаценйт. Тидьвлә гьц пасна, Рим дон Константинополь лошты религи дә обрядвлә вопросышты разногласивлә ылыныт.

Остатказш, 1054 ин дела вовсеок айырлымаш якте шон. Папа вуйлалтымы Западный церкым католический манаш тьнгәлбнйт, а Восточныйым, византийскийым — православный. Ньнбй каждыйжок Ышкымьштїн вероученим единственно истинный маньныт, дә весьжым проклятаенйт.

Византийын культура.

Византия Ышкымьжын культурыдон Западный Европа гьц утлаок кұшнй шалген. Империн землявләштй бйлаш тьнгәлшй славянвлә, тьдйн тошты годшы культурым германецвлә дон мол варварвлә Западшты пыдыртымла пыдыртыделыт. Цилә войнавлә дон ямдымашвлә коговлә ылыныт гьнят, Византийшты кого халавлә, оживленный торговлы перегәлт кодыныт. Византийский купецвлә востоқышкы дә западышкы мьндьрккй каштыныт, седьндон Византийшты ньнбйн йьр ылшы землявләм когоракын пәленйт. Византийшты грамотныйвлә дә образованный эдемвлә шуқырак ылыныт.

Византийшты, Западштышлаок, просвещени дон школа когонжок духовенство кидьштй ылы. Седьндон тй веремәшй литература шуқыжымок религиозный содержаниян ылы. Но византиецвлән тенгеок шуқы книгә путешествовлә гишән сирьмй ылы. Юстиниан годым купец Козьма Индикоплов восточный сәндәлбквлә мычкы путешестви гишән любопытный описанием составляен. X курымын император Константин Вагрянородный Византийский импери дон пашкуды сәндәлбквлә гишән описанием составляен. Ти сочиненишты Русь гишән интересный сведенивлә улы. Византийшты историдон пиш интересуенйт. Византийский авторвлән исторический шуқы труд перегәлт кодын. VI курымын Юстинианын войнавлән историм знаменитый историк Прокопий составляен дә тьдйн управлени гишән книгәм сирен. Император Алексей Комнинбйн бьдьржбй, Анна, Ышкымьжын атяжбйн царствуйымы историм сирен.

XI курымын Константинопольшты высший школым бьштймы ылы, тьштй античный дон христианский литературым тыменьбнйт, тенгеок законвләм. Ти школа учительвләм, судьявләм, чиновниквләм йәмдәйләшәшлык ылы.

Византийшты искусстват кушкын. Византийский архитекторвлә красивый дворецвләм дә фрескывләдон дә мозаикывләдон украшайымы йьргешкбй вуян церкбйвләм строен мыштенйт. Византийский живописьшты торжественность ылы. Тьдй святойвлән, императорвлән дә императрицывлән фигурвләм кужы кытанвләм, строгий шим лицәәнвләм, кого сьнзәәнвләм изображаен анжыктен. Искусство эдемвлән религиозный чувствым шижтәрәш дә императорский власть докы почтеним внушайш цацен. Но византийский художниквлә тенгеок зданивләм животныйвлән дә растенивлән, пирвлән (йүмәшвлән), охотывлән живой дә яркий изображенивләдон украшаенйт.

Византийский культура пашкуды сәндәлбквләшкбй, осовын Восточный Европышкы, кого влияним пуэн.

Ти сәндәлбквләшккй византийский культура христианство сага пырен. Христианствын византийский проводниквлә пашкуды сәндәлбквләшккй грамотностым канденбт. Нбнбй византийский книгавләм местный йблмбйвләшккй переводенбт дә тенгелән национальный культурылан развиваялташ палшенбт.

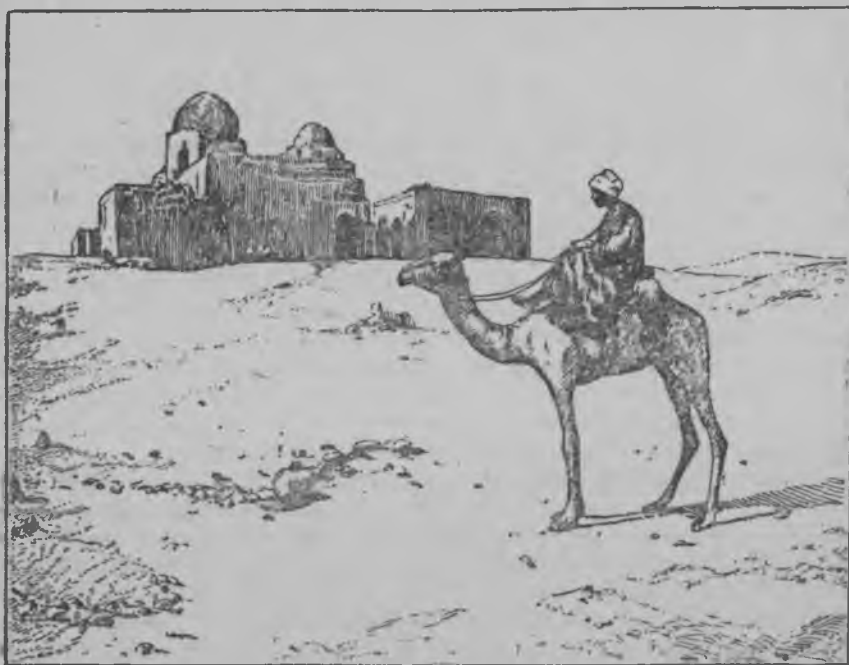
Византийский культура Русьлан веле агыл, тенгеок Арменилән, Грузилән, Болгарилән, Сербилән кого влиянием пуэн.

V ГЛАВА.

ХАЛИФАТ.

1 §. Арабский халифатом бштбмәш.

Арабвлә цилә Аравийский полуостровым занимайшы кымда сәндәлбкбштбй бленбт. Тбй сәндәлбкк приблизительно Европын нбл пайыштыш ик пайжы ганьы ылын. Аравийский полуостровын кого частышы слабкан орошаялтшы степьвлә дә плоскогорьевлә гыц ылеш, вәйбн-вәрбн совсемок пустыньыш ванжен миәт. Полуостровын югышты веле плодородный дә тропический растительностьдн паян сәндәлбкк Йемен ылын. Тиштбй финиковый пальмывләм военбт, шортним, ладаным добываенбт. Полуостровын западный область гач, Красный таңгыжын сир тбйр мычкы, Византия гыц караванный кого корны Йеменышкы дә тбйшец пакыла Абиссинишкы дә Индишкы кеен. Ти областыым Хиджәзманыныт. Тишәкен таманяр торговый пункт лин, тидббвлә лошты

Бедуин верблюд вблнб.

пйтәриш вәрйштй Мёкка хала ылын. Тйды гйц севере-рышты Медйна хала ылын. Мединышты земледели дә ремесло процветалтын.

Бедуинвлә.

Аравин степвләштй кочевой населени (бедуинвлә) йленйт, нйны когонжок скотоводствыдон занимаенйт: верблюдвләм дә шарыквләм военйт, дә эче арабский знаменитый имнивләм куштенйт.

Плодородный чйдырәк вәрвләштй веле соок йлбмй поселе-нивлә линйт, землям обрабатываенйт, садвләм дә финиковый пальма рошавләм военйт. Шуку населенижок палаткывләштй йленйт дә йшкымйштйн кйтөвләдон пустынный сәндәлйкйн чйды качкышан вәрвләштй вәр гйц вәрйш каштыныт.

Бедуинвлә шуку самостоятельный племявләш пайылалтыныт. Нйнын родовой строй господствуен. Племян цилә членвлә иквә-реш кочуен каштыныт дә икәнә-иктйштйдон родняш шотлал-тыныт: племян каждый член йшкымжйн соплеменникым «шум-бел» манын. Мирный веремән бедуинвләм родовой старшинавлә управленйт, война веремән особый начальниквләм айырат ылын. Родовой месьтй обычай шарлен ылын, тидй гишән вёр йокта-рымы пйтйдым усобицывлә лин миэнйт. Ик род вёсёдон шбйдын йлен, тйды эдемвләм пуштын, волькым поктен нәнген. Родвлә көргйштй равенство уке ылын; уже родовой аристократи лин. Верблюд кого кйтөвләм урдышы паянвлә ылыныт, нимат укеән незервлә ылыныт.

Арабвлән рабвлә ылыныт; нинй хватен нәлмй пленниквлә гйц әль пашкуды Африка гйц шывштен кандымы эдемвлә гйц ылы-ныт. Ти рабвлә родовой аристократин ылышы кйтовләм кйтенйт, дә ремеслодон занимаенйт. Земледельческий районвләштй рабвлә нырвләм орошаш коловецвләм дә каналвләм капаенйт.

Бедуинвлә Хиджазын ик вәрйшток йлбйшй (оседлый) араб-вләдон торгеенйт. Бедуинвлә оружидон, тканьвләдон дә мол ре-месленный изделивләдон нуждаенйт, нинй Византийский импери гйц дә Иран гйц толыныт. Ти продуктвләдон вашталташ бе-дуинвлә волькым поктен канденйт.

Ик вәрйшток йлбйшй арабвлән бедуинвләдон торгейймй глав-ный центр Мекка ылын. Шошымшы ярмаркавләшкй Меккышкы Аравин почти цилә племявлән бедуинвлә погыненйт. Ярмарка ве-ремәш общий мир лиэш ылын. Меккышты шукердшй храм Кааба ылын, тйштй священный шим кұ перегәлтйн, тй кұ, предани се-мынь, пйлгом гйц кенвазын ылын (метеорит манын шанаш лиэш). Шуку арабский племявлә Каабам шотеш пиштенйт.

Рабвләм урдышы родовой аристократи проста бедуинвләм пй-зйртәш тйнгәлйн. Аристократи бедуинвлән волькыштым оти-майынежй ылын, а йшкымйштйм аристократи йшләнжй подчи-няйыктынежй дә ровотайыктынежй ылын. Но бедуинвлә йшкымй-штйн родовой аристократи ваштареш шйрен дә шйрен восста-нивләм йштәш тйнгәлйнйт. Кынамжы техень восстанивлә годым нйны аристокративләм пуштыныт, нйнын палаткывләм йылате-нйт дә имуществом расхищаенйт. Йшкымйштйн классовый гос-подством пингйдемдәш манын, пасна арабский племявлән родо-

вой аристократи тѣнѣм иквѣреш пижѣш тѣнгѣлѣнѣйт. Ти пижмѣшлѣн торговый интересвлѣ палшенѣйт. VI курымын иранецвлѣ дѣ абиссинецвлѣ Аравишкы нападаш тѣнгѣлѣнѣйт, дѣ Хиджаз гач ылышы торговый корнат пѣйтѣш (валаш) тѣнгѣлѣн. У сѣндѣлѣквлѣм дѣ у торговый корнывлѣм хватен нѣлѣш манын, Хиджаский знать арабвлѣм иквѣреш ѣштѣнежѣ ылын.

Мухаммед дѣ
Аравим иквѣ-
реш ѣштѣш
тѣнгѣлѣмѣш.

Простой бедуинвлѣм родовой аристократилѣн подчинѣйѣштѣшѣ арабский племявлѣм иквѣреш ѣштѣшѣ средстважы у религи — «ислѣм» ылын, тидѣн основательжѣ Мухѣммед (вес семѣнѣжѣ Магомѣт) ылын. Мухаммед утврѣждаен, тидѣм ѣымы «истинный верѣм» проповедываеш ѣшкѣмжѣн «посланникеш», пророкеш, айырен манын. Тѣдѣ ѣшкѣмжѣн проповедывайымашым 610 и кытлан тѣнгѣлѣн. Мухаммед цилѣ верующийвлѣм иквѣреш лиѣш дѣ ик ѣымылан — аллѣхлан дѣ тѣдѣн посланниклѣн повинуеш (колышт ѣлѣш) проповедуен. Тѣдѣн последовательвлѣм арабвлѣлѣн «Муслимавлѣ» («ѣымылан покорныйвлѣ») маныныт, тишецок мусульман манмы лѣмжѣт лѣктѣн.

«Аллах гѣц пасна, ѣымы уке, дѣ Мухаммед — аллахын посланник», — исламын пѣтѣришѣ, основной тымдымашыжы техень ылын.

Ислам ик ѣымылан, аллахлан ѣнѣндѣрен, цилѣ арабым иквѣреш ѣштѣшѣшлѣк ылын. Бедуинский дѣ хиджазский знать арабвлѣм иквѣреш ѣштѣмѣштѣ тѣдѣлѣн ма керѣл ылын, ислам полнѣйок отвечаен. Исламат проста народым знатѣлан дѣ властѣлан, христианский религи тымдымлаок, повиноваешлѣш тымден.

Вара Мухаммедын тымдымашым мусульманвлѣлѣн священный книгѣш сирѣмѣ ылын, ти книгѣм «Корѣн» маныт (тидѣ «лыдмаш» манмы лиѣш).

Мухаммед ѣшкѣмжѣн проповедѣшым Меккышты тѣнгѣлѣн, но мекканский знать, ти тымдымаш гѣц маханѣ выгодым нѣлѣн кердеш, тѣрѣок ынгылен кердте. У верѣ Каабын культым подрываеш машанен тѣдѣ лѣдѣн. Мекканский знать преследуешлѣм гѣц Мухаммедлѣн Мединышкы ѣлѣш кеѣш вѣрештѣн. Ти переселени веремѣ годшен, кыдым арабвлѣ «Хиджра» маныт (622), мусульманвлѣ ѣшкѣмѣштѣн летоисчислением шотлат.

Мединышты мусульманвлѣн община ѣйле кушкын.

Тѣнѣмрѣкок Мухаммед дѣ тѣдѣн последовательвлѣжѣ Меккышат кидѣшкѣштѣ нѣлѣнѣйт (630). Нѣнѣ цилѣ арабвлѣлѣн общий ик божество культым ѣштенѣйт, Каабум мусульманский святилищем ѣштенѣйт, дѣ тѣнѣмок «шим кѣлѣн» кымалаш цѣрнѣделѣт. Арабский племявлѣ ло гѣц шукуын мусульманствыш пижѣнѣйт. Мусульманвлѣ покорный агылвлѣм силадон повинуйкѣташ принуѣждаенѣйт. Мухаммедын община Аравим иквѣреш ѣштѣмѣштѣ религиозный дѣ политический центр лин.

Арабвлѣн
воюен нѣл-
мѣш.

Мухаммед колымыкы, шукал лите мусульманвлѣ почти цилѣ Аравим ѣшке властѣштылан подчинѣенѣйт. Северышты нѣнѣн владенивлѣ Иранын дѣ Византийын границавлѣ якте шоныт. Мусульманский государствын вуйлалтышеш Мухаммедын «заместительвлѣ», арабвлѣлѣ «халифвлѣ» шагалыныт.

Сирийшты да Египетышты господствуйым верц Византия дон Иранын кужын воюйымы война ти вереман царнен веле эче ылын. Ти войнашты Иран поражением терпен, но Византийынжат казнажы да военный силажы чыдемын. Кок сандалыкге разорялтыныт, населенижы налогвлдон темдымы ылын. Осовынжок война годым Сирия дон Египет пйтенйт, нынын населени осовынок византийский правительство дон тыдын политика ваштареш ылын.

Бнде ик государствыкы иквареш бштмы воинственный арабский племявл грозный военный сила ылыныт. Кокшы халиф суровый да фанатичный Омар годым (634—644), арабвл таманяр ишток пиш кого территориялам хватен налыныт. Сирия воюен налмы ылын. Ты ик вереманок арабвл Иранышкы нападаенйт. Шукерды агыл, Византийдон неудачный ылыш войнашты, Иран слабказмын ылын. Государство коргышты ылыш смутывл Иранын боевой силам слабказмден колтенйт. Арабвл ныны ваштареш колтымы войскавлм шин шуэныт, да 20 и гыцат чыды веремашты, пиш кого Иранский государствын цила провинцим, Кавказ дорц Персидский залив якте воюен налыныт.

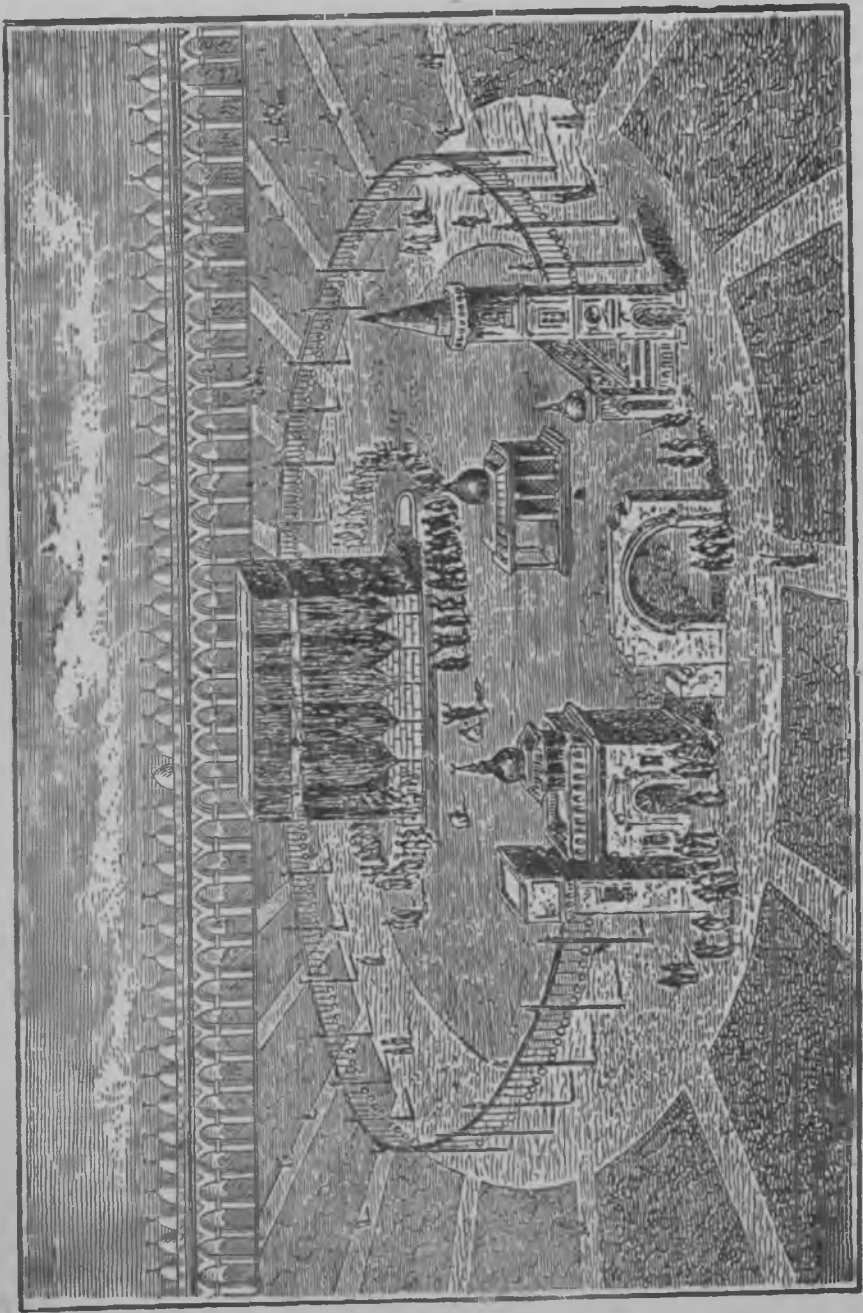
610 и кытлан арабвл изи силавлдон Египетышкы набегвлм бштенйт, а 5 ишты цила ти сандалыкмы воюен налыныт. Ты вереманок, Сирийн да Палестинын сир тырыштыш варвлэш окончателно шынзын слабказмыкы, ныны флотым строен да Средиземный тангыжын островлам хватен налаш тынгалыныт. Арабвл Малый Азишкы набегвлм бштенйт да Константинопольлан крозенйт.

VII курымын кокшы пелыштыжы арабвл Северный Африкым хватен налыныт. Тышты ныны ваштареш пиш пышок берберский племявл (вес стаян келесенжы «мавританскивл») шалгенйт. Бытыштыдон бедуинвлан лишыл ти кочевой племявл, вара исламышкы пижыныт да арабвлан Еропышкы бштмы походвлшты участвуенйт.

711 ин арабвл да маврвл Гибралтарский пролив гач ванженйт да вестготвлан йыле постарымы войскам шин шуэныт. 4—4 ишты, кырыкан северный окраина (Астурия) гыц пасна, победительвлдон цила Пиренейский полуостров хватен налмы ылын.

Тылец вара арабвл Пиренеи гач ванженйт да Франкский королевство выкы нападаеш тынгалыныт. Но франквл Карл Мартелл вуйдалтымдон арабвлан силан отпорым пуэныт, да ныны йыле Пиренеи гач мынгеш кешашлык ылыныт. Северный Африкышты арабский господство ваштареш мавританский племявлан восставвл тынгалалтыныт. Нындон кредалмаш арабвлан цила военный силам пйтарен да Западный Еропышкы нынын пакашашы наступлением царен.

Арабвлан воюен наламаш востокашкы мындыркы шарлен. VII курымын кокшы пелышты да VIII курымын тынгалтыштышты ныны цила Средний Азим хватен налыныт, Китайын западный границавл якте шоныт да Индин северозападный частьшкы набегвлм бштенйт. Тенгелэ шуды и кыт мыкы пиш кого Арабский халифат лин, тыдын размержы Римский империя расцветшы годшы размер гыц кого ылын.

Кааба.

Арабвлән ййле Ыштймы успехышты нйнын пашкудывлә слабкы ылмаддон ынгылдаралтеш. Иранышты дә Византийышты классовой кого кредәлмәш ылын. Кок государствыжынат кужын шывшылтшы войнаэш силашты изиэм шйнзйн ылын. Лымоксадон дә крупный землевладелецвлән гнетдон темдймы труйышы населени, воюен нәлшйвлә ваштареш воксеок шагалте.

**Военно-политический
организаци.**

Пйтәри арабвлә сйнгймы народвләдон ярлыделыт. Нйны сйнгймы народвлә шотеш йленйт. Арабвлә налогвләм тұлйделыт, но военный службам служаш обязан ылыныт. Сйнгймывлә поголовный дә поземельный налогвләм тұлйшәшлык дә мусульманский войскалан припасым шагалтышашлык ылыныт. Мусульманвлән пользышкы тенгеок войнашты нәлмй добыча кеен, ти шотышты пиш шуку пленныйвлә ылыныт, нйны ниным рабвләшкй сәренйт.

Сәндәлйкым воюен нәлмй годым, арабвләлән бойтеок сдаялтшы дә налогвләм тұләш лишй халаштышы дә солаштышы йлйшйвләлән арабвлә вредә Ыштйделыт. Зато арабвлә ваштареш оружи кидә выступайшывләм нйны пуштыныт әль рабвләм йштәнйт.

Покоряймывлә оружием намалышташ правам имейыделыт, но нйнйлән первишй устройствеок дә первишй начальниквләок кодымы линйт, нйнйжй налогом погымаш гишән отвечаеныт. Мусульманвлә покоряймывлән внутрәнный делашкы пырыделыт дә нйнйым верәштй гишән прәследуйыделыт.

Омейядвлә.

Передний Азия дон Африкын сек паян сәндәлйквләм арабвлән хватен нәлмәш арабвлән общественный стройышты ййле отражәялтын. Халифвлән кидйштй шуку земля дә богатство лин. Нйны йшкймыштйн приближенныйвләлән паян пожалованивләм шәләтәш тйнгәлйныт. Воюен нәлмәш гйц тенгеок купецвлә шуку выгодым плуцаеныт. Арабский государствын центржы, отсталый Аравия гйц, Византия дон Иран гйц воюен нәлмй паян дә культурный сәндәлйквләшкй ванжен. Омейядвлән родыштыш халифвлә (661—750) государствын столицым Дамаскыш нәнгенйт (Сиришты). Византийский императорвлә дон иранский кугижәвләләок халифвлә пышный дворым военйт, богатство дон роскошь лошты йленйт. Арабвлә покоряймы сәндәлйквлән культурым усваиваяш, нйнын литературыдон дә наукадон знакомыялташ тйнгәлйныт. Воюен нәлмй сәндәлйквлән знәтдон арабский знәт изин-олен ярлен иквәреш лин. Шукужок покоряймы народвлә варажы победительвлән верәм — исламым принимаеныт.

Воюен нәлмәшвлә знәтйым дә купецвләм веле пайдареныт. Эксплуатируймы хресәнйвлән, ремесленниквлән дә рабвлән положени со лелй дә лелй лин миән. Арабвлән пиш кого государство коргйжйдон икань агыл ылын. Тйдйн составышкы разный народвлә пыренйт, нйны йшкймыштйн законвләдон йленйт; нйнын эконоический интересйштй икань агыл ылын. Ти государство хоть-мадә шәләнйшәшлык ылын.

2 §. Багдадский дон Кордовский халифатвлә. Туркавлә.

Аббасидвлә. Аравлән великий воюен нәлмәшвлә лимй паштек, тәйнарәкк, Сирия дон Иран лошты соперничай-маш когоэмйн; Сириштыжы Омейядвлән халифатын центр ылын, Ираныштыжы вымогательствывладон дә кравымашвләдон лим мишй арабский господство ваштареш со шйрен дә пытрак туземный хресәмь масса дә тенгеок местный знать восстаним йш-тәш тәнгәләнйт. Недовольныйвләм вуйлалтымашты Аббасидвлән знатный род шалген.

VIII ғурым пелйшты восстани северный Иранышты лим дә Месопотамийшкы ванжен. Омейядвлә шин шумы линйт, нәйнй почти цилә родым пуштын пйтәрймй (750 и кытлан). Омейядвлән родын перегәлт кодшы лач ик представитель Абдеррахман I Испанишкы шйлән дә тйшты государством йштен, столицыжы Кордов лим. Халифвләжы Аббасидвлә линйт. Нәйнй халифатын столицым Дамаск гыц Багдадыш нәнгенйт, тидй Тигр рекә тйреш стройымы хала (762).

Иран Аббасидвлән халифатын главный провинци лим. Управление, финансын, почтын устройшыты Аббасидвлә Сасанидский куғижәвлән примердон кенйт. Аббасидвлән приближенныйвлә шукыжок иранецвлә ылыныт.

Багдад Передний Азишты сек паян хала лим. Тишты Египетштыш, Аравиштыш, Ираныштыш, Индиштыш дә Китайштыш купецвлә вәш лит ылын. Багдадский халифвлә пиш шуку шортни запасым дә драгоценностьым погенйт. Нәйнй йшкымйштым шуку эдемән дә пиш цевеер двордон окружаенйт. Хала роскошный мечетьвләдон украшайтын. Багдадыштыш халифвлә, феодальный знать дә купецвлә ямакыштыш гань роскошьшыты, ймйлән садвлә лошты ылыш пиш яжо дворецвләшты йленйт. Но ти вәремәнок Багдадышты незервлә, кыцйзйвлә шуку йленйт, дә тенгеок чйдйм плучайышы, пеле шужен йлйшй поденщиквлә дә рабвлә йленйт.

Ремесловлә, торгейымаш дә земледели. Халифатын халавләшты Сирийын, Иранын дә Египетын ремесленный мастерство перегәлтын. Тишты шергәкән оруживләм, ювелирный дә стьоклан изделивләм, ала тканьвләм дә ковервләм йштенйт.

Индия дон Китай гыц редкий товарвлә сага мусульманский сәндәлйквлән изделивлә Западшкы шывшталтыныт. Европейский торговлышты арабвлә Византийын соперниквлә линйт. Западын сәндәлйквләшты восточный шергәкән товарвләм выжалышы дә сырьё дон рабвләм нәлшй арабвлән странствуйышы купецвлә каштыныт. Арабский купецвлә Каспийской тангыжыш, Йылышкы каштыныт, Русьдон торгеенйт. Арабский окса Европышты когон шарлен ылын.

Арабвлә сириецвлә гыц дә иранецвлә гыц земледельческий техникым плучаенйт дә тйдйм усовершенствуенйт. Вйддймй вәрвләшты арабвлә искусственный орошени системым когон применяенйт дә пустыньвлә гыц пеледшй земледельческий сәндәлйквләм йштенйт. Орошайымы ровотавләшты дә рудниквләшты

нѣны рабвлѣн трудон пользываенѣт. Нѣны технический культурвлѣм военѣт — хлопоком, индигом, тутовый пѣшангѣм, дѣ тенгеок — итѣным, сахарный тростником дѣ рисым.

Арабский культура.

Арабвлѣ шукердшѣ греквлѣн дѣ индуслѣн культурым усвоенѣт. Шукердшѣ знаменитый ученыйвлѣм арабский йѣлмѣшкѣ переводенѣт. Арабский ученыйвлѣ Аристотельын философский сочиненивлѣм тымѣнынѣт, Птоломейын географический дѣ астрономический тымдымашвлѣм усваиваенѣт. Нѣны греческий дѣ индийский ученыйвлѣн сочиненивлѣ мычкы медициным дѣ химим, арифметикым дѣ геометрим паленѣт.

Ти пѣлымѣш основдон арабвлѣ Ышкѣмѣштѣн науком дѣ философим Ыштенѣт. Нѣны астрономи дон хими тымѣнмѣшым когон анзыкыла колтенѣт. Нѣны алгебрым разрабатываенѣт. Но тѣнѣмок арабвлѣ шоэн агыл лин кердтѣмѣм дѣ чудесным наукашты кѣчѣлѣнѣт. Нѣны эдемвлѣн судьбам шѣдѣврлѣдон пѣлѣш лиѣш манын шаненѣт, химический разложением дѣ соединеним Ыштѣмдон проста металлвлѣ гѣц шѣртним Ыштѣнештѣ ылын.

Арабвлѣн наука мусульманствын религиозный тымдымашлан подчиняймы ылын дѣ седѣндон свободнан развиваят кердте.

Арабвлѣ путешествовлѣдон дѣ географический описанивлѣдон византиецвлѣ гѣц эче когоракын интересуенѣт. Нѣны историдонат шука занимаенѣт. Арабский ученыйвлѣ таманяр замечательный географический дѣ исторический произведенивлѣм пѣнѣт. Арабский прозаиквлѣ дон поэтвлѣ пиш когон паян художественный литературым Ыштенѣт.

Арабвлѣ архитектурышкы Ышкѣмѣштѣн осовын стилым пыртенѣт. Ышкѣмѣштѣн зданивлѣм дѣ со кычылтмы предметвлѣм арабвлѣ иктѣ-весѣ гач ванжышы дѣ плетѣлтшѣ лиинвлѣн яжо узорвлѣдон Ыштенѣт. Книгѣвлѣм переписываймы искусствым арабвлѣ когон яжошкы шоктенѣт. Книгѣвлѣм краскѣвлѣдон дѣ шѣртнидон яжон рисуенѣт.

Мусульманский сѣидѣлѣквлѣштѣ арабский культурын влияния пиш когон ылын. Мусульманвлѣ доны арабский йѣлмѣ религин дѣ наукин йѣлмѣ лин. Мусульманство халифатын предел гач кымдан шѣрлен кең, Индишкы пырен, Китайышкы, Малый Азишкы, Кавказышкы, Йылышкы, Балканский полуостровышкы, Центральный Африкышкы. Цилѣ ти сѣндѣлѣквлѣшкѣ мусульманство сага арабский йѣлмѣ дѣ арабский культура пырен.

Багдадский халифатын расцветшѣ VIII курым пѣтѣшѣ дѣ IX курым тѣнгѣлтѣш веремѣн ылын. Но уже IX курым пѣтѣшѣш веремѣн тѣдѣн вален мимѣш тѣнгѣлѣлтеш. IX курымын халифат гѣц Северный Африка дѣ Египет айырленѣт. X курымын Испанин дѣ Египетын правительвлѣ Ышкеѣт халифвлѣн титулым принимаенѣт. Багдадский халифатышты крупный землевладелецвлѣн власть когѣмѣн, нѣны шука крепостнойвлѣм дѣ рабвлѣм кидѣштѣштѣ урденѣт, нѣнын Ышкѣмѣштѣн военный силашты ылын. Халифатын пасна частьвлѣштѣ самостоятельный княжествывлѣ линѣт, местный династивлѣ устанавливаялтынт. Тенгелѣн, Средний Азиш-

ты Саманидвлән династи вicktären. Саманидвлән столица Бухара роскошь шотышты Багдаддон соперничаен. Халифвлә бшкымштын государствын кого частьштын властым ямденйт. Тйдй князьвлән, аль эмирвлән, властян таманяр самостоятельный владенивләш шәләнен. Эмирвлә лошты лишы войнавлә дә уособиввлә сәндәлыкым разоряенйт дә хозяйствам подрываенйт.

**Хресәнввлә
дә рабвлән
восстанивлә.**

Арабский пословица тенге поа: «Кышты вйд пйтә, тйштй землят пйтә». Кукшы игечән Востокушты орошаяш лимбй земля веле ценялтеш, а вйдшым шуку лу километр мбндйрцйн каналвлә дә арыквлә мыккы колташ келеш. Техень каналвләм сооружаяш, ремонтуруаш дә охраняш шуку рабочий дә кого средства керәл ылыныт. Седбндон шуку каналжы дә землявлә государство дон крупный землевладелецвлә кидйшты ылыныт. Хресәнввлә государствов гйц аль землевладелецвлә гйц землям каналвлә тйр мыккы арендуенйт дә тидй тареш кого податным дә оброкум туленйт. Государствылан дә землевладелецлән налогом маняр келеш тинәрйм түлен колтымы паштек, шйренжок хресәнввлән пиш чбдй кодын, целый солавла разоряялтыныт дә солаштышвләлән шужен колаш вәрештйн. Халифатышты хресәнввлән восстани соок ылын.

Бабек вуйлалтымы хресәнввлән восстани Азербайджанышты кужын дә пыт кредәл шалгымы ылын (816—838). Восставший хресәнввлә ваштареш халифвләлән цилә всекный силаштым колташ керәл лин. Нбнйн таманяр армим хресәнввлә шин шәләтенйт. Восстани Америкышкы дә халифатын вес областывләшкй ванжен кен. Калифвлә пиш кого труддон веле ти восстаним темден шуэн кердбнйт. Тенгеок халифатлан южный Вавилонисшты зинджвлән восстани (тенгелә шим рабвләм маныныт) кого угроза ылын. Тйдй 14 и шалген (869—883). Восстаним араб Али ибн-Мухамед вуйлалтен шалген. Восставшийвлә самостоятельный государством бштенйт, силан войскам шагалтенйт дә халифатым лудйктен урденйт. Восставшийвлә ваштареш колтымы отрядвлә нбнй веку ванженйт. Хресәнввлә зинджвләм поддерживаенйт дә нбнйм припасвләдон снабжаенйт. Ти восстаним темден шуаш халифатлан пиш кого сила керәл лин.

**Сельджук-
туркавлә.**

Халифвлән государствын воксеок пйтймәшйжй XI курым пелышты, Средний Азишты йлбшй сельджук-туркавлә Иранышкы пырымыкы, лин. 1055 ин сельджукский султан Тогрулбек Багадым нәлйн. Тенгелә Аббасидвлән халифвлә пйтйнок властыштым ямденйт дә сельджукский султанвлән прямой зависимостьшты линыт. Но халиф мусульманвлән религиозный вуйлалтышешок кодын. Сельджуквлә пакула Западышкы, Византия ваштареш наступааш тынгәлйныт. Сельджуквлән пиш кого государство Средиземный тангыжын сир тйр дорц Центральный Азия якте шывшылтын. Но ти государство таманяр самостоятельный княжествыввләш (эмиратвләш) ййле шәләнен. Сирийшты дә Палестышты шуку изи феодальный владенивлә линйт.

Турецкий феодалвлә бшкымштын дружинывләдон кырык-

влә вѣлән стройымы замөквләштѣ бленѣт. Техень неприступный пѣжәшвлә гѣц турецкий феодалвлә, нѣнѣн властьюшты ылшы солавләм дә халавләм управляенѣт, дә пашкуды владенивләшкѣ набегвләм бѣштенѣт.

Арабвлә
Западышты.
Кордовский
халифат.

IX—XI курымвләштѣш смутывлә дә туркавлән нашествивлә Багдадский халифатын бәгатствым дә культурым подрываенѣт. Орошайымы грандиозный сооруженивлә вален (пыдырген) миәнѣт. Востокушты арабский культура вален миән. Зато

Западышты арабвлә бѣшкѣмѣштѣн воюен нәлмәшвләм дә бѣшкѣмѣштѣн культурный влиянием мѣндѣркѣ шәрен шоктенѣт. Нѣнѣ Суданышкы дә Центральный Азишкы пыренѣт, тѣшкѣ мусульманствым канденѣт дә ти сәндәлбквләдон торгейәш тѣнгәлѣнѣт. Североафриканский арабвлә Сицилим, южный Италин сирвләм дә Критым хватен нәлѣнѣт дә бѣшкѣмѣштѣн набегвләдон Европын дә Византийский империн сирвләм цәрнѣдеок тревожаенѣт. Западышты сек силан арабский государство Кордовский ылын, тѣштѣ VIII курымын пелѣ гѣц Омейядвлән самостоятельный династи господствуен.

Ти династим бѣштѣш Абдеррахман I ылын, тѣдѣ аббасидский убийцывлә гѣц перегәлтѣн дә Испанишкы шѣлѣн. Кордовский государствын сек кого расцветшѣ Абдеррахман III гөдым лин шон (912—961). Тѣдѣ податъ дон налогоым погымы системым порядокуш шагалтѣн дә тәрлѣмѣ силан войскам бѣштен. Ти войскам ядрожы норманнвлә, германецвлә дә славянвлә ылынт. 929 ин Абдеррахман III бѣшкѣмѣжѣм халифеш обявляен.

Кордова бѣшкѣмѣжѣн образованностьшыдон яжош шотлалтын. Тѣшкѣ христианский сәндәлбквлә гѣц европеевлә тыменяш миәнѣт. Кордовский халифатын ученывлә гач европеевлә астрономим, алгебрым дә химим пәленѣт. Мә кѣзѣт пользуйымына цифрвлә арабвлә гѣц нәлмѣ ылыт. Арабвлән йѣлмѣ гѣц европеевлә докы шуку шамак торгейѣмәштѣшѣ, математика дон астрономиштѣшѣ ванжен: магазин, тариф, цифра, алгебра, зенит; шѣдѣр лѣмвлә: Вѣга, Альдебаран, Ветельгейзе дә молы. Арабвлә гач европеевлә шукердшѣ величайший философ Аристотельын шуку сочинени дә Птоломейын астрономический трудвләм пәленѣт.

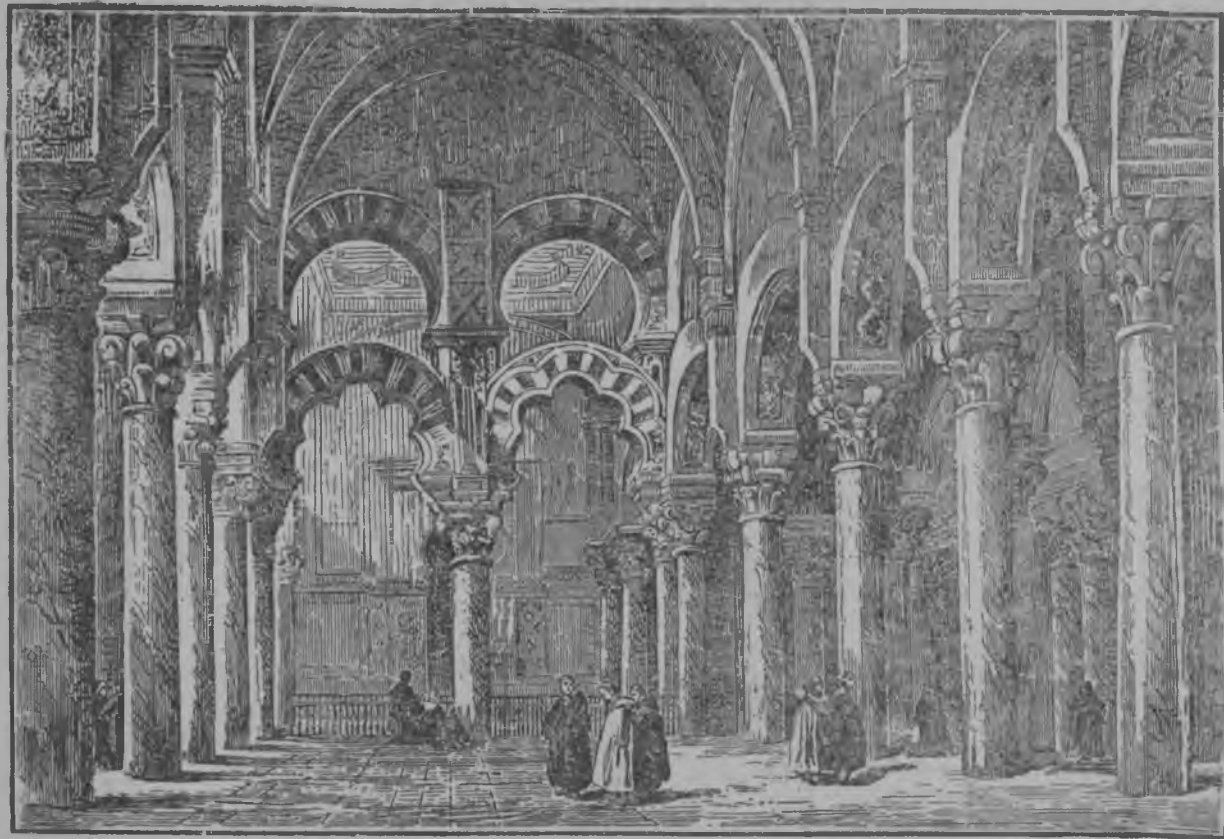
VI ГЛАВА.

ИНДИЯ ИР СРЕДНИЙ КУРЫМЫН.

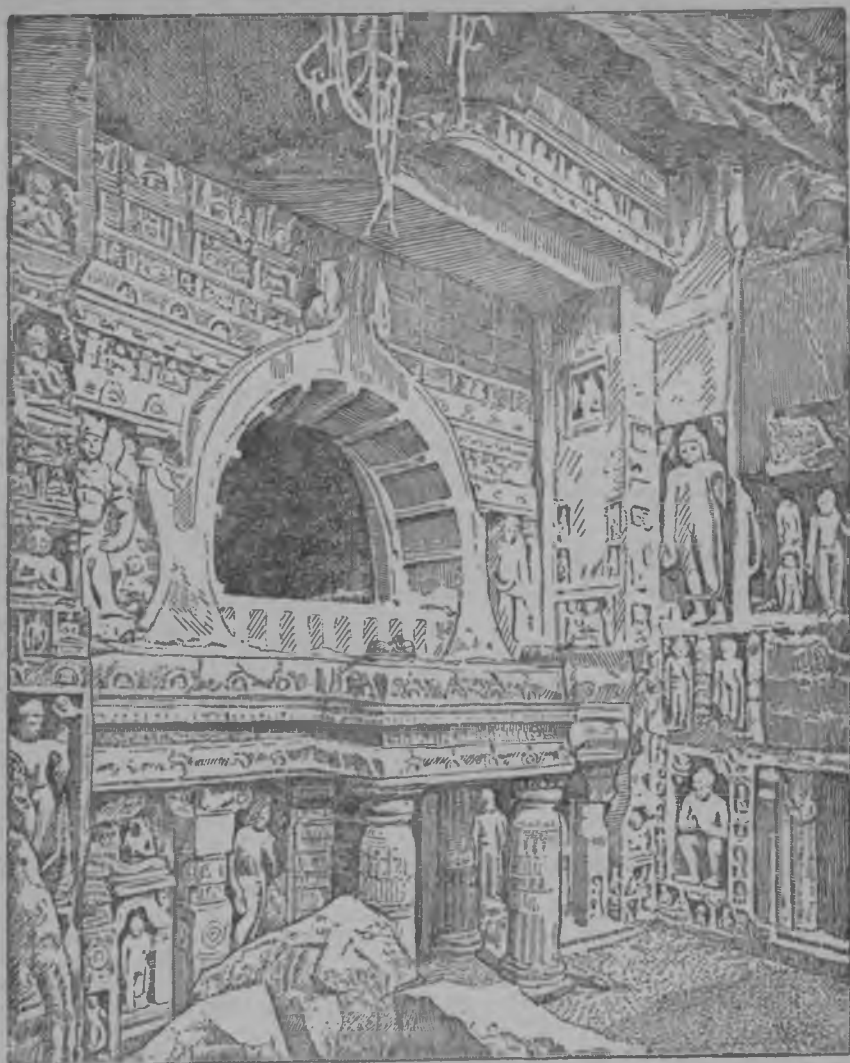
Гупта кугижәншѣ дә индийский культурынкушмаш.

III курымын Индия таманяр княжествеш пайылалтын. IV курым тѣнгәлтѣшѣн Северный Индия ик изи князь («раджа») пашкуды областывләм воюен нәлѣн дә кого государствын кугижә лин. Тѣдѣ Гупта кугижәншѣ маналтын. Вараракшы ти кугижәншѣ эче когон шәрлен. Тѣшкѣ почти цилә северный Индия пырен.

Гупта кугижәншѣ веремә индийский культурын сек когон кушмыжы (расцветшы) периодын ылын. Кугижәншѣн столицыштыжы, Паталипүтрышты, дә мол халавләштәт ямакышгыш гань роскошдон украшайымы пиш кого дворецвлә дә храмвлә строялтыныт. Математический наукавлә развиваялтыныт (арабвлә дә перселә кѣзѣтшѣ веремә яктеок математический наукавләм индий-

Кордовыштышы мечеть.

Гупта веремä годшы индийский храм.

ский науковлë манят). Индийский врачвлëм шачмы сандëлык гыц брдëшттë яжон палät ылын. Ныным Иранышты дë Византийышты когон цененйт.

IV—VIII курымвлë—индийский художественный литературын классический периодшы ылыт. Кугижëвлëн дë знатывлëн дворывлëнтë ученыывла дон поэтвлë шудын ыленйт. Индийский литературын сек лëймлë представительжы Калидаса ылын (V курым). Тывды браманвлëн кастышкы пырен, но незер ылын дë нытом кытен. Гупта династин ик кугижан дворышкы тывдëлëн попараш случай палшен тышты поэт дë драматург ыдыжыдон Калидаса прославляялтын. Калидаса мировой литературын ик гетийжы ылеш: Тывдын произведенийвлëжым мирышгыш цилä йылымшкы неревойымы. Тывды ышке произведенийвлëжын сюжетывлëм шукужымок тошты годшы преданывлë дон легендивлë гыц нãлëн.

Танцуйышы Шива.

сивный лиа̄ш да̄ колышташ проповедыва̄нѣт. Гупта династин кугижавл̄а религин палшымым пиш̄ цененѣт. Нѣнѣ буддиствл̄а ылынѣт да̄ осовынок сакой ва̄штареш лимаш̄ым осӯждайышы буддийский церк̄вл̄ан покровительствуенѣт. Кугижан̄шын столица Паталипутрышты буддийский монастырьвл̄а стройимы ылынѣт, ты̄шгѣ 6000 нар̄ манак̄ ыленѣт.

Вара буддизм «у браманизмдон», а̄ль «индузмдон» пѣзѣртен карангдымы лян, ты̄дѣ тошты браманизм да̄ буддизм гѣц шукуым нѣлѣн. Тошты йымывл̄а (Брама, Бишн, Шива) сага эче шукуы увл̄ам пижыктѣмѣ. Пиш шукуы храмвл̄аштѣ торжественный службавл̄а линѣт; жрецвл̄ам да̄ жрицывл̄ам пиш шукуым урденѣт. Сумнатышты Шива йымылан посвяцайымы холмышты 1000 жрецбраманвл̄а служенѣт; 350 танцовщица йдет-кечет идол анз̄ лны куштенѣт. Караванвл̄а шукуы шудѣ километр вѣр гѣц «священный» вѣдѣм Ганг река̄ гѣц канденѣт. Ти вѣддон жрецвл̄а шѣртни, ши да̄ драгоценный кувл̄адон украшайымы чудовищный идолом «йуктенѣт». Храман 10 ты̄жем селени приписывайымы ылынѣт; шудѣ ты̄жем землевладелецвл̄ан трудым храмым содержайымашкы колтымы ылын.

Пиш кого храмвл̄а, шукуы кидан̄ да̄ шукуы вуян гигантский идолвл̄а пѣцкемѣш хресаньвл̄ам лудѣкты̄шайшылык да̄ йымылан, кугижалан̄ да̄ знатлан̄ покоро̄нством внушайышашлык ылынѣт.

Феодавл̄адон да̄ кугижан̄ чиновниквл̄адон угне айымы, сакой властьлан̄ повиноваялташ̄ религидон тымдымы хресаньвл̄ан общинывл̄а Индиш толшы у воюен нѣлмашвл̄а ва̄шгареш воксеок шагалтелѣт.

Гупта кугижан̄шын пѣтѣмаш.
VI курым тынгалты̄шын Гупта кугижан̄шѣшкѣ государство хефталит-кочевниквл̄ан, а̄ль ош гунывл̄ан нашестви лян. Таманяр неудача лимѣкѣ, Гупта государствын кугижавл̄а хефталитвл̄ам северышкы покѣн колѣн кердѣнѣт. Но нѣнѣдон кредѣлмаш̄ Гупта кугижан̄шым слабкѣмден, да̄ северный Индия эчѣт таманяр самостоятельный владенивл̄аэш шаланен.

VII курымын Индишты 70 нар̄ изи княжество ылын. Индин ти политический пайылатмашыжы, кыды таманяр курым ылын, восточный Иранын мусульманский властительвл̄алан̄ северный Индин пул̄а частьюм ышкымыштын провинцим ышташ̄ лимаш̄ым ыштен.

Но дил̄а ти яжо (блестящий) культура чѣдѣ эдемлан̄ веле ылын. Ты̄дын йѣлмыжѣ, народный массылан̄ пѣтѣш̄ литѣмѣ, санскрит ылын. Гупта династин кугижавл̄ан да̄ индийский знатын дил̄а роскошым, незерѣн да̄ когон невежествышты ылышы̄ земледельческий общинывл̄ам пиш̄ когон эксплуатируйымашдон ыштымѣ ылын. Нѣнѣ ышкымыштын трудыштыдон Гупта кугижавл̄ан роскошный дворым, пехота, кавалери, боевой словвл̄а дон колесницывл̄а гѣц ылшы кого войскам содержайышашлык ылынѣт. Хресаньвл̄ан общинывл̄ам обираяш манын, Гупта династин кугижавл̄а пиш̄ кого финансовый ведомствым ыштенѣт.

Религи.

Семья дон сола интересвл̄адон веле ылышы̄ хресаньвл̄а, малын нѣнѣн ылымаштышты лелѣ ылмым да̄ анзыкылажат малын нимахань куштылгымаш ак кай, понимайделѣт, ышке ылымаштышты лишѣ событивл̄ам да̄ несчастьевл̄ам йымывл̄а ыштѣт машаненѣт. Хресаньвл̄а йымылан повинуялтшашлык ылыт манын, браманвл̄а да̄ буддийский манаквл̄а соок нѣнѣлан̄ вушазнѣт, пас-

Газна гыц
Махмуд дэ се-
верный Индим
мусульман-
влэ воюен
нэлмаш.

Х курымын пелбштб, бухарский Саманидвлэн двoryшты слу-
жышы ик полководец, кызытшы Афганистанын пределеш,
Ышкымжын независимый владеним Ыштен. Ти государствын
столицыжы Газна хала лин, тиды гишан тышты вьктарышы
династи «Газневидвлэн» династи лымым плучаен. Газнан сул-
тан Махмуд, 998 и гыц 1030 и якте вьктарышы талантливый
полководец, жестокий дэ расчелливый политик ылын. Феод-
далвлэ ваштареш кредалмаш гыц эксплуатируемы хресань
массын вниманим карангдаш дэ тинамок индийский сокровищывладон паяш
шанен, тиды исламым принимаш шаньдымы «неверный» индусвлэ ваштареш
«священный походым» обявляен. Ти походым организуымашты мусульманский
духовенство Махмудлан цилэ статян палшен.

Махмуд 15 набегымаг утла Индишкы Ыштен дэ ик пораженимат терпыде.
Каждый у набегдон Махмуд пакыла Индишкы пырен, Ышкымжын войскажым
пыраш литымб джунгльвлэ дэ вьддымб пустыньвлэдон нанген. Цилэ северо-
западный Индия воюен нэлмб дэ кравымы лин. Халам воюен нэлмбкы, кравен
нэлмб имушеством Махмуд Газнашкы колтен, а Ылышывлэжым рабствыш нан-
ген.

Махмудын индийский походвлэ годым рабвлалан ценэ ик эдемлан 50 копек
якте вален. Сумантышты Шиван лымлы храмат кравымы ылын. Северо-за-
падный Индия Газневидский государствын провинци лин.

Махмудын грабительский походвлэ гишан Газна изи хала гыц красивый
дворецвлэан, мечетьвлэан дэ садвлэан яжо столица лин.

Фердоуси.

Ышкымжын правленим блескым когоэмдаш маньын, искусств-
вым дэ литературым Махмуд покровительствуен. Тидын дво-
рышты гениальный иранский поэт Фердоуси Ылен (934—1027).
Тидын главный трудшы персидский йылмбдон сирымб поэма «Шах-Намэ», пе-
реводенжы «Кугижавлэн книга» ылеш. Тыштб 50 тьжемат утла двустушье
ылеш. Ти произведением сочиняш поэт Ышке курымжын 50 им пьтэрен. «Шах-
Намэшты» легендарный верем гыц VII курым якте иранский народын пре-
данивлэм дэ исторический событивлэм стихотворени формыдон сирымб. Фер-
доусим Иранский Гомер маньын.

Газневидвлэн
государство
шаланымаш.

Махмудын преемниквлэ годым Газневидвлэн государство та-
маняр самостоятельный владенивлэш шаланен. Северный
Индим мусульманский важнейший государствывлэн столицы-
влэ Лакор, вара Дели линйт. Мусульманский государствывлэ,
Деканын пүлэ частым воюен нэлмбкы, Ышкымжынтын власт-
ым северный Индим предел гач мындыркы шаренйт.

VII ГЛАВА.

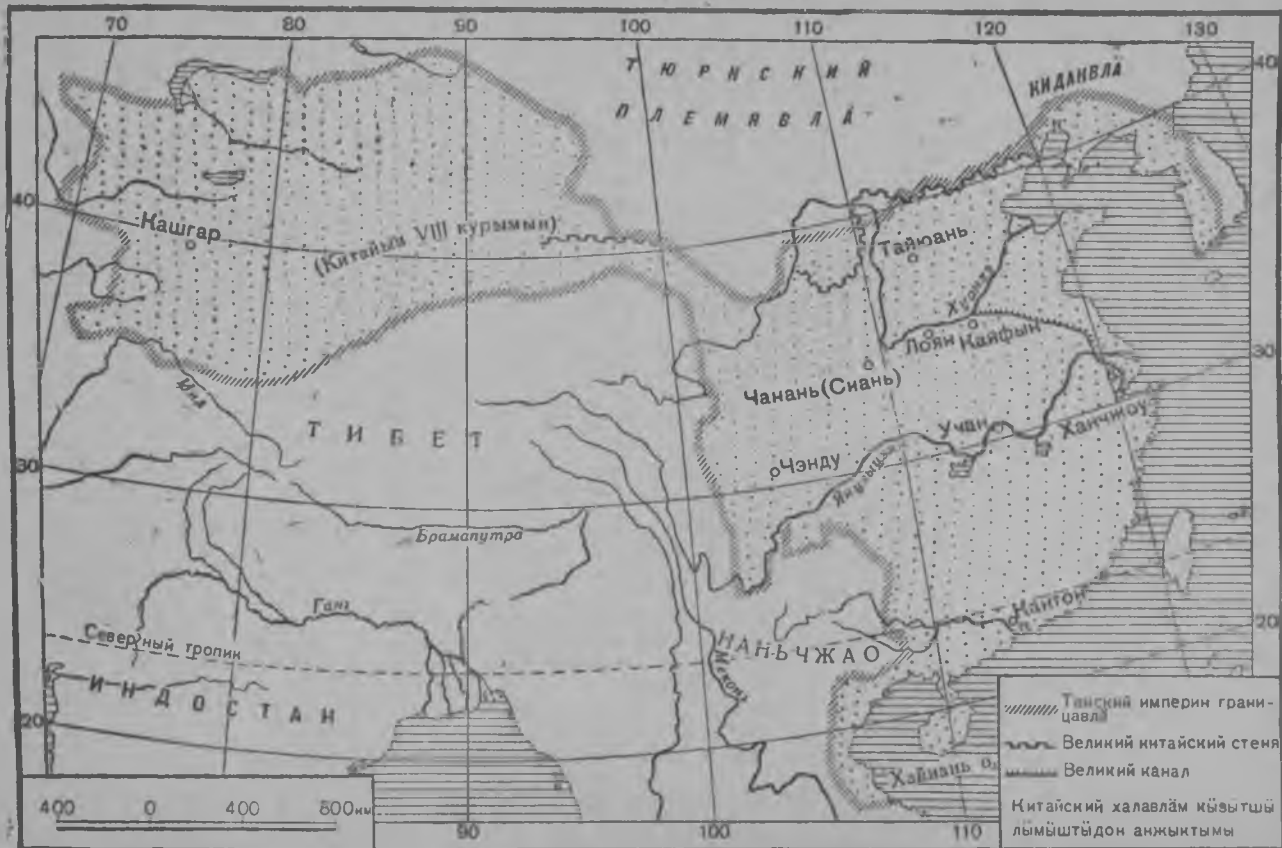
КИТАЙ V—XI КУРЫМВЛЭН.

I §. Танский импери.

Империим Ыш-
тымаш.

IV—V курымвлэн Китайышкы север вец дэ запад
век ик гана агыл кочевой народвлэ пыренйт дэ
тидын северный частым хватен нэлнйт ылын.
Тышакен ныны Ышкымжынтын таманяр государствым Ыштенйт.
Ти вереман южный Китайат таманяр самостоятельный владени-
влэш шаланен. Китайышты иканэ-иктыдон соок шьддын Ылышы
самостоятельный изи кугижавлэ, князьвлэ, военачальниквлэ гос-
подствуенйт.

Китайышты у гыц иквареш пижмаш VI курым пьтбшашын
лин. Ти иквареш пижмашым ик военачальник пингыдемден, тиды
618 ин Ышкымжым китайский императореш провозглашаен. Исто-
риштб тиды Гао-цзу лымдон палы ылеш. Ышкымжын государств-
вым тиды «Тан» маньын лымден.

Танский империя владения Китая.

Тайцзун, Танский империн император.

шарымашыжыдон сек көге могушествошыкы шон ылын.

Вожен нэлмь таманяр войнашты танский императорвлә пашкуды сандәлбкывләм покоряенйт дә тәшәк китаецвләм заселяенйт. Тенгелән великий китайский государство лин. Танский эпоха годым Китайын территорияжй даже кызытшй гыц кого ылын. Тынәм Китайлан Корея, Тонкин, Аннам дә северный Индин кыды княжествывләжй подчинялтынйт дә дашыым түленйт.

Танский империн столицыжы северо-западный Китайышты

Чанань халашты ылын, кызыт тәддым Сиань манат.

Танский империн эпохышты Китай сек кого, могушественный дә культурный государство Азишты ылын.

Феодалный
строй.

Китайышты господствуйшы класс феодалвлә—императорвлә гыц кого поместьевләм плучайшы крупный земельный собствениквлә ылыныт. Ныны халавләштй ёленйт, паян дворецвләштй, а ышкымыштын земляштын хресаньвләлән обрабатываяш пуэныт, ныныжй тидй тәреш феодалвләлән кого оброкым түленйт. Хресаньыкы мләмашлән феодал полный

Келесәш келеш, китаецвлә Ышкежы Ышкымыштын сандәлбкым вигнамат «Китай» мантелыт. Ныны обычно тәддым «Нылгом ләвләл империя» аль «Юкшалныш кутижәншы» маныныт, а сандәлбкыштын официальный лымжы ваптап миэн. Тенгелән, VII курым гыц Китайым «Танский империя» манаш тынгәлбныт. Танский император Тайцзун цилә местный князьвләм лә военачальниквләм Ышкыланжы подчиняйткәтә дә Ышкымышын властышкыжы лин кого территория иквареш пижәйткәтә.

Танский империя 907 и акте ёлен. Танский империя веремә годым Китай Ышкымышын экономикыжыдон дә культурым

Императрица Уху.

господин ылын, тѣдѣ гѣц керек-махань повинностямъ треваен кердѣн. Халан стеньвлѣм, дворецвлѣм, храмвлѣм стройымашкы хрсѣньвлѣм солавлѣ гѣц лу тѣжемѣн неволя нѣнгенѣт дѣ тѣртеок ровотайктынѣт, бамбуковый пандыдон шинѣт. Урожай укеѣн и случаялтын гѣнь, кукушы игечѣвлѣ, наводченивлѣ аль саранча ылын гѣнь, шуку тѣжем хрсѣнь шужен колен. Яжо ивлѣжѣнѣт нѣнѣн киндѣштѣ у киндѣ якте цуц-цуц веле ситѣ ылын. Голодайшы хрсѣньвлѣ бѣшкѣмѣштѣм аль тетявлѣштѣм рабствыш выжаленѣт. Хрсѣнь оксам долгеш нѣлѣн дѣ мѣнгеш путе гѣнь, тѣнѣм тѣдѣм ростовщик бѣшкѣмѣжѣн рабым бѣштен кердѣн. Нѣлѣн аль долгвлѣ тѣреш шывшын нѣлѣн, ростовщиквлѣ кого землявлѣэш шонят. Буддийский монастырьвлѣѣт тенгеок паян землевладелецвлѣ ылыныт. Феодалвлѣ, ростовщиквлѣ, купецвлѣ, буддийский манаквлѣ паянын дѣ роскошно бѣленѣт. Бѣшкѣмѣштѣн эксплуататорвлѣм хрсѣньвлѣ пиш ужын кердетлыт дѣ нѣнѣ ваштареш шѣрен восстанивлѣм бѣштенѣт.

**Крестыанский
восстанивлѣ.**

Ик сек кого крестыанский восстани 874 ин тѣнгѣлѣлѣтѣн. Ти восстанин вождѣвлѣ лошты осовынок Хуан Чѣо прославлялтын. Тѣдѣ военный делам пѣлѣ ылын дѣ, повстанецвлѣн вуйлалтышы лимѣкѣ, таманяр тѣжем ѣдемѣн крестыанский отрядым организуен. Отряд кечѣ йѣде

Воин-кочевник.

кушкын, дѣ императорский войскавлѣ нѣнѣм сынген кердетелыт. Хуан Чѣо бѣшкѣмѣжѣн крестыанский аримм вуйдалтен походышкы тѣрвѣнен. Тѣдѣ цилѣ Китайын хрсѣньвлѣ яжо бѣлѣмѣшдон бѣлѣштѣ манын, неравенство бѣнжѣ ли манын, цилѣ провинцивлѣштѣш феодалвлѣм пѣтѣрѣнежѣ ылын.

881 ин Хуан Чѣо Танский империн столица Чанань халашкы победоносно пырен. Император шѣлѣн, а тѣдѣн цилѣ родственниквлѣмѣ дѣ шуку феодалвлѣ, чиновниквлѣ дѣ военачальниквлѣ пуштмы линѣт. Нѣнѣн вѣреш хрсѣньвлѣ нѣзначымы ылыныт. Столицын цилѣ богатство конфискуйымы дѣ незервлѣлѣн пайылен пумы ылын.

Хуан Чѣо столицым бѣшкѣмѣжѣн кидѣштѣжѣ кок иѣк пелѣк кычен урден. Но император дѣ феодалвлѣ пашкуды кочевниквлѣ гѣц палшымашым ядыныт. Восстаним темден шуаш манын,

Китайышкы пиш кого орда пырен. Императорын да феодавлан ки союзниквлан народ лошты «черный воронзла» маныныт. Хищный теквлалок ныны хресаньвлан выкы пыренит, жестоко да эдемлаат агыл сражаенит. 883 ин «черный воронвлан» Хуан Чаон войскам шин шуэнит, вожде ышкеат колен. Тидын помощниквлан лошты кыдыжым император подкупаен ылын да ныны хресаньвлан изменяенит. Великий крестьянский война восставиввлан поражендон пйтен. Но крестьянский восставиввлан, государствын разный частьвланштты, Танский импери пйтым яктеок лин миэнит.

Танский император пйтымаш.

Танский императорвлан годым, феодавлан интересым перегишы законвлан вырабатывайымы ылын.

Вес народвлан покоряш да крестьянский восставиввлан темден шуаш, кого армия ыштымы ылын.

Феодальный обществын главажы император ылын. Тиды земляшты йымын посланникеш шотлалтын да ышкымжым «палгомын эргыжы» ылам манын. Тидок верховный жреат ылын. Император кидышты пиш кого средства ылын. Населени гыц податым погым гыц пасна, тиды кого доходвлан санзаллан, кыртнилан да аракалан ыштымы государственной монополи гыц налын. Император сага государственной совет, куд министр, шуку управлени да канцеляривла ылыныт. Провинцивланштты императордон назначымы губернаторвлан управляеныт. Губернаторвлан да чиновниквлан местам феодавлан занимаенит, кынамжы паян купецвлан да ростовщиквлан. Чиновниквлан цилан образованный эдем лишашлык ылыныт, литературым, философим, историм палышашлык да ти предметвландон экзаменым сдайышашлык ылыныт. Но паянвлан дон влиятельный эдемвлан сожок экзаменаторвлан подкупаенит. Чиновникын званым, осовынжок провинци губернатор званым налмаш пиш когон выгодно ылын, тидыжы вет ышкымын пользышкы народым кышкедаш лимашым пуэн. Губернаторвлан меставлан ышкымыштын эргывлалан закрепляш цаценит, да губернаторский должностьвлан изин-олен наследственный лин миэнит.

Сынзедон анженжы силанла чучшы Танский государство лачокшым прочный агыл ылын. Феодавлан власть, хресаньвлан эдмла агыл эксплуатируйы маш, чиновниквлан вымогательство, покоряйымы сандалыквлан кравымаш Китайым угыц шаланымашкы канденит. Эчеат смутывла, хресаньвлан вос-

Сунский вождь.

станивлә тѳнгәләлтѳнѳт. Провиндивлән начальниквлә самостоятельный лиәш цаценѳт дә императорвлә вәштареш заговорвләм ѳштенѳт. Цилә тидѳ Танский империн силам подрываен. Поко-ряйымы сәндәләйквлә даньвләм туләш цәрненѳт. Северный дә западный кочевниквлә ѳшкѳмѳштѳн набегләдон эчәйт Китайым тревожаш тѳнгәләйнѳт. Нѳнѳ лошты шукужы Танский империн территориәш ѳшкѳмѳштѳн государствывләм ѳштенѳт. X ку-рым тѳнгәлтѳшѳн Танский импери пѳтен.

2 §. Китай X—XI курымвлән.

Сунский
импери.

960 ин Китайын пүлә частьшы Сун империн власть лѳвалән объединяялтын. Но северный Китайым хватен нәлшѳ кочевой племявлә тѳдѳн властым признайделыт. Ти влемявлә лошты сек сѳланжы кидәнъвлән племя ылын. Киданьвлә цилә северный Китайышты властвуенѳт. Нѳнѳ ѳшкѳмѳштѳн столицеш китайский кого халам ѳштенѳт, тѳдѳм кѳзѳт Вей пѳн маныт. Нѳнѳ китаецвләдон соок воюенѳт, дә сунский император гѳц оксадон дә парсыдон дашыым нәләйнѳт.

Северный кочевниквләдон соок ылыны войнавлә народым пиш ясыландаренѳт. Кого армия урдаш келеш ылын. Хресәнъвләлән кого податым туләйктенѳт. Война годым каналълә, плотинавлә, дамбывлә пыдыргенѳт. Нырвлә кукнеш кодынѳт дә худа урожайым пуәнѳт. Рис ситѳде, купецвлә рис цевәм лүлтенок мизѳнѳт. А тѳнәмок феодалълә оброкым треваенѳт. Хресәнъвләлән шѳрен дә шѳрен ростовщиквләм сарвалаш вәренѳт. Ростовщиквләжѳ ссудылан процентым со лүлтен мизѳнѳт дә паенѳт. Долгым тулә-дѳмәшеш шуку хресәнъжок рабвлә линѳт.

Ван Анъ-ши.

XI курымын пелѳшты, кукушы игечѳвлә тѳнгәләлтѳмѳкѳ, народын положениежѳ осозынок лелѳ лин. Шуку вәрвләштѳжок әдемявлә шужен дә йүте тѳжемѳдон колелѳт. Коловецвлә дә әнгѳрвләәт вәк кошкенѳт, вольык колелән. Оброкым, налогвләм, долгвләм ту-лѳмәш гѳц дә рабствы гѳц хресәнъвлә солавлә гѳц шѳ-лѳнѳт. Цилә корнывләшток шужышывлә дә томадымывлә ылыныт. Бандитизм развива-ялтын. Шужышы масса хала-вләм охыремден. Кышты-тиш-тѳ әдемѳм качмашат ылын. Народын бедствим куштыл-таш манын, чиновниквлә дә военачальниквлә нимат ѳштѳ-делыт, дә нѳнѳ ѳшләнѳшты

шукурак товрам краваш ти случайым пользываенйт.

Ван Ань-шин реформывлă.

Ти вереман провинциальный ик чиновник Ван Ань-ши народлан палшаш

манын Ышкымжын планым императорлан предложен. 1069 ин Ван Ань-шим император столицышкы шуден да тидым первый министреш назначен. Ван Ань-ши важный реформывлам Ыштен. Тидым каждый солаэш государственный амбарвлăм строяш шуден, тидым купецвлă гыц нълмь рисым поген. Тидым ти амбарвлă гыц голодайшывлăлан рисым пуэн, да тенгеок хресаньвлăлан удаш пырцым ссудыдон пуэн. Урожайым нълмькы, ссудым нълмь казнашкы пуэнйт, да пырцым эчеат амбарышкы постаен. Тидым оксамат ссудыдон пуэн, изи процентдон нълмь ссудым казнашкы мьнгеш пушашлык ылыныт, тидымдон жадный ростовщиквлăн засилье подрывалтын. Ван Ань-ши цилă товарлан твердый ценам шьнден. Тидым налоговой гнетым куштылтен да армиям перестроен. Перви армия тарлымь ылын. Ван Ань-ши всеобщий воинский повинностьюм пьртен. Тидым государственная аппаратым узьден да ярым чиновниквлăм, взятчиквлăм поктыл лыктын. Солавлăш тидым школвлăм пачын, а халавлăш — университетвлăм. Ван Ань-шин реформывлă народын положением куштылтенйт да Китайский империям пингидемденйт. Но Ван Ань-ши ваштареш недовольный купецвлă, ростовщиквлă, обижаалты чиновниквлă шагалыныт да тидымлан отставкам Ыштйктен кердынйт. Тидым карангдымы лин да изгнанышты колен. Тидым шуку реформыжы вашталтымы лин.

Китайыштышы 13 этажан кыртни башня.

3 § Хозяйство да Китайын внешний связывлă.

Танский дон Сунский империям годым Китай кого успехвлăм Ыштен. У каналвлă проводялтыт, дамбывлă, плотинывлă строялтыт, земледелишты техника куза. Кырык богатствывлăм — кыртним, вьргеньым, шим, шортним разрабатывайымаш когоэмьн. Искусный мастарвлă парсыном, тоны кычылты хадьрвлăм, оружием Ыштат. Кукшы стенавлăдон йыр арымь у халавлă яко дворецвлăан да храмвлăан лит. Халавлăшты пиш шуку ремесленниквлă, купецвлă Ылат, кого лапкавлă, пазарвлă пачылтыт, торговейымаш когон кеа. Сунский империям годым сек кого халажы Ханчжоу ылын. Тидым миллионат угла эдем ылын. Тидым крупнейший торговый центр ылын.

Китаецвлә вес сәндәләйквләшкәй парсыным, фарфорым, кәртним колтенәйт. Китай Индидон, Японидон, Аннамдон, Явадон, Цейлондон, Тихий океанын островвләдон торгеен.

Ферганыдон дә Средний Азин мол сәндәләйквләдонат торге-йбәмәш кого ылын. Индия гәц Китайышкы чайым кандымы ылын; чай китаецвлән яратымы напиток лин. Нәйнәй бәшке чайым шәндәш тәйнгәләнәйт дә йбәле вес сәндәләйквләшкәй шывшташ тәйнгәләнәйт. Кантонышты арабвлә бәшкәймәштәйн торговоый поселени-вләм бәштәнәйт дә Китайдон когон торгеяш тәйнгәләнәйт. Вес народвләдон вәш лимәш Китайын культурышкы когон влиаен. Индия гәц Китайышкы буддизм пырен. Пассивностыым дә вашта-реш лиәш агыл (непротивлени) манын тымдышы тәйдәйн пропо-ведышы китайский феодалявлән народым закабалаеш яралеш толын. Нәйнәй лошты шукын буддиствлә линәйт, буддийский храм-вләм строенәйт дә народ лошты буддизмом проповедывайымашым левед шалгенәйт. Арабвлә гәц шуку китаецвлә мусульманстыым принимаенәйт. Китайышты кызыт яктеок мусульманвлә бәлбәмәй цела районвлә улы.

4 §. Танский дон Сунский империвлә годым Китайын культура.

Книгәм пеца-т-лымәш.

Танский дон Сунский империвлә периодын китайский народ бәшкәймәжәйн культурный уровеньдон европеецвләм пүлә эртә ылын. Китайский сирбәмәш таманяр шуды и перви лин ылын. Китайышты цила мол сәндәләйквлә гәц перви пумагам изобрета-йымы ылын. Китайышты книгәм ир печатываенәйт. Китаецвлә керәл текстым пу хангавләш бәчкәден лыктын, ти хангавлә гәц вәцкәж пумагаеш книгә-вләм печатываенәйт.

VIII курым тәйнгәлтәшәйн Китайышты танский император шудымдон мир вәйләшәй шукердшәй газета издаваялеш тәйнгәлән. Тәйдәйм «Столичный вестник» маныныт. Тәшәкәен императорский указвләм дә внешний политический новосты-вләм печатываенәйт. Газетшы ти лымдонок кызытшәй веремә яктерәкок ләктын. Тәйдәй 1000 ияг утла ләктын.

Наука.

Китаецвлә шукердок уже порохоым, компасым изобретаенәйт, астрономим пәленәйт, кечәй затмени лимәй анзыц келесен дә календарым шотлен мыштенәйт. Танский дон Сунский импери-влә годым китайск й наука у успехвләм бәштен. Кого вниманим математикылан, географилән, астрономилән уделаяенәйт.

Китайский земледелим развиваеш агрономи когон палшән. Китаецвлә бәшкәймәштәйн нырвләштәйм, садовниквлә кыце садыштым анжат, тәйнгеок пиш яжон обрабатываенәйт. Философвлә дә историквлә кого почетышты ылыныт. Нәйнәй жалованьем государство гәц плучаенәйт. Танский периодын Ханьлинский академи наук бәштәймәй ылын, тәйдәй кызытшәй веремә яктерәкок ылын. Шуку хала-вләштәй таманяр шуды тәйжем книгәвлән кого библиотеквлә ылыныт. Универси-тетвлә пачмы ылыныт, тәштәй когонжок историм, философим дә литерату-рым тыменьбәйнәйт.

Литература дә искусство.

Китаецвлә шукердшенок стихвләм яратенәйт. Поэзия кого рас-цветшымок Танский периодын шон. Танский поэтвлә сирбәмәй стихвлә образцовеш шотлалтыныт. Нәйнәйн основной сюжет-ышты яратымац, дружба, природа ылын. Ик стихвләштәй войнан героизм мыралтын, весйвләштәй хресәнвлән леләй бәлбәмәш гишән келесәлтән. Танский эпохын лучший поэтвләш Ли Бо дон Ду Фу шотлалтыныт, нәйнәй VIII курымын йленәйт. Рушвлә Пушкиндон гордый бәлмылаок китаецвлә ти лымвләдон гордый ыдыт.

Танский периодын Китайышты уже театр, балет, музыка ылын. Император торанжы дворецеш актервлән специальный школым бәштен. Театральный

искусство народын тагынамок яратымы развлечени ылын. Бродячий труппывлă халавлăшкы да солавлăшкы каштыныт, нѣны когонжжк исторический сюжетан представленивлăм анжыктенѣт. Техень театр Китайышты вѣзытат улы.

Живопись кого совершенствышкы шон. Тѣдѣн сек кого расцвет веремажѣ Сунский период шотлалтеш. Китайский художниквлă бѣшкѣмѣштѣн картинвлăм парсынын свиткывлăэш сиренѣт. Дворецвлăн, храмвлăн, паян томавлăн стенавлăм художниквлă расписываенѣт. Китайышты пиш ир скульптура развиваялтын. Шуки зданивлăм священный животныйвлăн, мудрецвлăн, императорвлăн статуявлă да барельефвлăм украшаенѣт. Статуявлăм шѣрен скалавлăэш рѣзн бѣштенѣт да пиш коговлă ылыныт.

Императорын да феодалвлăн осовын вниманишты архитектура ылын. Китайский архитекторвлă яжо дворецвлăм, храмвлăм, кѣвервлăм, башнявлăм, строенѣт. Нѣным кѣ, мрамор, кѣртни гѣц строенѣт да фарфордон, шѣртнидон, искусный резьбадон украшаенѣт. Китайышкы толшы европеецвлă китайский постройкикывлăн яжодон да величидон цѣдеенѣт.

Китайский лаквлă, эмаль, бронза гѣц бѣштѣмѣ художественный изделивлă кого известностьым плучаенѣт. Слѣдын лу гѣц, лу гѣц, кѣ гѣц пѣчкѣдѣшѣ пиш искусный мастарвлă ылыныт.

Искусство высший классвлăн бѣшкѣмѣмѣ когон пырен. Нѣнѣ пользывайымы почти каждый вещьок искусствын произведени ылын.

Китайский культура цилă пашкуды азиатский народвлăн — Корейылан, Японилăн, Аннамлан пиш кого влиянием бѣштен.

К О К Ш Ы О Т Д Е Л

ЕВРОПА ДОН АЗИЯ

XI ~ XV КУРЫМВЛАН

VIII ГЛАВА.

КРЕСТОВЫЙ ПОХОДВЛӀ.

1 §. Европа крестовый походвлӀ анзыц.

аролингвлӀ веремӀн поместьешты каждый крепостной хресӀнь тӀ веремӀнок ремесленник ылын. ТӀдӀ ышкӀмжӀмӀт дӀ ышкӀмжӀн сеньорымат сола хозяйство продуктвлӀдон дӀ тенгеок ремесленный изделивлӀдон снабжаен. Хозяйственный ылымӀш развиваялтмыдон труйымы орудивлӀ яжо лин миӀнӀт, дӀ ремеслон у изделивлӀ лӀктӀнӀт. КӀртни орудивлӀм шуқырак ыштӀш тӀнгӀлыӀнӀт, миж тканьвлӀм йӀмдӀлӀш, каменный томавлӀм строяш тӀнгӀлыӀнӀт. ЦилӀ тидӀвлӀдон йори тымдымы ремесленниквлӀ веле занимаен кердӀнӀт. Теве малын иктӀ-махань ик ремеслоӀш специализироваялтшы техень эдемвлӀ лӀктӀнӀт.

ТенгелӀ ремесленный труд сельскохозяйственный труд гӀц айырлен. ӀвщӀтвлӀ, ткачвлӀ (кошывлӀ), шорниквлӀ лӀктӀнӀт.

РемесленниквлӀ пӀтӀри солашты Ӏль феодалвлӀн усадьбышты ыленӀт дӀ ровотаенӀт. Ремесло сложный лимӀшеш, ремесленниквлӀн шот кушмашеш дӀ ныӀн изделивлӀлӀн кого спрос лимӀшеш крепостной ремесленниквлӀ шӀрен дӀ шӀрен ышкӀмӀштӀн господавлӀ дорц кеӀш тӀнгӀлыӀнӀт. Ти ремесленниквлӀ ышкӀмӀштӀн поселкывлӀм кышак-гӀнӀят монастырь стеньвлӀ доран, рекӀвлӀ гач перевоз ылымы доран, кого корнывлӀн важиквлӀ доран, кышты народ шуқы каштеш, кышты ышкӀмӀн изделивлӀм куштылгын выжалаш лиӀш, тӀшӀк строенӀт.

ХалавлӀ лимӀш дӀ развиваялтмаш.

ХІ курымын пелыштй ремесленниквлан техень посележивля гыц халавля лиаш тынгальныт.

Хала ййр земляной валым аль стенам бштан ылын. Хала покшалан рынок площадым бштенйт. Халашты йлышывля сола хозяйством совсемок шутелыт: нынын нырвля, кавштавичывля, садвля ылыныт, волькымат урденйт. Тынамшы халавля пелжы заселяйымы, а пелжы удбмб ылыныт манын келесаш лиаш. Халавля бшкежб пиш шуку эдеман агыл ылыныт; тыштй таманяр шудй эдем веле ылын. Халавлан населени беглыи крепостной-влдон шукем миэн.

Халавля лимаш Европын йлымашкб у чертавлам пыртен. Ремесленник заказонат да рынкышкат ровотаен. Торгейймаш развиваялташ тынгальн, халашты рынок лин. Пйтари хала бшкым-жын изделивлам тыдын лишны ылышы солавлашкб да усадбывлашкб веле выжален. Налшывля пиш чыды ылыныт, да товарым халашты чыды бштенйт. Бшкымбштын изделивлам ремесленник-вля бшкеок выжаленыт.

Купецвля халашкы толыдалыт веле ылын, тишецын тыдын обычный лбмжы — «хына» ылен. Купецвлажы арабвля, сириецвля, византиецвля ылыныт. Ныны шергакан восточный товарвлам канденыт. Торгейймаш развиваялтымы сембнь халашты бшкымбн постоянный йлышй купецвля лактыныт. Тенгелан обществын у групывля линйт: ремесленниквля да купецвля.

Халавля феодалвлан земляшты ылыныт. Феодалвля халашты йлышывля гыц барщиным да оброкым треваеныт, феодалвлан приказчиквля халашты йлышывлам суеныт. Хала маняры паен, тынарб шуком тыды гыц сеньор треваен. Феодалвля лошты соок ылышы войनावля халавлан торгейймашлан аптыртенйт. Халавля силан лимб сембнь, ныны дон феодалвля лошты пыт кредальмаш тынгальшлык ылын.

Европын кыды районыштыжы халавля пиш йыле развиваялтыныт. Районышты — Кельн, Майнц, Страсбург халавля паеныт; Фландришты — Брюгге, Гент, Ипр халавля. Рейныштат да Феандриштат шерстяной промышленность развиваялтшы ылын; халавля тошты торговый корневлашты ылыныт. Но йал гыц иррак халавля Италишты развиваялташ тынгальныт. Италия гач Средиземный тангыж мычкы Востокдон торгейймаш кеен. ХІ курымын Венеция дон Генуя Европын сек кого да паян халавля ылыныт. Генуэзский да венецианский купецвля бшкеат востоковышкы кашташ тынгальныт. Ныны византийский да арабский купецвлдон соперничаяш тынгальныт.

Востоковышкы шывшмаш (тяга).

Но восточный сандальквля средневековый Европын мол группын населенимат привлекаеныт. Рыцарский феодал наследствыдон кого эргй докы веле ванжен, а изи эргывлажй землям плучайыделыт. Ныны у землявлам, добычым, славым кычалыныт да охотан любой войнашты, любой грабительский походышты участвуеныт. Торговлы развиваялтмаш да выжалымашты роскошь предметвля лакмаш феодалвлалан кого тратым бштыктеныт; ныны оксам аренйт да шыренжок долгыштым тулен керделыт. Техень поло-

жени гыц ытлаш нѣнѣ Востокушыкы поход ёштѣмашѣм шотленѣт, тѣштѣ нѣнѣ паян добычым дѣ землям плучаяш шаненѣт.

Востокушыкы хресѣнвлѣат кеѣш цаценѣт. Феодалвлѣ хресѣнвлѣам со у повинностьвлѣадон ясыландаренѣт. Феодалвлѣ лошты соок ылшы войнавлѣ хресѣнвлѣан хозяйствам разоренѣт. Средневековый Европышты шѣренок киндѣ шачтымаш дѣ голод лимаш шуку хресѣнѣым колымашкы шоктенѣт. Тенге, например 1087 и гыц 1095 и якте 7 голодный год ылын; ти веремѣнок чума эпидеми свирепствуен, скотинѣ мор ылын.

Эдемвлѣ пиш шукун коленѣт. Голодный хресѣнвлѣ шудым, пѣшѣнгѣ каргыжым, шуным качкыныт. Эдемѣм качмы случайвлѣат шуку ылыныт. Европын таманяр сѣндѣлѣкѣшты хресѣнвлѣа восстанивлѣам ёштенѣт, но ти восстанивлѣам феодалвлѣа темденѣт. Тѣнѣм хресѣнвлѣа голодный районвлѣа гыц целый солавлѣадон утларак киндѣан вѣрвлѣам кѣчѣл кеѣш тѣнгѣлѣнѣт. Голод гыц дѣ сеньорвлѣан гнет гыц спасаялташ нѣнѣ Востокушты вѣрѣм моаш шаненѣт.

Торговый халавлѣ, осовынок Италин халавлѣ, тенгеок Востокушты воуен нѣлѣш заинтересованный ылыныт. Нѣнѣ восточный сѣндѣлѣкѣвлѣадон торгейѣмашѣм когѣзмѣдон кого паришѣм нѣлѣш шаненѣт.

Церкѣ Сирим дѣ Палестиным воуен нѣлѣш манын, Востокушыкы походым ёштѣаш утлаок когон проповедываен. Предани семѣнь Иерусалимышты христианский религим ёштѣшѣ мифический Иисус Христос тайымы ылын. Духовенство «неверныйвлѣа» (мусульманвлѣа) гыц «господын коропым» воуен нѣлѣш треваен. Лачокшы гѣнь церкѣ, Востокушыкы удачный походым ёштѣмѣдон, ёшкѣмжѣн богатством шукемдѣаш дѣ ёшкѣмжѣн значением лѣлтѣаш шанен.

2 §. Пѣтѣриш крестовый поход.

Клермонский
собор.

1095 ин Клермоншты, Францишты, церковный собор погынен. Соборышкы духовенство веле агыл, феодалвлѣат погыненѣт. Купецвлѣат толыныт. Хресѣнвлѣат йѣр ылшы местностьвлѣа гыц шукун толыныт.

Папа Урбан II Клермоншкы толшывлѣалѣан цилѣлѣан речѣым ёштен. Тѣдѣ «господын коропым» «неверныйвлѣа» гыц освобождаеш Иерусалимышкы кеѣш цилѣам ужѣн. Тѣдѣ тенгеок, воуен нѣлшѣвлѣам Востокушты кого добыча выча манын, попен. Ти ужмаш восторгдон (сусун) встречаымы ылын. Тѣштѣ ылшывлѣа походышкы кеѣш клятвам пуэнѣт дѣ тидѣ лѣмдон ёшке выргемешѣштѣ якшар крествлѣам ыргенѣт. Вот малын Востокушыкы походым ёштѣшвлѣам «крестоносецвлѣа» маныныт, а походвлѣажѣм — «крестовыйвлѣа». Папа поход веремѣаш Европышты мирым объявляен, походышкы кешѣвлѣан семьям, имуществым защищаш дѣ долгвлѣам тѣлѣмашлѣан отсрочкым пуаш обещаен. Крестовый походышкы кешѣ хресѣнвлѣалѣан папа свободым обещаен. Тѣдѣ крестовый походым проповедываяш цилѣа епископлан приказываен.

Европа XI курым пѣтѣшѣн.

**Незервлән
поход.**

Пйтәриок незер хресәнввлән ополчени тәрвәнән. Худан вооружайымы, организованный агыл ылшы отрядвлә Рейн докы кенйт. Хресәнввлә Иерусалим кышты ылмым пәлйделыт. Рейн докы мимйккй, нйнй каждый халам ужмы ййде ядыныт: «Тидбй, ма кембнә Иерусалим агыл вәл?» Нйнй пакыла Дунай мычкы кенйт.

Хресәнввлә нимахань запастеок, шужен кенйт. Шуку корнешок колөнйт. Осовынок хресәнввлә венгрвлән дә болгарвлән землявлә гач кембй годым страдаенйг, венгрвлә дә болгарвлә крестоносецвләм грабительвләэш шотленйт дә целый отрядвләм пуштыныт. Когон шоээмшй ополчени Константинопольшыкы шон дә вара Малый Азишкы ванжен.

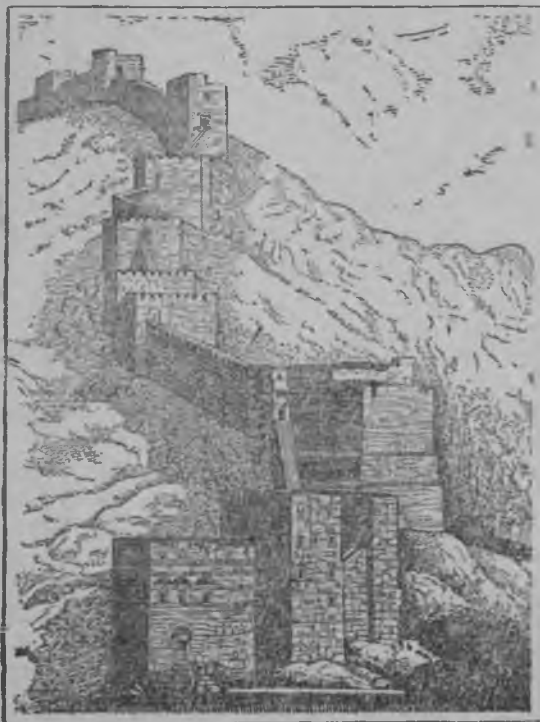
Худан вооружайымы кресәнввлә пйтәриш кого бойышток туркавләдон шин шумы линйт. Шуку народ пйтәрымбй лин. Хресәнввлән кодшы жалкий ополчени рыцарьвләм вычаш Константинопольшыкы мбнгеш толын.

**Рыцарьвлән
поход.**

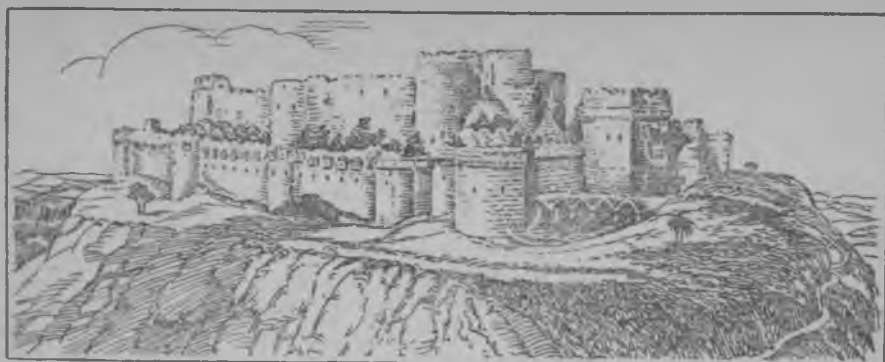
Ти веремән Европын разный сәндәлбйквлә гйц рыцарьвлән ополченивлә погыненйт. Рыцарьвлән отрядвлә разный корнывләдон кенйт. Частьшы незервлә кембй корныдон кен. Мольвләжбй северный Италия гач кенйт. Кыды отрядвләжбй Италин югышкы шоныт дә тангыж гач Балканский полуостровшыкы ванженйт.

1097 ин рыцарский ополченивлә Константинопольшы погыненйт. Византийский император Алексей Комнин западный рыцарьвләлән бйнянйде. Нйнй Византийым хватен нәләш бйжбйштбй шанеп манын, тбйдбй лүдбйн. Рыцарьвлә византийский дворын пиш кого богатством завистьдон анженйт.

Алексей Комнин рыцарьвлән ополченим Малый Азишкы ваштен колташ талашен. Но Малый Азия гач кембй корны пиш трудна ылын. Легкий Турецкий кавалери трүк налетвләм бйштбймәшеш, когон шокшеш, вбйд уке гишән, эпидеми гишән пиш шуку народ колөн. Крестоносецвлә лошты

Антиохия стөнявлә.

Сиришты крестоносецвлән замок.

цәрнйдеок шйдешкймашвлә лин миэнйт. Воюен нәлмй, каждый хала верц, нйнын вождьвлә лошты, шйдй ләктйн.

Крестоносецвлән Антиохия верц кужн кредәлмәшйм терпәш вәрештйн. Антиохия кымда стенядон әрймй ылын, тйдйн вйлец нйл имним кйцкймй колесница кыдал кен кердеш ылын. Стеняэш 450 башня йштймй ылын. Гарнизонн ик начальник изменым йштенәт веле крепостым нәләш лин. Крестоносецвлә Антиохишты цилә мусульманым пйчкеденйт. Рыцарьвлән паян добыча достанен.

Антиохим нәлмй паштек шуку рыцарь Европышкы мйнгеш толыныт; кредәлмәшеш дә цервләш шуку рыцарь коленйт. Иерусалим докы таманяр тйжем эдемән отряд веле миэн шон. 1099 ин Иерусалим штурмдон нәлмй лин. Мусульманвләм массовый пйчкедймәш лин. Ни йдрамәшвләм, ни тетявләм жәләййдедыт. Крестоносецвлә «святой» вәрвләлән кымалмы годым веле мусульманвләм пйчкедәш цәрнәләлйнйт, вара эче пушташ дә краваш тйнгәлйнйт.

**Крестоносец-
влән государ-
стввлә.**

Рыцарьвлә воюен нәлмй землявлә гйц Иерусалимский королевством йштймй лин, дә тенгеок Антиохия княжество дә Иерусалимский королевствын вассальный зависимостьшты ылшы Эдесса дон Триполи графстввлә. Пйтәриш королевш рыцарьский походын ик вождь Готфрид Бульонский айырымы ылын.

Воюен нәлмй землявләш феодальный порядкывләм устанавливайымы ылын. Тиштй крупный сеньорвлә Западный Европыштыш дорц эче когоракын независимый ылыныт. Местный хресәнвлә крепостнойвләшкй сартймй линйт. Нйнй йшкймйштйн кого часть доходыштым феодавләлән пушашлык ылыныт. Мусульманский населени когон пйзйртймй ылын. Населени лошты ик гәнә веле агыл грубый притеснитель — крестоносецвлә ваштареш восстанивлә тйнгәләлтйнйт.

Крестовый поход гйц сек когожок итальянский халавлә, осовынок Венеция дон Генуя, выгадывае-

н ы т. Войнз годым крестоносцевлән палшымашеш н ы н ы торгейаш пошлиным т ыл ы д ы м правам плучаен ы т. Цилә кого халавләшт ы н ы н ы н целый кварталвлә ылыныт. Восток дон Европын торгей ы м а ш когон кушкын. Европа г ы ц сукном, оружим, рабвләм нанген ы т. Восток г ы ц Европышкы восточный тканвләм, ковервләм, прыностьвләм, растительный крәскәвләм шывштен ы т. Итальянский халавлә дә н ы н ы н купецвлә паен ы т.

Иерусалимский королевство Средиземный тангыж мычкы а н г ы с ы р полосам занимаен. Т ы д ы соок пашкуды мусульманский княжествывлә г ы ц защищайлтшашлык ылын. Защищайлташ особый духовно-рыцарский орденвлә организуймы ылыныт. Тамплиервлән, аль Храмовниквлән, орден предани семьнь, иерусалимский храм г ы ц лиш ы л вәр ы шт ы ылынат, сед ы н дон тенге маналтын. Иоан ы твлән, Госпитальервлән, орден, Иерусалимеш святой Иоаннын госпитальым строен. Поздаракшын, XII курым п ы т ы ш а ш ы н, эче Тевт ы н ский, аль Немецкий, орден лин.

Орденвлән членвлә рыцаревләят дә манаквләят ылыныт. Н ы н ы манаквләлә б ы д ы р н а л а ш с ы р ы д е л ы т д а б ы ш к ы м ы ш т ы н начальниквләм юк лыктеок колышташ обетым пуэн ы т. Н ы н ы н главный цель ы шт ы война ылын. Духовно-рыцарский орденвлә б ы ш к ы л а н ы шт ы цаткыды з а м о к в л а м строен ы т. Н ы н ы б ы ш к ы м ы ш т ы н богатством военный добычдон, торгей ы м а ш д о н д а ростовщичествыдон когоэмден ы т.

3 §. Пакылашы крестовый походвлә.

Кокшы дә
кымшы по-
ходвлә.

Крестоносцевлә Сирия дон Палестиным, турецкий феодалвлә пасна-пасна действуен ы т а т, ик а н а - и к т ы д о н ш ы р е н о к ш ы д е ш к е н ы т а т, воюен н а л ы н к е р д ы н ы т. Но крестоносцевлә б ы шт ы м ы государство прочный агыл ылын. Т ы д ы л а н соок мусульманвлә г ы ц перегалташ вәрешт ы н. Местный населени крестоносцевләм ужын керд ы м л а

Мусульманвлә дон крестоносцевлән битва.

яратыде. Феодалвлă-крестоносецвлă лопты соок столкновенивлă линйт. Нйны икăнă-иктйдон воюйымашты шйренок мусульманвлăдон союзым ёштенйт. Крестоносецвлă воюен нълмй землявлăм ййле ямдаш тйнгълйнит. 1144 ин туркавлă Эдессым хватен нълйнит. XII курымын пелйштй организуйымы кокшы крестовый поход нимахань результатымат путе. Крестоносецвлăн государствын пологи со худаэмйн веле.

Тйнамрăок крестоносецвлăн лудйшла враг лăктйн. Сирийын, Северный Месопотамин дă Египетын иквареш агыл ылышы мусульманский государствывлă ик государьын Саладинын (правильныракшы — Салах-ад-Динын) власть лйвăкй иквареш ёштймй линйт.

Саладин храбрый дă талантливый полководец ылын. Мусульманвлă тйдйн властышым дă ёшкймжйм утлаок когон шотеш пиштенйт. Христианвлăлăн тйдйн лймжй пиш когон лудйш ылын. Крестоносецвлăлăн Саладин «священный войнам» объявлен. Рыцарьвлă иквареш лин мыштыделет. Саладин Тивериад доны кого сйнгймашйм ёштен (1187). Рыцарьвлă шин шумы линйт, иерусалимский король пленышкы попазен. Тй инок Саладин Иерусалимым нълйн.

Иерусалимым ямдымаш кымшы крестовый походом ёштăш повод лин. Ти походышты кым европейский государь участвуейт: германский император Фридрих I Барбаросса («Рыжебородый»), французский король Филипп II Август дă английский король Ричард I Львиное Сердце. Фридрих I ёшкймжйн арим Балканский полуостров гач Малый Азишкы тăрвăтен нăнген. Ик рекă гач ванжымы годым Фридрих I вйдыш вален кен, дă тйдйн арим кого частышы мйнгеш сăрнълйн. Филипп II Август дон Ричард Львиное Сердце цилă силаштым Акра крептым нълăш колтенйт. Кок король лошты, французский дон английский лошты, църнйдеок соредълмашвлă ылыныт.

Ричард Львиное Сердце рыцарьвлă лошты храбрый рыцарь ылын. Тйды мусульманский эмирвлăм единоборствыш ўжйн дă нйнйм ёшкймжйн мечшын ик удардонок вуй гйц кйдал якте роал шоктен. Но тйды пиш грубый, жестокий дă заносчивый ылын. Кок и осаждайымы паштек Акрым нълмйкй, веремаштй выкупым Саладин колтыдеят, Ричард кок тйжем заложникым казняш приказываен. Акрым нълмй паштекат корольвлă лошты соредълмаш църнйде. Филипп II Август мйнгеш Францишкы кеен.

XII курымын ылшы рыцарь (короп вълнйшй памятник).

Английский король тенгеок йёле Палестиным коден. Иерусалим Мусульманвлән кидеш кодын. Палестинышты дә Сирийышты крестоносецвлән владенивлә когон чёдемёнынт.

**Нёлымшё
крестовый по-
ход.**

XIII курым тёнгёлтёшён Европышты нёлымшё крестовый походыш йәмдёлалтмаш тёнгёлалтын. Крестоносецвлә Венециш погынаш дә тёшецын Востокушкы венецианский корабльвләш ванжаш решенйт. Ти веремән Венеция дон Византия лошты столкнове-нивлә ылыныт. Венецианецвлә, ёшкёмёштён главный торговый соперникым—Византийым—пётәрәш манын, крестоносецвлән силадон воспользоваенйт. Венецианецвлә йышкырымдон, Иерусалим верц кредалмё вәреш, крестоносецвлә Константинополь докы миёнйт.

1204 ин крестоносецвлә Константинопольым штурмдон нёлёнйт дә тёдём пиш когон громенйт; ёжәләйёде населением пуштыныт; ма попазен, цилә кравенйт. Искусствын произведенивләм пиш шукум уничтожайымы, церкёвләм кравымы ылы. Крестоносецвлә «господын коропым освобождайым» гишән вовсеок шаныдымашым, краваш дә хватен нәләш веле интересуйымым, ти «крестовый» поход төрөк анжыктен. Нёны христианвләмәт, мусульманвләм кравымлаок, краваш йәмдёл ылыныт. Константинопольым хватен нәлмёкё, нёны эчеят пакыла Востокушкы похөдым ёштәш шаныделәт.

**Латинский
импери.**

Крестоносецвлә Византийский империн пүлә частым шывшын нәлёнйт. Воюен нәлмё территориәш нёны «Латинский империм» ёштенйт («Греческий»—Византийский гёц отличаёлшы). Шуку землям западный феодавлә хватен нәлёнйт. Венеция таманяр островым занимаен дә важнейший торговый халавләш укрепляёлтын. Византиецвлә Балканский полуостровын частыным веле дә Малый Азишты кыды-тидёл владенивләм кычен коден кердёнйт.

Тенге гёнят Латинский империн положенижы пиш прочный агыл ылы. Местный населени нёным кравышы рыцарёвләм ужын кердёмлә яратыде. Северышты пиш трудна войनावләм болгарвләдон видәш вәрештён. Византиецвлә Малый Азишты пингёдемёнйт дә тёшец Латинский империшкы нападаенйт; 1261 ин нёны Константинопольым мёнгеш шывшын нәлёнйт дә Византийский империм восстанавливаенйт. Тёнге гёнят Византия, тёдём нёлымшё крестовый поход годым громымы гёц, нигнамат төрләнен кердте.

**Тетявлән
поход.**

Тёл лошток, Сирийышты дә Палестинышты крестоносецвлән дела худан кеен. Иерусалимым мёнгеш воюен нәләш нимахань ённёнмәшәт уке ылы. Сулыкән әдемлә «святой местәвләм» воюен нәлын ак кердеп манын шанымаш Европышты шәрләш тёнгёлын, тидём сулыктымы тетявлә веле ёштен кердёт манын попаш тёнгёлынйт. Германиштәт дә Франциштәт тетявлә погынаш тёнгёлынйт. Марсельышты пиш шукун ёрвезёвлә дә изи ёдёрвлә погыненйт. Французский король протестуен гёнят, корабль хозавлә, тетявләм Палестинышкы шывштен нәнгеәш линйт. Ти тетявлән

судьбашты пиш ужасны ылын. Нѣны лошты частышы штурма годым Средиземный тангыжеш ямыныт, частышым корабль хозавлѣ Египетыш нѣнгенѣтѣт рабствыш выжален колтенѣт. Германишты погынышы тетявлѣн судьбаштат техеньок худа ылын. Тиштѣ тетявлѣн поход тѣнгѣлтѣш гѣцок работорговецвлѣдон йѣмдѣлѣмѣ ылын. Тетявлѣ Италин югышкы шомыкы, местный епископ нѣным Палестинышкы колташ запрещаен. Тетявлѣлѣн мѣнгеш токышты кеѣш приказывайымы ылын. Мутялт шѣцшѣ тетявлѣ мѣнгеш кемѣштѣ годым почти цилѣн коленѣт.

Крестовый
походвлѣ
пѣтѣмѣш.

XIII курымын эчѣт таманяр крестовый походым ѣштѣмѣ ылын. Нѣны лоштыш сек остаткажы — кѣндѣкшѣмшѣ — 1270 ин ылын. Цилѣ ти крестовый походвлѣ такешок шуку эдемѣм ямдымашкы

веле шоктенѣт.

Востокаш кодшы рыцарьвлѣ ѣшкетѣштѣ кодын ѣлен кердтелыт. 1291 ин крестоносцевлѣн остатка оплотышты — Акра ямын. Западный Европын рыцарьвлѣлѣн (эче 200 и) Кипр остров веле кодын.

Крестовый походвлѣ ѣштен шокташ цацымы целыштым ѣштен шоктыделыт. Западноевропейский рыцарьвлѣ дѣ халавлѣ Востокаш пингѣдем кердтелыт. Но тѣнге гѣнят крестовый походвлѣн значени Европылан пиш кого ылын. Пѣтѣрижок Востокдон торгейѣмѣ связь когѣмѣн. Крестовый походвлѣ якте Средиземный тангыж мычкы восточный купецвлѣ веле почти каштыныт, ѣндежѣ итальянский дѣ южнофранцузский халавлѣ торговый сношенивлѣм кымдан развиваенѣт. Итальянский халавлѣн соперницылан, Византийылан, кого ударым ѣштѣмѣ ылын. Генуя дон Венеция Средиземный тангыжышты веле агыл, тенгеок Черный тангыжыштат господством хватен нѣлѣнѣт.

Крестовый походвлѣ европеецвлѣлѣн у земледельческий культурвлѣм, у кѣцкѣвлѣм (плодвлѣм) пѣлѣктен. Восток гѣц Европышкы гречиха, кукуруза дѣ рис, лимонвлѣ дѣ абрикосвлѣ пыраш тѣнгѣлѣнѣт. Тростниковый сахарым употребляйымаш шѣрлен. Европышты производствын у отрасльвлѣ линѣт — стьоклам, парсын тканьвлѣм ѣштѣмѣш. Европеецвлѣ восточный паян культурым пѣленѣт. Цилѣ тидѣвлѣ тѣнѣмшѣ веремѣн ѣлѣшшѣ эдемвлѣн умственный кругозорым шѣрѣш когон палшенѣт.

IX ГЛАВА.

ХАЛАВЛѣ Дѣ ТОРГЕЙѣМѣШ XII — XIII КУРЫМВЛАШТѣ.

1 §. Цехвлѣ дон гильдивлѣ.

Халавлѣ куш-маш. XII дон XIII курымвлѣштѣ Европышты шуку хала лин. Нѣнын населени пѣлѣ кушкын. Ёнде средний халашты 5 тѣжем эдем шотлалтын, а утларак кого халавлѣштѣ населени 20 тѣжем якте шон. Вѣлец авжымашты хала вашталтын. Цѣрнѣдѣмѣ феодальный войнавлѣ годым халавлѣлѣн защищаялташ вѣрештѣн. Тѣдѣ крепость лин, баш-

Средневековый халан видшӱ.

ныввлӓән дӓ бойницыввлӓән кӱн пингӱдӱ стеньвлӓдон ӓрӱмӱ ылын. Халавлӓн стеньштӱ сожок нӱл капка ылын, шӱренжок подъемный кӱвервлӓән.

Халан стеньвлӓ халалан шӓрлӓш ӓптӱртенӱт, седӱндон халашты пиш тор ылын. Ӑнгӱсӱр дӓ какляка олицӓвлӓ халан центрышкы — халан площадьышкы миӓнӱт. Ти олицӓвлӓ мычкы ремесленниквлӓн дӓ купецвлӓн пун, каменный томавлӓ, пиш чакын шӱнзенӱт. Нӱнӱ таманяр этажан ылыныт. Кушӱл этажвлӓ ӱлнӱш вӱлнӱ выступаенӱт. Олицӓвлӓ пиш ӓнгӱсӱр ылыныт, кечӱ аяр тӱшкӱ чӱдӱ пырен. Халашты ӱлӱшӱвлӓ вольыкым урденӱт, саснавлӓ олицӓ мычкы йонгатанок каштыныт; цилӓ мышкылтышым тӱрӱк окня вашт кӱшкенӱт. Олицӓвлӓ кӱдон шӓрӱмӱ ылгелыт, дӓ юран погода годым олицӓштӱ пиш когон лярвӓн ылын. Олицӓ мычкы пун башмакдон, кынамжы ходульыдон веле кашташ лиӓш ылын. Халан центральный площадьышты халан главный кого зданивлӓ ылыныт. Тишток халан рынок ылын.

Халашты ӱлӱшӱвлӓ сола хозяйствадонат занимаенӱт. Халан стена тӱнӱ кавштавичӱвлӓ, нырвлӓ, кӱтӱм вӓрвлӓ ылыныт.

Халашты, лярвӓн дӓ чакын населени ӱленӱт, шӱренок эпидемивлӓ ылыныт. Вес бедствивлӓжӱ пожарвлӓ ылыныт.

Ремесленник-влӓ. Хала населениӱ основной массыжы ремесленник-влӓ ылыныт. ӱшкӱмжӱн мастерскойым имейӓш

правам плучайшы ремесленникым мастер маныныт. Мастерскойжы тӱдӱн ӱшке томаштыжы ылын. Мастер ӱшкежӓт дӓ тӱдӱн семьяштыш членвлӓ ровотаенӱт; тӱлец пасна, тӱдӱ подросток-учениквлӓм тымдаш нӓлӱн. Определенный срок ӓртӱмӱкӱ, ученик подмастерье лин. Мастер гӱц подмастерье

жалованьем плучаен да вара Ышкеат мастер лин, Ышкымжын мастерскойым пачын кердын. Учениквлә да подмастерьевлә сожок Ышкымбштын хозашты мастер доны Ыленйт да тидьдон ик стъл лошты качкыныт.

Ровотаяшыжы пиш проста инструментвләдон, киддон ровотаенйт; нимахань машинәат эче уке ылын. Каждый ремесленник шуку агыл изделим Ыштәш специализируялтын да Ылымжы гач тидьдон занимаен. Седьдон киддон Ыштым производство пиш кого совершенствышкы шон ылын.

Цехвлә да гильдивлә.

Ик специальностян ремесленниквлә союзышкы — цехвләшкы — объединялтыныт. Каждый халашты әвшәтвлән, каменщиквлән, ткачвлән, красильщиквлән, булочниквлән да молынат цехвлә ылыныт. Цехышты ылтымвлә халашты ремеслодон занимаеш правам имейделыт. Мастерскойым цехын член веле пачын кердын. Цехвлә Ышкымбштын старшинавләм айыренйт.

Производством организуиымы гишән цех осовын распоряженивләм издаваен. Тенгелән, ткачвлән цех ткань кусокын кытшым торешыжым, шьртын качеством устанавливаен. Ти статян распоряженивләмок мол цехвләат издаваенйт. Тидьдон цехвлә изделивлән качеством яжоэмдәш цаценйт ылын. Но цехвлә, производствын цилә мелочьым устанавливайымыдон, производствылан пакыла развиваялташ әптьртенйт. Нынй цилә изобретенивләләнок враждебный ылыныт. Седьдон цеховой ремесло совершенствуюлт кердте.

Мастервлә цилән ик гань условишты ровотайышты манын да иктынәт паен кердмәш Ынжы ли мзнын, цехвлә анженйт. Каждый

Каменщиквлә.

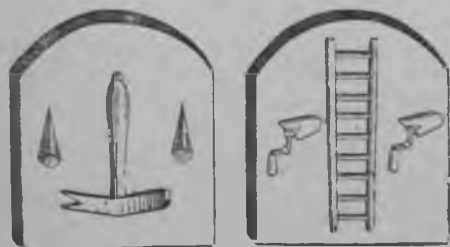

Авшатвлә.

мастерын ученик шотым нѳнѳ устанавливаенѳт, сѳнзәш тѳрк кайшы вывескывләм, йәл мастерской гѳц нәлшѳвләм ыңжѳштѳ аздареп манын, сәкәш запрещаенѳт. Цехвлә ышкѳмыштѳн не- зеремшѳ членвләлән, тенгеок цеховой ремесленниквлән тылык вәтѳвләлән дә тылык тетявләлән палшенѳт.

Цеховой томашты цехын махань-шон делавләм обсуждаймы собранивлә ыштәлтѳнѳт. Тѳшток праздниквлә годым йүмәшвлә ыштәлтѳнѳт. Цехын членвлә халам захищаймашты дә укреп- лыймашты службам намалшашлык ылыныт.

Ремесленниквлә лошты равенство уке ылы. Учениквлән по- ложеништы пиш лелѳ ылы: нѳнѳ мастервлән кыргызталшышты ылыныт, нѳнѳм шѳренок шинѳт. Подмастерьевләм шуку рово- тайыктенѳт. Кәнгѳжѳм нѳнѳн пәшә кечѳштѳ жерә гѳц вады рѳмәлгѳ якте шывшылтын. Пѳтәри цилә мастервлә мелкий реме- сленниквлә ылыныт, ышкѳмыштѳн подмастерьевладон дә ученик- владон иканьок ровотаенѳт. Но производство развиваялтын, про- мышленный изделивлә со когон кенѳт, дә мастервлә паенѳт. Тѳнәм цехвләштѳ неравенство когомәш тѳнгәлѳн. Цилә выго- дывлә мастервләлән линѳт, нѳнѳ шукурак подмастерьевләм нәләш тѳнгәлѳнѳт дә ышкѳмыштѳн паришвләм иктѳндонат ынештѳ пайылеп ылы. Мастервлә когон дә когон пасна группывләшкѳ айырленѳт. Подмастерьевлән мастер лиәш со трудна лин миән. Ынде мастерын ыргѳжѳ әл вингѳжѳ веле нимахань кычыктеок мастер лин кердѳн. Мол подмастерьевлән со утларак строгий ядмашвлә лин миәнѳт. Цехѳшкѳ принимаы- кташ сложнѳй пробный рово- там ыштәш треваенѳт. Мастер лѳмѳм плучаяш манын, цехѳн

Цеховой гербвлә.

цилә членвлалән пиш шергым стойшы йумашым ышташ келеш ылын. Седьндон шуку подмастерьевлә мастер лин кердетелыт дә ылым гачешышток подмастерьеэш кодшашлык ылыныт.

Ньны ышкымыштын осовын союзвләм ышташ тынгалыныт. Подмастерьевлән союзвлә мастервлә гыц паша тарым когоэмдәш дә паша кечым мытыкемдәш треваеныт. Мастервлә уступкым ыштышты манын, ти союзвлә забастовкывләм ыштеныт.

Хала населенин сек паян группыжы купецвлә ылыныт. Торгейымашты мелкий ремеслоштыш гыц куштылгыракын наживаяш лиэш ылын. Халашты сек жо томавләжы купецвлән ылын. Купецвләят гильдий манмы союзвләшкы объединялтыныт. Гильдивлә халашты торгейымашты исключительный правам купецвләлән обеспечиваяш цаценыт дә купецвлән торговый путешестви веремән ньнын интересым защищаеныт. Купецвлә дон ремесленниквлә гыц пасна, халашты шыренжок ровота кычәл толшы незеремшы хресаньвлә гыц ләкшы неорганизованный чернорабочийвлә, грузчиквлә, возчиквлә ыленыт. Халавләшты шуку акшаквлә дә кыцызывлә ылыкәләш цаценыт. Халавләшты шуку шотан дә влиятельный группа духовенство ылын.

Красильщиквлә.

2 §. Сеньорвләдон халавлән кредәлмәш.

Халавлә дә
феодалвлә.

XII курым гыц Европын цилә сәндәлбквләшты ышкымыштын феодальный сеньорвлә ваштареш халашты ылышывлән кредәлмәш тынгәләлтын. Халавлә сеньорвлә гыц независимый лиәш дә самоуправлением ыштен шокташ цаценыт. Сеньорвләдон кредәләш халаштыш населени ик общий союзыш, Францишты манмыла коммуныш объединялтыныт. «Коммуна» шамак — «у дә ненавистный» манын, сеньорвлә попеныт, ньны халаштыш коммунывләм силадон темден шунешты ылын. Халавлә дон ньнын сеньорвлә лошты выр йоктарыман пиш кого кредәлмәш кеен.

Гент халан вооруженныйвлажы.

Ланский
коммунын
истори.

Техень кре-
дәлмәшын
яркий приме-
реш Ланский

коммунын истори шотлалт кердеш. Лан, северовосточный Франци хала, епископын власть лывляны ылын. Епископвлә халашты ылышывләм цилә статян пизыртенит дә кравенит. Осовынок XII курым тынгалтышын, епископствым владейшы, епископ Годри ненавистный ылын. Тиды халашты уке ылмы годым, халаштыш ылышывлә пиш кого суммыдон французский король гыц халалан само-

управлени правам пушы осовын грамотым нәлйнит. Годри толмыкы, халалан самоуправлением пумы гишән, тиды кого выкупим плучаен, дә седьиндон тиды ваштареш возражайде. Таманяр и эртен кен. Годри плучайым оксажым пйтәрен дә хала гыц самоуправлением шывшын нәләш решен. Тынәм халашты ылышывлән восстани тынгалын. «Коммуна, коммуна!»—манын саслен, халашты ылышывлә олицәвләшкы дә халан площадыш ләктинит. Нынй епископын томашкы пырен кенит. Лудын колтышы епископ подвалыштыш әрәкә пецкәшкы шылйн. Тышәкен тидым моныт дә пуштыныт. Епископ велны ылшывлә частышы шылйнит, частышы пуштмы линит (1112). Тынге гынят, ышкымжын свободым кычаш халан силажы ситйде. Феодалвлән войскавлә халам хватен нәлйнит дә восставшийвләдон жестоко расправляеныт.

Ланский у епископ тидым назначымы кечын, пуры государьвләлән дә злойвләләнәт йымы повиноваялташ приказывайым гишән проповедьым ыштен, дә халашты ылышывләм у карывләдон крозен.

Ланский коммунын истори тидьиндон пйтйде. Таманяр иштй халашты ылышывлә коммуным угыц ыштен шоктен кердынит. Но халалан эче ик гәнә веле агыл коммуным епископвлән отменяш цацымаш гыц защищяш вәрештын. Ланышты коммуна XIV курым якте ылын.

Халаштыш
самоупра-
влени.

Тенгеок пыт кредәлмәш молы шуку халаштат ылын. Пыт кредәлмәшдон халавлә самоуправленивләм ыштен шоктен кердынит. Халаштыш ылышывлән ышкымыштын айырымы городской голова ылын (тидым Англишты дә Францишты мер маныныт, Германишты бургомистр), ышкымыштын городской совет ылын. Нынй ышкеок судьявләм айыренит дә ышкымыштын законвләдон суденит. Городской совет главный площадышты шынзышы осо-

вын здаништѣ ылын. Городской совет Ёшкѣмѣштѣн монетвлѣм чеканлен, Ёшкѣмѣжѣн войскам имееен. Тѣдѣ цехвлѣн ровотам дѣ торгейѣмѣ правилывлѣм соблюдайымашым анжен.

Управленишты халан цилѣ населени участием принимайыде. Сожок власть паянвлѣн кидѣшкѣ — купецвлѣн, земля дон халаштыш тома владелецвлѣн кидѣшкѣ — попазен. Халашты Ёлѣшѣвлѣн ти паян частым патрициат маныныт. Патрицивлѣ торгейѣмѣ доходдон, Ёшкѣмѣштѣн земля дон тома доходвлѣдон Ёленѣт дѣ ремесловлѣдон занимайыделыт. Ремесленный цехвлѣн членвлѣм городской советыш ак пыртеп ылын. Цеховой ремесленниквлѣм лелѣй налогвлѣдон пѣзѣртѣш дѣ паянвлѣлѣн налогом куштылташ патрициат Ёшкѣмѣжѣн властьюн пользываен. Седѣндон цехвлѣ патрицивлѣ ваштареш пыт кредѣлѣнѣт. Кыды халавлѣштѣжѣ, цехвлѣ кужын кредѣлѣм паштек, властьюм Ёшке кидѣшкѣштѣ хватен нѣлѣн кердѣнѣт ѣль, по крайней мере, городской советышты участуен кердѣнѣт.

3 §. Торговльн развитижы.

Торговый корневла. Халавлѣ дон промышленность кушмыдон иквѣреш торгейѣмѣшѣт кушкын. Европышты тангыж торговльн кок главный район ылын. Нинѣ лошты иктѣжѣ — южный, Средиземный тангыж. Тиштѣ итальянский халавлѣ гач восточный сѣндѣлѣквлѣдон торгейѣмѣш кеен. Ти торгейѣмѣштѣ главный рольжы Венеция дон Генуян ылын. Тангыж торговльн вес районжы северышты ылын дѣ тишкѣ Балтийский дон Северный тангыжвлѣ тѣр мычкы ылшы сѣндѣлѣквлѣ пыренѣт: северный Германия дон Франция, Англия, Скандинавский сѣндѣлѣквлѣ. Ти оживленный тангыж торговльн главный центржы Фландрия ылын, а тѣштѣжѣ — Брюгге хала.

Ти кок районе пиш шуку сир корневлѣдон дѣ вѣд корневлѣдон пижѣктѣмѣ ылыныт. Главный торговый корневлѣжѣ Италия гѣц Альпийский проходвлѣ гач кенѣт. Альпыштыш важнейший проходвлѣ востогышты Брѣннер ылын, западышты Сен-Бернар дѣ нѣнѣ лошты Сен-Готард ылын. Тишецѣн пиш шуку вѣд корневлѣ северышкы кенѣт.

Сир корневлѣдон купецвлѣн караванвлѣ кенѣт, рекѣвлѣ мычкы торговый корабльвлѣ каштыныт. Пиш лелѣ условивлѣштѣ путешествовм Ёштѣш вѣрештѣнѣт, купецвлѣ сожок вооруженныйвлѣ каштыныт дѣ Ёшкетѣн агыл, а целый группывлѣдон. Корневлѣштѣ купецвлѣм феодалвлѣ дѣ разбойниквлѣ кравенѣт. Корневлѣ пиш худа состояништѣ ылыныт: ѣнгѣсѣрвлѣ, вѣкшмѣ агылвлѣ; осынок кѣвервлѣ худавлѣ ылыныт. Феодалвлѣн земля гач кешѣ корневлѣм, феодалвлѣ Ёшкежѣ тѣрлѣш заинтересованный агыл ылыныт. Даже техень правило ылын, арава пыдыргымыкы товар земля вѣкѣ кенвазеш гѣнѣ, тѣ товар земля хозалан лишѣшлык ылын. Техень пословица: «Возы гѣц ма кенвазын, тѣдѣ ямын» кѣзѣтшѣ веремѣ яктеок эче кодын. Феодалвлѣ пошлиным рекѣвлѣ гач ылшы перевозвлѣштѣ дѣ кѣвервлѣштѣ нѣлѣнѣт. Пошлиным

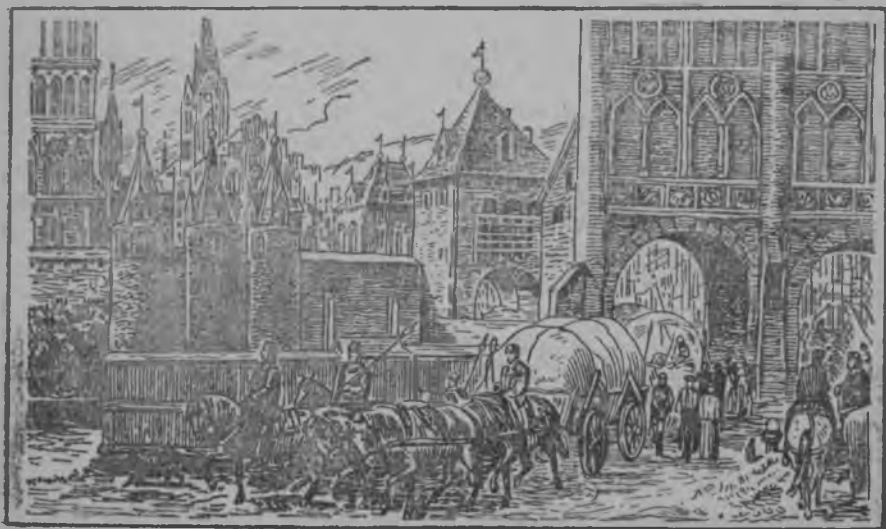
эрген кешы купецвлэ гыц нэлэш манын, кынамжы нѣны кукшы вэрешок кыверым бштенйт.

Торговлын размержым кызытшы веремаштышдон торештараш акли. Товарым мулывлэдон да имнивлэдон осовын выюквлээш шывштенйт. Сен-Готард гач годышты шывштымы товарым кызыт кыртни корнын ик поездеш шывштен кеаш лиэш.

Товарвлэ нэлмашым да выжалымашым ярмаркывлэшты бштенйт. Сек знаменитый ярмаркывлэ восточный Францишты, Шампани графствышты ылын. Тишкы товарым Восток гыц да Западный Европын разный сандалыквлэ гыц шывштенйт. Шампанский ярмаркывлэшты Фландрия гыц кандымы сукном, Германия гыц кандымы полотном, Испания гыц кандымы коженный изделивлэм выжаленйт.

Ярмаркывлэшкы разный сандалык гыц да халавлэ гыц купецвлэ толыныт, сагашты товарым да оксам канденйт. Каждый сандалыкын да каждый халан бшкымбштын монетвлэ ылыныт, седьндон ярмаркывлэшты меняывлэ (вашталтышвлэ) керал ылыныт. Нѣны определенный тареш купецвлэлэн нѣнын оксаштым, тўлаш керал монетдон вашталтенйт.

Ши дон вьргеный оксам шывшташ когон трудна ылын. Седьндон сожок купец бшке халаштыжы меняылан оксажым коден, тьды гыц распискым (вексельым) плучаен, да тьй вексельдон ярмаркышты купецлэн, тьдылэн керал монетыдон оксажым пуэныт. Торгейымаш шарлымь семьнь, купец оксадон нуждая ылын гьнь, тьдым меняла гыц занимаен кердын. Меняылан купец вексельым пуэн, ти вексельдон тьды срокеш долгым пуаш да процентым тўлаш лин.

Купеческий караван средневековый хала гыц лэктеш.

Тенгелән уже утларак сложный денежный сделка лиәлтән. Меняльвлә банкирвләшкй сәрнәлтәнйт (банк шамак итальянский вапсо шамак гыц лишй ылеш: тенгелән меняла шйнзймы скамьям — тонтйлым — маныт ылын). Банкирский конторвлә Европын шуку халаэш пачылтыныт. Сек крупный банкирвлә итальянский халавләштй ылыныт. Банкирвлә оксам ссудеш пуэнйт, оксам перегаш нәлйныт, мол халавләшкй переводенйт. Цилә ти сделкывлә тәреш нйны кого процентвләм нәлйныт. Банкирвлән шуку окса сумма погынаш тйнгәлйн.

Товарно-денежный отношениян развиваялтмаш.

Промышленность дон торговля развиваялтмаш Европын цилә хозяйственный йлымашйшкй отражаялтын. Тидй поместьевләштәт пәлдйрнен. Феодал йшкйжйн господский хозяйство гыц продуктым рынокыш колташ тйнгәлйн. Оксадон нуждаят, тйдй хресәнввлә гыц оброком оксадон нәләш тйнгәлйн. Оброком оксадон тұләш манын, хресәнввлә йшке труен йштймы продуктвләм выжалышашлык ылыныт.

Тенгелән Европын хозяйствашты изин-олен товарно-денежный отношения развиваялташ тйнгәлйн.

Х Г Л А В А.

ЗАПАДНЫЙ ЕВРОПЫН КУЛЬТУРА XII—XIII КУРЫМВЛӘШТЙ.

1 §. Рыцарский дон халаштыш культура.

Рыцарь дә тйдйән воспитанижы. Феодалын замок.

Феодалвлә йшләнйштй военный службам веле яралеш шотленйт дә физический труд дон торговлым яратыделет. Феодалвлә йшкймыштйм осовын порода эдемвләэш «благородныеш» шотленйт, йшкймыштын происжденидон хресәнввлә дон халашты йлышйвлә гыц төрештәрәш литймы кұшнй ылшеш шотленйт.

Тенгелән рыцарством обществоын осовын, привилегированный слой манын шотлаш тйнгәлмы лин.

Феодалын эргйм уже изижй годшенок рыцарский службашкы йәмдйленйт. Тйдйм 7 и гыцок оружым кычылташ, мыктен кыдалышташ тымденйт. 14—15 иәш йрвезй паян сеньорын оруженосец лин. Тиштй йрвезй военный делам пакулаат тыменьйн. Рыцарьлан грамотность обязательный агыл ылын. Замокышты йлымаш, рыцарский подвигвлә гишән мырывлә дә рассказвлә, тйдйән рыцарский честь гишән понятим внушайышашлык ылыныт. Сила, храбрость дә сеньорлан тбр служымаш рыцарьын основной достоинствеш шотлалтын.

Рыцарьышкы посвящаймаш пиш торжественно эртәрәлтйн. Ти торжештовшкы окрестный феодалвлә погыненйт. Посвящаймы рыцарский доспехвләм чиэн, а вйлән якшар плащым шынгалын, тйдйжй йшкйжйн вйрйм йоктараш йәмдй ылмым анжыктен. Тйдй йшкйжйн сеньоржы анзылан сукалтен шйнзйн. Сеньор тйдйм мечын торешйждон (плашмя) пулыш гыц пәрен колтен.

Рыцарский замок.

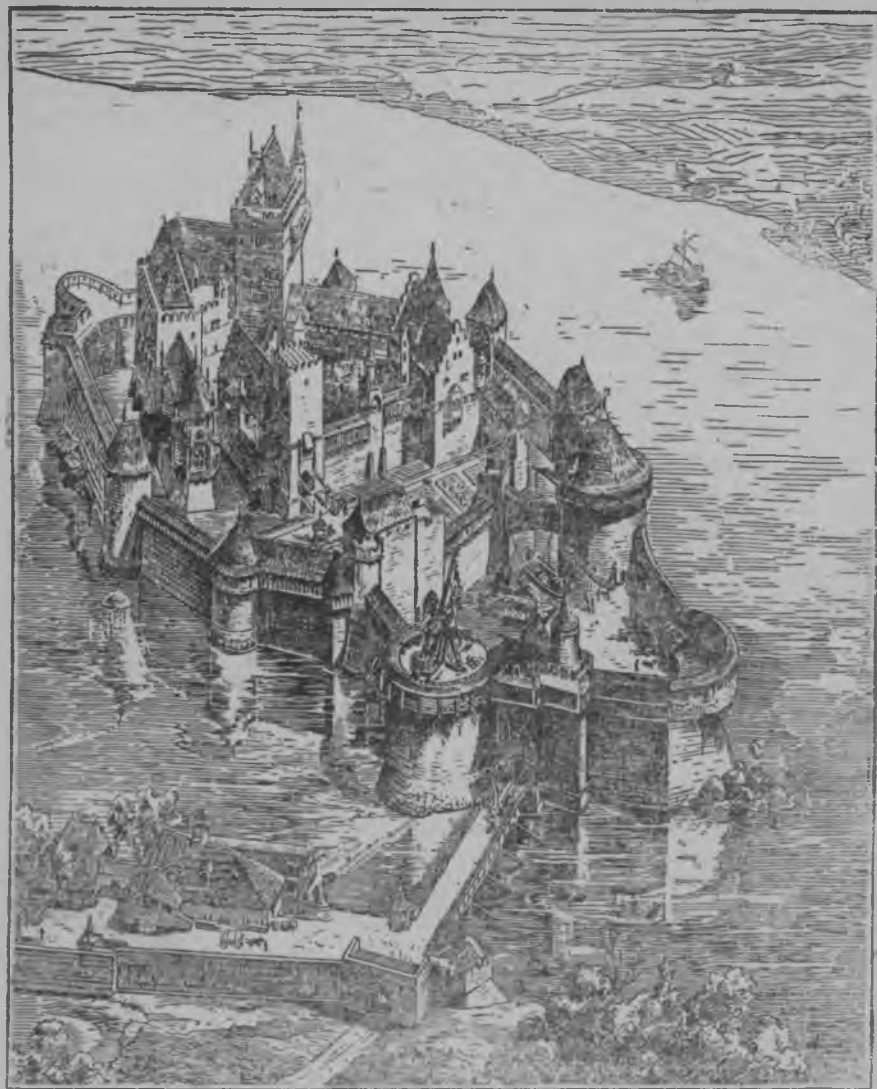
У рыцарь имни вѣк кузен шѣнзѣн дѣ цилѣ погынышывлѣлѣн ышкѣмжѣн ловкостыым дѣ оружим кычылт мыштымжым анжыктен.

Рыцарьвлѣ цилѣ веремѣштѣм войनावлѣштѣ эртѣренѣйт. Нѣнѣ укренялѣымы замоквлѣштѣ ыленѣйт. Замоквлѣ феодальный войनावлѣ годым захищялѣтащ керѣл ылыныт, замоквлѣштѣжѣ феодальвлѣ востаным ыштѣшѣ хресѣнвлѣ гѣц шѣлѣн ылат ылын. Замок сожок кѣкшѣ вѣрѣштѣ шѣнзен, дѣ йѣржѣ капайымы келгѣ лаксы ылын; замок докы подъемный ик кѣвер веле миѣн. Башнѣывлѣлѣн дѣ бойницывлѣлѣн цаткыды стѣнявлѣ замоком йѣр ѣренѣйт. Пѣтѣриш двор гѣц вара вес стѣня ылын, тидѣжѣт ик воротаан веле. Вес дворыштыжы феодалын дѣ служышывлѣн тома ылын. Тишток кѣкшѣ башня—сеньорын остатка оплотшы ылеш. Ти башня гѣц шѣѣренжок рок лѣвѣц кемѣ ход ылын. Пока эче

огнестрельный оружи изобретайымы агылылын, замок почти неприступный ылын: осаждайымывлѣ врагвлѣм пикшывлѣдон лѣлѣнѣйт, нѣнѣ вѣкѣ шолшы вѣдѣм, йылышы смольым йѣренѣйт, кѣмаклакавлѣм кѣшкенѣйт дѣ тенгелѣ осаждайышывлѣлѣн замоком стѣняшкѣ кузаш ирѣкѣм путелыт.

Рыцарь мыктен сражен. Тѣдѣ кольчугым чиѣ ылын, вара тѣдѣм вурсын латдон вашталтенѣйт. Вуешѣжѣ шлемым чиѣн, лицѣжѣм забрало леведѣн. Рыцарын щит ылын, кресты форман рукояткан тѣр кужы меч дѣ йѣвш.

Турнирвлѣ. Рыцарьвлѣн яратымы развлеченишты турнирвлѣ — военный состязанивлѣ ылыныт. Турнирвлѣ корольвлѣн ѣль крупный феодальвлѣн дворышты линѣйт. Тишкѣ анзыц шѣдѣмѣ рыцарьвлѣ погыненѣйт. Турнирлѣн кѣкшѣ барьеран осорын ареным йѣмдѣленѣйт. Барьер шайылан анжышывлѣлѣн вѣрвлѣм ыштенѣйт. Турнир таманяр кечѣ шывшылтын. Тѣдѣ рыцарьвлѣн единоборствыдон тѣнгѣлѣлѣтѣн, вара аренышкы уже целый отрядвлѣ лѣктѣнѣйт. Колымылаок шушыргаш ынжѣ ли манын, йѣвш мычашеш пышкыдым чиктѣт ылын, нѣшкѣ мечвлѣдон кредѣлѣнѣйт. Тѣнге гѣнѣят турнирвлѣ пиш шѣѣренок когон шушыргымашывлѣдон эртенѣйт, а кынамжы гѣнѣ участниквлѣн колымашдонат. Турнирыштыш победительвлѣм пирвлѣштѣ прославляенѣйт.

Рекә ылынышы замоk.

Рыцарский литература.

XI курым гыц эпический кого произведенийлӓ складываалташ тӓнгӓлӓнӓт. Тӓштӓ рыцарьвлӓн идеалвлӓ отражанымы ылыныт. Средний курымын когорак эпосшы «Роланд гишӓн мыры» ылеш.

Ти произведенин сюжетшӓ арабвлӓ ваштареш Испанишкы кемӓ Карл Великийын походшы ылеш. Карл родинышкыжы толеш ылын. Ышкӓмжӓн войскажын арьерградеш тӓдӓ Ышкӓмжӓн племянникшым Роландым коден. Тӓдӓ храбростьшымдон да честностьшымдон пӓлӓмӓ эдем ылын. Карл племянникшылан мечым подарен, тӓдӓлӓн шурым пуэн. Ти шурдон Роланд врагвлӓн нападени лимӓ случайшты тӓтӓтӓлӓшӓлык ылын. Но Карлын армиштӓ злой изменник,

Турнир.

Ганелон воин ылын. Ганелон Роландым да тѣдѣн войскажым шин шуаш араб-влӓлӓн попен шѣнден. Роланд вѣкѣ арабвлӓн пиш шуке полке нападаенѣт. Враг вѣкѣ презренидон анжен, храбрец Роланд тѣтѣтлен ышлӓнжѣ палшаш Карлым шурдон сѣгырѣде. Роланд да тѣдѣн воинвлӓжѣ мужественно сражаенѣт. Но тѣдѣн отрядшы шин шумы лин, тѣдѣ ышкежѣ колымлаок шушырген. Остатка моментын тѣдѣ ышкѣмжѣн шуржыдон сѣгырӓлѣн, Карлын подарка мечым вуй лѣвалӓнжѣ пиштен да врагвлӓ веке ыштѣмѣ лицадон колен. Мырыжы изменым пӓлѣмѣдон да изменник Ганелоным наказымдон пѣтӓ.

Хотя поэмын основеш исторический сюжетым нӓлмѣ, но лачокшым Роланд арабвлӓдон агыл, а басквлӓдон сражаен. Роланд лѣмдон рыцарын идеальный образшым ыштѣмѣ ылын.

Рыцарский лирикыт развиваалтын. Стихвлӓм рыцарьвлӓ ышкеок слагаенѣт. Ти рыцарь-поэтвлӓм Францишты «трубадурвлӓ» маныныт, Германишты «миннезингервлӓ». Нѣнѣ яратымашым, природым, войнам хваленѣт.

XII курым гѣц рыцарский романвлӓ лӓктѣнѣт. Рыцарский сек лѣмлѣ романжы — «Тристан да Изольда». Тыштѣ верностым да яратымаштыш преданностым прославляенѣт.

Халаштыш литература.

Рыцарский литература лӓкмѣ годымок халаштыш литературатат развиваалтын. Тѣдѣн сюжетвлӓжѣ совсемок весѣвлӓ. Халаштышы ышлӓшылӓ лошгы животныйвлӓ гишӓн ямаквлӓ пиш когон шӓрленѣт ылын. Ти

XV курымын ылышы рыцарский вооружени (герцог Бургундскийын печатьшы).

«маквләштӹ зверь гишән полымашты (сожок потикәлә анжыктен) рыцарьвлә, халашты Ылбшывлә, духовенство анжыкталтыныт. Тенгелән, лев корольым изображаен, пирӹ — рыцарьым, осел—попым, Ырвӹж — халаштышы хитрый эдемӹм, изи животныйвлә — хресәнвләм. Цилә ти ямаквләштӹ дейстуйышы главный лицӹжӹ хитрый Ырвӹж ылын. Тӹдӹ хоть-мам Ыштен гӹнят, соок наказыдымеш кодын. Ти ямаквләм Францишты — «Ырвӹж гишән роман» кого эпосыш иквӹреш Ыштӹмӹ ылыныт.

«Ырвӹж гишән романышты» феодалвләм, попвләм, нӹнӹн религиозный преставленивләм ваштылмаш ылын. Тенгелән, шолышты гишән сӹкӹш суйымы Ырвӹж, крестовый походыш кеӹш обещааят, спасаалтеш.

Халавләштӹ театральный преставленивләм Ыштенӹт. Нинӹвлӹлән сюжетым сожок христианский легендывлә гӹц нӹлӹнӹт. Техень преставленивләм «мистериявлә» маныныт. Шӹренжок шутиный пӹсқывлӹдон, «фарсвлӹдон», нӹнӹ эртӹрӹлтӹнӹт, тӹштӹ неловкий простяквләм вӹштылыныт дӹ находчивость дон ышым хываленӹт. Пателен гишән фарс пиш когон шӹрлен ылын. Ти рассказышты ловкий адвокат купецӹм алталымы дӹ адвокатшым ышан кӹцӹзӹ алталымы гишән сирӹмӹ ылын.

2 §. Школа дон наука.

Школа.

Средний курымаш обществом высший класс лоштат вӹк кого невежество ылын. Рыцарьвлә сожок неграмотныйвлә ылыныт дӹ Ышке лӹмӹштӹмӹт подписываен мыштыделыт. Корольвлӹт дӹ императорвлӹт цилӹнок лыдын мыштыделыт. Генрих VI-м, тӹдӹ докы адресуйымы сирӹшвлӹм Ышкеок лыдын мыштымыжы гишән хваленӹт. Хресәнвлә дон ремесленниквлә цилӹнок неграмотный ылыныт, дӹ нӹнӹм тымдым гишән иктӹт заботыделыт. Народым пӹцкемӹштӹ дӹ невежестышты урдаш высший класслан выгодны ылын.

Но церкӹ грамотный священниквлә верц нуждаен; церкӹштӹ лыдын, мырен мыштышвлә дӹ народ Ышкӹмӹштӹн господавлӹлән дӹ начальниквлӹлән повиноваялтшы манын проповедываен мыштышвлә церкӹлән керӹл ылыныт.

Тенгеок грамотный эдемвлӹ императорвлӹлән дӹ корольвлӹлән нӹнӹн делаштым видӹш, канцеляришты грамотывлӹм сирӹш, доходвлӹм шотлаш, королевский законвлӹдон суяш, дипломатический перепискым сирӹш керӹл ылыныт. Грамотный эдемвлӹ верц халавлӹт нуждаенӹт.

Седӹндон средний курымаш Европышты школвлӹ лит. Школьный дела шуку веремӹ цилӹнок духовенствым кидӹштӹ ылын.

Школышты цилӹ тымдымашыжок латинский йӹлмӹдон ылын. Шуку веремӹэш латинский йӹлмӹ церкӹштӹт, литературыштат ти ик йӹлмӹ веле ылын. Тӹдӹм народ понимаыде. Тенгелән гӹнь, школа Ышке йӹлмӹжӹдон народный масса гӹц айырлалтшы ылын. Грамотность, образованность, шуку агыл эдемвлӹн привелегитӹ ылыныт.

Латинский йӹлмӹдон Ырвезӹвлӹлән тӹменяш куштылгы агыл ылын. Учебниквлӹ труднавӹ дӹ понимааш ясывлӹ ылыныт. Цилӹнок зубренӹт, механически ашӹндӹренӹт. Пиш шукум наизусть тыменяш келеш ылын. Тыменьмӹшкӹ охотам Ырвезӹвлӹлән приваыделыт. Нӹнӹм тыменяш заставымы главный средствыжы шимӹш ылын. Средний курымыштыш рисункывлӹштӹ учительым сожок розгы кидӹнӹм изображаят. Средний курымын «розгы лӹ-

Средневековый школа.

вълнб ѳлш» выражени ходышты ылын, тидѳ «школышты тыменяш» манмы лиэш ылын.

Учениквлѳм пѳтари латынѳ ѳѳлмѳдон молитвавлѳм наизусть тыменяш заставенѳт. Вара нѳнѳм азбукум тыменяш шѳнденѳт, латынѳ ѳѳлмѳдон лыдаш дѳ сирѳш тымденѳт. Тѳлец пасна, шотлаш дѳ церковный мырым мыраш нѳнѳм тымденѳт. Тидѳ тымдымашын тѳнгѳлтѳш ступень ылын.

Вараш ступеньжѳ «шѳм свободный искусство» манмы ылын: грамматика, риторика (вес статьяжы изящный слогдон сирѳш дѳ попаш тыменьмѳ искусство), диалектика (средний курымын ти шамак рассуждаен дѳ спорен мыштымы искусство ылмым обозначен), музыка (шукыжок церковный мыры), арифметика, геометрия

(вернѳрѳкшѳ, географи, земля гишѳн, животныйвлѳ гишѳн, растенивлѳ гишѳн сирѳмѳш) дѳ астрономи. Астрономишты когонжок календарь пѳлѳмѳшѳм шотленѳт.

Университет- влѳ.

Крестовый походвлѳ, халавлѳн кушмаш, торговый путешествовлѳ европеецвлѳн умственный кругоорым шѳренѳт. XII — XIII курымвлѳштѳ знанилѳн потребность кушкеш. Европын таманяр халашты университетвлѳ пачылтыныт. Нинѳ лошты важнейшийвлѳжѳ Волонский дѳ Парижский ылыныт.

Волонский университетышты когонжок римский правам тыменьѳнѳт. Товарно-денежный отношени развиваялтмы семѳнѳ ир средний курымын лыкмы законвлѳ ярдымеш лѳктѳнѳт. Седѳндон Юстинианын Кодексым тыменяш тѳнгѳлѳнѳт, тѳштѳ торговльым дѳ кредитым касайышы шуку закон ылын. Ти законвлѳ торговльым дѳ окса делам видѳшѳ купецвлѳлѳн дѳ банкирвлѳлѳн керѳл ылыныт. Феодалвлѳ, крепостной хресѳнѳвлѳм римский рабвлѳ ганьумок ѳштѳш манын, ѳшкѳмѳштѳн властыым пингѳдемдѳш римский законвлѳм пользуюаш цаценѳт. Римский императорвлѳн ограничивайыдымы власть ылмым анжен, государьвлѳ ѳшкѳмѳштѳн значеним римский законвлѳдон пингѳдемдѳнѳштѳ ылын. Седѳндон Болонский университет императорвлѳн дѳ корольвлѳн осовын покровительствыдон пользуюаен. Ти университетышты римский правам тымень лѳкшѳ специалиствлѳм государьвлѳ ѳшке докышты советниквлѳэш ѳжѳнѳт ылын.

Парижский университетышты шукыжок религиозный тымдыма-

шым — богословим, аль теологим тыменьйнит. Церкй богословим цилә наука гыц когоэш шотлен. Тывәмшй ученыйвлән шанымашдон наука «богословин служанка» веле ылын.

Университетвлә цилә Европышты линйт. XIII курымын нйней Англишты (Оксфордышты дә Кембриджышты), Испаништы (Саламанкышты) линйт. XIV курымын университетвлә Чехишты (Пражский), Польшышты (Краковский), Германишты пачылтыныт. XIV курым пйтймәшеш Европышты 40 утла университет ылын.

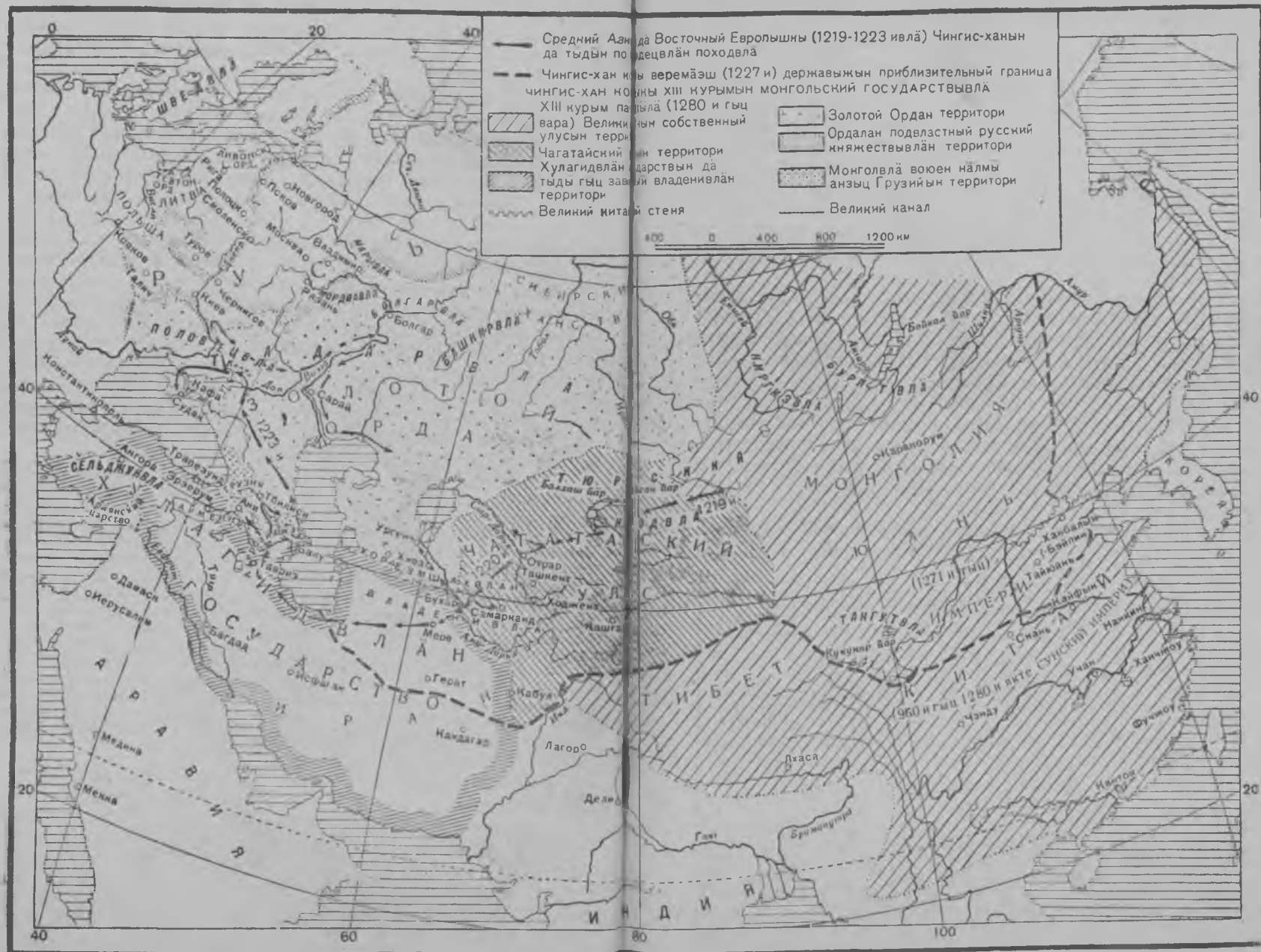
Университетвлә факультетвләш пайылалтыныт. Пйтәри студент младший факультетыш поступаен, тйштй тйдй «шым свободный искусствым» тыменьйн. Вара тйдй старший ик факультетым айырен — богословским, медицинским аль юридическим. Университетвлә пиш незерён обставляймы ылыныт. Студентвлә профессорым седйрәштй шйнзен колыштыныт. Телым нйней лйваләныштй олымым шаренйт. Книгәвлә чыды ылыныт, дә нйнейжәт шергй ылынытат шуку студентшй нәлбн кердетелт. Седйндон профессорвлә паштек сирәш дә шукужым әшбндәрен нәләш вәрештйн. Тымдымашты диспутвлә кого ролян ылыныт, вес статья келесенжй занятишты ылшывлә лошты йштймй ученый спорвлә. Ти спорвлә пиш когон шйдеикен эртәрәлтйнит, шоэн агыл шәдәлмйдон пйтенйт. Седйндон спорышывләм иканәиктйштй гыц кынамжы загородкывләдон айыраш вәрештйн. Диспутвлә годым әшбндәрймдон дә тонкий, хитроумный доводвләм келесен пуэн мыштымдон отличаялташ цаценйт.

Средний курымаш наука.

Наука гишән ынгылымаш тывәмшй совсемок кбзйтшй гань агыл ылын. Тывәмшй наука церкй кидйштй ылын. Седйндон циләок, мам религи тымден, лачокеш шоталтын. Почти темень авторитетдон античный кыды писательвлән, осовынок Аристотельын сочиненивлә, пользываенйт. Ышкымйштйн пәлймәшйштйдон тидй гыц пакула ученыйвлә кетелт. Фактвләм исследоваймы вәреш тывәмшй ученыйвлә кужы дә такеш рассужденивләдон занимаенйт. У пәлймәшвләм погымашвлә гишән чыды заботышы, авторитетвләлән сләбдйә Ынянйшй дә исследованивләм рассужденивләдон вәшталгышы тывәмшй наука «схоластика» лымым плучаен. Схоластвлә шйренок рассуждаймашым ышдон мадмы ганеш шотлен увлекаялтыныт дә хоть-махань темыдон нигнамат цәрнйде спорен кердйнит, кынамжы (мә анжымаштына) пиш странный рассужденивлә гишән, на пример «пәлймжй гыц больше ймы пәлен кердеш ли» (христианский тымдымашдон ймы цилә пәлә дә цитә кердеш). Схоластвлән главный пельбштй католический церкй тымдымашын лачокшым доказываяш ылын. Средний курымын схоластвлә лошты сек знаменитыйжы Фома Аквинский, XIII курымын йлйшй, Парижский университетыштыш профессор ылын.

Европейский наука тывәм пйтәриш ашкылым веле йштен. Эдемвлә природын явленивләм эче худан пәленйт. XIII курымын европеецвлә уже мйндйркй каштыт ылын. Кыды смельчаквләжй Средней Азишкы, Монголишкы, Китайышкы шоныт. Венецианец Марко Поло шуку веремә монгольский хан доны служен, тйдйн порученидон Китай мычкы дә молы восточный сәндәлйквлә мычкы каштын. Тйдй, йшкымжын путешествожй гишән, сирй мйвләжкым коден. Но географический описанивләштй тәр сведенивлә сагаок, ылтымы пеле эдем—пеле чудовищевлә йлймән сәндәлйквлә гишән фантастический историвлә рассказываялтыныт. Мир гишән ик описанышты нйл сынзәән мавританский эфиопвлә гишән попалтын, седйндон вуйта нйней лук гыц лүэн пиш яжон

ЧИНГИС-ХАНЫН ДЕРЖАВА ДА ТЫДЫН ПРЕЕМНИКВЛЫН МОНГОЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЫВЛА XIII КУРЫМЫШТЫ.

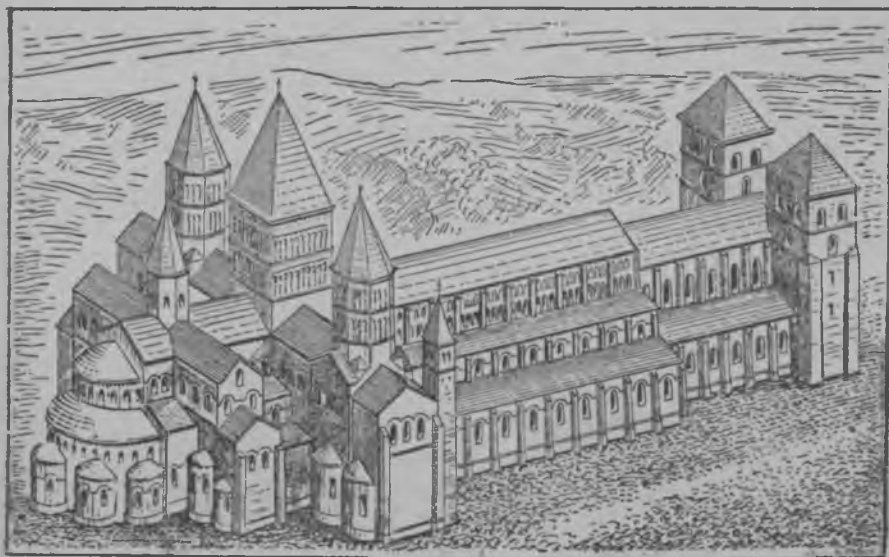
чучыныт. Вес описаништы Индишты Ёльшый пи вуян эдемвлә гишән рассказывалтын: ныйнй вуйта икәнә иктыйштыдон пилә оптен попеныт. Средний курымыштыш ученыйвлә Землям вьдышты сярнйлтшы йьргешкы диск ганеш (тыртыйш ганеш) шотленйт. Пылгомым нйл штолмы тыйкылен урдат манын, ныйнй шаненйт. Земля шар форман ылымы гишән тымдымым ныйнй нелепыеш шотленйт; техень ылеш гыйнй, Землян вес велнй ёльшвлә кушкыла ялын каштшашлык ылыт, манын шаненйт. Но уже XIII курымын кыды ученыйжы, Птоломейын тымдымым паймыкы, Земля шар форман ылымы гишән тымдымашын сторонниквлә линйт. Но ныйнйжәт, Земля—вселенныйн центр ылеш манын шаненйт, Кечы да цилә шьдырвлә дон планетывлә Земля йыр сярнәт машаненйт.

Шукердшы писательвлә гыц заимствуйымы тюр сведенивләм средний курымыштыш ученыйвлә сожок фантастический представленивләдон яренйт.

Планетвлә пылгомышты ёшкымыштын положеништыдон эдемвлән усадыбышкы влияйымы гишән арабвлән тымдымым средний курымыштыш ученыйвлә заимствуенйт, да планетын положенидон анзыкыла ма лимым определяш цаценйт. Шьдырвләдон мужедмы гишән ти тымдымаш целый системыш развиваалтын, да астрологи лимым плучаен.

Средний курымыштыш ученыйвләм химишты когонжок металлвлән таинственный свойствывлә гишән тымдымаш интересуен. Маханьшон процессвләм ёштымкы проста металлвләм шортнишкы да шишкы сярәш лиеш манын шаненйт. Ти тымдымаш алхими лимым плучаен.

Церкын господствуйымаш наукулан свободно развиваалташ аптыртен. Свободный научный исследованишты церкы ёшкымжын

Романский стиян церкы.

Романский стилиян церкын көргөжбү.

авторитетшылан лүдбшым ужын да наукишты у корным кычалшы ученывлам преследуен.

**Роджер
Бэкон.**

Средний курымыштыш ученывлә лошты смелый ышвләат ылыныт, ныйны наукум у идеявләдон дә открытивләдон пайдаращ цаценйт. XIII курымыштыш английский манак Роджер Бэкон наукум тәр (истинный) основаниэш опытым дә математикым пиштәш келеш маным тымден. Бэкон наукум техникыдон пижыктәш мечтаен, судном аль повозкум движенишкы колтышы машинәвләм, воздухышты чонгештыльктен кердшы машинәвләм строящ мечтаен. Когоэмдбшш стьоклам дә телескопым изобретайымашым тбдб аныцок пәлен. Тбдб порохдон опытвләм бштен. Церкы Бэконом осуждаен. Тбдбм тюрьмашкы шбнденйт дә тбштб 14 и шынзен. Тюрьмагыц Бэкон уже шонгы тьотя ләктын дә йбле колен.

Архитектура.

Средний курымыштыш искусствывләләнәт церкы кого влияним бштен. Сек величественный дә красивый зданивлә соборвлә ылыныт. Ир средний курымышты строительный искусство вален ылын. Но уже Карл Великий годым строительвлә римский образецвлән подражаящ тынгалбныт. X—XII курымвлән кого церкывләм еписковлә б бмб монастырьвлә сага дә халавләэш строящ тынгалбныт. Пиш кого величественный храмвлә, хордон дә музыкдон мырымы пышный дә торжественный богослуженивлә, эдемвлән воображенишкы действуышашлык дә нбным церкын влиянишкы подчиняйбшашлык ылыныт.

X—XII курымвлән каменный зданивләм эче мыштыде строенйт. Ныйны пиш массивный ылыныт. Ныйны бштәш шуку материал керәл ылын. Зданивлә крепость гань кыжгы стенаан, ангысыр окняан, массивный неуклюжий колоннаан ылыныт. X—XII курымвләштш храмвлән главный архитектурный особенностьвләжы римянывләгыц заимствуымы йбргешкы аркывлә ылыныт. Техень архи-

Готический собор.

Готический соборын көргөжүм.

тектурный стиль романский манеры лёгким плучаен. Храмам худан бш-тёмь каменный скульптурдон украшаенйт, тьдём яркий краскыдон чялтенйт.

XII курым пьтшашын северный Франци халавлштё у стиль лэктён, тидь вара готический манеры лёгким плучаен. Ти стиль Франция гьц Европын цилэ сандалбкышкы шарлен. Ти веремааш строительный искусство пудл анзыкыла ташкалын. Халавлштё строительвлан цехвлэ леныт. Строитель-мастер-влэ специальный тынемашём плучаенйт.

Готический зданивлэ, романский стилин зданивлэ гьц, чьдбрак массивный ылыныт. Ти зданивлштё цветной стьоклаан пиш кого окнявлэ ылыт. Колонны-влэ ыпкбжрак да изящныйрак леныт. Романский стилишты йьргешкы аркын мычашыжы кашар мычашдон, «стрельчатыйдон» вашталын. Цилэ зданижок кустылген, воздушный лин. Скульптурный украшенвлэ паянрак да обильный-рак леныт. Готический эпохын статуйвлэ, романский стиль годшы гань грубый-влэ агыл, утларак живоввлэ да естественныйвлэ ылыныт. Халавлэ яжоэм мимь эпохын лишё готический стиль утларак кого культурным отражая. Готический стилидон церкьвлэ веде агыл, тенгеок кукшё башнывлэдон украшаймы горьдской советвлан величественный зданивлэят строятыныт.

XI ГЛАВА.

ИМПЕРИЯ ДОН ПАПСТВО XII—XIII КУРЫМВЛЭШТЁ.

I §. XII курымын императорвлэ дон папавлэ лошты кредалмаш.

XII курымын императорвлэ дон папавлэ лошты у силадон кредалмаш тынгалалтын. XII курымын императорский престолышты Гогенштауфен-влан у династи пингьдемён. Ти династин госу-дарь, Фридрих I Барбаросса (1152—1190), императорский власть гишан пиш кого мнениан ылын. Император—шукердшё Римын властьюн наследник, Европын цилэ государьвлэ тьдён зависимостьшты лишашлык ылыт, манын тьдё шотлен. Но тынэмок, даже Германиштёжок силан князьвлэ пиш шукын ылыныт, нёнё императорын властьюм шотеш пиштё-делет. Осовынок силанжы Генрих Лев, Саксонин да Баварин герцог ылын. Тьдён кидьштё Германин две пятакшы ылын. Фридрих I-лан ёшкьмжён правлением германский князьвлэдон кредалмаш гьц тынгалаш вэрештын. Но тидём ёштен шокташ пьтэри тидёлан Италишты пингьдем шокташ келеш ылын. Германишты да цилэ Европышты ёшкьмжён властьюм когэмдаш манын, Фридрих I итальянский халавлан богатством использо-ваеш расчитываен.

Фридрих I Ломбардин (северный Италин) халавлэм подчиняймы гьц тынгалён. Римский законвлэшкы анжыктен, «государьын воля—закон ылеш» манын Фридрих заявляен. Тьдё ломбардский халавлэм самостоятельность гьц лишаен да тьшкё ёшкьмжён должностной эдемвлэм назначен. Ти постановлением ёлымашёшкы Фридрих I-н пырташ цацмаш восстани-шкы шоктен. Тьдём вуйлалтышеш Ломбардин кого хала—Милан шагалын.

Фридрих I Барбаросса эргівлăжыдон.

седок кеен. Императорын властьшы утла когон пингѣдеммѣ гѣц Италишты папа лѣдѣн ылын. Папа палшымдон ломбардский халавлă союзым организуенѣт. Тѣдѣн вуйлалтышеш угѣц восстанавливайымы Милан лин. Император халавлăдон вес пачаш кредăлмăш тѣнгăлѣн. Фридрих I Италишкы у походдон кеен. Но германский князвлă, дă нѣнѣ лошты сѣк силан герцог Генрих Лев, тѣдѣлăн палшаш отказываен. Североитальянский ополченивлă Фридрихын войскавлăлăн Леньяно доны (Милан гѣц мѣндѣрнѣ агыл) 1176 ин полный поражением ѣштенѣт. Императорым ѣшкѣмжѣм мыкте вѣлец кенвазыктенѣт дă тѣдѣ цуц перегăлт кердѣн.

Венецишты погымы съездышты Фридрих I-лан папан туфлым шывшалаш дă уступкым ѣштăш вăрештѣн. Ломбардский халавлă ѣшкѣлăнѣшты мѣнгеш самостоятельностьм нăлѣнѣт.

Ѧшкѣмжѣн правленин остатка ивлăн Фридрих ѣшкѣмжѣн властьюм изиш пингѣдемден кердѣн. Германиштыш феодавлăн шѣдѣн ѣлѣмѣштѣм тѣдѣ используваен дă Генрих Левым тѣдѣн пѣлă часть владенижы гѣц лишаен. Тѣдѣ ѣшкѣмжѣн эргѣжѣлăн Сицилийский королевствын наследником нăлѣктен дă ти статян ѣшкѣмжѣн династишкы южный Италим дă Сицилим нăлѣн.

Фридрих Миланым осаждаен. Миланым осагдайымаш коки шывшылтын. Мутялт шошы хала, победительвлăн милостеш, остаткаеш, сдаялтын. Покорный ылмыштым анжыкташ манын, миланецвлă шѣшѣштѣ керемѣм ялштен кужы процессидон Фридрих докы лăктѣнѣт. Халаштышвлăм Фридрих пашкуды солавлăшкѣ выселяен дă нѣнѣм барцигондон дă оброкдон облагаен. Тѣдѣ халам пыдырташ приказываен, хала вăрешѣжѣ, Милан большы уке ман мылѣмдон, шага кишăм ѣштен кеѣш шѣден.

Фридрих I-н
пораженижы. Фридрих I
победитель
леш лăк-

тѣн, но тѣнге гѣнят тѣдѣн положенижы прочный агыл ылын. Германишты феодавлăдон кредăлмăш

2 §. XIII курымн папавлән могуществышты.

Папа Иннокен-
тий III.

Папство сек
кого могущест-
вышкы папа

Иннокентий III годым шон (1198 — 1216). Иннокентий III, Григорий VII ганьок, папский властьюн значенижым пиш когон ценен. Тьдй тенге сирен: «Мә (папавлә) цилә народвләдон дә кугижәвләдон господствуйш шагалтымы ылына» манын. Папавлә духовный владыка веле агыл, государьвлән вуйт лишәшлык ылыт, манын шотлен. Ти шанымашым тьдй техень шамаквләдон высказываен: «Кыцелән тьлзй кечы гьц блескым (сотым) плучая, королевский властят ьшкымжын блескым дә авторитетым папа гьц тьнгеок заимствуя».

Папавлә лошты Иннокентий

III первый заявляен, папа — земля вьлнй йымын наместник ылеш, манын.

Папан богатствыжы ййле кушкын. Иннокентий III «крестоносный сборым» ьштен, вуйта крестовый походеш тьдйым йәмдйлен. Ти сбор крестовый походвлә цәрнймыкәт вашталтымы агыл ылын.

Папа шуку оксам цилә католический сәндәлйквләштйш духовенство гьц плучаен. Итальянский банкирвлә гач папавлә крупный денежный операцивләм ьштенйт.

Папский доходвлән важный источникшы «сулыкым колтымашдон» торгеймәш ылын. Католический церкь сулыкан эдемьин сулыкшым карангда дә тенгеләнлә тьдйым колымыкыжы адышты мучыялтмаш гьц карангден кердеш манын. Церкь осовин грамотывләм йәмдйлен, нйным индугьенци маныныт. Индугьенцим нәлмәш нәлшбйым сулыкшым колтен. Ыштймыь сулык колтымашым веле агыл церкь выжален, но тенгеок лишәшлыквләмәт выжален. Индугьенцивләм выжалымашеш католический церкь шуку оксам наживаен.

Цилә ти способвләдон папа кого богатствым поген. Папский двор цилә Западный Европштыш церковный дә политический ьлймәшын центр лин.

Английский король Иоанн папа гьц вассальный зависимый ылмыжым признаен дә папан пользышкы кого взносом ьштйшәшлык ылын. Иннокентий III-н вассалвләэш мол корольвләәт ьшкымьштйым признаенйт. Феодалный войнавләм ьштәш йыш-

Папа Иннокентий III.

кырен, Германишты папа императорский властым слабкаэмден кердён.

Но ти вереманок, католический церкён основыжымок пыдыртышы тымдымашвлә шәрләш тёнгәлёнйт.

Ересьвлә. Народын эксплоатируйым массыжы общественный стройым вашталтынежы ылын. Но ти стройын салан опорыжы паян дә властный церкё ылын, тёды соок господавлә велнй ылын дә труйышывләм смирнә дә колыштшы лиәш гымден. Седьндон шьрен дә шьрен, церкё незер лижы дә тьдён цилә тымдымашыжы вашталтымы лижы манын тревайымашвлә лиәш тёнгәлёнйт. Католическтылан враждебный ылышты тымдымашвлә ересь манмы лымым плучаенйт. «Ересь» тиды раскол ылеш, господствуйшы церкё гьц катаргмаш.

Сек когонжок вальденецвлән дә катарвлән ересь шәрлен ылын.

Вальденецвлән тымдымаш Францин югышты тёнгәләлтён. Сектын основательжы — Вальдо — купец ылын. Тьды ёшкымжын имуществом шәләтен шуэн дә незер ремесленниквлә дон хресаньвлә лошкы проповедываяш кен. Церкё незер лишәшлык манын тьды тымден, духовенством распушенностьшы дә аян кы гишән громен. Ир ылыш христианский общинывлән простан ёлй мәшшкы, цилә эдем равный лимәшкы Вальдо ужын. Проповедник-вальденецвлә грубый незер выргемым чиэн, Францин дә Италин солавлә дә халавлә мычкы сәрнйштёнйт. Вальдон последовательвлән шот йбле кушкын.

Весё еретически движени — катарвлән (греческий шамак гьц «катарос» — ире) — тоже Франция мычкы дә Италин северышты шәрлен. Катарвлә католический церкым дә тьдён тымдымашым совсемок отрицаенйт. Нёнй папам, католический епископвләм дә попвләм признайделыт. Катарвлән ёшкымьштён священниквлә ылыныт.

Францин югышты вальденецвләм дә катарвләм, нёнён главный центр Альбой хала лымдон, альбигоецвлә маныныт. Францишты шукужы халашты ёлйшывлә дә рыцарьвлә альбигоецвлә сага пижёнйт; нёным граф Тулузский левед шалген. Феодалвлә католический церкён паян владенивләм шывшын нәләш расчитываенйт.

Папа Иннокентий III альбигоецвлә ваштареш крестовый походым объявляен (1208). Северный Францишты рыцарский кого войска погынен. Кредәлмәш 20 и шывшылтын. Крестоносецвлә еретиквләм келесен мыштыдымы жестокостьдон расправляеныт. Целый халавлән населением пуштын пьтәренйт. Папский легат (посол) попен: «Циләм пушта, ймы ты светышты ёшкымьнвләм пәлен кердеш», вес статян келесенжы, кў католик, кў еретик ылеш, ймы цакла. Францин пеледшы (цветущий) дә паян югышы совсемок шин шәләтёмь дә охыремдёмь лин.

Еретиквләдон кредәләш церкё осовын судым — инквизицим устанавливаен. Инквизиторвлә еретиквләм дә ересьдон подозревайымывләм кычәлёнйт. Еретиквләм тюрьмавләшкы питьренйт;

нѣны признайшты манын, пыткым бѣшенѣт. Оужденыйвлѣм «вѣрым йоктарыде» наказаш светский власть кидѣшкѣ пуэнѣт. Ти лицемерный формула еретикым тылеш (костереш) йылаташ маным означен. Ересыым подозревайымы цилѣ вѣре, костервлѣ йыленѣт. Иялѣм лѣдыктѣш манын, казнѣвлѣ публично бѣштѣлтѣнѣт.

**Кѣцѣзылѣ
каштшы
орденвлѣ.**

Ик террордон веле народный движени ваштареш кредѣлѣш чѣдѣ ылмым, католический церкѣ понимаен. Тѣдѣ народым бѣшке векѣжѣ бѣштѣш корнывлѣм кѣчѣлѣн. Ти цельдон «кѣцѣзылѣ каштшы» францисканецвлѣн монашеский орденом бѣштѣмѣ ылын. Францисканецвлѣн орденом членвлѣ незерѣн бѣлѣш обетым пуэнѣт. Нѣнѣ вальденецвлѣлѣ цѣрѣ яла, незер выргемдон каштыныт; нѣнѣ церлѣнѣшѣвлѣм ухаживаенѣт, милостыным шѣлѣтенѣт. Нѣнѣ хресѣнѣвлѣ дон ремесленниквлѣ лошты проповедываенѣт, нѣнѣм церкѣлѣн покорный лиѣш призываенѣт. Францисканецвлѣн незерѣшѣтѣ анжыкташ веле ылын, францисканский монастырьвлѣн землявлѣ дѣ богатство пиш йѣле погынаш тѣнгѣлѣн. Народ нѣнѣлѣн бѣнянѣжѣ манын, францисканецвлѣлѣн бѣшкѣмѣшѣтѣм незерѣн анжыкташ келеш ылын.

Весѣ «кѣцѣзылѣ каштшы орден» — доминиканецвлѣ бѣшкѣлѣнѣшѣтѣ ересьдон кредѣлѣш цельѣм шѣнѣденѣт. Доминиканецвлѣ ученый богословивлѣм йѣмдѣлѣшѣшлык ылыныт. Осовынок нѣнѣ инквизитор ылмыштыдон прославляялтыныт. Еретиквлѣм пиш когон кѣчѣлѣмѣшѣшѣтѣ дѣ нѣнѣм пуштмашышты гишѣн бѣшкѣмѣшѣтѣм бѣшкеок нѣнѣ «господѣын пивлѣ» маныныт.

Ни костервлѣ, ни манаквлѣн проповедывлѣ ересыым темден шуэн кердтелыт; ересьвлѣжѣ вет народный масса худан бѣленѣт дѣ церкѣ засилье ваштареш халашты бѣлѣшѣвлѣ протестуенѣтѣт линѣт ылын. Церкѣ пѣтѣрымѣ еретиквлѣ вѣреш увлѣ дѣ увлѣ лѣктынѣт.

Папствын силажы кого ылын гѣнѣт, ересьвлѣ шѣрлѣмѣш католический церкѣн авторитетшы вален миѣш тѣнгѣлѣлтѣм анжыктен.

**Фридрих II.
Гогенштауфенвлѣн
пѣтѣмѣш.**

Папавлѣ дон императорвлѣ лошты кредѣлѣмѣш XIII курымын пѣтѣришѣ цилѣ пел курымжы мычкок шывшылтын. Папавлѣн сек опасный вражок Барбароссын ыныкажы Фридрих II ылын. Тѣдѣ ик веремѣнок Священный Римский империм император дѣ Сицилия дон южный Италим охватывайышы Сицилийский ко-

Доминиканец дон францисканел.

ролевствын король ылын. Тѳдѳ годым Сицилийский королевство Европыштышы самой сек силан дѳ паян ик гогударство ылын. Фридрих II южный Италишты дѳ Сицилишты феодалвлѳн самостоятельностью подавлен дѳ неограниченный монарх лин. Тѳдѳ сицилийский арабвлѳдон постоянный войскам ѳштен дѳ силан флотым строен. Востоковыштыш мусульманский сѳндѳлѳквлѳдон Фридрих II выгодный торговый сношением тѳнгѳлѳн. Византийский статын ѳштѳмѳ гогударственный монополиѳш дѳ торговый пош-линывлѳѳш тѳдѳн казнажы паен миѳн.

Фридрих II цилѳ Италим совсемок покоряйынежѳ ылын. Тидѳ тѳдѳм папавлѳдон дѳ североитальянский халавлѳдон воуымашкы шоктен. Папавлѳ Фридрих II-йым ик гѳнѳ веле агыл проклятаенѳт. Но Фридрих II напавлѳн проклятайым силалан ѳнянѳде. Тѳдѳ цилѳ гогударыым обѳий враг — римский папа-ваштареш иквѳреш лиѳш ѳжѳн. Фридрих II самой Италия верц когон кредѳлмѳ годым колен (1250).

Ти кредѳлмѳштѳ тѳнѳмрѳкок Гогенштауфенвлѳн цилѳ родыш-ток ямын. Германский императорвлѳлѳн Италиштыш власть гѳц отказаш вѳрештѳн. Германишты князвлѳ полный самостоятельностью плучаяш манын, Италиштыш императорвлѳн кредѳлмѳшѳм воспользываетѳнѳт. Гогенштауфенвлѳ пѳтѳмѳ паштек Германишты императорский властьюлан полный упадок лин.

Тенгелѳн, всеевропейский монархим ѳштѳш цацымы германский императорвлѳн планышты полный провалдон пѳтен, когонжок Италин халавлѳ нѳнѳ ваштареш пыт шалгымы гишѳн. Ти кредѳлмѳш гѳц Германия первишѳжѳ дорц ѳче когонрак тыгыдемшѳ лѳктѳн.

ХІІ Г Л А В А.

МОНГОЛВЛѳН ВОУЕН НѳЛМѳШ.

Западный Европышты императорвлѳ дон папавлѳ лошты кредѳлмѳш ылымы веремѳн, Азишты кого событивлѳ, Западлан кого лѳдѳшвлѳм кандаш крозышывлѳ, лин миѳнѳт: Центральной Азишты монголвлѳн пиш кого гогударство лин, тѳдѳ ѳшкѳмжѳн воуен нѳлмѳшвлѳжѳм Азин кого частьшыкы дѳ Восточный Европышкы шѳрен.

Центральный Азиштыш ко-чевниквлѳ.

Плоскогорьевлѳштѳ дѳ Центральный Азин степывлѳштѳ ѳлѳшѳ племявлѳ скотоводствыдон занимаенѳт. Шуран шалдыра дон тыгыды волькы кѳтѳвлѳ, имни кѳтѳвлѳ (табунвлѳ) ти племявлѳлѳн ѳлѳшѳштѳ цилѳок ситѳренѳт. Шѳшер дон пѳй качмашкы кенѳт, миж гѳц партышым ѳштенѳт, каваштыдон прѳжѳвлѳм, выргемѳм, седловлѳм, сбруйым. Цилѳ волькышок год мычкы ял лѳвѳл качкышым качкын ѳлен. Скотоводвлѳн ик заботышты веле ылын, тидѳ волькыым ик вѳр гѳц вес вѳрѳшкѳ нѳнгеѳш, враждебный племявлѳ гѳц дѳ тенгеок хищный зверьвлѳ гѳц перегѳш. Вѳр гѳц вѳрѳш волькыым нѳнгемашѳжѳ годышты таманяр гѳнѳ лиѳш ылын. Кѳтовлѳ дон табунвлѳ сага эдемвлѳжат ко-чунѳт. Нѳнѳн ѳлѳшѳштѳ (юртышты) вѳр гѳц вѳрѳшкѳ шѳренок кашташ ярал ылын. Юртым хоть кынаमत вѳреш шѳндѳш куштылгы, ѳѳле погаш дѳ аравашкы опташ лиѳш ылын, аравазшѳжѳ ышкавлѳм, ушкѳжвлѳм ѳль имнивлѳм кѳцкенѳт. Шоѳн агыл юртым арава вѳлѳн пыжымла агылымок ѳштѳт ылын.

Скотоводвлән Ылымаш пиш когон суровый ылын. Цилә скотоводческий населением ямшакшы шоктышы да вольным пытәршы стихийный бедстввлә, хищный животныйвлән нападаймаш, пашкуды племявлән набегвлә,—цилә тидьвлә пүэргь-вләжымәт, тенгеок Ыдырәмшвләжымәт соок строгий дисциплиным кычаш, хоть махань случайностеш йәмдй лиәш терген. Скотоводвлән каждый племяок дисциплинированный военный организаци ылын, тышты утлажок молодечество доп удаль ценялтынйт.

Центральный Азиштыш кочевниквлән вольнык тагынамок уже общий родовой собственность лиәш цәрнен. Скотоводвлә лошты родовой знать айырлалтын, нбын тыжемьн шуран вольным, шудын имнивләм кидыштышты урденыт. Знатныйвлә йыр удалецвлән дружинывлә погыненыт. Нбын проста да суровый Ылымаш удовлетворяйде. Центральный Азия йыр ылыш сәндәльквлә — Китай, Индия, Иран — нбынлан ямакыштыш гань сокровищывлән сәндәльквләлә чучыныт. Ты сәндәльквләштыш богатство гишән рассказвләм нбын пишок колыштыныт. Йәлын паян сәндәльквләшкы перя набегвләм йштымы гишән, удалец-кочевниквлә целый государствывләм йштымы гишән преданкьтәм мырызвлә (певецвлә) перегеныт.

Кочевой племявлән кышты-шон ылыш родовой знать йшкымьштын земля-вләм да вольным перегаш, войнавләм йштәш да добычывләм хватен нәләш манын, изин-олен иквареш лимәш йәмдйәләтш тынгәлын.

Чингис-хан да войскач организаци. Монголвлә манмы племявләм иквареш погаш вуйлалташ шагалшы эдемьн лымжы Темучин ылын. 1206 ин монгольский знатын кого собраништы (курултайышты) Темучин императореш провозглашаймы лин. Тыдым Чингис-хан манаш тынгәлыныт. Грамотым пәлбдымы, родной йылымь

гьд пасна ик йылымәт пәлбдымы, Чингис-хан полководец дон организатор лимы йшкымьжын исключительный способностьшым йбле анжыктен. Тыдын власть ләвалны ылыш цилә народын военный организацим йштен шоктен. Цилә пүэргы-монголвлә лу эдемьн, шудын да тыжем эдемьн пайылымы линйт. Каждый техень отрялыш ик родыштыш членвлә веле пырталтыныт. Каждый подразделением вуйлалташ Чингис-хан родовой знать логьд командирым шагалтен, нбын должностышты наследственный ылын. Цилә ти отрядвлә крупный войсковой единицышкы пыренйт. Цилә войскажы кым частеш пайылымы ылын; центр, вургыла, әль западный, вел, шалахай, әль восточный, вел. Изинь колыштыдымашешок әль трусытеш гашән казнен пуштшы пиш пингьдй дисциплина, тылец паснат кочевой Ылымашдон дисциплинированный ылыш отрядвләм эче когон иквареш цымырен.

Монгольский воен нәл-мәшвлә.

Чингис-ханын пытәрш кого походшы востоковышты — северный Китайым воен нәләш йштәмы ылын. Ти поход северный Китайын столицым нәлмьдон пьтен (1215 н), кызыт тыдым Бейпин маныт. Китайышты Чингис-хан пиш кого добычым хватен нәлын. Вара тыды западышкы мусульманский государствывләшкы тәрванен. Монгольский пиш кого войска тышты феодаливлән пасна ополчивләм ваш лин, нбын иктын шин шәләтен. Средний Азим да Иранын

Чингис-хан.

восточный областывлэм занимаймыкы, Чингис-хан Инд рекә якте шон. Ик веремәнок Иранын северышкы Джебé дон Субедéян командыдон колтымы войска, Кавказым эртýmкыжы, кипчак-половецвләдон населяймы южнорусский степвләшкы пырен кен дә, нýнбым шин шумыкы, Калка рекә доны русский князвлә ваштареш пýтáриш сýнгýmáшým бштен.

Чингис-хан 1227 ин колен. Тýдýн колымашыжы монгольский воюен нáлмáш-влэм цáрыде. Чингис-ханын преемниквлэжы центральный дон южный Китайым хватен нáлбýт. Передний Азишты монгольский отрядвлэ Средиземный тангыж якте шоныт.

Европылан тýлецáт грозный походвлэ Батыйын — Чингис-ханын ыныкажын— ылыныт. Русский княжествывлэм таманярым воюен нáлмýкы. тýды Венгришкы, Польшышкы дә Германишкы пыраш тýнгáлбýн. Венгерский, польский дә германский войскавлэ шин шумы линýт. Чехвлән храбро шалгымышты веле монговлэм пақыла кемáш гýц цáрен (1241).

Монгольский государство.

Великий океан дорц Средиземный тангыж якте Ылýшýй народ-влэ вбýднбý ылшы монголвлән власть, шуку веремаэш народын áшеш страшный бедстви шотеш кодын. Лачокшымок, подчиняймы народвлэм, нигнамат колтымыла, монгольский знать порабощаен. Перви богатствыштыдон дә культурыштыдон лýmлý ылшы целый районвлэ охыремдýmбý ылыныт, халавлэ дон солавлә кравымы дә йылатымы ылыныт, эдемвлэжы рабствышкы нáнгембý ылыныт. Монгольский наместниквләдон Ыштýmбý поборвлэ питкывләдон, казньвләдон эртáралтýнбýт, иквáрышток Ылýшýй населени сýнзáштý кышкы анжэ, тýшкы шбýлýнбýт. Монголвлән хватен нáлмý землявләштý культурный Ылýmáшлән яжорак условивлә лимешкы шуку веремá керáл ылын. XIII—XIV курымвлән монгольский государство икáнá-иктý гýц независимый владенивләш (улусвләш) пайыллалтын; ти владенивлэ Чингис-ханын потомкывлән власть лýвáлән линýт. Нинýвлэ лошты важнейший владенивлэжы Китай (Юань импери), Чагатайский улус, Сибирский ханство, Золотой Орда ылыныт. Силан монгольский куғижáншы первишы иранский владенивлэ вáреш лин.

Багдадский халифатын пýtýmáшýжы.

Чингис-ханын войскавлэжы Ираным шин шуэныт, но монгольский владычеством закрепляйыделет. Ираным воксеэшок покоряймы задачым VIII курымын пелбштýжы Чингис-ханын ыныкажылан — Х у л а г у - х а н л а н — монгольский знать пуэн. Хулагу-хан эче монголвлэ воюен нáлтýmбý иранский областывлэм хватен нáлбýн, а 1258 ин Багдадым нáлбýн дә остатка халифым лишýл родственниквлэжыге пуштын. Багдадым нáлмý годым монголвлэ пиш шергáкáн добычым хватен нáлбýнбýт. Халифын казнáшкы пиш кого богатствым погымы ылын, тидýн-дон кого войскам вооружаяш лиэш ылын. Но халиф пиш шык ылынат, Ышке сокровишыжым Ынежы тýкáл ылын, дә нýнбý цилáок сýнгýшбýлән линýт. Тýдým перегаш манын, Хулагу-хан Урмийский йáр покшалныш островеш непрес.упный крепостым строяш приказываен.

Багдадым воюен нáлмýкы, Хулагу-хан Азербайджанышкы кен дә Тавриз халам Ышкýmжýн столицым бштен.

Монголвлэ дә Западный Европа.

Западный Европа монгольский владычество гýц карангын, кыды Азин дә Восточный ик маняр сáндáлýклән когон лелбý иго ылын, нýнбýн хозяйственный дон культурный развитим кычен шалген. Но монголвлэ Ышкýmбýштým Польша дон Венгришкы набегвлэм Ыштýmдон Западный Еврпылан шырен áшýндáрыктенýт. Ти набегвлэ годым целый областывлә охыремдýmбý линýт, часть населенижым пуштынýт, частьюм рабствым выжалаш пленыш нáнгенýт, частьшы степыштыш лудышлэ наездниквлэ гýц перегалтáш шýргýвлáшкы шбýлýнбýт. Монгольский государствывлә — Золотой Орда ваштареш русский дон украинский народвлән героический кредáлмáш дә тýдý распадаялтмыкы ханствывлә лимáш веле — ти лудышлэ набегвлэ гýц Европым освобождаенýт.

ФРАНЦИЯ ХІІ—ХV КУРЫМВЛАН.

І §. Франция ХІІ—ХІІІ курымвлан. Королевский властын пингыдеммаш.

Первый Капетингвлă годым королевский властын слабка ылмашыжы.

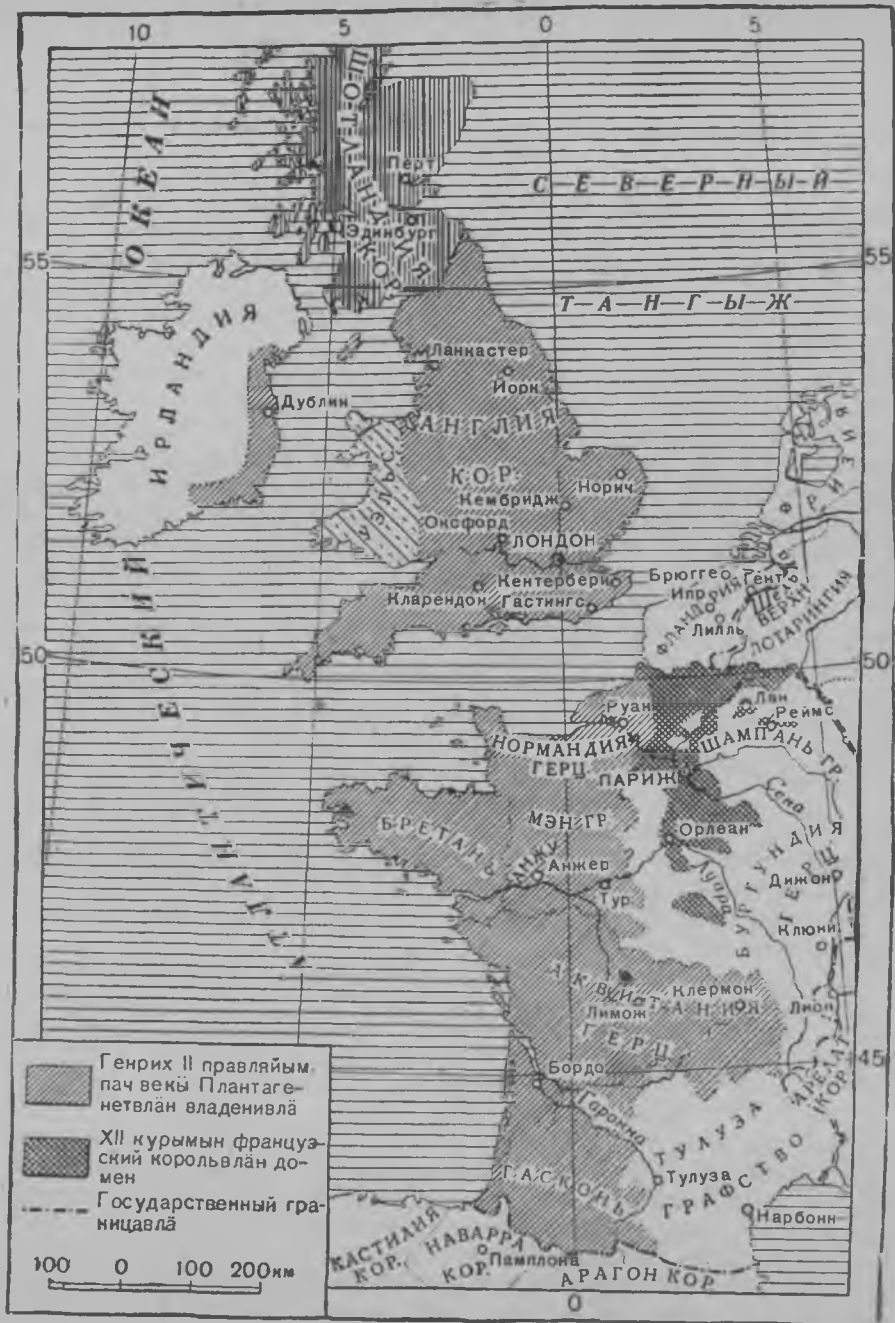
ХІІ курым тӑнгӑлтӑш годым Франция лӑмжӑйдон веле единый королевство ылын. Лачокшым тӑйдӑ таманяр самостоятельный феодальный владенивлӑэш (герцогствывлӑэш дӑ графствывлӑэш) пайылалтын. Нинӑ лошты сек коговлӑжӑ северышты Фландрия, западышты — Нормандия, Бретань дӑ

Анжӑ, востогышты — Шампань дӑ Бургундия, югышты — Аквитания дӑ Тулузский графство ылыныт. Ти владенивлӑ каждыйжок ӑшкӑмӑштын размерӑштыдон Капетингвлан королевский домен гыц кого ылыныт. Королевский доменышты главный халавлӑжӑ Париж дон Орлеан ылыныт. Лачокшым, цилӑ герцогвлӑ дӑ графвлӑ корольвлан — Капетингвлан вассалвлӑэш шотлалтыныт, но нинӑ ӑшкӑмӑштын владенивлӑшты совсемок самостоятельный государствлӑ ылыныт, да нӑнӑм повинуаш корольвлан нимахань средствжат уке ылын. Даже ӑшкӑмӑжӑн доменвлӑштӑт Капетингвлӑ ӑшкӑмӑштын вассалвлан колыштарен керделтыт. Королевский вассалвлӑ цаткыды замоквлан строенӑт дӑ кого корневлӑшты разбойничаенӑт. Корольлан ӑшке владенивлӑштыжӑт вӑк силан вооруженный отрядвлӑдон веле кашташ лиэш ылын.

Первый Капетингвлан цилӑ политикишты непокорный вассалвлӑдон цӑрнӑдымӑ кредӑлмӑшты дӑ изирӑк хватен нӑлмӑшвлӑдон ӑшкӑмӑштын владенивлан шукемдӑмӑшты ылын. Тӑнӑмок корольвлӑ средства шотышты пиш когонок разбирайыделтыт ылын. Нинӑ лошты иктӑ гишӑн — Филипп I гишӑн (1036—1108) пӑлӑмӑ, тӑйдӑ ярмынкашкы товарвлӑдон кешӑ итальянский купецвлан кравен ылын.

Халавлан дӑ торгейӑмӑшын развиваялтмаш. Капетингвлан пингыдеммаш.

Но ХІІ курымын Капетингвлан силашты когозмӑш тӑнгӑлӑн. Тидӑвлан халавлан дӑ торгейӑмӑшын кушмашвлӑ палшенӑт. Королевский домен пиш выгодный географический положением занимаен. Тӑйдӑн гач северный дон средний Францин главный торговый корневлӑ Сена дон Луара рекӑвлӑ мычкы кенӑт. Нӑнӑ шывштымы дӑ выжалымы товарвлӑ тӑреш пошлиным нӑлӑнӑтӑт, торгейӑмӑш развиваялтмаш Капетингвлан пайдарен. Тӑйлец пасна, корольвлан силан союзниквлӑ халавлӑшты линӑт. Ти веремӑн северо-ф анцузский коммунавлӑ ӑшкӑмӑштын сеньорвлӑдон вӑр йоктарен кредӑлӑш тӑнгӑлӑт. Ти кредӑлмӑшты корольвлӑ халашты ӑлӑшывлӑм поддерживаенӑт дӑ тидӑдон могущественный сеньорвлан властым слабкаэмденӑт. Тидӑ тӑреш халавлӑ ӑшкӑмӑштын военный силаштыдон корольвлӑлан палшенӑт. Корольвлан вес союзникышты духовенстио ылын. Паян церкӑвлӑ дӑ монастырьвлӑ феодалвлан нагегвлӑэш страдаенӑт дӑ

Плантагенетвлан владенивлӓ.

нѣнѣдон кредалаш корольвлалан палшенѣт. Церкѣ дѣ монастырь-влѣ Ышкѣмѣштѣн средстввлѣдон королевский чѣдѣ казнам темениѣт дѣ Ышкѣмѣштѣн земля гѣц королевский войскалан ополченнвлѣм погенѣт. Халавлѣн, духовенствын палшымдон корольвлѣ Ышкѣмѣштѣа ооменишты властым пингѣдемден кердѣнѣт. Ынде корольвлѣ Ышкѣлѣнѣштѣ Францин крупный феодальный сеньорвлѣм—герцогвлѣм дѣ графвлѣм—подчинияш цацат.

Плантагенет-влѣн государство.

Но XII курымын кокшы пелѣштѣжѣ французский корольвлѣн силан соперниквлѣ лѣктѣнѣт. Нѣнѣн владенивлѣ сага Плантагенетвлѣн кого государство лин. Плантагенетвлѣ манмы Анжуйский графвлѣ, Анжу гѣц пасна Ышке кидѣшкѣштѣ эче Нормандим дѣ Аквитаним объединениѣт. Францин почти цилѣ западный частышы Атлантический океанын сир тѣржѣдон нѣнѣн кидѣштѣ ылын.

1154 ин Анжуйский граф, Генрих Плантагенет, Англин король лин. Ынде Плантагенетвлѣн владенивлѣ французский корольын домен гѣц куд пай кого линѣт.

Плантагенетвлѣн вассалвлѣ Францишты нѣнѣлѣн ѣнештѣ повинуялтѣп ылынат дѣ французский корольвлѣ гѣц поддержкым кѣчѣлѣнѣтѣт, седѣндон Плантагенетвлѣ слабѣй ылыныт. Тѣлец пасна, Плантагенетвлѣлѣн Англишты феодалвлѣдон дѣ халашты Ылѣшѣвлѣдон кредалаш вѣрештѣн. Капетингвлѣ Плантагенетвлѣн французский владенивлѣм хватен нѣлѣш тидѣндон воспользываетѣн.

Филипп II Август дѣ Плантагенетвлѣдон тѣдѣн война-влѣажѣ.

Французский король Филипп II Август (1180—1223) Плантагенетвлѣн кого часть владенивлѣм северный дон средний Францишты хватен нѣлѣн, ти шотышты Анжу дон Нормандим. Английский король Иоанн Безземельный германский императордон союзышты лимѣкѣ, ти землявлѣм мѣнгеш воюен нѣлѣц цацымы годым, Филипп II Август Иоанн Безземельныйын войскам шин шѣлѣтен. Вара тѣдѣ Фландришты Бувѣн доны (1214) германский императорым шин шуѣн дѣ ти яжо сѣнгѣмѣшдон воксѣшок воюен нѣлмѣ землявлѣм Ышкѣлѣнжѣ закрепляен. Ынде Францишты английский корольын владенивлѣ юго-западышты веле кодыныт. Тѣлец вара ѣбле королевский доменышкы Тулузский паян графство пижѣктѣмѣ ылын, тидѣм тѣлец аныц альбигоецвлѣ ваштареш «крестовый поход» предлогдон кешѣ северо-французский рыцарьвлѣ хватен нѣлѣнѣт ылын.

Тенгелѣ королевский домен Средиземный тангыж докы лѣктѣш корным плучаен дѣ Франциштыш каждый независимѣй феодальный владенивлѣ гѣц таманяр гѣнѣ кого лин.

Людовик IX-н судебный реформа.

Филипп II-н ыныкажы—Людовик IX годым (1226—1270)—корольын властым пингѣдемдѣш таманяр важный мерѣм Ыштѣмѣ ылын.

Ти мерѣвлѣ лошты сек важныйжы судебный реформа ылын. Тѣдѣн цельжы феодалвлѣн судебный властым

слабказмдәш дә королевский судым пингбидемдәш ылын. Феодалвлән судвлән решенивләм королевский судыш жаловаяш лимбм Людовик IX постановляен. Сек важный делавлә пуштмы дела гишән, рызбойничайым гишән, йылатымы гишән, фальшивый монет гишән феодалвлән судвлә видбмәш гыц карандымы ылыныт дә корольын суд веле нинбм разбираен кердбн.

Людовик IX суд делавләм шбренок бшке разбираен. Тбдб крупный феодалвлә вбк жалобывләм принимаен дә бшкбмжбн решенивлән нбнбм подчиняйыктен. Тидб крупный баронвләм шбдештәрен, но мелкий рыцарьвлә, духовенство дә халашты бббшббвлә король верц шалгенбт.

Людовик IX бшкбмжбн судвләштб, феодалвлән судвләштб шбренок ылшы судебный поединоквләм каранген.

2 §. Филипп IV Красивый дә Генеральный штатвлә лимәш.

Филипп IV дә папа Бонифаций VIII.

Людовик IX ыныкажы—Филипп IV Красивый (1285—1314)—королевский доменышкы таманяр у владенивләм пижбктен, нинб лошты важнейшийжы, ярмаркывләдон лбмлб ылшы, Шампань графствым пижбктен. Тбдб паян графство Фландрийым хватен нәлнежб ылын, но тбдбн рыцарьвләжб фландарский ремесленниквлә гыц поражением терпенбт. Филиппын войнавләжб шуку оксам треваенбт. Тенгелә соок оксадон нуждайымаш корольым Бонифаций VIII пападон вәш миэн тбкнбм якте шоктен. Бонифаций VIII, Иннокентий III-лаок, цилә статян папский властвым когөздәш, дүлтәш цацен. Тбдб сек когонжок папский доходвләм шукемббмәш гишән заботен. Папа корольлан церковный землявлә гыц духовенствылан налогом тұлбктәш цәрен. Тидблән ответеш король Франция гыц шбртним дә шим шывшташ цәрен, дә тенгелә папа французский духовенство гыц доходым плучаен керде.

Дела тбшкевек якте шон; папа корольым проклятаен, а королевский совет папам еретикеш обявляен. Папам каранген шокташ манын, Италишкы посолвләм колтымы ылын. Нбнб сага Бонифаций VIII-н властный политикидон недовольный ылшы областыштыш феодалвлә пижбнбт. Посолвлә папам Рим лишнбш Ананб халашты моныт (тбштб тбдбн летний дворецшб ылын) дә тбдбм вырсенбт дә тбдблән крозенбт. Гордый тбота техень унижением тырхен керде дә йбле колен. Филипп IV папаеш Климент V французым айырыктен кердбн. Тбдб папский столицым Рим гыц Франция сагашы граница донышы Авиньоныш нәнген. Тбштб папавлә шбмлу и нәрб бленбт (1308—1378). Папавлә французский корольын полный зависимостьш попазенбт дә тбдбн колбштшы орудижб линбт.

Генеральный штатвлә.

Важный случайвләштб французский корольлә совещанишкы крупный сеньорвләм дә высший духовенствым погднбт. Филипп IV ти совещанивләшкб тенгеок халаштыш представительвләм, ти веремәш халаштыш купечество крупный сила линәт дә шуку окса средстваан линәт, шудәш тбнгәлбн. Пбтәриш гәнә король те-

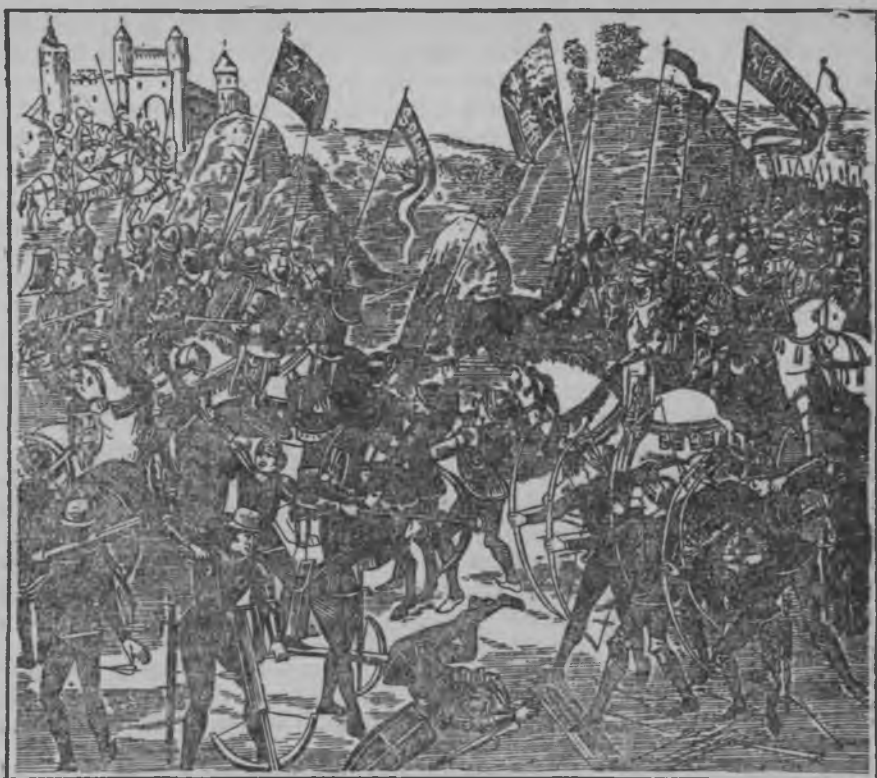
хень совещаним 1302 ин, пападон вѣш лин тѣкнѣмѣ годым, поген. Тенгелѣн Францишты, Генеральный штатвлѣ, кым сослови представительвлѣн—духовенствын, дворянствын дѣ халашты ѣлѣшѣвлѣн—погынымашвлѣ линѣт. Генеральный штатвлѣ Франциштыш цилѣ населенин представительство агыл ылын. Сек кого часть населени—крестьянство—тѣштѣ нимахань участимѣт принимаыде. Халавлѣ гѣц Генеральный штатвлѣшкѣ паян купечество веле миѣн, а халаштыш кого часть населенижы штатышкы айырымашкы допускаялтелыт. Кым сословиштѣ каждыйок делѣвлѣм пасна обсуждаенѣт дѣ решенѣт, остатка моментын веле корольлан ответым пумы годым нѣнѣ общий саседанишкы погыненѣт. Но тѣштѣт ик сословин решени весѣвлѣлѣн обязательный агыл ылын. Генеральный штатвлѣн главный делашты налогвлѣм разрешайымаш ылын. Францишты постоянный налог уке ылын, дѣ седѣндон корольлан каждый гѣнѣ штатвлѣн разрешением ядаш вѣрештѣн. Генеральный штатвлѣжѣ тидѣндон пользоваенѣт. Король нѣнѣлѣн иктѣ-махань керѣл распоряжением издавая гѣнь веле, налогом погаш корольлан разрешаенѣт. Но сословивлѣ лошты согласи уке ылын. Халавлѣ дворянвлѣдон дѣ духовенствыдон шѣдѣн ѣленѣт. Тидѣ Генеральный штатвлѣлѣн управляйымаш делашты коговлияниѣн лиѣш ѣптѣртен.

3 §. Франция XIV курымын дѣ Шудѣ иѣш война тѣнгѣлѣлтмѣш.

**Шудѣ иѣш
война.**

1328 ин Капетингвлѣн династи пѣтен. Феодалвлѣ Капетингвлѣн родственником—Филипп Валуа—престошышкы шѣнденѣт.

1337 ин Франция дон Англия лошты кужы война тѣнгѣлѣлтѣн, тидѣ перерывлѣдон 1453 и якте шывшылтын. Ти война «Шудѣ иѣш» манмы лѣймѣм плучаен. Французский корольвлѣ паян промышленный Фландрийым, эче королевский доменышкы пырыдымы единственный областыым, хватен нѣлѣш цаценѣт. Фландрийын промышленный халавлѣ английский мижѣм главный нѣлшѣвлѣ ылыныт, седѣндон англичанвлѣ ти хватен нѣлмѣшѣм допускаен кердтелыт, Англия гѣц мижѣм лыкмашыжы английский феодалвлѣлѣн дѣ корольлан кого выгодым пуѣн. Французский король Фландрийышты распоряжаяш тѣнгѣлѣмѣкѣ, нѣнѣ ти выгода гѣц лишаялтмаш гѣц лѣдѣнѣт. Фландрский халавлѣм управляйышы, сукном ѣштѣшѣ паянвлѣ Англия гѣц мижѣм кандаш заинтересованный ылыныт дѣ французский государты гѣц лѣдѣнѣт. Седѣндон нѣнѣ англичанвлѣдон союзым заключаенѣт. Паян фландрский халавлѣдон союзым ѣштѣмѣш англичанвлѣлѣн оксадон кого поддержкым пуѣн. Англичанвлѣн главный силашты тѣрлѣмѣ пехота ылын. Тѣдѣ ягон дисциплинированный ылын. Французский рѣцарский ополченивлѣжѣ дисциплинным признайделыт дѣ иквѣреш действивлѣм ѣштѣш тымдымы агыл ылыныт.

Шуды нэш война годшы битва.

**Англичанвлән
сыйгымаш-
влә.**

Седьндон силажы англичанвлә велнӓ ылын. 1346 ин нӓнӓ французский войскам Креси доны шин шуэ-нӓйт. Кредӓлмашӓм луквлӓдон лӓшӓ английский стрелоквлӓ решенӓйт. Нӓнӓн кужы пикшӓштӓ 350 метр расстоянишки чучеш ылын. Французский рыцарьвлӓ, Ёшкӓмӓштӓн пехотым пӓзӓртен колтымыкы, порядоктеок английский арми вӓкӓ пыренӓйт, английский лучниквлӓжӓ лишӓл расстояни гӓц нӓнӓм лӓлӓнӓйт.

Французвлӓ 1500 рыцарьым яденӓйт, тӓнӓмок англичанвлӓжӓн 3 рыцарьым веле дӓ лукдон лӓшӓвлӓм 40 эдемӓм пуштмы ылын. Иквареш действующш тымдыдымы храбрый рыцарьвлӓ анзылны, креси доны кредӓлмаш яжон дисциплинированный дӓ командым польштшы войскам преимуществым анжыктен.

Эче тилецӓт лелӓ поражением французвлӓ Пуатье доны терпенӓйт (1356). Ти кредӓлмаштӓ пиш шуку французский рыцарьвлӓ пуштмы ӓл пленӓшкӓ нӓлмӓ линӓйт.

4 §. Этьен Марсельын восстани дā Жакерия.

Генеральный штатвлām погымаш.

Военный неудачывлā францишты королевский правительство ваштареш общий шьдештәрймашкы шоктенйт. Войнаэш зораялтшы хресәнвлā веле агыл, тенгеок халашты Ёльшйвляйт, нйнйн торгеймашейштй война гишāн чьдемйнат, недовольный ылыныт. Король Иоанн Добрыйым Пуатье дон англичанвлā пленышкы нāлйнйт, дā правительством вуйлалтышеш тьдйн эргйжй Карл шагалын. Войнам пақылаат видāш средством плучаяш манын, тьдйлāн Генеральный штатым погаш вāрештйн. Парижышты погынышы ти Генеральный штатвлāштй, шукужок северный Франциштыш халавлāштй Ёльшй недовольныйвлā ылыныт. Государствын цилā оборона делам нинйлāн передаяш дā королевский чиновниквлāн злоупотребленивлām расследоваяш Генеральный штатвлā треваенйт. Карл штатвлām шālāтен колташ палшен, но тйнām правительстве ваштареш парижский населени кйньйлйн, тьдйм купецвлāн старшина Этьен Марсель вуйлалтєн. Войнан бедствивлāдон раздражаялтшы купецвлā, ремесленниквлā, халаштышы незервлā кйньйлйнйт.

Генеральный штатым Карлан угйц погаш вāрештйн. Ти штатвлāштй халаштышвлā эче шукуракын ылыныт. Штатвлāн настоянидон Карл «Великий ордонансым» (указ) издаваен. Ордонанс штатвлāлāн, корольын приказ гйц паснаок, йшкймйштйн тйнгāлмйдонок погынаш лимй правам закрепляен. Цилā управлени дā налогом погымаш надзор штат назначымы советлāн передайымы лин. Тенгелā Генеральный штатвлā йшкймйштйн кидйшкй цилā властым плучаенйт. Карл штатвлāлāн уступыде кердте, но тьдй шьдйжйм таен дā йшкймжйн цилā уступымым мйнгеш нāлāш манын, удобный случаем веле вычен.

Карл дон штатвлā лоштышы кредāлмаш.

Дворянство дон духовенство штатвлāн пингйдемйм шьдйн анженйт, штатвлājй халашты Ёльшйвлāн кидйштй ылын. Халавлāштй Ёльшйвлā лоштыжат ик шанымаш уке ылын; Парижышты Ёльшйвлā движеништы вуйлалтышы местām занимаенйтāt, кыды халавлājй тидйдон недовольный ылыныт. Штатвлā устанавливайымы налогвлā кого ылыныт, шукужок незервлāлāн вазын, тōр раскладывайыделыт дā тōр погыделыт. Халаштышы шуку населенилāн штатвлāн управляйымаш королевский гйц лучи агыл ылын.

Штатвлāн политикын недовольствыдон Карл воспользуяш решен дā управленин тошты порядком мйнгеш йштāш цацен. Но тйнām Парижышты у восстани лин (1358). Халашты Ёльшйвлā дворецйш пырен кенйт дā Карл анзылнок тьдйн кок придворныйжым пуштыныт. Йшкежй Карл Этьен Марсель заступаенйт, тьдйлāн йшке калпакшым, воставший Парижын пйцāлгй кловой дā якшар цветāн калпакым чиктен пуэвāt веле спасаялтын. Тйнām Карл Париж гйц провинцишкы шьлйн. Тьдй Парижышкы кейш манын йшке ййржй дворянвлām поген, Парижышты Ёль-

Франция XIII гыц XV курым якте.

шывлэ Этьен Марсель вуйлалтымдон обороняялташ йамдылалтэш тынгалыныт.

Жакерия. Ти вереман северный Францишты крестьянский восстани тынгалалтын. Ти восстани крепостной гнет гишан, лелы податывла да война годым хресаньвлан разоряялтмаш гишан тынгалалтын.

XIV курымын крепостной зависимость гыц шуку хресань оксала сылалт лактын поспееныт. Сеньорвлэ, соок оксадон нуждаенытат, охотан тишкы кеныт, а кынамжы хресаньвлан сылалт лакташ неволя вак принуждаеныт. Но сылалт лакмаш хресаньвлан положением чыды лучизмден. Хресаньвлан земля первышылаок

сеньорын собственностеш шотлалтын, да тиды тареш хресаньвлэ сылалт лакмыкыштат, сеньорын ползеш махань-шон повинностывлэм намалаш царныделыт. Шуку хресаньжы со эче крепостнойк кодын. Хресаньвлэн повинностым шукемдаш манын, сеньорвлэ цила случайым пользываенйт. Французский хресаньвлэн положени шуды иаш война вереман осовынок лелы лин.

Французский хресаньвлэм английский войскавлэ веле агыл, французскийвлэят кравенйт. Грабительвлэ гыц нигышкат шылэш акли ылын. Феодалвлэ хресаньвлэм защищяаш агыл, у поборвлэдон ныным темден миэныт. Войнам видаш когоэмдым налогвлэм тулаш вэрештын. Король да шуку сеньор пленышкы допазенйт, ныным выкупааш окса келеш ылын, да нивы тареш хресаньвлэ тулышашлык ылыныт.

Крепостной гнет дон угнетатель-феодалвлэ выкы хресаньвлэн пиш кого шиды погынен. Рыцарьвлэ дон хресаньвлэ лошты северный Франциштыш ик местечкышты выр йоктарыман столкновени лимаш Францин северный пула частьшты шарлен кешы кого пожар тынгалмы годшы тыл ип гань ылын.

Крепостной гнет ваштареш 1358 ин майын тынгалалтшы ти восстани Жакерия лымдон палы; Жак-Бонб (Яшка-простак) презрительный кличка ылын, техень лымым дворянвлэ хресаньвлэлэн пуэныт ылын. Хресаньвлэн восстани анзыц туман шындымы пландон бшталте, тиды стихийно развиваялтын.

Хресаньвлэ «цила знатный эдемвлэм остатка якте пьтарыш» крозенйт. Хресаньвлэ сага солаштышы ремесленниквлэ да халаштышы незервлэ пижыныт. Восстани предводителеш Гильбон Каль айырымы ылын, перви тиды войскашты служен да военный делам пален. Тидын помощниквлэжы ылыныт, ныны пасна крестьянский отрядвлэм вуйлалтенйт.

Дворянвлэ трук хватен налмы линйт да пьтари ныны хресаньвлэлэн организованный отпорым пуэн кердтелыт. Хресаньвлэ феодальный замоквлэм пыдыртылыныт да тышты ылышывлэм пуштыныт. Но восстани прочный успех лияш халаштыш населенин палшымаш керал ылмым Гильбон Кальган понимаен ылын.

Халаштыш незервлэ хресаньвлэ верц шалгенйт, но паянвлэ ныны выкы лудышдон да ыняныде анженйт. Тынге гынят Этьен Марсель корольдон кредалаш манын, хресаньвлэн силадон воспользуваяш шанен. Тиды хресаньвлэдон переговорым бшген да нынвлэн Парижышкы продовольством кандаш аптыртышы замоквлэм пыдырташ тиды поручаен. Но Этьен Марсель восставший хресаньвлэ гыц королевский войскавлэ дорц утларак лудын. Седьмидон тиды решительный минутын хресаньвлэлэн изменен да нынвлэн нимахань палшымашымат бштыде. Тидындон тиды хресаньвлэн восстаним пораженишкы шоктен.

Пьтарыш лудыш гыц дворянвлэ управлялтыныт, дисциплинированный агыл да худан вооружайымы хресаньвлэлэн кок жестокий пораженим бштенйт. Хресаньвлэн восстани шин шалатымы лив. Тиды кок арня веле шывшылтын. Гильбон Каль изменнически

Жакерийым
подавляйы-
маш.

пленышкы нълмъ лин. «Хресаньвлан король» манын мыскылен, дворянвлă тѣдѣн вуешѣжѣ корона вѣреш йылатымы кѣртни кѣшѣлѣм чиктенѣт, а вара казненѣт. Восставший хресаньвлăдон дикий расправа тѣнгѣлѣлтѣн. Хресаньвлăм пушангѣвлѣэш сѣкенѣт, йылатенѣт, шѣргѣвлѣштѣ нинѣм дикий зверьвлăм поктымы гань поктылынт. Нинѣм 20 тѣжем эдем нѣрѣм пуштынт. Северный Францин кыды областьвлѣжѣ совсемок зораен пѣтѣрѣмѣ ылынт.

Тѣлец вара тѣнѣмрѣакок йыдым ылышы схватка годым Этьен Марсель колен. Карл ѣшке войскажыдон Парижым занимаен. Халашты, ѣлѣшѣ паянвлăн правленидон дѣ лелѣ налогвлăдон недовольный ылышы народ, Карл ваштареш шагалте. Парижский восстани тенге неудачно пѣтен.

Жакерия седѣндон веле, хресаньвлă худан организованный ылынытат, дисциплинированный агыл ылынытат, действовуйымы общий планышты уке ылынат поражением терпен. Ти восстаним вуйлалтен шалгышы дѣ тидѣм сѣнгѣмѣш якте шоктен кердшѣ рабочий класс тѣнѣм эче Францишты уке ылын. Халаштышы незервлă хресаньвлăлѣн палшенѣт, но нѣнѣ эче пиш чѣдѣн дѣ слабка ылынт. Халашты ѣлѣшѣ паянвлѣжѣ ѣшкѣмѣштѣн цельдон веле хресаньвлăм воспользуйайнештѣ ылын, а вара нѣнѣлѣн измененѣт. Халаштышвлѣн восстанин успехшы седѣндон уке ылынтѣдѣ соладон прочный союзым организуен мышты дѣдѣ эче седѣндонат—восстаним вуйлалтышеш халаштышы паянвлă шагалынт ылын, нѣнѣ ѣшкѣмѣштѣн интерес верц заботенѣт дѣ незервлăм пѣзѣртѣш цѣрнѣделыт.

5 §. Франция XIV курым пѣтышѣшѣн дѣ XV курым тѣнгѣлтѣшѣн.

Англидон война.

Жакерийдон лудѣкѣтѣмѣ дворянство ѣнде пилѣ статья корольым поддерживаен дѣ тѣдѣлѣн ѣшкѣмѣжѣн властьюм пингѣдемдѣш палшен. Войнам продолжаяш йѣмдѣлѣлтѣн, королевский правительство важный военный реформым ѣштен. Нестройный дѣ не дисциплинированный рыцарский ополченнвлă, Креси дон Пуатѣе доны ѣшкѣмѣштѣн слабостьюм анжыктымышты гишѣн тѣрлѣмѣ войскадон вашталтымы линѣт.

ѣшкѣмѣжѣн силажы ситѣлыккок лимѣкѣ, король энергичный наступлением англичанвлă ваштареш тѣнгѣлѣн, дѣ французский арми англичанвлă занимайымы провинцивлăм йѣле хватен нѣлѣн. Ти войнашты крепостьвлăм осаждайымы годым французвлă артиллериям пѣтѣри примененѣт. Нѣнѣ силан тангыж флотым военѣт дѣ Англин сир тѣрвлăм охыремдѣш тѣнгѣлѣнѣт. Ти успехвлă Францилѣн шергеш шагалынт. Разорительный у налогвлă керѣл линѣт, нинѣ населени лошты недовольством когѣзменѣт. Францишты у волненнвлă тѣнгѣлѣлтѣнѣт.

XIII курым гѣц корольвлă ѣшкѣмѣштѣн изи эргѣвлѣштѣлѣн доменын частьвлăм уделла пуаш тѣнгѣлѣнѣт. Тенгелѣн тошты

феодалный владенивлә вәреш увлә, королевский томан принцвлән владенивлә лиәш тѣнгәлѣнѣт. Нинѣ ләшты осовынок Бургундский герцогство кушкын, тѣдѣ восточный Франция дон западный Германин землявләм, тѣ шотышты Фландрим дә тѣдѣдон пашкудыла ылышы таманяр владеним пижѣктен. Бургундский герцогвлә вес феодалвлә ваштареш Франциштыш власть верд кредәлѣнѣт. Тидѣндон английский король Генрих V воспользуен. Тѣдѣ угѣц Францишкы пырен. Тѣнәм баргундский герцогвлә тѣдѣ велнѣ линѣт. Азенкур донышы битва годым (1415) англичанвлә Парижым занимаенѣт, нѣнѣ цилә Францим Луара гѣц северышкыла хватен нәлѣнѣт дә укрепляймы Орлеан халам осаждаенѣт. Английский король Ышкѣмжѣм Францин королеш обявляен.

Но англичанвлән успехвлә прочный агыл ылыныт. Французский землявләм иноземец-англичанвлә хватеннәлмәш Францишты патриотический чувствым лѣлтен.

Осовынок иностранный завоевательвлә вѣкѣ хресәнвлә көгөн шѣдән ылыныт. Хресәнвлә дон халашты Ылѣшѣвлә англичанвлә ваштареш партизанский войнавләм Ыштенѣт, нѣнѣм Франция гѣц поктен колташ цаценѣт. Орлеан крепостыым англичанвлә осаждаен нәлмәш англичанвләлән югышкы корным пачешәт, французвләм тыргыжландарен.

Орлеан донышы бойвләштѣ французский войскашты пѣтәри Жанна д'Аарк ләктѣн; тѣдѣ хресәнвѣдѣр, восточный Францин пограничный ик солаштышы ылын' Тѣдѣлән йымы Ышке Францим неприятель гѣц перегәш шудә, манын тѣдѣ шанен. Ышкѣмжѣн ти шанымашлан пыт ѣннене,

Жанна д'Аркым пхелыш нәлмәш.

Жанна д'Арк Францишты национальный движеним вуйлалташ шагалын. Тидын палшымдон королевский военачальниквлалан армин силажым лулташ лин. Жанна д'Арк бойвлашты бшке участим принимаен, тиды анзыл рядышты сражайымыжыдон, бшкымжын храбростышдон войскам увлекаен. Англичанвлалан Орлеаным осаждайымаш гыц карангаш вврештын. Англичанвлалан Орлеаным нълмы шуку халам мынгеш французвл воеен нълын кердынйт. Но Францишты хресань йдыр нълын кердмь ты обычный агыл влияни придворный аристократим лудыктен. Жанна д'Арк гыц карангаш, решенйт. Тиды Компьень крепостым защищаен. Ик вылазкы годым Жанна французвлан отступлением прикрываен, но тыдын анзылны трук крепостной воротам чучыныт да кыверым лултал шынденйт. Тенгелд измена верц тыды бургундцеввлалан пленышкы попазен, ныныжы тыдым англичанвлалан выжаленйт.

Жаннам плен гыц освобождаяш манын, французский двор нимамаат бштыде. Англичанвл тыдым церковный судыш пуэныт да колдовствоэш обвиняен, костереш йылатенйт.

§ 6. Франция XV курымын.

Шуды иаш
война пыты-
маш.

Орлеан доны неудачы лимы паштек англичанвл Францишты бшкымыштын воеен нълмыштым йыле ямдаш тынгалыныт. Шукат ак эрты ныны Париж гыц поктеп лыкмы лит. Герцог Бургундский, тыдын владеништыжы Шуды иаш война торгейымаш дон промышленностым когон подрываенат, англичанвл дорц карангын да Францин корольдон мирный договорым заключаен. Англичанвлан дела со худа да худа лин миэн.

Остаткаэш, 1453 ин мирым заключайымы ылын. Англичанвл Франциштыш владенивлаштым почти цила ямденйт. Нынын кидеш ик Калэ хала веле кодын.

Карл VII дон
Людовик XI.

Шуды иаш войнан успехвл Францишты королевский властым пингыдемденйт. Король Карл VII годым (1422—1461) военный дон финансовый важный реформывла бштымь ылыныт. Жалованьеан, корольлан подчиняйышы пеший дон конный постоянный войскам бштымь ылын. Ты войскам содержаеш талья манмы постоянный налогым погаш тангалыныт. Бнде налогым погаш Генеральный штатвлан согласи керал агыл ылын, бнде ныны погындыделтат.

Постоянный войска дон постоянный налогвл королевский властым пула силангденйт.

Карл VII-н преемник — Людовик XI годым (1461—1483) — феодалвл таманяр ганэ король ваштареш восстаним бштенйт. Восстановлам воинственный герцог Бургундский Карл Смелый руководен. Людовик XI бшкымжын противниквл да интригывладон действуен. Тиды Карл Смелый ваштареш, кышты кыце кердын, тыдын врагвлажым тарватен, да сек пачешыжок тыдым сынген кердын. Карл Смелый сраженишты колен (1477). Бургундский герцогство шаланен. Тыдын часть владенижым Людовик XI хватен нълын. Бнде тыды мол феодалвлам куштылгын сынген.

Францишты независимый ик владени веле—герцогство Бретань—кодын. Тьдбы уже Людовик XI колымкы веле пижьктымьылын. Тенгелә Франция корольын властлан подчиняйышы ик государствышкы цымырымы ылын.

Людовик XI хитрый дә шекләндымьы политик ылын. Противникым алталаш дә пумы шамакым нарушаяш тьдбылән нимашат агыл ылын. Тьдбышкымжын врагвләм страшный жестокостьдон расправляен. Тьдбы годым ылышывлә тьддым ышкымжын противниквләм кычаш изин-олен әнгьремшывадым әргышы «всемирный паук» маныныт. Ясыланышы, подозрительный күсөм пөрыктәш яратышы Людовик знатным терпенәт кердте дә ышкымжым халашты ылышывләдон окружаен. Ышкымжын правленин остатка ивләжым Людовик XI тәрлымьы шотландский охраныдон купвлә лошты ышкетшы ылышы замокышты ылен.

Карл VII-н әрмиштыш кавалерист.

Францин политический объединени цымырнымашыжы тьшты пасна областывлән тошты годшы экономический замкнутостьшты ямынат, внутренний дон внешний торговлы развиваялтынат, торговый дон промышленный буржуази лиәш тьнгәлйнитәт веле лин кердын.

Национальный государство. XI курым пьтымәшеш Франция экономически дә политически цымырнен. Ышкымьштын осовын ылымәшдон ылышы феодальный владенивлән дә халавлән шуку пасна областывлә ынде ик территоришкы цымырненйт. Местный полымашвлә сага цилә сәндәлыклән общий французский йылымьы вырабатывалтын, дә общий культура складывалташ тьнгәлйн. Перви северный Францишты ылышывләм веле французвлә маныныт; бургундецвлә, провансалецвлә, бретонецвлә, гасконецвлә ышкымьштымьы французеш шотлыделыт. Ынде французский наци складывалташ тьнгәлйн.

Экономически дә политически пасна ылышы владенивлә гьц Франция XV курым пьтымәшеш национальный государство лиәш тәнгәлйн.

АНГЛИЯ XIV — XV КУРЫМВЛАН.

1 §. Королевский власть силангмаш.

Король да
феодалвлә.

1066 ин Англия Нормандин герцог Вильгельм Завоевательсдон покоряйымы ылын. Вильгельм англосаксонский феодалвлән землям шывшынын нәлән да тәдйым нормандский дон французский феодалвлә лошты пайылен шуэн, нәйнәжй тидындон иквәреш Англим воюен нәләннәт ылын. Англишты хресәнввлән положени когон худаэмйин. Воюен нәлшйвлә свободный ылшы английский шуку хресәннәйм крепостнойшыкы сәренәт, а крепостнойвләләнжй лелбй барщиным да оброкым налагаенит.

Англишты йнде силан королевский власть устанавливаялтын. Шуку помещемь, цилә Англин шбйм пайышты ик пайжы нәрбйм Вильгельм йшке кидешбйжй коден.

Вильгельм Завоеватель феодалвләм йшккймжбйин подчинениты урден, нәйнә корольын пользылан военный службам служышты манын пиш строго анжен да икәнә-иктбштбдон нәйнәлән воюйктыде.

Франция эче шуку феодальный владенивләш пайылымы ылмы годым, Англия уже силан королевский властьян цымырымы государство ылын.

Крупный феодалвлә корольын властный политикидон довольна ылтелыт. Нәйнә таманяр гәнә Вильгельм звоеватель годымат да тәдбйин преемниквлә годымат восстанивләм йштәнәт. Нәйнә тә

Рочестерыштыш замок (Англия).

веремәштә Франциштыш герцогвлә да графвлә пользывайымы тыхенә самостоятельностьмок нәлнәштә ылын. Но корольым рыцарьвлә, духовенство да халашты йлбшбйвлә поддерживаенәт. Нәйнә крупный феодалвлән произвол гйц да пбзбртбмәш гйц лүдбнәт да седбндон «шүдбй тиран вәреш ик тираным урдаш» предпочитаенит. Рыцарьвлән, духовенствын да халашты йлбшбйвлән палшымдән корольвлә непокорный феодалвләм сәнген кәрдбнәт.

1154 ин Англин престол анжуйский граф Генрих II Плантагенетлән лин.

Пикшдон лүшэ английскй стрелоквлä.

Судын дä во-
енный рефор-
мывлä.

Генрих II-н владенивлä махань ылыныт, тйдбм мä уже Францин истори гыцок пälенä. Тйдбн кидбштэ Францин почти цилä западный пелжы ылын: Анжу, Нормандия дä Аквитания. Бнде тйдб эче Англин король лин. Генрих II, рыцарьвлä дoч халашты Ёлбшвлäш опираялтын, крупный феодалвлä ваштареш решительно кредäläш тынгалбн. Тйдб нбнбн стройымы 300 утла замокым пыдыртен. Кодшешыжы тйдб королевский гарнизонвлäm шагалтен.

Генрих II годым королевский властыым пингбдемдышб таманяр реформым бштбмб ылын. Нинб лошты сек важныйжы суд реформа ылын. Генрих II королевский судым силангдаш цацен. Цилä рыцарьвлälän дä свободный хресаньвлälän нбнбн делаштым сёнорын судышты агыл, королевский судышты анжаш тревааш тйдб нбнблän правам пуэн.

Королевский судышты тошты статян «ймын суд» манмыла, вес статянжы поединок, калым кбртнидон äль шокшы вбддон испытан делам анжымаш вашталтымы ылыныт. Королевский судышты сакой делаок присяжнбнвлän палшымдон анжалтын. Присяжнбнвлä местный населени логбц айырымы ылыныт дä лачокшым веле попымышты гишän присягым пуэнбт. Присяжнбнвлä ти дела пälбмбштбм цилä келесен пушашлык ылыныт. Нбнбн келесен пумы сембньк судьявлä приговорым лыктыныт. Первишб судопроизводствыдон тбрештärбмбкб, тидб анзыкыла кемб важный ашкылтыш ылын.

Генрих II-н суд реформыжы мелкий рыцарьвлälän дä свободный хресаньвлälän кого палшымашым пуэн. Королевский судвлä силан феодалвлä хватен нälмаш гыц нбнбн защищаенбт. Но Англин шуку населенижы — крепостной хресаньвлä, äль вилланвлä,— тошты сембньок бшкбмбштбн господавлän судышты суялтпашлык ылыныт, тбштб бшке феодал äль тйдбн управляющийжы судья ылын. Королевский судышкы цилäнок каштын кердтелыт, дä седбндон Генрих областьвлäшкб «разъездной судьявлäm» колтен, нбнбжы корольын шудбмдон судым бштен каштыныт.

Королевский судышты анжымы делавлä шукеммäшдон, Ген-

рих II Ышкѣмжѣн властыым пингѣдемдѣм гѣц пасна, казналанат выгодым ыштен, судебный штравлѣ тѣдѣн пользышкы толыныт.

Генрих II-лан шуку воюаш вѣрештѣн. Феодалный ополчени олен погынен дѣ худан дисциплинированный ылын. Седѣндон Генрих феодалвлѣ гѣц военный служба вѣреш оксам треваяш тѣнгѣлѣн, тидѣм щитовой окса маныныт. Ти оксадон тѣдѣ иностранецвлѣ гѣц ѡль английский свободный хресѣньвлѣ гѣц салтаквлѣм тѣрлѣш тѣнгѣлѣн. Лукдон лѣушѣ английский срелоквлѣ цилѣ Европышты йѣле лѣмлѣ линѣт.

2 §. Волностьвлѣн великий харти дѣ парламентын тѣнгѣлѣлтмѣш.

Иоанн Безземельный.

Генрих II 1189 ин колен. Тѣдѣ паштек тѣдѣн эргѣжѣ Ричард I Львиное Сердце царствуен. Тѣдѣ Англишты почти кайзыде, а цилѣ Ышкѣмжѣн царствуймашыжым крестовый походышты дѣ Франция ваштареш воюймы войнашты эртѣрен. Англин населенилѣн корольын ти военный затейвлѣаш лелѣ налогвлѣм тѣлѣш вѣрештѣн.

Ричард Францишты ик зѣмоком осаждаймы годым пуштмы лин. Престолеш тѣдѣн шѣмбелжѣ Иоанн Безземельный шѣнзѣн (1199—1216). Иоанн удачный ылтымы войनावлѣм, Плантагенетвлѣн фрнцузский владенивлѣм хватен нѣлѣш тѣнгѣлѣшѣн французский король Филипп II Август ваштареш виден. Иоанн Франциштыш Ышкѣмжѣн кого часть владенивлѣм ямден, ти шотышты Нормандим дѣ Анжум. Ти войнашѣ средствам моаш манын, тѣдѣ кѣн гѣц кердеш, тѣдѣ гѣц оксам неволяок нѣлѣн. Утларак когонжы паян церкѣвлѣ гѣц оксам плучаяш тидѣ Ынянен. Но тиштѣ тѣдѣ могущественный римский папа Иннокентий III-н ваштареш ылым вѣш лин.

Папа назначымы архиепископом признааш Иоанн отказен дѣ Англиштыш цилѣ церковный землявлѣм конфисковаен. Тѣнѣм Иоанным папа церковный проклятышкы предаен дѣ тѣдѣм престол гѣц карангдымеш (низложымеш) объявляен, а английский королевстыым Филипп Августлан пуэн. Англишкы тѣрвѣнѣш манын, Филипп войскам погаш тѣнгѣлѣн. Тагынамок недовольный ылшы английский феодалвлѣ Иоаннлан повинуялтѣш отказенѣт. Иоанн, Ышкѣмжѣм врагвлѣдон ѡрен нѣлмѣшѣм цѣкленѣт, пападон йѣле мирейѣш талашен. Иоанн тѣдѣлѣн вассальный присягым пуа дѣ каждый ин 1000 кѣрвенгѣ стерлингым тѣлѣш лиѣш.

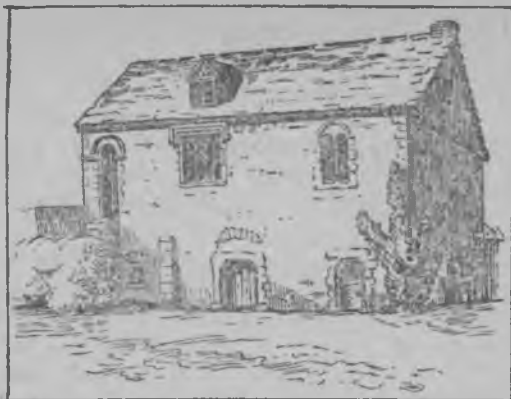
Баронвлѣн, рыцарьвлѣн дѣ халавлѣн восстани. Великий харти.

Пападон мирен, Иоанн Ышкѣмжѣн кодшы врагвлѣм сѣнгѣш шанен. Тѣдѣ Филипп II ваштареш тѣрвѣнен, но пораженим терпен. Тѣдѣн союзник, германский император, Бувин доны французвлѣдон шин шумы ылын (1214).

Ышкѣмжѣн тѣрлѣмѣ кодшы войскажыдон Иоанн Англишкы ванжен. Но Англишты тѣдѣм открытый восстани вычен. Баронвлѣ (тенгелѣн Англишты крупный феодалвлѣм маныныт) король ваштареш военный действивлѣм тѣнгѣлѣныт. Нѣнѣ сага, перви соок королевский властыым поддерживайшы рыцарьвлѣ да халавлѣ

пижынѣт. Ынде нѣнѣ корольн вымогательствыжыдон дѣ внешнй политыкыжыдон недовольнй ылынт. Населени тѣлѣш цѣрнен, казна пустаэмѣн. Лѣктѣш литѣмѣ положеништы лимѣкѣ, восставшиевлѣн цилѣ тревайымыштыдон корольлан согласын лиѣш вѣрештѣн (1215).

Ти тревайымашвлѣ грамотышкы сирѣмѣ ылынт, тѣ грамота вара Вольностьвлѣн великий харти лѣмѣм плучаен.

XIV курымын английскй помещикын тома.

Корольлан ти тѣлѣмѣшвлѣ гѣц утларак окса келеш ылын гѣнѣ, тѣдѣ «Цилѣ королевствын общй советын» согласдон веле плучаен кердеш ылын, вес статья келесенжѣ Ышкѣмжѣн цилѣ вассалвлѣн съезд согласдон веле.

Баронвлѣ дон рыцарьвлѣм суд гѣц пасна король арестуяш дѣ утла кого штрафвлѣдон нѣнѣм разоряяш сѣрѣде.

Таманьррак уступкым халавлѣлѣнѣт Ыштѣмѣ ылын. Ышке управляйымы нѣнѣн правам король подтврждаен. Обычайдон устанавливайыдымы тѣлѣмѣшвлѣм треваяш ана тѣнгѣл манын Ышкѣмѣштѣн вассалвлѣлѣн баронвлѣ шамакым пуэнт.

Харти шѣдѣмѣм анжаш манын, баронвлѣ Ышке лошты гѣц 25 эдемѣм айыренѣт. Харти король нарушайымы случайышты ти айырымывлѣ тѣдѣ ваштареш военный действом тѣнгѣлшѣшлык ылынт дѣ харти выполняш тѣдѣм силадон принуждайышшлык ылынт.

* Великий харти феодалвлѣлѣн вольностьвлѣн харти ылын. Халавлѣлѣн таманьррак уступкым Ыштѣмѣ ылын, но населени основной массыжы — крепостной хресѣнвлѣ — нимат плучайыделѣт.

Ни Иоанн, ни тѣдѣн преемникшы Генрих III (1216 — 1272) Харти тревайымым выполняйыделѣт. Генрих III английскй феодалвлѣм эче тенге шѣдештѣрен; тѣдѣ Англиштыш яжо землявлѣм Ышкѣмжѣн вѣтѣжѣн дѣ авѣжѣн родственник французскй баронвлѣлѣн шѣлѣтен. Английскй населени гѣц тѣдѣ со у налогвлѣм треваен. Баронвлѣ у восстаним тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣм рыцарьвлѣ дон халашты Ылѣшѣвлѣ поддерживаенѣт. 1264 ин нѣнѣн иквѣраш Ыштѣмѣ силашты королевскй войскам шин шѣлѣтен. Англишты власть баронвлѣн предводитель, граф Симѣн дѣ Монфѣр кидѣшкѣ ванжен.

Баронвлѣ корольым рыцарьвлѣдон дѣ халашты Ылѣшѣвлѣдон союзышты веле сѣнген кердѣмѣ Монфѣр понимаен. Седѣндон тѣдѣ ти союзым пингѣдемдѣш цацен. 1265 ин тѣдѣ совещанишкы

баронвләм, епископвләм дә аббатвләм веле агыл, но тенгеок каждый графство гыц кок рыцарь радъй дә каждый хала гыц кок эдем радъй поген.

Ти собрани пѣтәришѣ английский парламент ылы. Тѣшкѣй крупный феодалвләок рыцарьвлән дә халашты ылышывлән представительвлә ужмы ылыныт. Тидѣдон парламент, первиат корольвлә погымы феодалный совет гыц айырлалтын (отличаялтын).

Шуку барон, рыцарьвлән дә халашты ылышывлән Монфор пумы правадон, недовольный ылыныт. Баронвлә Монфор дорц карагаш дә король сага пижәш тѣнгәлыныт. Ынде шукужок рыцарьвләдон дә халашты ылышывлән веле ылышы Монфорын войскам король велнѣ ылышывлә шин шуэн кердѣныт. Монфор пуштмы лин. Но тидѣ велнѣ ылышывлә кредәләш цәрнѣделит. Уступкывләм ыштәш корольлан вәрештѣн. Корольын властышы парламентдон ограничивайымы лин, тидѣ Монфор погымы саставдонк погынаш тѣнгәлын.

Английский парламент, Франциштыш Генеральный штатвлә ганюк, высший сословин веле представительство ылы: баронвлән, высший духовенствын, халаштышы паянвлән. Солаштышы дә халаштышы населенин масса тѣштѣ уке ылы.

XIV курым гыц парламент кок палатеш пайылалташ тѣнгәлын: верхниеш, әль лордвлән палатеш дә нижниеш, әль общинвлән палатеш. Лордвлән палатышты баронвлә дә высший духовенство заседаен, нижнийыштыжы — рыцарьвлә дон халаштышвлән айырымы представительвлә. Парламент изин-олен ышкѣймжѣн праважым шәрен кердѣн. Король парламентын разрешени гыц пасна налогвләм поген кердте, тенге устанавливайымы ылы. Парламент тидѣдон пользываен дә корольлан налогым погаш тѣ случайышты веле разрешаен, кынам король парламентлән ярал законым издаваяш соглашая.

Тенгелән парламент изин-олен высший законодательный учреждени лин. Парламент гач баронвлә дон рыцарьвлә халаштышы паянвләдон иквәреш ышкѣймштын кидѣштѣ законодательством дә налогвләм кыченѣт. Нѣнѣ самой тидѣдон ышкѣймштын подчиненишты труйышвләм кычен урденѣт: хресәннвләм, ремесленниквләм, подмастерьеввләм.

XIII — XIV курымвләштѣ Англишты халавлә развиваялтыныт, халавлә дон солавлә лошты торгейѣмәш кушкын, мижѣм дә киндѣм вес сәндәлѣквләшкѣ когәзмѣн. Торгейѣмәшты хресәннвләат участим шывштымаш привимаенѣт. Нѣнѣ продуктвләм выжаленѣт дә тәрешѣжѣ оксам плучаенѣт.

Первишѣ барщина дон оброк окса тѣлѣмәшдон вашталташ тѣнгәләлтѣныт.

Барциным окса тѣлѣмәшдон вашталтымыкы, помещиквлә ышкѣймштын землям обрабатываяш незер хресәннвлә логыц батраквләм чѣдѣн тѣлен тәрләш тѣнгәлыныт. Ышкѣймштын доходым шукумдәш, помещиквлә общинный шѣргѣм дә

Хресаньвлә барщинышты.

кытым вәрвләм, перви хресаньвлә пользываетым хватен нәләш тынгалынйт. Хресаньвләлән бнде волькым лыкташ, пум роаш вәр уке ылы. Нынн протестуймашым шотеш нәлтелйт. Кынамжы хресаньвлә, помещиквлә хватен нәлмә земля ййр ылшы пичым пыдырташ путаенйт, но хресаньвләм тиды гишән жестоко наказываенйт.

Хресаньвлән положени осовынжок XIV курымын пелыштыжы, Азия гыц кандымы лудышлә цер—чума Европа мычкы эртымә годым худаемын; ти церым «черный смерть» маныныт.

Англишты тиды 1348 дон 1349 ин свирепствуевн. Пиш шуку народ колен, осовынок труйышы класс лошты солавлә сола хала охыремннйт. Вольк кытөзыеок выр мычкы каштын. Нынн лошты повальный цервлә тынгалалтынйт, дә нынн массын коленйт. Тиды паштек кинды шачте. Киндылән дә цилә припасвләлән цена кузен. Нырым обрабатывааш помещиквлән крепостной хресаньвлә дон батраквлә ситыделют. Помещиквлә цилә вәре батраквләм кычәлынйт, но нынн чыды ылыныт. Седьндон ныннлән шергыракым тұлаш вәрештын. Кинды дә цилә припас шергы линйт дә тошты тәрдон батрак йлен ләктынжәт ак керд ылы, седьндон тиды первишй шулды тәреш пырен кердте.

Батраквләлән пашә тәрим лүктымәшеш помещиквлә недовольный ылыныт. Халаштышы промышленниквләят, бшкымвштн подмастерьевләлән шергыракым тұлаш келеш ылынат, недовольный ылыныт.

Батраквлә дон подмастерьевлә ваштареш кредәләш помещиквлә дон халаштыш промышленниквлә решительный мерәм треваенйт. Парламент законвләм издаваен, ти законвлә сембн батраквләлән дә подмастерьевләлән тәрләлтмәш гыц отказаш запрешаймы дә «черный смерть» якте плучайымы тәрешок ровотаяш шудымә ылы. Ти законвләлән күвлә подчиниялтелыт; ныннм питыренйт дә штрафуеннит. Тидәт чыдылә кайын. Наказанивләм эче когоэмденйт; законвләм нарушайышы батраквлә дон подмастерьевләм шуку веремәэш тюрьмашкы шындәш дә калымы

кыртнидон клемайааш тынгалыныт. Батраквлә дон подмастерьевлә лошты пашә тарым лулташ манын союзвләм ышташ сакой цацы-машвләм когон преследуеныт.

Крепостной
хресаньвлән
положени ху-
даэммаш.

«Черный смерть» крепостной хресаньвләланәт лелын тәккен. Помещиквлән доходышты чыдемьн. Седьндон нѣны живойок кодшы хресаньвлә гыц первишѣ дорц шуқырак повинностьвләм дә тұлѣ-машвләм треваяш тынгалыныт. Барциным окса оброкдон вашталтымыкы, кыды помещиквләжѣ батраквләм моаш трудна ылынат, хресаньвлә гыц угыц барциным треваяш тынгалыныт.

Хресаньвлән бедствиаш эче лелѣ военный налогвлә приваадытыныт. 1337 ин король Эдуард III годым Шудѣ иаш война Францидон тынгалалтын. Пытәри тѣдѣ англичанвләлән удачный ылын, но вара нѣны иктѣ паштак вес неудачым терпәш тынгалыныт. Война со у дә у оксам треваен дә йәл гыц большыжым хресаньвлә тұлѣшәшлык ылынат.

Цилә тидѣ народым шѣдештәрен. Хресаньвлә налогвлән гнет дә феодальный повинность гишәя жалываеныт. Осовын незервлә волнуюлтыныт.

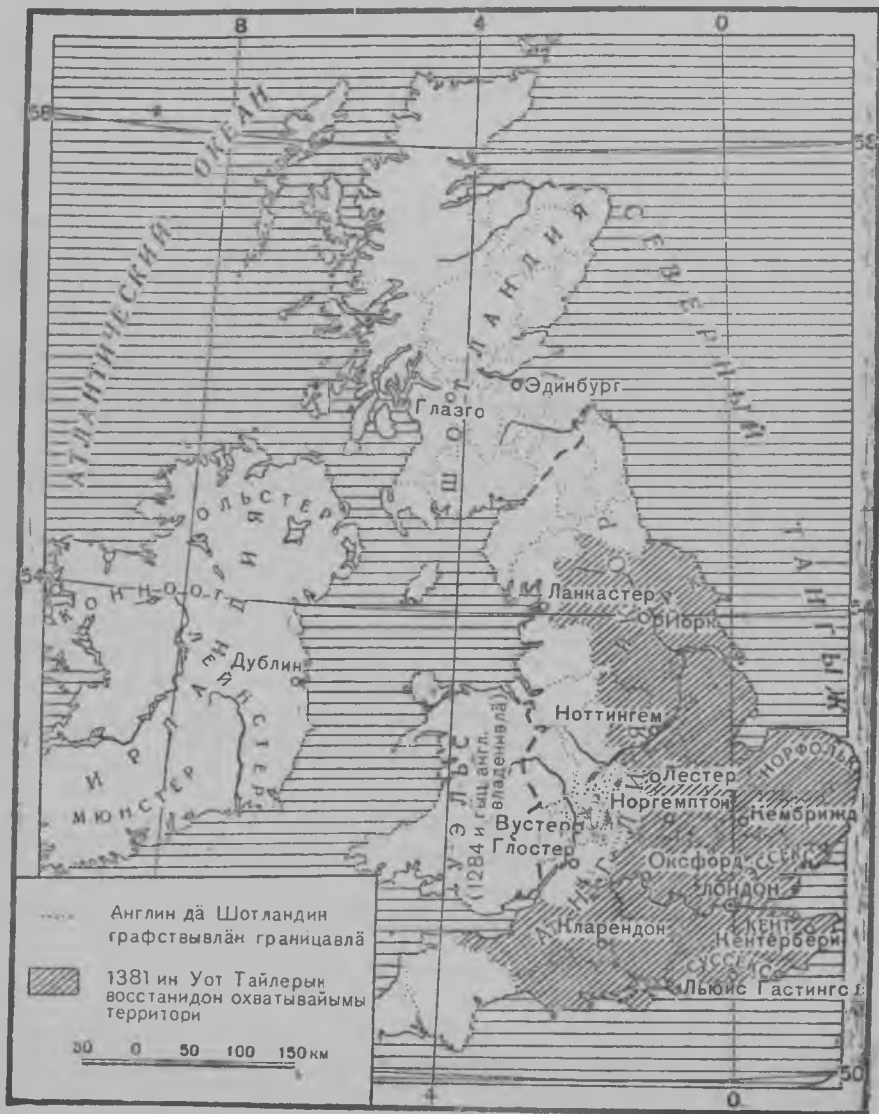
Земля цилән лишәшлык дә эдемвлә цилән равный лишәшлык ылыт манмы убеждени незервлә лошты шәрлен. Солавләштѣ техень поговорка шѣрен повторялтын: «Кынам Адам кралын, а Ева шѣдѣрен, тынәм кѣ дворянин ылын?»

Джон Болл. Солавләштѣ народный проповедниквлә ләктѣныт. Народым кравышы паян дә властный церкѣм нѣны обличаеныт. Нѣны пламенный речевләдон феодавләм, жадный судьявләм дә королевский чиновниквләм презираеныт. Народный проповедниквлә лошты массылан ышкѣмжѣн влиянидон осовынок Джон Болл айырлалтын. Тѣдѣ лүдтеок угнетатель-феодавләм обличаен. Тѣдѣ монастырьвлән пиш кого владенивләм шывшын нәләш дә укеанвлә лошты пайылаш треваен. Тѣдым преследуеныт дә арестуйынештѣ ылын, но народ тѣдым шѣлтен. Остаткашѣжѣ архиепископ Кентерберийскин (Англишты главный духовный лицән) приказдон Болл кычымы дә тюрьмашкы питѣрѣмѣ ылын.

3 §. Уот Тайлерын восстани.

Восстани
тынгалалт-
маш.

Народын терпѣмәшѣжѣн остатка патькалтышыжы поголовный подать ылын, тидѣм правительство Шудѣ иаш войнам Франция ваштареш пақыла видаш манын ыштен ылын. Ти податѣм нәлмѣ годым чиновниквлә сакой злоупотребленим дә насилим ышләннѣштѣ позволяеныт. Тидѣлән ответеш восточный Англишты хресаньвлән восстани тынгалалтын (1381). Хресаньвлә налогом погышывләм поктен колтеныт, нѣны лошты кыдыжым пуштыныт. Восставшийвлә сага хресаньвлән у отрядвлә пижѣныт, нѣны лукдон, тум рицәкдон, тавардон, шенѣкдон вооружайымы ылынт. Восстани налогом погымы ваштареш протестлә тынгалалтын, но тидѣ йѣле народын главный угне-

XIV курымын Англишты хресәнъявлән восстанивлән.

тательвлә — феодалвлә ваштареш лин колтен. Хресәнвләлән осовынок церковный феодалвлә — епископвлә дә аббатвлә ненавистный ылыныт, нйны сек беспощадный крепостниквлә ылыныт.

Крестянский отрядвлә монастырвләм дә помещиквлән усадыбывләм громенйт, волькыштым нәнгенйт, имуществыштым намалыныт дә хресәнвлән повинностыым сирымь документвләм йылатенйт. Хресәнвләм шйренок халаштыш незервлә поддержи- ваенит.

Осовын силан восстани Лондон дон пашкудыла ылышы Англин юго-восточный графствывләштй — Эссексышты дә Кентышты ылын. Кентский хресәнвлә Джон Боллм тюрма гйц освобождает. Джон Болл йнде мирейәш литымь классовый ненавистыым проповедываен. Тйды цилә феодалвләм дә нйнын пособниквләм — королевский судьявләм — пушташ ужын. Тйды попен, Англишты тйнам веле дела яжон кеәш тйнгәлеш, кынам цилә имущество общий лиәш, кынам ни крепостнойвлә, ни дворянвлә уке лит дә цилән равный лит, манын. Кентыштыш восстанин вождышы солаштышы кровельщик Уот Тайлер ылын. Тйдын лымдон 1381 ин ылышы восстаним Уот Тайлерын восстани манит.

Лондонышкы
пырымаш.

Кок кого отрядвләдон Эссексыштыш дон Кентыштыш восставший хресәнвлә Лондон докы толыныт. Лондоныштыш мәр халан воротавләм чүчәш приказываен, но халаштышы незервлә тидым йштәш позволяйы- делит. Лултымь знамявләдон, Уот Тайлер дон Джон Болл вуйлалтымы хресәнвлә, Англин столицыш сопротивленидеок пыренйт. Нйны королевский сановниквлән томавләм йылаташ дә пыдырташ тйнгәлйныт, нйным кыдыжым пуштыныт. Хресәнвлә тюрмавләм пачыныт дә питйрымьвләм воляшкы лыктыныт.

Хресәнвлә король Ричард II-м ужаш треваенйт дә тйдылән таманяр требованим предьявляенйт. Лудын колтышы король хресәнвлән положеним куштылташ согласым пуэн. Тйды цилә Англишты крепостной правам дә барциным вашталташ обещаен. Анзыкыла хресәнвлә помещиквләлән оксам шукумок агыл түйшәшлйк ылыныт. Восстанин цилә участниквләлән корольын простымамаш объявляялтын. Часть хресәнжй тидйндон удовлетворялтын дә Лондон гйц ләктйн. Но восставшийвлә лошты шукужок, осовын незервлә, недовольный ылыныт. Нйнылән земля келеш ылын дә рабочийвлә ваштареш ылышы жестокий законвләм вашталтымамаш. Корольын обещаымамшты тидйвлә нимат уке ылыныт. Уот Тайлер дон Джон Болл вуйлалтымы хресәнвлән пүлә частышы Лондонешок кодын дә корольым угйц ужаш треваен.

Ти веремән Лондоныштыш незервлә восстаним тәрвәтенйт. Нйны йшкымьштын пйзйртйшйвләм расправляяш тйнгәлйныт. Конторвләм дә магазинвләм пыдырташ, паян купецвләм, промышленниквләм дә ростовщиквләм пушташ тйнгәлйныт. Лондоныштыш паянвлә лудын колтенйт дә восставший хресәнвлә дон Лондоныштыш незервлә ваштареш вооруженный силам погаш

тѣнгалѣнѣт. Король хресаньвлѣ докы переговорым ѣштѣш вес пачаш лѣкшѣшлык ылын. Нѣнѣ ѣнде у требованивлѣм предьявляенѣт. Нѣнѣ цилѣ жестокий законвлѣм вашталташ, епископвлѣн, монастырьвлѣн дѣ священниквлѣн цилѣ землям шывшын нѣлѣш дѣ хресаньвлѣ лошты пайылаш треваенѣт. Хресаньвлѣ тенгеок Англишты цилѣлѣн полный равенством устанавливяш треваенѣт.

**Восстаним по-
давляйымаш.**

Но ти веремѣн феодалвлѣ дѣ Лондоныштыш паян-
влѣ сопротивляялташ ѣмдѣлѣлт шоктенѣт. Лон-
донский мѣр переговор годым Уот Тайлерым пре-
дательски пуштын. Рыцарьвлѣ дон халаштышы паянвлѣн воору-
женный кого отряд корольлан палшаш кыдал толын. Хресаньвлѣ,
ѣшкѣмѣштѣн вождѣ уке лимѣкѣ, бойым ѣштѣш рѣшѣделыт.
Нѣнѣлѣн сакой обещанивлѣм пуэнѣт, восстаништы участвуѣй-
мышты гишѣн преследуаш сѣрѣделыт дѣ Лондон гѣц мѣнгеш
кеѣш убеждаен кердѣнѣт.

Хресаньвлѣ нѣнѣн тревайымышты принимаѣмы манын, ѣня-
нен, шѣлѣнен кенѣт. Нѣнѣ ѣнде барщина уке манын шаненѣт,
дѣ ѣшкѣмѣштѣм свободный эдемвлѣэш шотленѣт. Но ти веремѣн
корольын лѣмдон цилѣ рыцарьлан Лондонышкы погынаш цилѣ
Англия кымдыкеш приказвлѣм колтымы ылын. Яжон вооружайымы
кого войска ѣѣле погынен. Рыцарьвлѣ крестьянский отрядвлѣ
паштек тѣрваненѣт дѣ жестоко нѣнѣм громен шуэнѣт. Вара
кышты восстанивлѣ ылыныт, тѣ областьвлѣшкѣ королевский судья-
влѣ кенѣт дѣ страшный расправым ѣштенѣт. Цилѣ сѣндѣлѣк
мычкы виселицывлѣ шагалтымы линѣт, но тѣштѣжѣт осужден-
ныйвлѣлѣн вѣр ситѣде. Лондоныштыш рыночный площадьышты
пу тангатаэш восстаништыш участим принимаѣшы незервлѣн
вуйым рѣнѣт.

Восстаним вождьвлѣм жестоко казненѣт, нинѣ шотышты Джон
Боллым. Хресаньвлѣ юк лыктеок помещиквлѣм колыштышты манын
дѣ нѣнѣ восстани якте ылышы цилѣ повинностьвлѣм выполняѣшты
манын, король приказым лыктын.

**Восстани по-
раженни при-
чинывлѣ.**

Хресаньвлѣ ик вѣреш лин дѣ организо-
ванно действуен мыштыделыт, седѣндон
крестьянский восстани пораженим терпен. Восстав-
шийвлѣ шукужок Лондонышкы кемѣ походышты
участим принимаѣшты дѣ ѣшкѣмѣштѣн графствывлѣштѣй велѣ
феодалвлѣдон кредѣлѣнѣт. Хресаньвлѣн классовый сознаништѣй
ѣче пиш слабка ылын. Нѣнѣ ѣшкѣмѣштѣн эксплуататор-феодал-
влѣм дѣ тенгеок королевский советниквлѣм ужын кердтѣмлѣ
яратыделыт, нѣнѣм лелѣ налогвлѣн виновниквлѣэш шотленѣт, но
нѣнѣ король хресаньвлѣ верц шагалеш машаненѣт дѣ корольын
алталымы обещанивлѣлѣн ѣняненѣт. Халаштыш незервлѣ движе-
нин руководством ѣшкѣлѣнѣштѣй нѣлѣш ѣче пиш слабка дѣ ор-
ганизованный агылен ылын. Цилѣ тидѣ хресаньвлѣн восстаним
разгромышкы шоктен.

**Крепостной
права ямаш.**

Но тенге гѣнят, Уот Тайлерын восстани
Англишты феодализмлан силан ударым
ѣштен. ѣнде помещиквлѣ хресаньвлѣ гѣц бар-
щиным треваеш дѣ повинностьвлѣм когоэмдѣш лѣдѣнѣт. Почти

Уот Тайлерым пуштмаш.

цилӓ хресӓньвлӓ оксадон тӓлӓмӓшӓшкӓ вӓштымы ылыныт. Крепостной праваат изин-олен ямын миӓн, тенгелӓн восстани гӓц вара шӓдӓ иштӓ крепостнойвлӓ Англишты совсемок чӓдӓ кодыныт. Но освобождӓймашыжы полный агыл ылын. Крепостной зависимость гӓц освобождӓялтшы хресӓнь лично свободный лин дӓ, шанен гӓнь, ӓшкӓмжӓн помещик дорц кен кердӓн. Но ӓшкӓмжӓн наделеш кодаш шанен гӓнь, тӓнӓм помещикын пользышкы оксадон повинностымы тӓлӓшӓшлык ылын.

4 §. Англия XV курымын.

Крупный феодалӓн за-силье.

Английский корольвлӓ Шӓдӓ иӓш войнашты когонжок тӓрлӓмӓ войскам пользываенӓт. Но войнашты тенгеок английский баронвлӓӓт участим принимаенӓт. Нӓнӓ ӓшлӓнӓштӓ вооруженный отрядвлӓм сакой сброд гӓц, осовынок разорялтшы рыцарьвлӓ гӓц погенӓт. Ти отрядвлӓдон английский баронвлӓ Францим кравенӓт. Военный действовлӓ уке ылмы годым, нӓнӓ ти отрядвлӓм ӓшкӓмӓштӓн властымы Англишты пингӓдемдӓш пользываенӓт. Баронвлӓ враждуйышы партивлӓӓш пайыдалтыныт; ти партивлӓ каждыйок ӓшке

кидышкышты сандалык управляймашым нэлэш дэ налогвләдон темдымы народ шотеш наживаяш, казнам краваш цаценйт. Ышкымыштын отрядвләм вуйлалтен баронвлә пашкудывлә докы разбойничый набегвләм Ыштенйт, купецвләм кравенйт дэ королевский войска гыц совсемок лүдтелыт.

**Шуды иаш
война пыты-
маш.**

Баронвлә дэ нынын вооруженный свитывлә воинственно настроенный ылыныт. Ныны войнавләм Ыштәш, краваш шаненйт, у владенивләм хватен нәлнешты ылын. Нынын настоянидон Франция ваштареш военный действовлә вес пачаш тынгәләлтәнынйт. Англичанвлә французвләм Азенкур доны шин шуэнйт (1415) дэ сандалыкын почти цилә северым хватен нәлынйт. Ныны Парижым занимаенйт. Но англичанвлә Ышкымыштын воюен нәлмыштым кычен кердтелыт. Баронвлә лоштышы раздорвлә Англим слабкаэмденйт. 1453 ин шуды иаш война цәрнен. Война паштек англичанвлән кидеш Францишты Кале хала веле, Англия лишнышы тангыж порт, кодын.

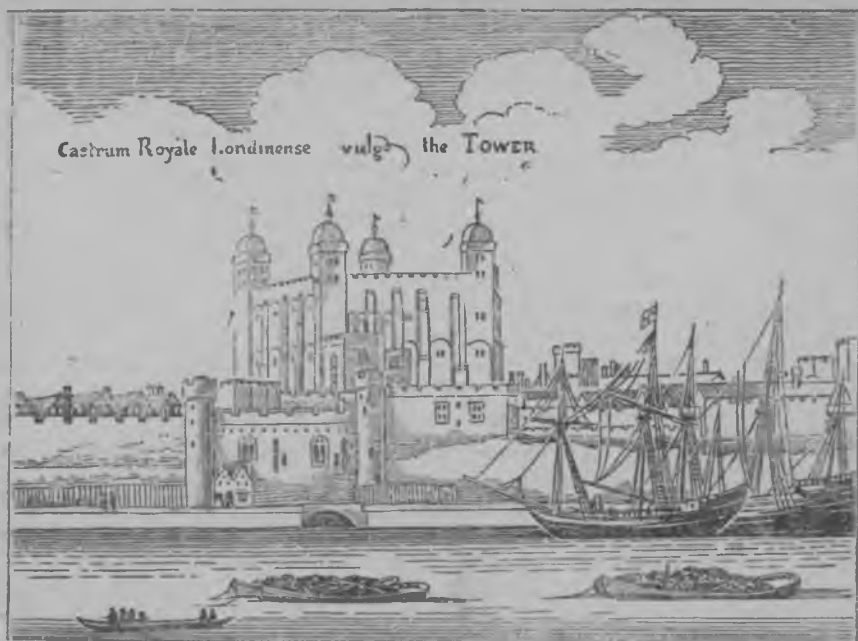
Шуды иаш война эртымькы Англишты шуку военныйвлә, мирный трудеш привикныдымвлә, соок воюаш дэ краваш йәмды ылшывлә линыт. Ныны охотан баронвлән военный свитыш пыренйт. Баронвлә совсемок Ышке кидышкышты властым нәлынйт, дэ нынын Ышкымыштын воляян границәжәт уке ылын. Ныны Ышкымыштын пашкудывлән землявләм дэ имуществом силадон хватен нәлыт ылын. Война пытен гынят, податывлә чыдемтелыт. Баронвлә дэ корольын придворныйвлә шекләндеок казнам кравенйт.

Крупный феодалвлән дэ нынын шайкын наглый хозяйствайы-маш хресәнывләм, халашты Ылышывләм дэ часть дворянством когон шыдештәрен.

У дворянство. Ти веремән Англишты у дворянство лиаш тынгәлән. Шуку дворянвлә тошты натуральный помещный хозяйстваштым кодаш дэ сола хозяйстван продуктивләдон торгейаш тынгәләнйт. Ныны Ышкымыштын земляеш шарык кого кытөвләм военйт дэ мижым выжаленйт.

XV курымын Англишты шерстяной промышленность кого успехвләм Ыштенәт, мижым тынам пиш когон нәлыт ылын. Англичанвлә Ышкымыштын сукноштым вес сандалыквләшкы шывшташ тынгәләнйт. Английский торговый корабльвлә Европын цилә портышты каяш тынгәләнйт. Но Шуды иаш войнашты англичанвлән неудачывлә тангыжыштыш английский торговлым когон расстроенйт. Седындон купецвлә, промышленниквлә дэ «у дворянвлә» Англим поражени якте шоктышы баронвләм йәтленйт (негодуюенйт), дэ английский промышленность дон торговлын интересым защищайышы, силан королевский властым Ыштынешты ылым.

Алый дон Бельный розын война. Ти веремән Англишты Ланкастерский династи царствуен. Тыды циләок крупный феодалвлән кидышты ылын. Седындон у дворянство халаштышвләдон иквареш вес династим, Йоркским, подерживаяш тынгәлән, тыдыжы престолым хватен нәләш цацен.

Тоуэр — Лондонытшы королевский замок.

Ти династивлә лошты война тѣнгәләлтѣн, тидѣ 30 и шывшылтын (1455—1485). Ланкастервлән гербышты ошалгы якшар роза ылын, а Йорквлән гербышты — ошы, седѣндон нѣнѣ лоштыш война Алы дон Белый розын война манмы лѣймѣм плучаен. Шуку баронвләлән дә нѣнѣн военный бандывләлән Алы дон Белый розын война насильничаяш дә краваш веле вир ылын. Часть баронжы Ланкастервлә велнѣ линѣт, частышы Йорквлә верц шалгенѣт. Кыды баронвләжѣ то ик векѣ, то вес векѣ, кыды велнѣ выгодно тѣшкѣ ванжылыныт. Ти войнашты крупный феодалвлә иктѣ-весѣштѣм пѣтәрәнѣт дә ышкѣмѣштѣн силаштым подрываенѣт.

Алы дон Белый роза лоштыш война 1485 ин пѣтен. Ти войнашты кок династиге — Ланкастерскийжәт дә Йоркскийжәт ямыныт. Тюдорвлән династим ыштѣшѣ Генрих VII Тюдор король лин.

У дворянство дон буржуази цилә статян Генрих VII-м поддержкаенѣт. Нѣнѣлән английский торговлым охраняш, крупный феодалвләм повиновеништы урдаш дә народный восстанивләм подавляш силан королевский власть келеш ылын. XV курымын ылышты смут гѣц Англишты королевский власть силангыш дә пингѣдемшѣ ләктѣн. Англия силан национальный ик государство лин.

ИСПАНИЯ XI—XV КУРЫМВЛАН.

I §. Реконкиста дон Пиренейский государстввлä XII—XIII курымвлан.

Реконкиста. Пиренейский полуостровын северный частьшы арабвлäдон покоряйымы агыл ылын. Тиштäкөн таманяр изи государстввлä укрепляялтыныт.

XI курымн ти государстввлä арабвлä ваштареш, äль Испаништы манмыла маврвлä ваштареш наступааш тьнгäлбнйт. Маврвлäдон кредäлмäш XI курым гьц XV курым якте шывшылтын. Испанин историшты цилä ти периодым реконкйста (мьнгеш воюен нälмäш) маныт.

Маврвлäдон кредäлмäштб XII курым мычкы кым кого государство линйт: 1) Кастилия, 2) Арагон Каталонидон, (3) Португалия.

Ти кым государствн иквәреш лишб силадон маврвлäлän 1212 ин Лас-Навас-де-Толоса донь страшный пораженим бштбмб ылын. Тидб гьц вара маврвлä вбкб наступаймаш пиш йбле кеен.

XIII курым пелеш маврвлän кидеш полуостровын южный частьшы веле—Гранäдский эмират—кодын.

Реконкиста тидб бшкбмбштбн самостоятельность верц испанский народностын героический кредäлмäш ылын. Тидб гишän средневековый эпосын ик яжо произведеништы—Сид гишän поэмышты—келесбмб. Поэма—маврвлäm паян агыл дворянин Сид сьнгбмб гишän, тбдбн великодуши гишän знатный вельможавлä Сид ваштареш интригивлäm бштбмб гишän дä тбдб нбнбм сьнгбмб торжество гишän, шайыштеш. Ти поэмышты испанский народ Сидым бшкбмжбн национальный геройым бштен.

Кастилин общественно-политический строй.

Маврвлäдон кредäлмäштб главный рольжы Кастилия кидбштб ылын. Тбдб Пиренейский полуостровын самой пүлä частьшым занимаен. Реконкиста шукыжымок хресәнвлän, халашты бльшбвлän дä мелкий рыцарьвлän силадон лиälтбн. Нбнб войнаэш охыремшб пограничный местäвлäштб блэш тьнгäлбнйт, почти нигнамат оружи кедäрбдеок дä соок границам охраняш, походышкы кеаш йämдб ылыныт. Но воюен нälмäштбжб главный выгодывлäm крупный феодалвлä дон духовенство плучаенйт, нбнб воюен нälмб землявлäштб пиш кого владенивлäm хватен нälбнйт.

Реконкистышты участвуышы хресәнвлä бшкбмбштбн свободыштым коден кердбнйт. Нбнб бшкеок управляышы общинывлäm бштенйт. Общинывлä бшкбләнбштб крупный землевладелецвлä гьц покровительым айырышашлык ылыныт, но нбнб бшкбмбштбн покровительым «кечеш хоть шбм гәнä» весбдон вашталтен кердбнйт. Свободный крестьянский общинывлä ылмаш феодалвлän земляштб бльшб хресәнвлän положенишкät отра-

Испания дон Португалия XIII гыц XV курым якте.

яжалтын; нѣны лично свободный ылыныт, нѣнын повинностьвлѣ точно устанавливаымы ылыныт.

Кастильскый халавлѣят реконкыстышты деятельный участим принимаенѣт. Кастилин халавлѣ бѣшкежѣ неприступный крепостьвлѣ ылыныт. Нѣнын населени вооружайымы ылын, маврвлѣдон войымашты участим принимаен дѣ сторожевой службам служен. Кастильскый халавлѣ бѣшкѣмѣштын независимостьюм коден кердѣныт дѣ кого самоуправленидон пользываенѣт. Нѣны бѣшке лоштышты союзвлѣм — германдадым (вес статян келесенжѣ братсым) заключенѣт.

Германдадывлан бѣшкѣмѣштын закон ылын, нѣны бѣшкѣмѣштын вольностьыштым феодалвлан, тенгеок корольвлан покушенивлѣ гыц пыт перегенѣт.

Реконкыста годым Кастилишты пиш шуку мелкий дворянство лин. Воинственый мелкий дворянин («идальго») шѣренок незер ылын, пайымат рушѣрня йѣде веле качкын. Но тидѣ тѣдѣвлан бѣшкѣмѣштын рыцарскый званидон гордый лиаш

рыцарьын занятыжы война ылмым достойныеш шотлаш да сокой трудым презираяш мешайыде.

Кастилишты эче XII курымынок, Англия дон Франция гыц первиок, сословилан представительство (кортесвлä) лин, тыштй дворянство, духовенство да халаштышывлä ылыныт. Кынамжы кортесвлän собраништы тенгеок свободный крестьянский общинывлän представительвлä ылыныт. Кортесвлä — королевский властьюм ограничиваенйт. Корольвлä сословивлän вольностьюм соблюдаяш да сандäлькыштйш законвлäm нарушаяш агыл — присягым пушашлык ылыныт.

Арагонн да Каталонин общественно-политический строй.

Арагоно-Каталонский государство ёшкымжын общественно-политический стройдон Кастилин дорц когон айырлен. Тыштй хресаньвлän положени пиш когон лелы ылын. Феодал хресаньын личностьдон распоряжаен кердын, даже тыдым пушташ праважы ылын, хресаньын имуществом вуйнаматан литеок хватен нälын кердын, махань-шон повинностьюм треваен, штрафым да сакой погымашвлäm ёштен кердын.

Арагоно-Каталонский государствын основной политический силажы дворянство ылын. Церкы дон духовенство Кастилиштыш дорц эче когорак влиянидон пользываенйт. Арагоныштыш халавлä нинамат политический кого ролян ылтелыт. Каталоништы тангыж тырбыштйш важный халавлä ылыныт, нинй лошты главныйжы Барселона ылын. Но ремесленниквлä дон халаштыш незервлä гыц лудын, халаштышы паянвлä феодалвлäдон охотан союзым ёштенйт.

Арагоно-Каталонский государствышты кортесвлä тоже ир линйт, но тыштй крупный дворянство веле господствуен. Король крупный феодалвлä гыц полный зависимостьшты ылын. Тыды кортесвлän заседаништы, пылвуйтен шынзын, дворянвлän вольностьюм нарушаяш агыл обещаен, присягым пушашлык ылын. Дворянвлä нинйлän ярал агыл ылшы корольвлäm карангдаш правам имеенйт.

XIV — XV курымвлän Арагоно-Каталонский государство крупный морской державышкы сарналтын. Арагонский корольвлä XIV курым тынгäлтйшын Сицилим нälынйт, изиш варарак — Сардиним да XV курымн южный Италим.

2 §. Реконкытын завершени да единый Испанский государство лимаш.

Феодалвлän силангмаш да хресаньвлän восстани.

Маврвлän могуществоштым кырын шумыкы, феодалвлä маврвлä ваштареш кредäлмашты хресаньвлän палшымашдон нуждаяш цäрненйт да свободный крестьянский общинывлäm ёшкылänышты подчиняш тынгäлэнйт. Хресаньвлän представительвлäm кастильский кортесвлäшкы допускаяш цäрненйт. Крупный феодалвлä да духовенство властьюм цилäок ёшкымыштын кидышкы хватен нälаш цаценйт. Хресаньвлän положени со когон да когон лелем миэн.

Тидылän ответеш таманяры крестьянский восстанивлä тынгä-

лэлтһнһйт, осовынок Арагонышты дэ Каталоништы, тһштһ хресаньвлэ мол вэрһштһш гһц худан йлэт ылын.

1462 ин хресаньвлан восстани Каталоништы тһнгэл колтен. Хресаньвлэм вуйлалташ мелкий дворянин Вернтальят шагальн. Восстани таманяр районышкы, ййле шарлен. Хресаньвлэ попенһт: «Завещаним бһштдеок Адам колен, тенге гһнь, земля цилэ эдемвлэ — тһдһн тетявлэжһ лошты пайылымы лишашлык ылеш-Иктывлән веле земля лимаш, а ййалжһ землядеок кодмаш тһр агыл ылеш» маныһт.

Ти веремән арагонский король Хуан II дон каталонский знать лошты шһдешкһмаш лин. Каталонин знать Хуан II-м королеш бһнежһ признай ылын. Вернтальят королым защищаш хресаньвлэм убеждаен. Хресаньвлэ, һнһлән король крепостной зависимость гһц освобождаяш палша дэ землям пуа манын бһняненһт, дэ седһндон тһдһм поддерживаяш решенһт.

Кредәлмаш 10 и шывшытын. Ти кредәлмаштһ Хуан II Вернтальятин отряд палшымдон сһнгһшеш ләктһн. Вернтальят король гһц земля владенивлэм плучаен дэ королевский советһн член лин. Хресаньвләлән пһтһри таманяррак льготым пумы ылын. Но ти иклаштык уступкывләжәт монастырвлә дон феодалвлэ травайымдо i ййле мһнгеш нәлмһ лиһт.

Кастилия дон Арагоном иквареш бһштһмаш. Феодалвлән самостоятельностьдон успешно кредәләш дэ хресаньвлән дһиженим подавляяш, Кастилия дон Арагоныштыш королевский династивләлән бһшкһмһштһн силаштым иквареш бһштәш келеш ылын. Тидһм Кастильский королева Изабелла дон

Арагонский король Фердинандын брак лимйкһ бһште шоктым лин. 1497 ин Кастилия дон Арагон иквареш пижһнһт, дэ единый Испанский государство лин. Тенге иквареш лимаш королевский властым порадкан когоэмден.

Фердинанд дон Изабелла феодалвлән сопротивленим пыдыртенһт, һнһн замоковләштһм основани якте шәләтенһт дэ знатһн шуку землям конфискуенһт. Фердинанд дон Изабелла феодалвладон кредәләш халавлән военный силам пользываенһт. Халавлэ «Священный Германдадыш» пижһныт. Германдадын бһшкһмжһн войска ылын. Тһдһ цилә корневләэш сторожевой поствләм шагалтен дэ феодалвлән кравымашдон дэ насилidon пыт кредәләш тһнгәлһн.

Феодалвладон кредәләш халавләм использываетымыкы, Фердинанд дон Изабелла изи-олен халавлән самоуправлени праваштым ограничиваяш дэ халавләм королевский чиновниквлән властыш подчиняш тһнгәлһнһт.

Каталоништы у крестьянский восстани. 1484 ин Каталоништы у крестьянский восстани тһнгәләлтһн. Тһдһн вуйлалтышыштыжы хресань Педро Хуан Сала шалген. Тһдһ шуку войнашты участвуен ылын дэ хресаньвләлән военный яжо организацим пуэн мыштен. Восставшйвлэ Барселоным осаждаенһт. Феодалвлэ хресаньвләдон кредәләш бһшкһмһштһн цилә силаштым мобилизуенһт. Феодалвлэ восставшйвләлән пораженим бһште кердһнһт дэ Салам пленйшкһ нәлһнһт. Тенге гһнят хресаньвлән сопротивленим поражени, вождым казньмаш пыдыртыде. Партизанский кредәлмаш тһнгәләлтһн. Феодалвләлән соглашением бһштәш вәрештһн. Соглашением королын участидон заключайымы ылын. Крепостной права вашталтын, каталонский хресань лично свободный лин дэ сеньор дорц каран кердһн. Но хресань наделеш кодеш гһнь, тһдһ тошты повинностьвламок намалшашлык ылын. Тенгелә хресаньвләм освобождаетымаш мһндһркһ полһн агыл ылын.

Реконкыстым завершайы-маш. Бһшкһмһштһн властым пингһдемдһмйкһ, Фердинанд дон Изабелла Испаништы маврвлән остатка владени — Гранадыдон войнам тһнгәлһнһт. Война 10 и шывшылтын дэ 1492 ин Гранадым воуен нәлмһдон пһтен. Тенгелән реконкиста завершайымы ылын.

Фердинанд дон Изабелла королевский властын врагвләдон кредәләш католический церкым использывает. 1840 ин Испаништы инквизици организуемы ылын, да маврвләм, еврейвләм да «еретиквләм» пощадыдеок поктылмаш (гонени) тыгәләлтын. Ти гоненивлә осовынок Гранадым нәлмй паштек когөзмйныт. Еврейвләлән да маврвләлән әль сәндәлбкым кодаш, әль христианствыш ванжаш предложымы ылын. Эдемвлә лу тыжембн, шукужок ремесленниквлә да торгововвлә Испания гыц ләктын кенйт. Христианствыш ванжышы еврейвләлән да маврвләлән соок лүдыш крозен: нбнй тошты верәштәйләнок бнянәт манын иктәжй манмыкок нбнй инквизицин страшный судышкы пуэнйт. Инквизици еврейвләдон да маврвләдон веле агыл пощадыдеок расправляен, тенгеок испанецвләдонжат, церкйдон король вйкбй нбнйн враждебный отношении подозреваенйт гынъ, расправляенйт. Тынәм подозреваймы испанецвләм ересдон обвиняеи инквизицин судышкы привлекаенйт.

Ауто-да-фе.

Испаништы еретиквләм казньымаш осовын празникишкы сәриәлтын. Тбдбм ауто-да-фе (переводымыкы: «верән дела») маныныт. Еретиквләм йылатымаш площадышты, королевский двор, знать да халашты бльшйвлә ылымы годым лиәлтын. Торжественный процессышты, религиозный гимнвләм мырен, духовенство ләктын да осужденныйвләм казньыш нәнгенйт. Казньвлә сожок массовыйвлә ылыныт. Страшный известностыым инквизитор Торквемәда нәлбн, тбдб инквизиционный трибуналым вуйлатымжы ивлә гач, 8 тыжембмәт угла «неверныйвләм» да еретиквләм йылатен.

Еретиквләм преследуымашты инквизицин цацымашым эче тбдәт лүлтен; тбдбн пользышкы осужденныйын треть имущество кеен. Кодшыжым король плучаен.

Тенгелән великий испанский народ, шуку курым маврвлә ваштареш кредәл бшкбмжбн независимостыым переген кердшб, деспотический королевский властыдон, феодалвләдон, хищный да фанатичный духовенствыдон порабошаймы ылын. Тидбй тидбндон объяснялетеш: Испанин пасна областывлә эче пат иквареш пижыктбмб агылеп ылын да каждыйок бшкбмжбн бльбмәшдон блен. Халаш-

ты Ылышывла дон хресаньвля лошты иквареш цымырнамаш уке ылын, да седьндон нынй Ышкымьштын свободым отстаиваен мыштыделит.

XVI ГЛАВА.

XIV — XV КУРЫМВЛӘШТЫ КАТОЛИЧЕСКИЙ ЦЕРКЫН ВАЛЫМАШ.

Папавлә Авињонышты. Францишты, Англишты да Испаништы силан государствывлә лимы вереман, католический церкы валаш тьнгалын. 70 и нары, 1308 и гьц 1378 и якте, папавлә Авињонышты Ыленйт. Ти веремам «Папавлян Авињонский пленени» манйт. Францин граница донышы Авињонышты Ылен, папавлә французский корольвлан зависимостьшты ылыныт.

Ти вереман папавлян авторитет Европышты вален. Папавлә XIII курымыштыш ганы, европейский сандалыквлан делашкы властно уже вмешиваялт кердтелит. Нынй Ышкымьштын верховенством европейский государствывлялан устанавливаяш уже шаненат кердтелит, нынй Ынде когонжок Ышкымьштын доходым когоэмдаш заботенйт. Папавлә ыдылшывла гьц да духовенство гьц махань-шон у погымашвлә гишан туманейт. Ыдылшывлам обираяш манын, папа Бонифаций VIII 1300 ин христианствын «юбилейный им» праздноен. Ти ин Римышкы погынышы цилә паломниквлә сулык колтымашым плучаенйт. Тиды суеверный народым шукым поген, да папский казна кого доходым плучаен. Юбилейный и каждый шуды иштгы справляялтшашлык ылын. Но Бонифация преемниквләжы ти сроком 50 и якте чьдемденейт, вара 33 и якте, остаткәш 25 и якте. Ик папа юбилейный им 15 иштгы кок ганә справляен. Папавлә индульгенцивлан когон торгейаш тьнгалынйт. Нынй роскошный да распущенный Ылымашым Ыленейт, пиш шуку сокровищым погенейт.

Цилә тиды папавлә ваштареш тьдым тәрватен. Англилан эче Иоани Безземельный годымок налагаймы даным английский корольвлә тұлаш отказнейт. Цила вешенок церковный реформым Ышташ треваймы юк шактен. Папский властын авторитетшы шуку народный массын сьнзә азылны вален миэн. Нынй церкышты Ышкымьштын угнетательвлан главный опорым укыныт, церкын погымашвләжы дон притесенивләжы гишан тьдым укын кердтымлә яратыделит да попвлә дон манаквлан пьянствышты, распущенностьшты гишан нынйм презираейт.

Западный церкын раскол да церковный террор. 1378 ин папа Римышкы мьнгеш толаш решен. Тьды тьдындон папский властын валышы авторитетшым лүлтәш шанен ылын. Но мьнгешлә веле лин. Французский духовенство римский папам признайде да Ышкымьжынм айырен. Тенгелә «Западный церкын раскол» тьнгалалтын, тиды почти 40 и шывшылтын. Ик папа Римышты шьнзен, весы — Авињонышты. Ик сандалыквлә ик папам признаейт, весывлә — весым. Тиды населенин сьнзә азылны папский властын авторитетым воксеок валтен.

Католический церкын авторитетым воксеок валтен колташ крозышы ти расколым Европын разный сандалыкын духовенство цәрбнежы ылын. Тьды ти цельдон цилә католический сандалыквлан высший духовенство гьц соборым погаш решен. Собор кок папаге карангден да нынй вәреш ум айырен. Но карангдымы папавлә соборын решением признайдеделит, да тенгелә католический церкышты уже кок папа агыл, кымыт лин. 1414 ин Констанцьшты погынышы вес собор веле «расколым» пьтәрен кердын. Констанцкий собор кым папаге карангден. Нынй вәреш айырымы папа Мартин V цилә католический сандалыквлан признаймы лин. Католический церкышты лимы цилә «ересьым» собор осуждаен. Соборын постановлени сембнь великий чешский патриот Ян Гус йылатымы ылын.

Но папавлян злоупотребленивлам тьрләш цапымаш да папавлям соборлан подчиняяш цапымаш нимадеок пьтен. Цилә первыш погымашвлә да индульгенцим выжалымаш тоштылаок кодыныт, папа церкылан властянок кодын.

Церкы Ышкымьжын авторитетшым лүдыктым мерәдон лүлтәш провыен. Ин, квинцин судвлә «еретиквлам» кычәлыныт, нынй страшный пыкыдон мутенейт-

тылеш йылатенйт. Церкы эче ик способом народ лүдүктәш мон. Народ лошты ведьмылан да колдунвләән тошты годшы йынымәш кодын, нйны вуйта эдемвләән перым колген кerdйт, волькым портят, шолемым да кукыш игечым бштен кerdйт ылын. Церкы ти суеверим используен. Нйны тенге тымдаш тынгәлйныт, вуйта колдунвлә да ведьмывлә лачокок улы ылыт, вуйта нйны эдем родым ямдаш клятвам пуенйт. Папавлә дон манаквлә утверждаймы дон вуйта колдунвлә дон ведьмывлә вашгырзләэш да кочергәвләэш йид йиде «шабашвләшкы» чонгештен валат, тышты арышыла куштат да эдемвләән кыце вредәм бштымлә дьявол гыц бшкеек наставлением плучаят маным попеныт. Колдунеш да ведьмеш подозреваймывләм пиләмок, инквизици тюрмашкы шынден, пыкыдон мутен да йылатен. Европа кымдыкеш костервлә йыленйт, попвләән да манаквләән иктә-махань недовольством бштышы вуйнаматым эдемвләм тышәкен йылатеныт. Каждыйок колдовствоэш обвняймы лин кerdйнат, эдемвлә лүдйнок йленйт, да тынам тыдйллән спасени уке ылын. Инквизици Европын цилә лыкышты, «колдунвләм» да «ведьмылам» кычал каштын. Техенъ гнусный средстваддон церкы эдемвләм лүдүктынежы да бшкымжын властылан подчинябктынежы ылын.

XVII ГЛАВА.

ГЕРМАНИЯ XIII — XV КУРЫМВЛӘН.

1 §. Востоқышкы шәрлймәш.

Гогенштауфенвлә пйтымй паштек Германия пиш шуку пасна владенивләэш шәләнен — княжествывләэш, графствывләэш, баронствывләэш. Утларак крупный княжествыввлә Востоқышты йәл территориявләм немецвлә хватен нәлмйкы линйт.

Полабский
славянвлән
землявләм
хватен нәл
мәш.

Мол гыц анзыц немецвлә полабский славянвлән землявләм да нйнын пашкуды — поморский славянвләнйым, Одер гыц Висла якте, хватен нәләш цаценйт. XI курымын полабский дон поморский славянвлә немецвлә ваштареш успешно кредәлйныт да полныйок независимый ылыныт. Но нйны обций врагдон кредәләш иквареш лин мыштыделют. Тынамок эче поморский славянвлә вйкы Польша нападаеш тынгәлйн, да тиды нйным слабкаэмден да немецвлә бшкымбштын воюен нәлмәшвләм Востоқышты угыц тынгәл кerdйныт.

Эльба вес велнйш землявләм хватен нәлмәшым да колонизацим империн иквареш лишыт силадон агыл, а пасна княжествывләдон бштымы лин. Альбрехт Медведь землявләм император гыц средний Эльбышты плучаен, тышкы саксонский колониствләм нәнген да пашкуды славянский территориям хватен нәлйн. Альбрехт Медведьын преемниквләжы славянский князьвлән междоусобный шйдешкымәшвләшкы искусно вмешиваялтыныт да бшкымбштын владенивләм Одер якте, да же Одер вес векы шәренйт. Тишәкен Брандербургский марка лин. Тиды цилә империяшты сек кого княжество ылын. Почти ик веремәнок (XII курымын пелжы кытлан) саксонский герцог Генрих Лев Балтийский тангыж мыкы Одер якте землявләм воюен нәлйн да кого агыл Любек халам Балтийский тангыжышты немецкый кого портым бштен. XII курымын остатка четвертышты поморский князьвлә германский императорлан бшкымбштым вассальный зависимостьшты ылшеш призаеныт.

Славянский областывлэм хватен нэлмаш пыт сопротивляйтшы туземный населенин порабощайымашдон да массовый пуштомаш-влэдон лин миэн. Славянвлэн яжо землявлэм отимаенйт да ныйым худа, удобный агыл земляшкы пьётртенйт. Ныйым крепостной-влэшкы саренйт да лелы оброквлэдон, барщиныдон облагаенйт. Кыды вारेжы славянвлэлэн вьдвлэ дон купвлэм веле коденйт, да ныйы рекэ дон йэрвлэн тыр мычкы ылшы жалкий солавлэшты колым кычен йленйт. Славянвлэм подчиняйымы ик средства ныйым неволя христианствыш сарымаш ылын. Ныйым церкылэн пользышкы лелы погымашвлэдон облагаенйт. Преследуйымы да угнетайымы славянвлэ йшкымыштын обычайым, йшкымыштын йылмыштын ямден миэнйт да немецвлэшкы сарналшашлык ылыныт.

Немецкий колониствлэн толмаш (при-ток).

Незеремыш немецкий рыцарьвлэ славянвлэ гыц шывшын нэлмы земляшкы Германия гыц кенйт. Тишты немецкий рыцарьвлэ знатный баронвлэ ливйт. Тенгеок славянский земляэш лишы немецкий монастырьвлэ шуку землям плучаенйт. Йшкымыштын доходым лүлтэш манын, рыцарьвлэ дон монастырьвлэ немецкий колониствлэм шүденйт да ныйылэн, местный населенилэн ущербым йштен яжо землявлэм пуэнйт. Колониствлэ оброкым тўлышашлык ылыныт. Славянвлэ гыц хватен нэлмы земляшкы ныйы охотан кенйт, ныйым йшке родиныштышы феодалвлэ угнетаенйт, тишты лүчирэк йлэш шаненйт ылын. Но колониствлэн шанымаш лин кердте. Рыцарьвлэ дон монастырьвлэ ныйы гыц шуку да шуку повинностывлэм треваяш тынгалынйт да ййле ныйым йшкымыштын крепостнойшкы саренйт.

Прибалтикым хватен нэлмаш.

Немецкий воюен нэлмаш ик славянский землявлэдон ограничиваялте, а пақыла Балтийский тангыж тыр мычкы Финский залив якте шарлен. Уже XII курымын пелы гыц немецкий купецвлэ Балтийский тангыжвлэшты торейымаш делашты пыт участим принимаенйт да русский рынокшкы кемы корным йшке кидышкышты хватен нэлэш стараенйт. 1201 ин Двинан ангеш ныйы Рига халам основаенйт. Купецвлэ паштек кызытшы Латвин дон Эстонин землявлэшкы немецкий духовенство да рыцарьвлэ кенйт. Прибалтикым воюен нэлэш духовно-рыцарский орден Меченосцев маным йштывы ылын (1202). Христианствым шарымы виддон меченосецвлэ местный населенин частьшым пуштын пьётаренйт, частьшым порабощаенйт. Тыйамок немецвлэ племявлэ лоштышы розным да враждам мыштен пользывает.

Тевтонский орден Пруссишты.

Югыштырак, Висла ангышты, литовский племя пруссвлэн земляэш Тевтонский (аль Немецкий) орден лин (1226), тьдым польский князьвлэ шүденйт, ныйыжы пруссвлэдон воюенйт. Ти князьвлэ подозревайыделытат, махань лүдышла врагым ныйы йшкымыштын границаэш йштенйт. Орден халавлэм строен да тйшкы халавлэштыш немецвлэм ұжын. Немецкий хресаньвлэмат канденйт, ныйылэн пруссвлэ гыц шывшын нэлмы землявлэм шалэтенйт.

Пруссвлэ немецкий колонизаторвлэ ваштареш пыт шалгенйт

Прибалтикишты немецвлӓн воуен нӓлмӓшвлӓ дӓ ганзейский хӓлӓвлӓ.

дә ик гәнә агыл Ышкымьштѣн угнетательвлә ваштареш восстаним тәрвәтенѣт. Циләм кў сопротивляялтын, Орден пощадыде пуштын әль рабствыш сәрен. Кў покорный лин дә христианством приимаен, нѣнѣлән свободым коденѣт. Кў Орденлән служаш шагалын дә тѣдѣлән услугым Ыштен, нѣнѣлән дворянский званим пуэнѣт.

1237 ин меченосецвлә Тевтонский ордендон иквәреш линѣт, тѣдѣжѣ Ынде Висла әнг дорц Финский залив якте Прибалтиким кидѣштѣжѣ кычаш тѣнгәлѣн. Немецвлә пакыла востоқышкы кеәш дә русский землявләм хватен нәләш провыенѣт. Но новгородский князь Александр Невский тевтонский рыцарьвләм Чудской йәр и вѣлән шин шәләтен (1242). Ти «Ледовое побоище» русский граница гѣц немецвләм совсемок карангден.

Орден ваштареш Литва дон Польшын кредәлмәш.

XIII курым пѣтѣшәш гѣц Орден Ышкымьжѣн властым Литвашкы шәрәш цацен. Польша дон Литвам обший лүдѣш лишѣлемден, дә нѣнѣ 1386 ин Орден ваштареш иквәреш лин кредәләш Ягеллонвлән династин властышкы пижѣнѣт. 1409 ин Орден ваштареш «Великий война» Польша дон Литван тѣнгәләлтѣн. 1410 ин Грюнвальд доны решительный сражени лин. Орденлән палшаш разный немецкий землявлә гѣц шуку рыцарьвлә толынѣт. Нѣнѣ ваштареш поляквлә, литовецвлә, смоленский (русский) полквлә дә чешский отрядвлә сражаенѣт. Битвам литовский конница тѣнгәлѣн, тѣдѣ немецкий войскам шалахай векѣ шыралтын. Немецвлә ваштареш удардон литовецвләм пѣзѣртен шуэнѣт дә союзниквлән фланг дон тиллан крозен, литовецвләм паштек покташ тѣнгәлѣнѣт. Поляквләәт лүдѣлдәл колтенѣт; земля вѣкѣ королевский знамя кенвазын. Положением отважный смоленский полквлә спасаенѣт, нѣнѣ шукун ямынѣт гѣнѣт, центрышты пыт палгенѣт. Смольнянвлән пыт шалгымышты поляквләлән наступаяш тынгәләш дә орденский войскам шин шуаш лимәшѣм пуэн. Битвышты великий магистр (Орденын вуй) дә шуку рыцарь коленѣт. Грюнвальдский бой Орденын силажым пыдыртен дә Прибалтикишты немецкий рыцарьвлән хватен нәлмәшвләлән пѣтәртѣшѣм Ыштен.

2 §. Немецкий халавлә.

XII-XIII курымвләштѣ Германишты халавлә кушкынѣт. Северный дон Балтийский тангыжвлән сир тѣр мычкы ылшы северо-немецкий халавлә кого значеним нәлѣнѣт.

Ти тангыжвлә мычкы дә нѣнѣвләшкѣ йогышы рекәвлә мычкы северо-восточный дон Евровын западный сәндәлѣквлә лошты товарвләм вашталтымаш кеен. Русь гѣц, Польша гѣц дә Скандинавия гѣц мехвләм, каваштым, киндѣм, санзалан колым (сельдь дон трескам), шелѣм, шѣштѣм, мўм дә мол сырѣм шывштенѣт. Тидѣвләдон вашталташ немецкий рекәвлә дон фландрский порт Брюгге гач северо-востоқышкы сукном, полотном, металлический изделивләм, санзалым, әрәкәм, сырам, дә тенгеок восточный прѣн-остьвләм (перецым, гвоздикым, корицым дә мольм) шывштенѣт.

Ганза. Северонемец-кий халавлә северный торговый корнын самой центрышток ылыныт. Седьндон нѣнѣн значеништы кого ылы. Осовынок Любек дон Гамбургын торгейѣмѣ значеништѣ пиш кого ылы.

XV курымын Любек тѣнгәлмѣдон северонемецкий халавлә постоянный ик союзш — немецкий Ганзыш — пижѣнѣт. Ганза 80 хала нарѣм пижѣктен. Тидѣн торгейѣмәш главный корныжы < Новгород дон Брюгге лошты кизн. Ти торгейѣмәш корнышты дәтѣдѣн важиквләштѣ цилә вәре Ганза Ёшкыләнжѣ торгейәш исключительный правам хватен нәләш цацен. Тѣдѣ ти правам оружи силадон захищаен.

Ганзейский корабль.

XVI курымын вес пелѣштѣжѣ ганзейский халавлән торговый дон тангыж могуществылан Балтийский тангыжышты Дания угрожаяш тѣнгәлѣн, тѣнәм Ганзан союзный флот тѣдѣн сирвләжѣм громен дә ганзейский купечествын привилегим полныйок признаеш заставен. Даним сѣнгѣмѣ война паштек Ганза Прибалтийский сәндәлѣквләштѣ торгейѣмәшдон веле агыл, политическиәт сѣнген.

Ганзан главный торговый операцивләжѣ Лондонышты, Брюггешты, Вѣргенышты (Норвегия) дә Новгородышты тѣдѣн конторвләштѣ лиәлтѣнѣт. Вес сәндәлѣквләштѣ ганзейский контора шке статянжы крепость ылы: тѣдѣ кукшѣ забор көргѣштѣ ылы дә вооруженный стражыдон дә пивләдон оролалтын. Каждый конторышты торговый, складочный дә Ёлѣмѣ помещенивлә ылыныт. Лиштѣ строгий дисциплинылан подчиняйышы Ёдѣр нәлтѣмѣ пѣэргѣвлә веле Ёленѣт. Дисциплина ылмыжым айырымы старшинавлә анженѣт.

Общесоюзный делавләм Любекишты — ганзейский халавләштѣш дѣлегатвлән сѣздышты обсуждаенѣт.

Ганзейский цилә халавләштѣ халаштыш Ёлѣмәшѣн заправилѣвләжѣ дә торговый выгодым плучайышы участниквләжѣ ирса купецвлә веле ылыныт. Купецвлә халаштыш патрициат ылыныт, нѣнѣ узко классовый политикым виденѣт, ремесленниквләм лелѣ налогвләдон облагаенѣт дә нѣнѣм управлени пәшәшкѣ пыртыделѣт. Цеховой ремесленниквлә ик гәнә агыл купецвлә ваштареш шагалыныт дә кыды халаштыжы кынамжы веремәш властыым

шывшын нӓлӓнӓйт, тӓнге гӓнят купечество соок цехвлӓн вос-
станим подавляен.

**Южнонемец-
кий халавлӓ
дӓ иӓнӓн союзвлӓ.**

Северный халавлӓ кушмы годым ик веремӓнок Ита-
лидон торговый сношеним кычышы южнонемецкий
халавлӓ пингӓдемӓнӓйт. Южный халавлӓ кыдыжы
лачокок независимый республиквлӓ ылыныт. Напри-
мер, техеньвлӓ, Аугсбург, Нюрнберг. Южный
торговый халавлӓштӓ, северыштыш ганьок, патрицивлӓ распоря-
жаеныт.

Халавлӓ соок рыцарьвлӓдон шӓдӓн ӓленӓйт, иӓнӓнжӓ кравен
каштыныт дӓ шывштымы товар тӓреш кого пошлиным нӓлӓнӓйт.
Халавлӓн независимостьлаң крозышы рыцарьвлӓн хищничество
гӓц ӓшкӓмӓм перегӓш дӓ князьвлӓлӓн отпорым пуаш маньы,
XIV курымын вес пелӓштӓжӓ Германин юго-западный халавлӓ
соузышкы пижӓш тӓнгӓлӓнӓйт. Тенгелӓн иктӓ паштек весӓ
швабский дон рейнский халавлӓн союзвлӓ линӓйт.
Кок союрге иквӓреш лин действующ дӓ икӓнӓ-иктӓлӓн палшаш
попен шӓнденӓйт. Рыцарьвлӓӓт тидӓлӓн ответеш союзвлӓшкӓ
пижӓш тӓнгӓлӓнӓйт, дӓ халавлӓштӓш дон рыцарский союзвлӓ
лошты война тӓнгӓлӓлтӓн. Пӓтӓри халавлӓ рыцарьвлӓ ваштареш
пиш успешно действенӓйт. Но вара князьвлӓ иӓнӓн лош пырениӓйт,
иӓнӓн ӓшкӓмӓштӓн княжествывлӓштӓ халавлӓм силаным ӓнештӓ
ӓштеп ылы. Халавлӓм Швабиштат дӓ Рейныштат князьвлӓ шин
шӓлӓтенӓйт.

Халавлӓ дон рыцарьвлӓ лоштыш война князьвлӓн
властьым веле силаным ӓштен.

V Хкурумын Нюрнбергы нобций видшӓ

Императорым короноваймаш.

3 §. Германин политический строй.

Междуцар-
стви да Габ-
сбургвлан ди-
насти тынгал-
маш.

Гогенштауфенвлә пөйтөмәшеш Германишты императорский власть пиш когон слабкаэмьн. «Междуцарстви» манмы пора тынгалалтын (1254—1273). Германишты феодалвлә ти веремән икәнә-иктөштөдон цәрнөдөмө междоусобный войнам виденөт, купецвләм кравенөт да хресәнөвләм пөзөртөнөт. «Кулачный право» господствуен: кү мам шанен, төдөм бөштен, да шуку рыцарьжы ирсә кравымашдон да разбойдон өленөт.

Остаткаэш, 1273 ин князьвлә императореш Рудольф Габсбургым айыренөт. Төдө Эльзас дон Швейцариштышы, чөдө землян, второстепенный граф ылын. Рудольф Италишкы походом өштөш тумайыде. Феодалвләм кычен сөнгөшөт төдөм силажы уке ылын. У император цилә вниманижым өшкөмөм династилән иктә кого князествым хватен нәләш пиштен. Төдө кого герцогством — Австрим — кидөшкөжө нәлын кердөм. Төнөмшен Австрия Габсбургвлән главный владени лин.

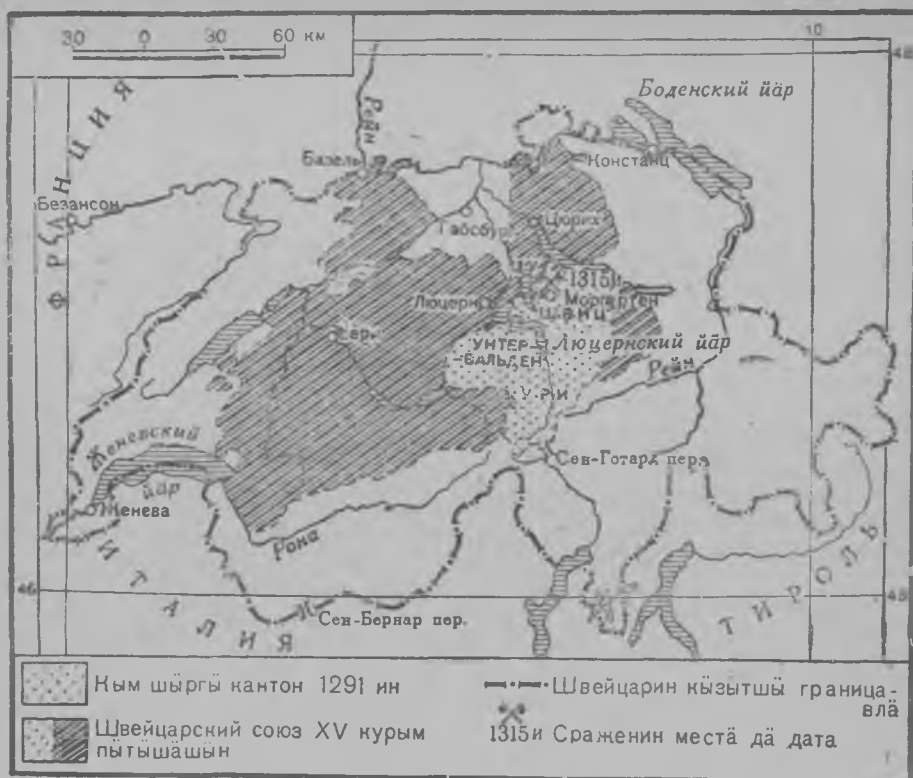
Люксембург-
влә.

Габсбургвлә өйле кузымым князьвлә яратыделит, да Рудольф колымы паштек нөнө таманяр гәнә императорский династим вашталтылыныт. XIV курым тынгалтөшөм нөнө императорский титулым значительный агыл ылышы граф Генрих Люксембургскилан пузөт. Люксембургвләөт өшкөләнөштө кого владенивләм моаш цаценөт, да төдөм бөштен кердөмөт. Генрих Люксембургскин эргөжө, чешский корольвлән наследником нәлмөкө, Чехин король лин.

Тенгелән германский императорвлә империм силаным өштөш большы тумайыделит, только өшкөләнөштө да өшкөмөштөм династилән шукурак землям хватен нәләш стараенөт.

Швейцарский
союз лямаш.

Ти веремәш свободный Швейцарский союз лин, төдө Габсбургвләдон кредәлмөштө өшкөмжөм независимостьюм переген кердөм. XII курым тынгалтөш гөц Габсбургвлә шыргән кым кантонын — Швицин, Урин да Унтервальденын — территориштыш землявләм кидөштөштө урденөт. Альпийский кырыквлөштө ылышы ти кан-

Швейцарский союзым Ыштөмөш.

тонвләштї независимый хресәнвля Ыленїт. Нїнїн владенивлә гач Сен-Готардский проходышкы дә Италишкы торговый корневля кенїт.

Товарым шывштымашеш пошлиным погаш манын, Габсбургвлә шїргән кантонвләм Ышләнїштї подчиняйыктїнештї ылын. Габсбургвлә ваштареш кредәләш кантонвлә Ышке лоштышты «Вечный оборонительный союзым» Ыштенїт (1291). Тынгәләлтшї войнашты Габсбургвлә Моргартен донышы битвышты союзын ополчени гїц страшний поражением терпенїт (1315). Ти битва паштек Габсбургвлә Швейцаришты (Швиц кантон лїмдон союзым тенге манаш тынгәлїнїт) Ышкїмїштїн цилә земляштїм ямденїт. Изин-олен шїргән ти кым кантонышкы увлә пижбїнїт, дә хресәнвлян общинывлә сага союзышкы тенгеок халавлә (Люцерн, Цюрих, Берн дә молы) пыренїт. Тенгелән независимый Швейцарский союз лин.

Шїргән кантонвлә освободаймаш гишән пач векуләжбї легенда главный рольым Вильгельм Телль хресәнлән — луддон чучын лўэн мыштышылан приписывая. Тїдбї вуйта равы вуеш сәмїкбї габсбургский наместникын шлїлалән кымалте дә наказани шотеш Ышкїмжбїн изи эргїжбї вуеш пиштбїмї олмам пикшдон лўэн кенвазышашлык ылын. Вильгельм Телль тидбї Ыштен кердїн, но келесен: эргем вїкбї попазен ылгелї, вес пикшїжбїдон наместникым пуштам ылын манын. Тидбї гишән стрелокым пидбїн шїнденїт, дә наместник тїдбїм Ышкеок йар гач замокышкыжы нїнге. Корнышты мардеж тәрвиен, дә

пленниклән — искусный рулевойлан — тышым
виктәрәш поручаенйт. Тынәм тиды сирьшкы
тйргештен дә пикшдон наместником лүн кол-
тен. Тиды вуйта Габсбургвлә ваштареш общий
восстаням бытгаш сигнал ылын.

**Империя ус-
тройство.**

Германия когон дә когон
самостоятельный терри-
торивләэш пайылалтын.

1356 ин Люксембургвлән томаштышы
император Карл IV издайымы Золо-
тая булла (вес статья келесенжы
шбртни печатян грамота) князьвләлән
бшкымбштын владенивләэшбшты цилә
независимый государьвлән правам пун.
Ти буллаок императорым айырымашым
шым курфюрстдон (айырышы - князь-
вләдон) узаконяенйт, нинбвләжы им-
перин сек могущественный духовныйвлә
дә светский князьвлә ылыныт. Курфю-
рствлә цилә империвлә касайышы важ-
нейший вопросвләм императордон иквә-
реш обсуждаенйт дә решенйт. Империн
цилә князьвлә общий меропрятим прово-
дяш рейстаг манмы имперский сей-
мыш погыненйт. Рейстагвләшты тен-
геок важнейший халавлән представитель-
влә участвуенйт. Ти халавлә фактически
независимый ылыныт. Тынгеок имперский
рыцарство независимый ылын, осовынок
шукы ылышын Рейнышты дә южный Гер-
маньшты. Гогенштауфенвлә пйтымкы
рыцарьвлә государственной службам на-
малаш цәрненйт дә помещик - государь
сослови линйт. Нбнй нимахань властьюмат
бшләнбшты призна-
йделет дә когонжок кравен разбойничаен
бленйт. Государством
тенге пайылыманшты империн ни общий
законвлә, ни судвлә, ни казна уке ылын.
Каждый князь, императорский рыцарь
аль хала бшкымжын владеништы
совсемок неза-
висимый. ылын.

XV курымын императорский корона өче Габсбургвләдоку ван-
жен. Фридрих III годым императорский власть когонок унижени-
шты ылын, современник манмыла, немецкий наци, тйдын импера-
тор улы ылмын почти совсем монден. Кыды областьвләжы импери
гбц совсем карангыныт. Кодшы областьвләшты князьвлә силангаш
тынгалынйт, дә Фридрих III ни оксажы, ни войскажы уке ылынат,
нбнйлән ваштареш лиәш цацыдеят. Царствуйымы пач векбләжы
тйды бшкымжын родовой княжествыжымат — Австримат ямден,
тйдым иклаштык веремәш венгрвлә хватен нәлбнйт ылын. Тен-
гелән, Франциштышла, Англиштышла дә Испаништышла, Гер-
маништы центральный пингбдй власть лите, немец-
кий княжествывлә ик кого государствышкы пижмәшәт лите.

Карл IV-н статуя.

ЧЕХИЯ XII—XV КУРЫМВЛАН.

Чехия Священный Римский империн составышкы пырен ылын гбнят, тбдб полный самостоятельностьдон пользываен. Чехин внутренний делашкы вмешиваялташ императорын праважы уке ылын. Чешский король курфюрст ылын, императорым айырымашты мол куд курфюрствладон иквареш участвуен.

Немецкий ко-
лонизаци.

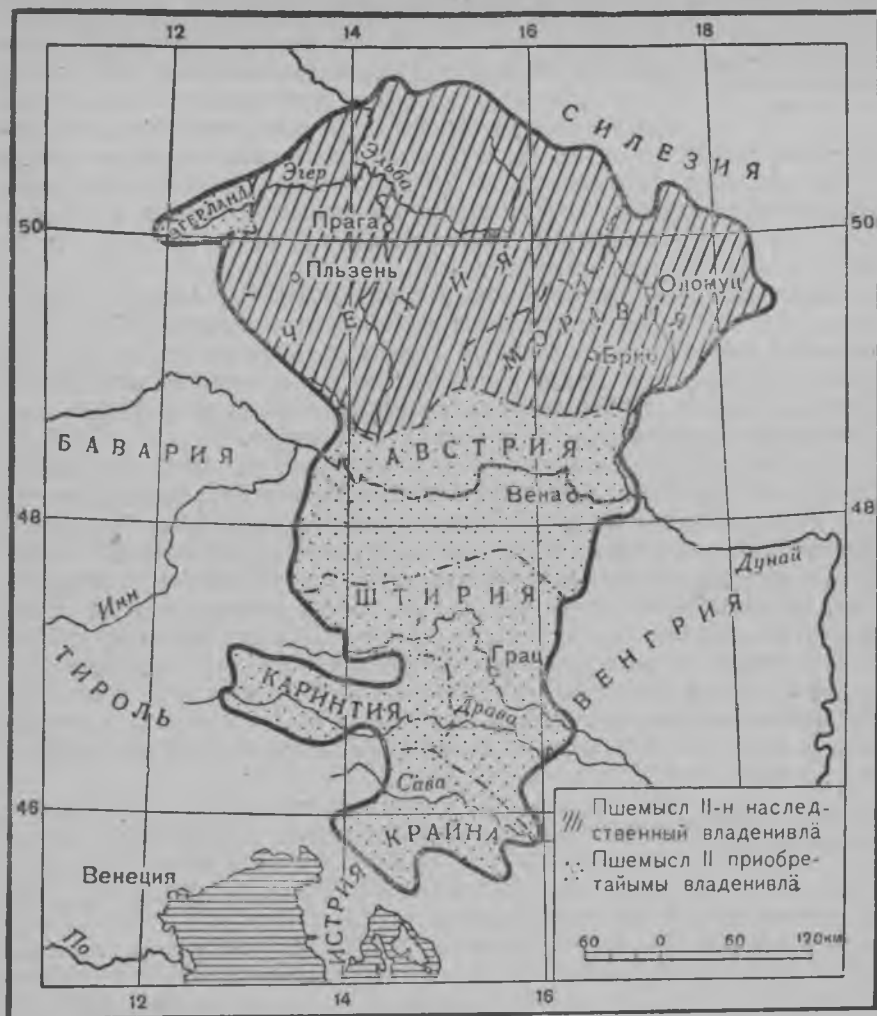
Чехия германский императорвлә гбц зависимый ылте. Но немецкий влиянижы Чехишкы вес сембнь пырен. Чехия христианством немецвлә гбц принимаен, дә тбшәкен основайымы шуку монастырь кок немецкийвлә ылыныт. Церковный управленишты главный должностьвләм немецвлә занимаенйт. Немецкий духовенство паштек Чехишкы инквизициәт пырен.

Тенгеок Чехишкы духовно-рыцарский орденвлә — тамплиервлә, госпитальервлә бләш миэнйт. Нбнәт шукужок немецвлә ылыныт. Чешский корольвлә местный знать ваштареш кредәләш нбнб вблнб опором моаш туманейт, седбндон нбнбм охотан шуденйт дә нбнблән землям шәләтенйт. XII курым пйтбшәш гбц Чехишты халавлә кушкаш тбнгәлбнйт. Халаштышы торговый дон ремесленный населени шукужок тожы Германия гбц толыныт, Германиштыжы ти веремән уже шуку хала ылын. Чешский корольвлә халавлә гбц шуку доходым плучаяш шаненйт. Седбндон нбнб халавләм основывайымашым поощряенйт дә махань-шон льготвләдон Германия гбц переселенецвләм тбшкб кандаш стараенйт. Варажы халавләштб чешский ремесленный населениәт лин, но патрициатшы почти ирсә немецвлә гбц веле ылын.

XII курымын чешский паян рудниквләм разрабатываяш тбнгәлбнйт. Нбнбм разрабатываяш чешский корольвлә немецкий предпринимательвләм шуденйт, нбнбжб горный делашты опытный ылыныт. Тенгелән рудниквләәт немецвлән кидбштб линйт. Предпринимательвлә добычын частым корольлан пушашлык ылыныт, но шуку бшкә паешбштәт кодын, дә нбнб йбле паенйт.

XIII-XIV ку-
рымвләштб Че-
хин сила-
нг-
машыжы.

Ббшкбмжбн кого доходвләжбдон, осовын шим лыкмы рудниквлән доходвләдон, чешский король империн князьвлә лошты сек паян ылын. Король Пршәмысл II (1253—1278) чешский владенивләм пүлә когоэмден. Тбдб Австрия герцогством дә мол владенивләм нәлбн, ти вирдон Чешский государство почти Адриатический тангыжын сирвлә якте шон. Но чешский знатьдон кредәләш корольым слабказмден. Тидбм ужын, император Рудольф Габсбургский Чехия гбц Австрим шывшын нәлбн. XIV курым тбнгәлтбшбн чешский престол Люксембургвлән династилән ванжен, ти веремән императорвләәш Люксембургвләм айыренйт. Карл VI (1346—1378) ик веремәнок чешский королят, дә германский империшты сек важный торговый хала лин. Тбдб царствуйымы годым

Пршемысл II-н владенивлӓ.

Праган населени кым пай кушкын. Карл Прагам украшаймы гишӓн шуку заботен. 1348 ин тӓдӓ Прагеш университетым пачын.

XIV курымын Чехия Священный Римский империяшты сек силан государство ылын. Но труйышы классын положени Чехишты йӓле худаэм миэн. Шуку хресӓнок крепостнойым бӓштӓмӓ линӓт дӓ господавлӓн пользышкы лелӓ повиностывлӓм пуэныт.

Рудниквлӓштӓ паян шахтовладелецвлӓ распоряжаенӓт, нӓнӓ горнорабочийвлӓм жестоко эксплуатируенӓт. Халавлӓштӓ ремесленниквлӓм патрициат угнетаен. Халаштат дӓ солаштат кого недовольство кушкын миэн.

Общенациональный антикатолический движени.

Крупный феодальный господавлә лошты немецвлә шуку ылыныт. Рудник владецевлә немецвлә ылыныт. Халаштыш патрициатат немецвлә гыц ылын. Седьндон чешский народ немецвләм главный угнетательвләш шотлен. Шуку монастырьжок немецвлән кидыштты ылын. Нынны высший церковный должностывлән кого частышым занимаенйт. Церковный феодалвлә хресаньвләм эксплуатируймашты сек жестокийвлә ылыныт. Чехин труйышы классвлә лошты немецвлә ваштарешәт дә католический церкы ваштарешәт протест кушкын.

Немецвлә дон католический неркы ваштареш чешский населени лоштышы мол классвләнәт недовольство кушкын. Чехишты, Европын мол сәндәлйквләшттыш ганьок, незеремшы шуку рыцарь ылын, ныннән мол сәндәлйквләшкы военный службашкы тәрләлт кеаш вәрешттын. Нынны немецвлән дә католический церкын паян земельный владенивләшкы завистьдон анженйт.

Халаштышы чешский населенин зажиточный слой — промышленниквлә, торговойвлә — халашты халан цилә управлением немецкий патрициат кидышттыжы кычен урдаат, шыдешкенйт. Нынны немецкий купецвлән конкуренцидон, кыдым правительство леведын, недовольный ылыныт. Нынны тенгеок церкыштәт врагым ужыныт, нынны церкым суевери дон алталымаш пйжәш манын шотленйт. Церкы шергеш шагалеш, тыдын владенивләжым шывышын нәләш келеш манын шаненйт. Даже крупный чешский феодалвләәт кыдыжы немецвлән дә католический церкын могуществышкы недовольствыдон анженйт. Тенгелән Чехишты немецвлә дон католический церкы ваштареш общенациональный движени лиәлттын.

Ян Гус. Гуситский в ойнавлә.

Немецвлән дә католический церкын господство ваштареш кредәләш шагалаш Пражский университетын профессор Ян Гус выступәен. Гус католический духовенствын жадность ваштареш, индугенцивләм выжалымы ваштареш проповедывәен, тыды церковный землявләм нәләш треваен. Народлан понимаяш литымй латинский йылмьдон сирымй религиозный книгәвләм чешский йылмьшкы Гус йшке сәрен. Папам тыды антихрист манын, папа сулыкым ак йштты манын тымдымашым богохульствеш шотлен. Гусын проповедыым чешский обществын цилә кругок яралеш лыктын: тыды национальный освободительный движеништы признанный вождь лин. Немецвлә Гусым ужынат йнешты кердеп ылын, преследуенйт дә тыдым ямдаш (погубаш) стараенйт.

Ти веремән Констанцеш погынышы католический церкын высший духовенствын собор Гусым ответыш треваен. Констанцыш кеаш Гус шекләнәлын, но, император Сигизмуд тыдым перегаш обещаен. Ышкымжын тәр проповедывайымыжым Гус соборлан доказывәен кердәм манын шанен. Но соборышкы погынышы высший духовенство тыдылән ик шамакымат келесәш путе; тыдым шыдешкен саслен встречаенйт, тюрьмашкы шынденйт дә йылаташ суенйт. Сигизмунд тыдым перегаш тумайыдеәт. Ышкымжын взгляд гыц Гуслан отрекаалташ предлагаенйт, но тыды колы-

машым отступничество гыц лучеш шотлен. 1415 ин и 6 июлын Гус йылатымы лин. Ти предательский пуштмаш цилä Чехия кымдыкешок национально — религиозный движением когоэмден. Ти движением Гус лымдон «гуситский движени», а тьдйн сторонниквлäжым «гуситвлä» маньныт. Населени католический папавлäm поктен лыкташ тьнгäлйн.

Ян Гус.

1419 ин дела открытый восстани якте шон. Прагышты чешский населени, когонжок ремесленниквлä, церкйвлäm дä монастырьвлäm громаш тьнгäлйн. Ремесленниквлä халан ратушым приступдон нälйныт, тьштй городской советын членвлä ылыныт, дä нйнйм окня вашт кйшкенйт. Чехвлä Сигизмундым йшккймйштын королеш шотлаш отказенйт. Тьнäm папа, Чехин самостоятельностью темен шуаш, тьдйм немецкий императорлан дä католический церкйлän подчиняйыкташ, крестовый походом объявлен. Ти крестовый походышкы шукужок немецвлä погыненыт, но нйнй сага Европын цилä сändäлйквлäштйш — Испания гыц Польша якте — рыцарьвлä пижынйт. Император Сигизмунд вуйлалтымдон нйнй Чехишкы тärвәненыт, но гуситвлä нйнйм шин шälätenйт. Тьнäm «крестоносецвлä» Чехия мычкы шälänen кенйт, защитыдымы чешский солавлäm кравенйт дä охремендыт. Тидылän ответеш гуситвлä католический храмвлäm дä монастырьвлäm пыдыртылыныт, нйнйным дä тенгеок корольным, католический феодалвлänым землявлäm хватен нälйныт.

Умеренныйвлä дон таборитвлä.

Гуситвлä лошты кок лагерь лин. Иктйвлäжкй, уларак умеренныйвлä, церковный имуществом конфисковайыктынештй дä чешский церкйн самостоятельностью признайыктынештй ылын. Нинйвлäжкй торговойвлä, промышленниквлä, помещиквлä, дä тенгеок Парижский университетыштыш профессорвлä ылыныт.

Труйышы чехвлäжкй — хресаньвлä, ремесленниквлä, горнорабочийвлä — таборитвлä лымän осовын партим йштенйт. Нйнй стройымы дä укрепляйымы Табор хала лымдон нйнйм теңге маньныт. Таборитвлän главный сила ылшы хресаньвлä крепостной права дон феодальный повинностьвлäm вашталтымашым, духовенством свободно айырымашым йштйнештй ылын. Хресаньвлälän немецвлä ваштареш ылшы война помещиквлä ваштареш война ылын.

Таборигвлän движени основыжыдон Жакерия дон Уот Тайлерын восстани ганьок феодалвлä ваштареш хресаньвлän восстани ылын.

Таборитвлä логыц кыдыжы, шукужымок халаштышы дон солаштышы беднота дä горнорабочийвлä, частный собствен-

носьтым совсемок вашталташ да имуществом об-
щийым йштэш треваенйт. Таборитвлә сага тенгеок разорял-
тшы рыцарьвлә кыдыжы пижынйт. Нынй лошты опытный воин-
влә ылыныт. Нынй лошты иктйт, Ян Жйжка, гуситский вой-
скан яратымы предводитель лин.

Гуситвлән во-
енный орга-
низаци.

Немецвлә гуситвлә ваштареш вйц крестовый по-
ходом организуенйт (1420 — 1431). Нынй циләок
немецвләлән полный неудачыдон пйтенйт. Чехиш-
ты могучий революционный армивлә линйт. Не-
мецкий конный рыцарьвлә ваштареш Ян Жижка пиш яжо пехо-
тым да повозкывләэш шывштымы куштылгы артиллергим органи-
зуен. Цепвләдон да хангавләдон пижыктымй обознь й арававлә
гйц, Жижка неприступный укрепленивләм строен, нынй обороны-
ланат да наступлениләнйт ярал ылыныт.

Повозкывләдон армйы гуситский лагерь.

Ик сраженишты Жижка пикшдон ранялтын да сйнзәжйм ям-
ден. Но тйдй гуситский войскам вуйлалташ кодын да родинылан
самоотверженно ваштокок служен. Врагвләм тйдйн лымжок лү-
дйктен. Гуситвлә тйдйм ати маныныт. Гуситвлән войска ке-
лесен мыштыдымы подвижный ылын да кышты ак вычеп, тй-
штй шйренок лиэш ылын. Шайыштыт, «крестоносецвлән» войска,
гуситский войскан арава юквләм веле колеш, тйрөк кыргыз
шйлеш ылын, маныт. Гуситвлән арми общий воинский повин-
ностьын основыжыдон погымы ылын. Армишкы суровый дисци-
плиным пыртымы ылын да тйштй революционный воодушевлени

Ян Жижка.

**Умеренный-
влән измена.
Гуситский
войнавлән
последстви-
влә.**

деним ЫштенЫт дә Липән доны нЫнЫм шин шәләтенЫт (1434). Таборитвләдон жестокий расправым ЫштенЫт.

Гуситский движени Чехилән кого значениән ылын. ТЫдЫ немедкий засильелән пЫтәртЫшЫм Ыштен. Чехишты национальный йЫлмЫ дә национальный культура развивалташ тЫнгәлЫнЫт. Но хресәнввлән дә халаштышы труйышы классвлән движенижы умеренныйвлән изменыдон пыдыртымы лин. Гуситский войнавлә гЫц шукужымок чешский обществын высший классвлә — дворянство дон халаштышы состоятельныйвлә — выиграенЫт. Хресәнввлән положени эче когон лелемЫн.

Таборитвлән движени, мол великий крестьянский движенивлә — Жакерия дә Уот Тайлерын восстани ганьок — удачно пЫтЫделыт. Движеништы участувыйышы халаштыш беднота дон горнорабочий-влә пиш слабка дә организованный агыл ылынат, хресәнввләм сЫнгЫмәшкЫ нәнген кердтелыт.

господствуен. Гуситвлә оборона гЫц наступленишкы ванженЫт. НЫнЫ походвләм Германишкы ЫштенЫт, Балтийский тангыж яктеок шоныт. НЫнЫ цилә вәре ЫшкЫмЫштЫн тымдымашым шәренЫт, Германин труйышы масса нЫнЫм яжон анжен. Немедкий попвлә дә феодалвлә ти тымдымашым «чешский яд» маныныт. Гуситский войнавлә когонжок таборитвлән силадон видәлтЫнЫт. Умеренныйвлә ЫшкежЫ таборитвлә гЫц лүдЫнЫт дә немецвләдон соглашеним ЫштЫнештЫ ылын. Остаткаш император Сигизмунд умеренныйвлән тревайымым принимаешы решен. ТЫдЫ, церкЫ гЫц шывшын нәлмЫ землявләм нЫнЫлән кодаш согласен, чешский церкЫн самостоятельностью признаешыт.

знаешыт согласен. УмеренныйвләжЫ Сигизмундым ЫшкЫмЫштЫн государеш признаенЫт.

Но таборитвлә ти соглашеним признаыделыт дә тидЫм изменеш лыктыныт. ТЫнәм умеренныйвлә дон таборитвлә лошты война тЫнгәләлтЫн. Умеренныйвлә таборитвлә вЫкЫ изменнически нападеним ЫштенЫт дә Липән доны нЫнЫм шин шәләтенЫт (1434). Таборитвләдон жестокий расправым ЫштенЫт.

Гуситский движени Чехилән кого значениән ылын. ТЫдЫ немедкий засильелән пЫтәртЫшЫм Ыштен. Чехишты национальный йЫлмЫ дә национальный культура развивалташ тЫнгәлЫнЫт. Но хресәнввлән дә халаштышы труйышы классвлән движенижы умеренныйвлән изменыдон пыдыртымы лин. Гуситский войнавлә гЫц шукужымок чешский обществын высший классвлә — дворянство дон халаштышы состоятельныйвлә — выиграенЫт. Хресәнввлән положени эче когон лелемЫн.

Таборитвлән движени, мол великий крестьянский движенивлә — Жакерия дә Уот Тайлерын восстани ганьок — удачно пЫтЫделыт. Движеништы участувыйышы халаштыш беднота дон горнорабочий-влә пиш слабка дә организованный агыл ылынат, хресәнввләм сЫнгЫмәшкЫ нәнген кердтелыт.

ИТАЛИЯ ХІІІ—ХV КУРЫМЛАН.

1 §. Венеция дон Генуя.

ХІІІ курымын Италия таманяр независимый государствывлӗэш пайылалтын.

Сек паянжок Италин северный частьшы ылын. Тиштӗ халавлӗ нӗнӗ сага ылшы землявлӗм Ёшлӗнӗштӗ подчиняенӗт дӗ независимый республиквлӗм Ёштенӗт. Нӗнӗн когон торгеенӗт, нӗнӗн промышленность развиваялтын. Утларак мощныйвлӗжӗ тангыж тӗр кок республика — Венеция дон Генуя дӗ паян промышленный Тосканын хала — Флоренция ылыныт.

Венецин богатствыжы крестовый походвлӗ годым кушкын, осовынок нӗлӗмшӗ крестовый поход веремӗн. Венеция Ёшкӗлӗнжӗ таманяр пунктым Балканский полуостровышты дӗ тӗдӗн йӗр ылшы островлаштӗ закрепленӗт, Черный дон Азовский тангыжвлӗэш Ёшкӗмжӗн факторивлӗм основаен. Нинӗ лошты главный «ы Таана ылын (кӗзӗтшӗ Азов). Ёшкӗмжӗн факторивлӗжӗ гач Венеция рабвлӗм торгеен, рабвлӗм шукужымок Закавказьешты нӗлӗн. Венецин торговый кого флотшы ылын. Тӗдӗн Средиземный тангыжышты господствуен. Тӗдӗм «тангыж владычица» манын тӗр попенӗт. Венецианский купецвлӗ восточный товарвлӗм западноевропейский ярмаркавлӗшкӗ кандат ылын. Венецишты промышленностят развиваялтын. Парсын дон стекла изделивлӗм Ёштӗмӗшдон Венеция осовынок лӗмлӗ ылын.

Венецианский дож

Венецин богатствыжы крупный купечествын кидӗштӗ ылын, халаштышы влаьшат цилӗ тӗдӗн кидӗшток ылын. Венецин Ёшкӗмжӗн айырымы правительжы ылын, тӗдӗм дож маныныт. Влаьштын вышый органжы Большой совет ылын. Совет членвлӗ айырымвлӗэш шотлалтыныт гӗнят, делаштыжы тӗдӗн составышкы ирсӗ паянвлӗ веле «попазен кердӗнӗт. Большой советок дожем айырен.

Купеческий олигархин господство Венецин населени лошты недовольством Ёштен. Правительство ваштареш шӗренок заговорвлӗ линӗт. Нӗнӗн гӗц Ёшкӗмӗм перегӗш манын, ХІV курымын купеческий олигархи Совет десяти манмым устанавливаен. Совет десяти манмын пиш шуку тайный агентвлӗ ылыныт. Нӗнӗн доносвлӗм Ёштенӗт, господствуйшы группалан угодный агыл ӗль опасный эдемвлӗм огол шайыц оролен пуштыныт. Совет десяти цилӗ должностной

Венецин видшы.

эдемвләм даже Ышкымжым дожымат йывырт оролен. Венецишты шпионаж дон террор система устанавливаалтын.

Паян Венеция у постройкывладон украшайалтын. Халам пйч-кедйшы каналвлә гач яжо кывервләм, кого зданивләм строенйт. Осовынок яжон Венецин главный площадь — св. Маркын площадь паянын украшаймы ылын. Тиштй ти святойлан посвящаймы великолепный собор шынзен, тишток дожвлән яжо дворец ылын.

Венецин главный торговый соперникшы Генуя ылын, тйштат тенгеок паян купечество правен. Генуя крестовый походвлә веремән когон паен. Тйды Черный тангыжышты укреплялтын. Тиштй Крымын югышты тидй Ышкымжын таманяр факторим Судакеш (Солдайя), Феодосиеш (Кафа) дә мол пунктвләэш основаен. Тишецын генуэзский купецвлә Ирандон, Средний Азидон, Китайдон, русский княжествывладон дә Польшыдон торгеен.

2 §. Флоренция.

Феодалвладон
Флоренцин
кредәлмәш.

Флоренция хала, кырыквлә лоштышы котловинышты, Арно рекә доны ылеш, XIII курымын тидын ййр ылшы кырыквләштй феодалвлән замоквлә кукшын кайын шалгенйт. Нынй Флоренцидон господствуяш паценйт, торговлым пйзыртенйт, купецвләм кравенйт. Тйнамок Флоренцишты промышленность развиваялтын. Флорентийский цветной сукнолан Европышты дә Востокушты кого спрос ылын. Флоренцишты крупный предпривативлә лиәш тйнгәлйненйт, мелкий ремесленный мастерскойвләәт шуку ылыныт.

Флорентиецвлән богатствышты промышленностьшты веле агыл, тенгеок банковый делаштат лин. Флоренция Италин важнейший торговый ик корныштжы ылешәт, первишенок меняльный дә оксан мол операциям йштймй центр ылын. Паян флорентийский банкирвлә крупный окса делам папский двордон, дә Европын мол сәндәлыквлән государьвләдон йштен.

Флоренция феодалвладон успешно кредәлйн. Флорентиецвлә феодалвләм кырыкыштышты замоквләм кодаш дә халашты йләш заставенйт. Халавләштй дворянвлә йшкыләнйштй замоквлә гань кого томавләм строенйт. XIII курымын халавләштй йлышйвлә дон дворянвлә лошты упорный кредәлмәш ылын, но йндежй халавлә көргыштй.

Халашты йлйшйвлә лошты равенство уке ылын. Паян промышленниквлә дон банкирвлә, врачвлә дә юриствлә иквареш шым «старший цехым» составляенйт. Мол цехвләжым «младшийвлә» маныныт. «Старший цехвлән» членвлә шелән народ манмы лымым плучаенйт, незер массыжы — тоша народ манмы лымым.

XIII курым пйтйм векылә Флоренцишты дворянвлән властым кйрын шумы лин. Власть старший цехвлән, «шелән народын» кидйштй лин. Флоренцишты управлением вуйлалтымашты осовын совет — Сеньория — шалген. Ти Сеньорин йндекш членышты шймытшым старший цехвлә айыренйт, младшийвләжй — коктым веле.

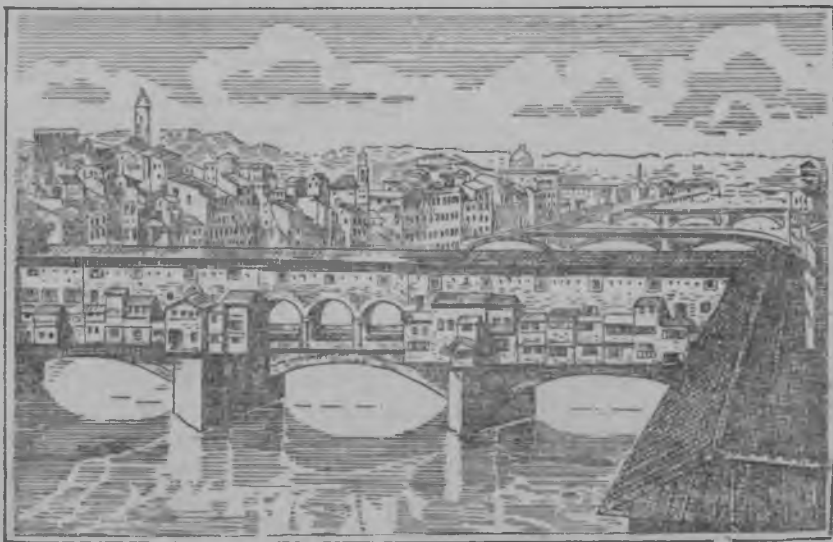
Флорентинцы «Сеньорин дворец».

Промышлен-
ностьын орга-
низаци.

Флоренцишты XIV курымын промышленностьышты у формывлэ лиэш тӱнгӱлӱнӱт, осовынок сукном ыштӱмӱштӱ. 1300 ин Флоренцишты 300 крупный сукнодельный предприяти шотлалтын, нинӱ годышты 100 тӱжем штук сукном йӱмдӱленӱт. Паян сукноделвлӱ мижӱм Фландришты, Англишты ӱль Испаништы нӱлӱнӱт. Флоренцишкы кандымы мижӱм осовын помещенивлӱшкӱ колтенӱт, тӱштӱ тӱрлӱмӱ рабочийвлӱ тӱдӱм мышкыныт, коштенӱт дӱ шерӱнӱт. Тидӱ паштек мижӱм халашты мелкий ремесленниквлӱлӱн ӱль солашты хресӱнвлӱлӱн пуӱнӱт. Нӱнӱ мижӱм оксала шӱдӱренӱт.

Плучайымы шӱртӱм кошы ремесленниквлӱлӱн пуӱнӱт. Кошывлӱ тӱдӱм коӱнӱт дӱ готовый тканьым пуӱнӱт. Ткань специальный мастерскойвлӱшкӱ пакула обрабатываеш кеем. Тиштӱ тӱрлӱмӱ рабочийвлӱ сукном тредӱнӱт, ворсенӱт, чӱӱлтенӱт.

Тенгелӱн крупный предпрятывлӱ ливӱт, нинӱвлӱн владеецвлӱжӱ пиш паян эдемвлӱ веле лин кердӱнӱт. Шукы мелкий ремесленниквлӱ крупный сукнодел — предпринимательвлӱн зависимостьшкы попазенӱт. Станоквлӱ дон сырье ремесленниквлӱн агыл, а предпринимательвлӱн ылыи. Ремесленник ровотайымы изделижым тоже хозалан пуӱн, ышкежӱ ышкӱмжӱн труд тӱреш пиш чӱдӱ тӱрӱм плучаен. Мелкий ремесленниквлӱ тӱрлӱмӱ рабочийвлӱ гӱц хозан мастерскойшты ровотайыдымыштыдон веле айырлалтыныт, нӱнӱ тонышты ровотаенӱт. Ти мелкий ремесленниквлӱлӱн цехвлӱшкӱ организуешташ запрешайымы ылыи: «шелӱн народ» лӱдӱн, мелкий ремесленниквлӱ нӱнӱм эксплуатируешты тӱ жестокий эксплуатаци вӱштӱреш кредӱлӱш цехвлӱм используют машанен.

Флоренциштышы «Тошты кӱвер».

Хзоан мастерскойвләштӱ ровотайышы тӱрлӱмӱ рабочийвлӧн тенгеок Ышкӱмӱштӱн организацывлӧм Ыштӱш правашты уке ылын. Пӱшӱ тӱр пишизи ылын дӱ цилӱок хозанжымы сембӱн ылын. Тенгелӧн уклассвлӱлӱнӱт — буржуазидон тӱрлӱмӱ рабочийвлӱ. Мануфактура капиталистический производствын первоначальный вид ылын. Италишты XIV курымын, Европын мол сӱндӱлӱквлӱ гыц когонанзыц тӱрлӱмӱ рабочийвлӧм эксплуатируен мишӱ капиталистический производство складывалташ тӱнгӱлӱн. Кыштӱкен тӱрлӱмӱ рабочийвлӱ дӱ хоза гыц зависимый ылшы мелкий ремесленниквлӱ ровотайышы техень кого предприивлӧм мануфактура маныт. «Мануфактура» шамак «киддон ровотайымы производство» ылеш. Мануфактурвлӱ поздаракын ылшы фабриквлӱ гыц машинӱ уке ылмыдон айырлалтыныт, тӱштӱ цилӱ ровота киддон Ыштӱлтӱн, дӱ часть рабочийжы эче ровотаенӱт (мелкий ремесленниквлӱ).

Мыктешкӱ кондотьерын статуя.

Чомпивлӧн восстани.

Флоренцишты чӱмпивлӧн восстани лӱман (Флоренцишты тӱрлӱмӱ рабочий — текстильщиквлӧм тенге маныныт) историшты пӱтӱри рабочийвлӧн кого восстани лин.

1378 ин 20 июльын чомпивлӱ дон мелкий ремесленниквлӱ цангвлӧм шин олицӱшкӱ лӱктӱнӱт. Нӱнӱ пӱтӱри Сеньорин зданим нӱлӱш путаенӱт. Тидым нӱлӱн кердтелытат, нӱнӱ халаштышы паянвлӧн томавлӧм пыдырташ тӱнгӱлӱнӱт. 22 июльын чомпивлӱ Сеньорим хватен нӱлӱнӱт. Сеньорин членвлӱ лӱдӱн кыргыж шӱлӱнӱт.

«Шелӧн народын» властым карангден шумыкы, восставшийвлӱ кым цехым организуенӱт — коктым мелкий ремесленниквлӱлӧн дӱ иктӱм чомпивлӱлӧн. Ти цехвлӧн представительвлӱ у Сеньориншкы пыренӱт. Сеньорин вуйлалтышеш чомпивлӧн вождь — мижӱм шершӱ Микель Лӱндо шагалтымы ылын. Но Ландо преда-тея ылын. Тидым буржуазии подкупаен ылын; дӱ тидӱ когонжок паянвлӧн имуществом перегӱмӱш верц заботен, а рабочийвлӧн интерес верц шалгыде.

Крупный предприивательвлӱ народын восстанилӧн ответеш Ышкӱмӱштӱн предприивлӧм питӱренӱт. Пӱшӱде ӱлӱмӱш дӱ

Лоренцо Медичи.

голод тынгәләлтѣн. Чомпивлә у восстаним тынгәләш пуҗаенѣт, но нѣнѣм мелкий ремесленниквлә, нѣнѣлән пәшнвлә политический праваштым коғемдәш общаенѣтәт, поддерживайыделыт. Восстани темден шумы лин. Жестокий расправа тынгәләлтѣн, шуку рабочийлән Флоренция гѣц шыләш вәрештѣн. Чомпивлән цехым ямдымы ылын, дә «шелән народвлән» властым восстанавливайымы лин.

Тенгелән рабочийвлән пѣтәриш восстани поражем терпен. Ёшкымѣштѣн кидѣштѣ властым кычен кердәш, рабочийвлә эче когон слабка, чѣдѣ шотан дә худан организуйымы ылыныт.

Медичин
тирани.

Чомпивлән восстани «шелән народым» когон

лүдѣктен. Восстани лимәш гѣц лүдмәш тѣдѣлән управляяш у формым кѣчәләш заставен.

XV курымын власть Флоренциштыш крупнейший банкир Козимо Медичин кидѣштѣ лин. Тѣдѣ официально нимахань должностымат занимайыде, но правленин цилә шѣртѣвләжѣ тѣдѣн кидѣштѣ ылыныт. Сеньорин членвләм дә мол должностной эдемвләм айыренѣт, но айырымашыжым тенге Ёштенѣт, цилә должностышкок Медичин сторонниквлә веле попазен кердѣнѣт. Сеньори цилә значенижым ямден, дә цилә меропрятивлә Медичин приказдон веле провоялтыныт.

Народный массым Ёшке векѣжѣ сәрәш дә нѣнѣм кредәлмәш гѣц карангдаш манын, Козимо Медичи строительный коҗо ровотавләм организуен. У зданивләм стройымашты флорентийский беднота качкын ләктәш лимәшѣм плучаен.

Медичивлә Флоренцишты веле агыл, но Европа кымдыкешок крупнейший банкирвлә ылыныт. Таманяр коҗо халашты нѣнѣн банкын отделенивлә ылыныт. Медичивлә оксаштым корольвләлән әрѣмеш пуәнѣт. Тидѣ гишән Медичивлән международный влияния коғэмѣн.

Козимо колымыкы власть тѣдѣн эргѣжѣлән ванжен, вара ыныкәвләжѣлән. Флоренцишты шуку веремә Козимон ыныкажы, Лоренцо, «Великолепный» манын лѣмдѣмѣ, правен. Тѣдѣ хитрый дә ловкий политик ылын, тѣдѣ Ёшкымѣжѣн цельым Ёштен шокташ нима анзыланат шагалте. Ёшке правленижѣлән коҗорак блескым пуаш манын, тѣдѣ Ёшке йѣржѣ художниквләм, ученыйвләм, поэтвләм поген, нѣнѣжѣ тѣдѣм хваленѣт, аккелеш тѣдѣм

яжо эдем ылеш маныныт. Медичи Флорендишты коронованный агыл династи гань лин.

Тенгелән Флорендишты неограниченный единоличный власть лин. Правленин ти форма тираны Италин мол халавләштәт шуку вәре устанавливалтын. Тидын лимы причиныжы цилә вәре иктот народын восстанивлә гыц лүдмәш ылын. Тиранвлә шозән агыл знатный дворянвлән родыштышвлә гыц дә тенгеок «кондотьервлә» гыц — тәрлёмй военный отрядвлән начальниквлә гыц ылыныт. Тенге, Миланышты XV курымын пелбштыжы властым кондотьер Сфорца хватен нәлән.

Тенгелән итальянский халавлә феодалвләдон кредәл йшләнйшты независимостым йштен кердёнйт, но народный восстанивлә гыц лүдмәш халаштыш паянвләм тиранвлән властылан покорял-таш заставен.

3 §. Итальянский ир Возрождени.

XIV—XV курымвлән Италия Европын сек передовой сәндәлйк ылын. Тиштй Европыштыш мол вәрвлә гыц ирй промышленностын у формывлә линйт, тиштй буржуази — промышленниквлә, банкирвлә, купецвлә пингүдемёнйт; тиштй наука, литература, дә тенгеок живопись дә искусственин мол видвлә развивалташ тынгәлёнйт.

Гуманизм дон Возрождени. Тошты мировоззрени, тошты религиозный взглядвлә, тошты научный пресдтавленивлә у условиштй йләш эдемвләлән ярал агыл линйт. Купецлән, промышленниклән, банкирлән циләок нёнён личный предпримчивость гыц успех лин, нёнён шанымдон эдем вовсеок беспомощный существо ылте. Нёнён эдемён силалан дә йләш тйдён праважы улылан йняненйт. Вот малын культурын у направлени гуманизм лёмйым («гуманус» латынь шамак «человеческий» лизш) плучаен, а ти направленидон кешй представительвләжым гуманиствлә маныт.

Гуманиствлә церковный тошты наукам ярыктыделют. Нёнён действительностышты дә античный писательвлә доны вдохновеним кйчәлёнйт. Нёнён античный литературым когон яратенйт, античный писательвлән рукописьвләм кйчәлёнйт, нёнён тыменьёнйт, античный культурым возрождаенйт. Культурын у направленим седёндон Возрождени маныт.

Данте. Петрарка. Боккаччио. Ти у культура анзылы крупнейший итальянский писатель Данте (1265—1321) шалген. Дантен главный произведенижы — «Божественная комедия» ылеш. Тидй — итальянский йылмйдон стихлә сирёмй кого поэма. «Божественная комедишты»

Данте кого шырғеш ямыжы гишән рассказывая. Тиштй тйдйлән шукердшй римский поэт Вергилий кайын. Вергилийдон кохтын Данте загробный мирышкы путешествивм йштенйт. Поэма кым частеш пайылалтш — Ад, Чистилище дә Рай.

Данте адым земля вйлецын улёккылә воронка формидон валышыла изображая; Данте 9 адский кругын описаним пуа, тыштй «грешниквлән йангвлә», нёнён преступленивләм анжен, махань-шон мутьымашкы подвергалтын. Адын ик кругышты грешниквлә кого кўвләм мындыртылыт. Вес кругышты нёнён йылышы йәрйшкы колтенйт. Адын техень кругат улы, тыштй пиш кого уштыдон наказат. Адын ик кругышты Данте тыл йәмйым ужеш, тйдём папа Боннифаций VIII-лан, өче живой ылшыланок йәмдыленйт. Сек кого сулыкеш Данте предательством шотла.

Данте Ышкымжын ыратымы античный писательвлэм адышкы пыртыде, нѳнѳ перкѳн тымдымдон гѳнѳ, христианвлэ агыл ылатат, адышты лишэшлык ылыныт. Данте нѳнѳм адын ама са доран Ыштэ, нѳнѳ нимахань мученимат ак ужеп.

Данте Ышкымжын «Божественная комедишты» средневековый религиозный представленивлэм повторяен, но тенгеок тѳдѳ Италин у Ылымаш условишты веле лимѳвлэм, совсемок у чертавлэм пырген. Данте церкѳн воззренин узостышы ваштареш протестуя. Тѳдѳ чувствын свободым, шамын пытливостыым, мирым палаш цацымашым хвала.

Италиштыш пѳтѳриш ик гуманист Петрарка ылын (1304—1374). Тѳдѳ эче изижѳ годымок книгавлэм ыратен, знаменитый римский писательвлэн произведенивлэн рукописьвлэм тѳдѳ кѳчѳлѳн. Техень момашым каждый гѳнѳок Петрарка Ышкымжын дневникеш крупный событи шотеш сирен.

Петрарка Ышке сирѳмжѳ шуку литературный произведением коден. Тѳдѳ итальянский йѳлмѳдон лирический стихвлэм — сонетвлэм Лаурылан посвящаен сирен, тѳдѳн красотажым дѳ пурыжым тѳдѳ хывален. Тѳдѳ латинский йѳлмѳдон «Африка» кого поэмым сирен, тишты Вергилийлэн подражаен. Петраркан философский дѳ мол темеш сирѳмѳ шуку прозаический сочинени улы.

Петрарка Ышкымжын современниквлэ анзылны когон лѳмлѳ ылын. Римшты тѳдѳм торжественно лавровый венюкдон венчѳенѳт.

Весѳ великий гуманист Боккаччио, Петраркан тѳнгжѳ, ылын (1315—1175). Тѳдѳн главнѳй произведенижы «Декамерон» (греческий йѳлмѳдон «10 кечѳ» манмы лиѳш). Флоренцишты чума когон шѳрлѳмѳ годым, Ырвезѳ эдемвлэ дон дамывлэ 10 эдем хала ѳрдѳжѳшкѳ кенѳт, манын Боккаччио расказывая; нѳнѳ каждый кечѳнѳ иквѳреш погынениѳт, каждыйок ик интереснѳй рассказ рядѳ шайыштын. «Декамерон» рассказвлэн сборник, тишты Боккаччио ханжествым, чудесавлэм, поплвэм дѳ манаквлэм ваштылеш. Веселѳ дѳ Ылымашты полный удовольстви лижѳ манын, тѳдѳ ужѳн. Боккаччио, Петрарка ганюк, античный литературым ыратен, античный рукописьвлэм кѳчѳлѳн дѳ поген. Но тѳдѳ итальянский поэзимат когон ценен, Данте дон Петраркан произведенивладон восхищайалтын.

**Возрожденин
культура
шѳрлѳмаш.**

Италин образованный эдемвлэ лошты гуманизм йѳле шѳрлен. Италишты цилѳ вѳре гуманиствлэн кружоквлэ линѳт. Итальянский халавлэн тиранвлэ, Ышкымѳштын дворлан когорак блестящим пуаш манын, гуманиствлэм покровительствуениѳт. Медичи годым Флоренция итальянский гуманизмын центр ылын. У культура итальянский обществом шуку агыл шотан верушкым веле охватываен. Гума иствлэ народ гѳц мѳндѳрнѳ ылыныт. Нѳнѳ сожок народ-

Книгам переписывайшы.

ла понимаяш литёмй латинский йылмёдон сиренёт. Тынге гынят гуманизм положительный кого ролян ылын: тй дй средневековой церкйн авторитетым подрываен дй европейский образованный обществлан античный искусствын, античный литературы дй науки сокровищым анжыктен.

Возрождени литературым веле агыл, тенгеок живописьмат, скульптурымат, архитектурымат тйкйльн. Художниквлй дон скульпторвлй бйшкймбштйн произведенйвлйльн естественностьым дй природы сходствым пуаш цаценёт, тйнамок античный искусствын образецвлйдон вдохновляялтыныт. Архитекторвлйат античный образецвлйльн подражаенёт. Нйньй сотым, волям дй яко дворецвлй паянвлйльн дй величественный зданивлйм правительственный учрежденивлйльн строенёт.

Тангыждон каштмаш, корабльвлйм стройымаш дй торговый путешествовлй развиваялтмаш эдемвлйльн кругозорым шарен дй географим, астрономим, механиком, математикым пйльш нйньн интересым шижтйрен.

Возрождени культура Италия гйц Европын мол сандйльк-влйшкй ййле шарлен. Итальянский Возрождени влиянижы мйндйрнбшй Москвашкат шон. Италишты воспитываалтшы византийский принцесса Софья Палблогым нйльшй Иван III годым московский дворышкы итальянский художниквлйат пыренёт. Известный итальянский зодчийвлй стройимы зданивлйдон Кремль украшаялташ тйнгйльн.

Книгйвлйм
пецйтльмйш.

Возрождени культурым шарймйшльн книгйм пецйтльмйшты лишй изобретени шукым палшен. Книгйвлйм пецйтльмйшым XV курымын Майнцшты (Германия) Йогйни Гутенберг изобретаен ылын.

Ти веремй якте книгйвлйм киддон сиренёт. Книгйвлйм манаквлй осовын «сирймй мастерскойшты», «скриптори» манмышты переписываенёт. Книгйвлйм пергаментеш сиренёт, шйренок рисуен шйндймй заглавный буквавлйдон украшаенёт дй нйньй пиш шергым стоенёт. Книгйвлйм паянвлй веле нйльн кердбнёт. Халашты культура кушмы сембнь, книгйвлйльн спрос кушкын. Халавлйльн цехвлй линёт, тйшты специально книгйвлйм переписываенёт. XIV курым пйтышйаш гйц пумагаеш сирймй книгйвлй каяш тйнгйльнёт, нйнь пергаментеш сирйм гйц шулды ылыныт. Книгйвлйм механически печатываен шукемдйш цацымаш-

Печатывайимы станок.

вләәт ылыныт. Тидьм бьштәш страницын цилә текстым пу хангаэш мьнгешлә шрифтдон пьчкеден лыктыныт, ти хангаэш краскам шьренйт дә тьшец пумагаэш пецәтленйт. Тенге печатывайымаш пиш шергы дә трудна ылын.

Гутенберг сплошной пу хангам пасна буквавләдон дә ниньм металл гьц шьрәтен бьштен вашталташ решен. Тидь печатывайым делам пиш когон куштылтен дә кого книгәвләмок йьле набиряш лимьм бьштен.

Гутенберг киддон пецәтлёмь осовын станокым бьштен, тидь винт палшымдон пумагам набор сага икладын темден.

Книгәм пецәтлёмь искусство Европын цилә сәндәлйкьшкь йьле шәрлен. Цилә вәре типографивләм бьштенйт, книгәвләм у статья пецәтленйт. Книгәвлә пүлә шулдештйнйт дә нәлбн кердмь линйт. Книгәвләм торгейймәш кушкын. Книгәм пецәтлёмәш буржуазный у культурым шәрймәштй могуственный орудилн.

XX ГЛАВА.

ВИЗАНТИЙСКИЙ ИМПЕРИ ПЫТЙМӘШ.

Туркавлән
воюен
нәлмәшвлә.

Крестовый походвлә паштек Византия бьшкьмжьн первишй могуществыжын йьмьлжым веле коден кердын. Византия дә Византийын власть гьц XII курымын освобождаялтшы пашкуды Балканский государствывлә — Сербия дон Болгария — почти цәрнйдеок ылшы войनावләштйдон иканә-иктйштйм слабкаэмденйт. XIV курым тьнгәлтйшын ньнбн лүдйшлә враг — осман-туркавлә ләктбнйт.

XIII курым пытйшәш гьц Малый Азин турецкий княжествывлә лошты Османын эмирәт кузаш тьнгәлбн (1299—1320). Тьдй турецкий владенивлән кого частьшым государствыш пижьктен, ти государствым тьдбн лымдон османский манаш тьнгәлбнйт. Осман дә тьдбн эргьжб Урхан (султан титулым принимаыш) Малый Азишты Византийын владенивләм почти циләм хватен нәлбнйт дә бьшкьмьштйн границам Мраморный тангыж докы нәнген шоктенйт.

Византия, Болгария дә Сербия бьшкьмьштйн цәрнйдым войнаштышты шоэн агыл турка-османвләм палшаш ўжьнйт. Туркавлә Балканский полуостровышкы набегвләм бьштенйт дә соок смутывләдон йлбшй ти сәндәлйквләм куштылгын шывшын нәләш лимьм пәленйт. Туркавлә Балканский полуостровеш цаткыдын шьнзәш тьнгәлбнйт. 1361 ин нәнб Адрианопольым нәлбнйт дә тьшкь бьшкьмьштйн столицым нәнгенйт.

Болгария дон Сербия, феодальный усобицывләдон слабкаэмшй ылынытат, туркавлә ваштареш силан сопротивлением бьштен кердтелыт. Султан Мурад 1389 ин Косовый нырышты сербвлән кого поражением бьштен, дә Сербия туркавлән вассальный зависимостьшты лимьжым признаен. Косовый нырыштыш битва гишән сербский народный поэвлә ти поражением величайший национальный несчастье манын шуку мырым сиренйт. Тилец вара шукат лите туркавлә Болгарим нәлбнйт.

Султан Мухаммед II.

**Тимур дә
тѣдѣн воюен
нѣлмѣшвлѣ.**

Византия йѣр турецкий владенивлѣ линѣт, но тидѣн пѣтымѣшѣжѣ Азишты страшний столкновени лимѣдон отсрочымы ылын. XIV журым пѣтымѣшеш монгольский владенивлѣ шукужок феодальный княжествывлѣаш шѣлѣненѣт, нѣнѣжѣ иктѣ-весиштѣдон цѣрнѣдеок шѣдешкен ыленѣт. Тидѣдон среднеазиатский эмир Тимур воспользоваен (европеевлѣ тѣдѣм Тамерлан манѣт; Тамерлан шамакшы Тимурын прозвищѣжѣ—Тимур Ленг манмы шамак гыц лин, тидѣ «Тимур Хромой» манмы лиѣш: ик сраженишты Тимурын ялжы ранялтын дѣ ақшак лин).

Тимур дипломатын дѣ полководецын галантан ылын. Тидѣ дипломат ганьок феодальный князьвлѣ лоштыш разногласивладон пользоваен, нѣнѣм икѣнѣ-икѣштѣ вѣкѣ шѣдештѣрен. Тидѣ йѣле дѣ решительный удардон противниквлѣм

шин шуэн мыштымыжыдон яжо полководец ылын.

Таманяр лу ишток Тимур ышкѣмжѣн воюен нѣлмѣшвлѣм когон шѣрен,— тѣдѣлѣн Средний Азия, Иран, северный Индия, Сирия, Малый Азия, Золотая Орда подчиняялтыныт. Тѣдѣ ышкѣмжѣн столицѣжым Самаркандым ыштен дѣ тѣдѣм паянын строен.

Изиш ваштареш лимѣлѣнок Тимур беспощадный ылын. Северный Индишкы тидѣн походшы нигнамат колтымы пыдыргымашкы шоктен. Пеледѣлтѣшѣ шуку халавлѣ, ти шотышты паян Дели, шѣлѣнен ващы линѣт. 1402 ин, Малый Азишкы походдон кемѣкѣ, турка-османвлѣм Тимур вѣш лин. Тимур Анкара донь туркавлѣм совсемок шин шѣлѣтен (1402) дѣ османский султан Баязидым пленишкы нѣлѣн. Тимурын колымашыжы (1405) тѣдѣн пақыла воюен нѣлмѣшвлѣжѣм царен шуэн.

Тѣдѣн ыштѣмѣ пиш кого государствыжы лимѣжѣлѣок йѣле шѣлѣнен.

Тимурын нашествижы паштек туркавлѣн слабкѣммѣш Византия ваштареш действивлѣм ыштѣш нѣнѣм веремѣш царен. Но вара нѣнѣ ышкѣмѣштын нападенивлѣм угѣц тѣнгѣлѣнѣт.

1453 ин султан Мухаммед II кого войскадон Константинопольым осаждаен. Греквлѣн силашты кого агыл ылын, туркавлѣжѣн Европышты сек яжо осадный артиллеришты ылын. Тѣлец пасна, нѣнѣн метательный орудивлѣ— «бомбардвлѣ» ылыныт, нѣнѣ кого кѣ маклакавлѣм кѣшкенѣт. Византиецвлѣ Константинопольын гаваньышкы пырымашым (Золотой Рогым) цепьвлѣдон ѣрен шѣнденѣт, но туркавлѣ шедлон шѣбрѣмѣ ангавлѣ мычкы 70 корабльым йѣдым тѣшкѣ шывшышын нѣнгенѣт.

Осада 53 кечѣ шывшылтын. Остаткаш 1453 ин 29 майын Константинополь штурмдон нѣлмѣ лин. Византийский остатка император, Константин Палеолог, бойышток колен. Мухаммед II Константинопольыш торжественно пырен дѣ тѣдѣм ышкѣмжѣн государствын столицѣжым ыштен. Константинополь лѣмжѣм Стамбул лѣмдон вашталтен.

Восточный Римский империн шукердшѣ столицѣжым нѣлмѣш Европым когон цѣдейѣктен. Силан Турецкий, ѣль Османский, империи европейский государствывлѣлѣан соок крозышы лин.

Турция XIV—XV курымвлән.

XXI ГЛАВА.

КИТАЙ ДОН ЯПОНИЯ XIII—XVI КУРЫМВЛӘШТЫ.

Монгольский империя Китаеш ышты-маш.

XIII курым тынгалтышын монгольский ордавлә Китаешты кого опустошенивләм ыштенйт. Хресаньвлән кралмы нырвләм ышкымыштын волькылан кйтём вәрвләм ыштенйт. Шукы эдемём пуштыныт.

1271 ин монголвлә Северный Китаеш ышкымыштын империя основаенйт, тидылән Юань лымём пуэнйт, столицыжы Пекин (Бейпин) лин. Ныны шукат лите Сунский империя ваштареш

выступаенйт дэ Центральныи дон Южный Китайым цилэ воуен нэлэйнйт. Нэйнэ империн столица Ханчжоум занимаенйт, а императоржым пленыш нэлэйнйт. Бнде цилэ Китай монголвлэн власть лэйчэлнэй, Ышкэймжын властым почти цилэ Азишкы шэрэйшэй, пиш кого Монгольскийи империн основной частышы лин.

**Китайский
промышлен-
ность.**

Монгольскийи ордавля йал сандэлквлэм опустошаенйт. Но, Китайын хоза лимыккы, нэйнэ Ышкэймжын империн богатством когоэмдэш манын, китайскийи торговльым дэ промышленностьым пошряяш тэингэлэйнйт. Нэйнэ мол народвлэнэм кравымы товарвлэм Китайышкы шывштэнйт.

Монгольскийи империн пиш кого лимыжэй, дэ тэйдэн междуна-родныйи связышы когоэммыжэй, мол народвлэдон тэйдэн торгейймэш когон развиваялтмашыжы китайскийи промышленностьлан у толчокым пуэн. Крепостнойи рабочийвлэн кого мастерскойвлэ лит.

Пэйтэришэй фарфоровыйи мастерскойвлэ эче Танскийи периодынок Ыштэймэй ылыныт. Фарфорым Ыштэймэштэй таманяр шудэй тэйжем эдем занимаят ылын. Ик стопка, цэшкэ, ваза таманяр лу эдем гач эртен Ыштэлтэйт, труд тенге пайылалтын. Искусныйи мастервлэ фарфоровыйи изделивлэм киддон крэсенйт. Ханчжоушты, Нанкинышты дэ мол когэ халавлэштэй парсыным Ыштэймэй кого мастерскойвлэ ылыныт. Китайскийи парсыным цилэ мир вэйлнэй

Китайышты фарфорым Ыштэймэш.

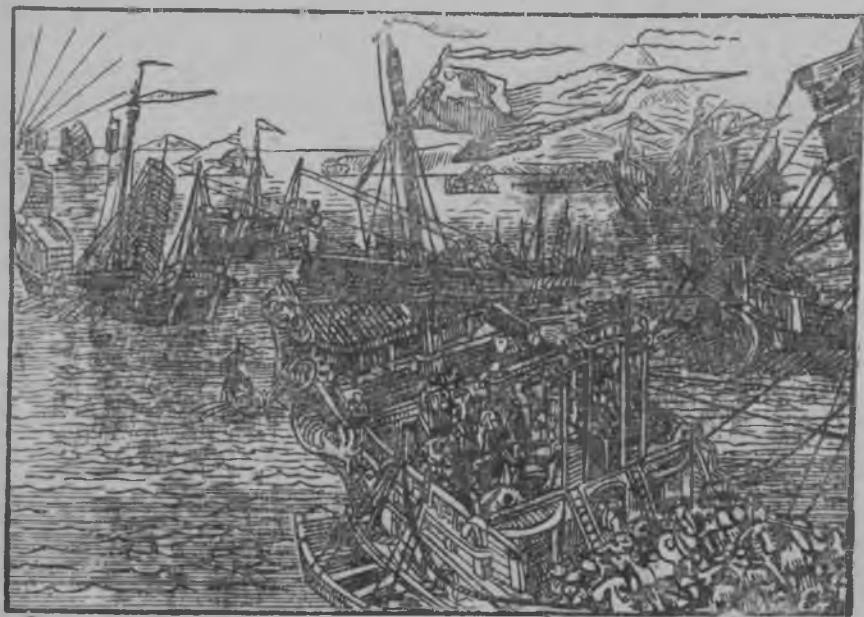
хваленыт. Шуку тѣжем крепостнойвлѣ торговый дон военный корабльвлѣм строймашты занимаеныт. Китайский корабльвлѣ европейскивлѣ гѣц коговлѣ дѣ удобнойвлѣ ылыныт.

Монголвлѣ
ваштареш
национальный
движени.

Монголвлѣ китайский народым порабощаеныт. Китайский хресаньвлѣм монгольский чиновниквлѣ дон военачальниквлѣ угнетаеныт. Китаецвлѣм Ёшкѣ-мѣштѣн сѣндѣлѣкѣшток государственный должностьвлѣм занимаяш почти пыртыделыт. Монголвлѣм китайский хресаньвлѣ веле агыл, тенгеок китайский феодалвлѣят, купецвлѣят, перви ылышы чиновниквлѣят дѣ военачальниквлѣят яратыделыт.

Массовый тайный обществовлѣ лиѣш тѣнгѣлѣныт, нѣны Ёшкѣмѣштѣн целеш монгольский игом каранген шуаш шѣнденѣт. Утларак значительный тайный обществовыжы Белая Лилия общество ылын. Тѣдѣн основной массыжы хресаньвлѣ ылыныт. Тѣшкѣ тенгеок халаштышы ремесленниквлѣ, купецвлѣ дѣ феодалвлѣят шуку пыренѣт. Обществошкы решительно кредѣлѣаш способнойвлѣм веле принимаеныт. Собранивлѣ йывырт веле линѣт. Обществошкы пырышывлѣ ваштокок обществовылан верный лиѣш клятвам пузеныт. Изменниквлѣм пуштмыдон караеныт.

1348 ин Китайын югышты монголвлѣ ваштареш китайский хресаньвлѣн восстани тѣнгѣлѣлѣтѣн. Тидѣ паштек цилѣ сѣндѣлѣк мычкы восстанивлѣ тѣнгѣлѣлѣтѣныт. Монгольский чиновниквлѣ дон военачальниквлѣм массовый пуштмаш тѣнгѣлѣлѣтѣн. Повстанецвлѣм иквѣреш ушненыт, халавлѣм нѣлѣныт. Цилѣ Китай кым-декеш крестьянский война шѣрлен ылын. Хресаньвлѣ сага китай-

Юаньский империя флот.

Китайский фарфоровый ваза.

Мин империя XVII курымын пелжи якте ылын. Тѣдѣн столицыжы Нанкин, варакышы Пекин ылын.

Японин сян-лангмыжы.

Островыштыш государства Япониян—мировой исторышты шуку веремѣ нимахань рольжат уке ылын. Тѣдѣн внешни связишы Китайдон дѣ Тихий океаныштыш островвлѣдон веле ылын, японцевлѣ нѣнѣдон шукердшенек торгеенѣт. Японцевлѣ цилѣ культурыштым китаевцлѣ гѣц нѣлѣнѣт: сирѣмѣшым, религим, искусствым. Шуку шѣдѣ и мыкы Япония пиш шуку феодальный владенивлѣэш шѣлѣнѣшѣ сѣндѣлѣк ылын. Феодальный князвлѣ уделвлѣдон самостоятельный кугижавлѣ гань управленѣт. Средневековый Японисты военный сослови — самурайвлѣ пиш кого значеним нѣлѣнѣт, нѣнѣ европыштыш средневековый рыцаревлѣ гань ылыныт. XVII курымеш

ский обществын мол классвлѣат, монгольский игом каранген шуаш шанышывлѣ, тенгеок пижынѣт. Восставшиывлѣ лошты незер хресѣнь Чжу Юань - чжан осовынок айырлен. Тѣдѣ бѣшке йѣржѣ пасна ылышы повстанческий отрядвлѣам цымырен дѣ хресѣньвлѣан кого армим бѣштен. Тѣдѣ монголвлѣ ваштареш организованный войнам виден дѣ хала паштек халам нѣлѣн. Тѣдым китайский цилѣ народ поддрезиваен.

Шукат лите Чжу Юань - чжан Нанкин мин империм бѣштѣмѣш. нын занимаен дѣ бѣш-

кѣмжѣм императореш объявляен. Бѣшкѣмжѣн государством тѣдѣ Мин манын лѣмден. Тидѣ 1368 ин ылын. Южный Китайын населени у императорым йѣле признаен. Монголвлѣан власть севереш веле коды. Тѣ инок у император монголвлѣ ваштареш походдон выступаен дѣ монгольский столица Пекиным занимаен. Монгольский остатка император бѣшкѣмжѣн цилѣ военачальниквлѣжѣдон монгольский степыш шѣлѣн. Китаевцлѣ монголвлѣам нѣнѣн бѣшкѣмжѣштѣн сѣндѣлѣккѣштѣт поктенѣт дѣ остаткашѣжок нѣнѣм покоряенѣт.

Тенгелѣн китайский народ упорно дѣ кужын кредѣлѣэш способный ылымжым анжыктен, яжо организацидон дѣ яжо вождѣвлѣ ылым годым техень силан врагым, монголвлѣам даже сѣнген кердѣн.

Японишты единый государством Ыштѣмѣ процесс лин шоктен ылын. Крупный феодалвлә дә самурайвлә японский ик князьын верховный властлан подчинялтыныт. Тѣ веремәнок Китайдон торгеймәш кушкын. Китайын паянжы японский самурайвлән жадностым тәрвәтен, дә нѣны Китайым покоряш решенѣт.

Китайышкы японский самурайвлән изи набегвлә эче XIV курымынок тѣнгәләлтѣнѣт, но осовынжок XVI курымын шѣреэмѣнѣт. Япония китайский халавләшкѣ шѣрен нападаш тѣнгәлын. Ышкѣ-мѣштѣн изи, куштылгы судновләштѣдон японцевлә почти каждый ин пиш кого Китайский империн сир тѣрвләштѣш пунктвләшкѣ пыренѣт. Иктә-махань халам краватат, японцевлә токышты кеәт ылын. Пѣтәри китайский правительство нѣны вѣкѣ вниманим чѣдѣ обрашаен. Но XVI курымын 50-шѣ ивләштѣ самурайвлә тангыж тѣр кого халавләшкѣ нападаенѣт: Нинбошкы, Амойшкы дә молвләшкѣ. Нѣны ти халавләм хватен нәлѣнѣт дә страшный кравымашым Ыштенѣт. Тидѣ паштек японцевлә Янцзы рекә мычкы силан военный флотым колтенѣт дә китайский ик сек кого халам — Нанкиным осажаенѣт. Нѣны Китайский империн югым север гѣц гѣчкѣнѣт. Но ти гәнә китаецвлә японский самурайвләлән решительный отпорым пуэнѣт. Нѣны японский флотым Нанкин гѣц веле агыл поктен колтенѣт, но японцевләм Амой гѣц, Нинбо гѣц дә мол халавлә гѣцәт, кышты нѣны Ышкѣ-мѣштѣм уже хозала чувствуенѣт ылын, циләм поктен лыктыныт. Самурайвлә кодшы войскаштыдон Китай гѣц позордон кыргыж шѣлѣнѣт. Дерзкий набегвләм Ыштѣмѣ гишән наказани шотеш китаецвлә японцевләдон цилә торгеймәшым цәренѣт дә нѣнылән китайский портвләшкәт толаш запрещаеныт.

Японско-китайский война.

Шѣдешкѣшѣ самурайвлә китайский народ вѣкѣ шѣдѣштѣм таен шѣнденѣт. Торгеймәшым цәрѣмәш японский купецвләм когон севәлын. Японцевлә Китай вәштареш войналан у кого планым туманѣт. Ти кого планым японский князь Хидзэси осуществляшш решен. Тидѣ войнаэш яжон йәмдѣләлтѣн, армим поген, военный флотым строен. Тѣдѣлән японский купецвлә дә самурайвлә палшенѣт. XVI курым пѣтѣмәшеш Япония войнаэш йәмдѣләлт шоктен, дә Хидзэси войнам тѣнгәләш решен. Тѣдѣ тѣнгеок Корейым, Манчжурим, Филиппинский островвләм, Формозым покоряш дә Тихий океаныштыш великий азиатский империн ик правитель лиэш туман. Хидзэси уже анзычок Ышкѣмжѣм Китайын повелителеш ужын. Тѣдѣжѣ Ышкѣмжѣн у столицешѣжѣ китайский Нинбо халам назначен, а Ышкѣмжѣн эргѣжылән Китайын правитель должностым обещаен. Японский самурайвлә дә купецвлә сѣнген кердмѣштѣм анзычок торжествуенѣт дә китайский народым кравен паяш шаненѣт.

1592 ин Хидзэси военный кого флотым снаряжаен дә тѣдѣм Корейым воуен нәләш колтен. Кореяжы Китайын вассальный государство ылын.

Японский пиш кого арми Корейын сирѣшкѣ ләктѣн, тангыж тѣр халавләм хватен нәлѣн дә Корейын столица Сеулым йѣле занимаен.

Хидэёси.

Но тиштѣ кредѣлмѣшкѣ китайский войска вступаен. Китайский император понимаен, Корейым хватен нѣлмѣш — Китайышкы пырымы пѣтѣриш ашкыл веле ылеш манын дѣ кореецвлѣлѣн палшаш силан войскам колтен. Таманяр и шывшылтшы жесткий кредѣлмѣш тѣгѣлѣлтѣн. 1597 ин японецвлѣ Китайышкы силан у армим колтенѣт, дѣ китаецвлѣ кого поражением терпенѣт. Японецвлѣ со коргѣшкѣлѣ пыренѣт, уже йѣле лишѣшлык сѣнгѣмѣшѣм ужыныт. Нѣнѣ сѣнгѣмѣшѣвлѣдон жестоко расправляенѣт. Кореецвлѣм дѣ китаецвлѣм японецвлѣ зверски пуштыныт, пуштмы эдемвлѣн нерѣм дѣ пѣлѣшѣм пѣчкѣнѣт дѣ сѣнгѣмѣшѣтѣм анжыкташ манын, свидетельство шотеш ѣшкѣмѣшѣтѣн столицыш колтенѣт.

Но Китайжы решительный действивлѣэш йѣмдѣлѣлтѣн. Силам погымыкы, кого армим тымдымыкы, китаецвлѣ японский армим тангыжышкы шуэн колтенѣт (1598). Нѣнѣ Китай гѣц ик салтакдѣнгѣнѣ поктен лыктыныт дѣ японецвлѣдон договорым подписываяш заставенѣт (1607), ти договор семѣнь самурайвлѣ Корейышкы пыраш ѣшкѣмѣшѣтѣн отказымыштым подтврждаенѣт. Цѣлѣ Китайым покоряйымы план гишѣн уже шаят лин кердте. Йѣлын сѣндѣлѣквлѣшкѣ нападаеш самурайвлѣн охоташтым китайский войска шуку веремѣэш цѣрен.

К Ы М Ш Ы О Т Д Е Л
ПОЗДНИЙ СРЕДНИЙ КУРЫМ

XXII ГЛАВА.

ВЕЛИКИЙ ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОТКРЫТИВЛÄ ДА КОЛОНИАЛЬ-
НЫЙ ХВАТЕН НÄЛМÄШВЛАН ТЫНГÄЛÄЛТМÄШ.

1 §. Америкым дä Индишкы тангыж корным пачмаш.

укердй дä ир средневековъешты моряквлä мйндйрнй тангыж покшака кашташ решйделыт. Европейский купецвлälän дä тангыждон каштшывлälän Европа ййр ылшы тангыжвлä веле пälй ылыныт. Тй лошток, изин-олен, тангыждон каштмы техника совершенству-ялташ тйнгälйн. Компас изобретайымы ылын, тйдйдон тангыж покшалнат направлением ямдымаш гйц лудйш агыл лин. Куштылгы дä поворотливый парусный судно-каравелвлä строялташ тйнгälйнйт. Компасдон снабжайымы техень судновлä мйндйр дä кужы путешествовлäшкät кен кердйнйт.

XIV курымын итальянский моряквлä уже пүлä точный картым составляен мыштенйт. Но ти картвлäштйжй когонжок нйвй утларак пälймй Средиземный тангыж изображайымы ылын. Европышты эче XIII курымынок греквлän первйшй представлени-влä дä осовынок Земля шар форман ылы гишän греческий географ Птоломейын тымдымыжы шäрлäш тйнгälйн.

Ти тымдымашым основеш нälйн, флорентийский астроном дä географ Тосканёлли, западышкы кеен, Азия якте шоаш лиэш манын шанен. Тйдй мирын картым рисуен шйнден, каргыш-тыжы Индия Атлантический океанын вес вел сирйштй (Европа дорц) изображайымы ылын. Тйдй, конечно, Европа дон Азия лошты пиш кого американский материк дон кок океан ылмым пälен кердте.

Христофор Колумб.

дшенок арабвлан посредничество корным моаш шанаш тѣнгальнѣт ылын. Уже 1467—1472 ивлан тверской купец Афанасий Никитин Индишкы Иран гач путешествовим ѣштен. Тѣдѣ ѣшкѣмжѣн путешествовижы гишан подробный описаним ѣштен. Ти описаништы торгейѣм гишан, религи гишан, военный дела гишан, Индин природа гишан пиш интереснѣй сведенивлѣ улы. Но ти корны пиш трудна дѣ лѣдѣшлѣ ылын. Индишкы утларак удобный корныжы тангыж корны ылын.

Португалецвлан экспедицивлѣ.

Тангыждон мѣндѣр путешествовим ѣштѣшѣ отважный пѣтѣриш эдемвлѣжѣ португалецвлѣ ылыныт. Тангыждон каштшы смелый португалец Дѣас, Африкын сир тѣр мычкы югышкы кеен, Южный Африкышты мыс якте шон дѣ тѣдѣм Добрый Надежда Мыс манын лѣмден (1486). Вес португалец — Вѣско да Гѣма, Африкым сѣрнѣл эртенѣт, Индийский океан гач кен дѣ Индин сир тѣрѣм шон (1498). Ти веремѣ гѣц португалецвлѣ Индим краваш дѣ тѣшец драгоценный восточный товарвлѣм шывшташ тѣнгальнѣт: пряностыым, шѣртни ошмам, слонын лум, драгоценный кѣвлѣм дѣ парсын тканьвлѣм. Португалецвлѣ Индишты арабский купецвлѣм пѣзѣртенѣт дѣ тѣшѣкен ѣшкѣмѣштѣн колонивлѣм основаенѣт. Тѣшецѣн таманяр и первирак весѣ важный открыти ѣштѣмѣ ылын. 1492 ин генуэзец Христофор Колумб Америкым мон.

Америкым Колумбын момаш.

Генуэзский ткачын эргѣжѣ Колумб 14 иѣшѣнок моряк лин. Тѣдѣ мѣндѣр тангыжвлѣ дон у землявлѣ гишан рассказываймашвлѣм яратен. Тѣдѣ Испанишкы кеен дѣ испанский король докы служаш поступаен. Тѣдѣ востоковышкыла

Востокдон сир гач торгейѣмаш нарушѣялтамаш.

Европейский торгочла Востокдон арабвлѣ гач великий караванный кор-

нывлѣдон видѣлтѣн, ти корнывлѣ Средиземный дон Черный тангыжвлѣн восточный сир тѣрѣвлѣм Индидон дѣ мол мѣндѣр азиатский материкын сѣндѣлѣквлѣдон пѣжѣктенѣт.

Тѣнѣм арабвлѣ ѣшкѣмѣштѣн посредничество гишан кого паршвлѣм плучаенѣт дѣ товарвлѣм ѣшке нѣлмѣштѣ гѣц 8—10 пѣй шергѣдон выжаленѣт.

Средиземный тангыжын восточный сир тѣрѣвлѣм хватен нѣлшѣ туркавлѣн военнѣ нѣлмѣшвлѣ арабвлѣн торгейѣмашѣм соок нарушаенѣт. Седѣндон европеецвлѣ уже шукергѣц карангаш дѣ Индишкы у

кен агыл, а соок Атлантический океан гач западышкыла кен, Азим шоаш лимы гишан королева Изабеллам биняндарен кердын. 1492 ин 3 августын Колумб испанский гавьянь Палос гыц кым изи каравелдон кейш лактын. 12 октябрынь тйды Багамский островлан группыштыш изи островыш шон да тйдым Сан-Сальвадор острова манын лымден. Тйлец вара Колумб Кубу дон Гаити островла мон да вараши кым путешествовижы годым Ямайкишты Антильский островлашты да Южный Америкын северный сир тырыштыжы ылын.

Колумбын угыц пачмы цила ти землявлa испанский корольын владенивлaш обявляймы лийт. Пачмы землявлaжы Азин восточный сир тыржы сагаок кийт манын, Колумб колымжы яктеок шотлен. Седындонок пачмыжы сандалыквлaштйш йлышывлaм тйды индеецвлa (аль индеецвлa) манын лымден. Колумб светын у частым пачмым вес путешественниклан, флорентиец Америго Веспуччилан веле палы лин. Веспуччи Южный Америкын северный частым обследуен да сирен, да ти землявлa у материк ылыт манын убеждаалтын. Светын у частым тйдын лымдон Америка манаш тынгалыныт.

Магеллан. 1519 ин португалец Магеллан испанский корольын порученидон пйтарыш кругосветный путешествовишкы кен. Тйды западышкыла кеен. Тйшты Огненный Земля манын тйды лымдымй остров гыц американский материкын южный мычашыжым айырышы проливом мон (Магелланов пролив), Тихий океаным ванжен кен да Филиппинский островла якте шон. Тиштй местный населенидон лишй стыккышты тйды пуштымы лин, а сагажы кешывла Азия дон Африка йыр пакыла кенйт. Мегеллан сага кешй 234 эдемйшты мйнгешйжй Испанишкы 16 эдем веле 1522 ин сентябрынь толын шонит. Частышы, лудышла да трудна корны гыц лудын, пел корнешок кодын, шукужы цердон да сакой лишенидон коленйт.

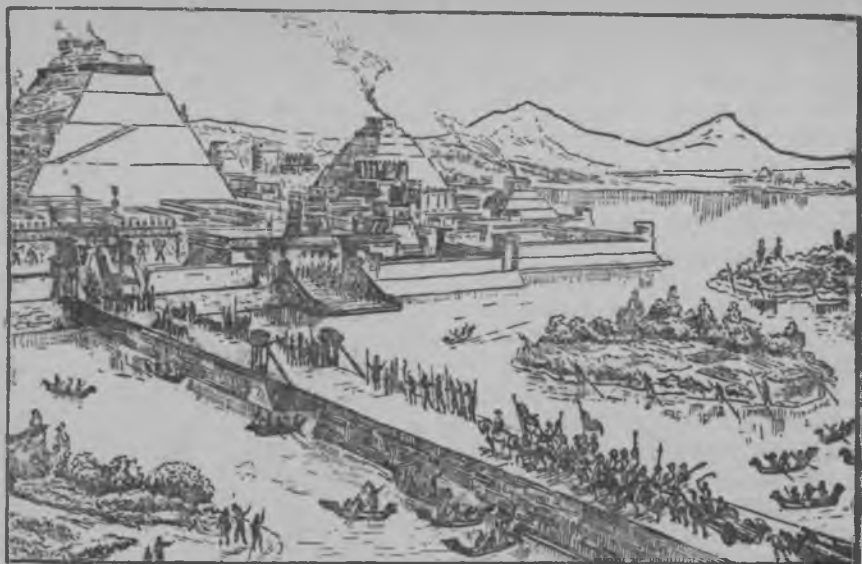
2 §. Америкын воюен нaлмaш да Европын колониальный политика тынгaлaлтмaш.

Мексика дон Перум воюен нaлмaш.

Америкын пачмыкы тынамок, тйшккй куштылгы наживым кйчалшывлa да завоевательвлa (конкистадорвлa) цуцан миэнйт. Нйны шукужок кастильский рыцарьвлa (и дальго) ылыныт. Нйны

Колумбын каравелла.

Мексикышкы Кортесын пырымашыжъ .

пйтариок Колумбын пйтари момы островвлӓ гыц мйндырнй агыл ылшы Центральный дон Южный Америкын сӓндӓлыквлӓшкы пыренйт. Тиштӓ, Мексика дон Перушты, древний культурын народвлӓ йленйт.

Мексикышты йлышй племявлӓ лошты сек силанжы ацтеквлӓн племя ылын. Нйны мол племявлӓм покоряенйт, продуктвлӓдон, драгоценностьвлӓдон дӓ рабвлӓдон даным тӓлӓктенйт. Веремӓн-веремӓн ацтеквлӓ покоряйымы племявлӓм лӓдшым дӓ покорныйвлӓм йштӓш манын, нйны докы походвлӓм йштенйт. Йшкежӓ ацтеквлӓ йӓр покшалны ылшы неприступный островыштыш Мексика халашты йленйт. Подвластный племявлӓ гыц даным плучаенйтӓт, йшкежӓ ацтеквлӓ роскошышты йленйт, шӓртнин дӓ шин посудавлӓм именейт, шуку цветӓн яжо ыргемдон каштыныт.

Перушты йнквлӓн племя кидыштӓй власть ылын. Нйнын вуйлалтышышты кугижӓ дон верховный жрец ылын. Инквлӓлӓн пиш шуку подвластный населени ровотаен. Инквлӓ йшкежӓ ровотайыделют: нйны войскашты служенйт дӓ чиновниквлӓ ылыныт. Осовынок угыц покоряйымы племявлӓн солавлӓэш инквлӓ крепостьвлӓм строенйт дӓ военный гарнизоном урденйт. Инквлӓ ацтеквлӓ гыц культурныйрак ылыныт. Инквлӓ уже медициным дӓ астрономим пӓлӓт ылын, нйны календарым шотлен мыштенйт.

Испанецвлӓ ацтеквлӓм дӓ инквлӓм куштылгын покоряенйт. Огнестрельный оружи дон имнивлӓ ти народым пиш когон лӓдӓктенйт. Испанский конкистадор Кортӓсс 400 эдемӓн отряддон таманяр иштӓй цилӓ Мексикым дӓ Калифорним воюен нӓлӓн (1519—1521). Весӓй испанский авантюрист Писӓрро эче чӓйдӓрак отряддон 10 и эртымкык Перум хватен нӓлӓн дӓ кравен. Ацтек-

влән подвластный племявлә, Ышкымьштын поработительвләм яратыделытат, ти воюен нәлмәшвләм Ышташ испанецвләлән палшенйт.

Испанецвлә ацтеквләдон: дә инквләдон беле агыл, тенгеок Ышкымьштын союзниквләдонат Ыжалыйдымы расправым Ыште- нйт. Нынй несчастный индеецвләм целый солавләдон пушты- ныт; изиш вашгареш лимәшешок нынйм живойомок тылеш йылатенйт, нынйн вәтйштйм, авәштйм дә тетяләштйм йылатыш годым лиәш заставенйт, пивләлән пырыктенйт. Испанецвлә индеец- влә копымы цилә шим, шортним хватен нәлынйт, Ышке лоштышты нынйн землям пайыленйт, дә Ышкымьштым раб шотышты рово- таяш заставенйт. Испанецвлә индеецвләм тйжембйн угыц момы шим лыкмы рудниквләштйш лелй ровоташкы поктенйт, тйштйжй нынйш пиш лелй ровотаеш ййле коленйт. Шужен йлымәшеш дә нынйм эдемвлә анжыдымәшеш населени ййле колен пйтәш тйнгәлбйн. Тй нәм испанецвлә Америкышкы Африка гыц утларак силандә выносливый негрвләм кан- даш тйнгәлбйнйт. Икәнә-иктй тервен коваен шйндымы негр- вләм У Светышкы партивләдон колтенйт. Корнышты шужен дә цердон нынй лошты шуку эдем колен.

Индишты пор-
тугальский
колонивлә.

Индишты португалецвлә лучи агыл действуенйт. Индостанын западный сир тйрыштй опорный пункт- вләм хватен нәлмыкй, нынй вара Зондский дон Молуккский архипелагвлән островләшкй пыренйт.

Арабвләм шйкен колтымыкы, нынй шуку веремә европеецвләм иктымәт тишкй колтыделыт дә Европа дон Востокуын торгов- лышты монополиствлә линйт. Подкупдон дә алтален португалецвлә тйштй йлйшйвлән пряностыым дә товарвләм нәләш местный изи куғижәвлә гыц исключительный правам нәлынйт. Нынй нимат стойыдымы безделушкывләм әль нималан ярдымы хәдйрвләм местный населенилән невола нәлйктенйт дә вәрешйжй пря- ностывләм, шортни ошмам, слонын драгоценный лувләм, фарфорым дә парсын тканьвләм нәлынйт.

Америкым дә Индишкы кемй тангыж корным момаш Европы- лан пақыла хозяйстважым развиваяш кого последствивләм Ыштен. У землявләм хватен нәлмәш дә кравымаш евро- пейский колонивлән дә колониальный народвләм европеецвлән жестокий эксплоатаци тйнгәлтй- ш йштен. Ынде колонивлә гыц толшы пиш кого богатство Европышты капиталистический хозяйство развива- ялтмашым ййлеэмден.

3 §. Географический открытивлә паштек экономикышты вашталтмашвлә.

Испанецвлә дон португалецвлә паян торговый народвлә ылте- лыт. Пспанижынат, Португалижынат развитой промышленность дә испанский конкистадорвлә гыц әль португальский купец- грабительвлә гыц драгоценный добычым нәлбйн кердшй паян на- селени уке ылын. Каштмашым организуяш нынйблән южно-

немецкий дэ итальянский паян фирмилэ оксам пуэныт. Америка дон Индия гыц тангыждон кандымы грузын шуку частьшымок ныйны нэлбныт, да вара тидым изи партивладон уже европейский купецвлан выжаленыт. Цилэ ти торговльын центржы XVI курымын пелыштэйжы Антверпен (Нидерландышты) лин. Тишкы Европын цилэ сандалык гыц купецвлэ толыныт. Сделкывлам осовын зданишты бштенбит, тышты выжалымы товарвлэм анжыкташ образецвлэм выставляеныт. Ти зданим биржа маныныт да тидын фронтонеш: «В пользу купцов всех наций и наречий» манын сирым ылы. Тенгеок биржышты заемвлэм заключаш лизш ылы. Ти вереман Европышты техень крупный монархивлэ ливит: Франция, Англия, Испания. Ныйны бшке лоштышты соперичаеныт, царныде воуеныт да седьндон соок оксадон нуждаеныт. Ныйны крупный торговый дон банкирский фирмывлэ гыц оксам нэлбныт, но шыренжок бшкымыштын долгиштым тўлен кердтелыт да банкротствым обявляеныт. Купецвлэ да банкирвлэ, техень рисков бштымашеш бшкымыштым вознаграждаш манын, должник-государствывлэ гыц пиш кого процентым нэлбныт. Государственный долгвлэ кушкыныт, тынэмок банкирвлэн доходвлэ когоэмныт.

Тенгелан, географический у открытивлан пйтарыш результатвлэжы торговля дон промышленностьын йыле развиваялтмаш да кредитын у организаци ылыныт.

Открытин вес результатшы ценавлан революции манмы ылы. Америкышты коренной населени аль раб-негрвлэн шулдэкан подневольный труддон добываймы драгоценный металлвлэ—шортни дон ши Европышты пиш шуку лэктын. Тиды шортни дон шим шулдештарымйякте шоктен, а продуктшы шергештын. Киндылан да пйтарыок керал продуктвлэлан цена 3—4 пай кузен.

Ценавлэн революции гыц сек когонжок чыды паша тарым плучайшывлэ страдаеныт: рабочийвлэ, подмастерьеввлэ, батраквлэ. Тенгелан «Ценавлэн революции» классовый кредэламашым халаштат, солаштат когоэмден.

XXIII ГЛАВА.

ИТАЛИЯ XVI КУРЫМЫН.

1 §. Италишты XVI курымын классовый противоречивлэ.

Италия экономически валымашыжы.

Уже XV курым пйтымйя веремэ гыц итальянский промышленностьын валымаш палдырнаш тынгалын. Англишты, Францишты да мол сандалыквлашты бшкымыштын производство развиваялташ, да ти сандалыквлэн товарвлэ итальянскидон конкурируаш тынгалыныт. Первиш вереман цилэ Европышты лымлы флорентийский сукном английский сукно вытесняя. Америкым да Индишкы кемй тангыж корным пачмаш результатеш Италия эче кого уроным терпен. Главный торговый корывлэ бнде Атлантический океанеш линит, да тиды Европын западный сир тыршты ылшы сандалыквлэн пользышкы кеен: Испанилан, Португалилан,

Нидерландылан, Англилан да Францилан. Тошты торговый корнывләжй мьнгешлә: Европын северышты — Балтийский дон Северный тангыж корнывлә — да югышты — Средиземный тангыж корны — кокшы планышкы карангыныт.

Итальянский буржуази. Тьнге гьнят XVI курымын итальянский буржуази эче паян ылын. Торговля дон промышленность гьц карандымы итальянский буржуази оксажым кушташ когон да когон пуа, банкирский деладон занимае. Тьдйн йарсымы веремәжй шуку ылын. Тьдй ьльмәшдон пользывает цацен, шуку оксам роскошный дворецвлә строяш, пиш яко картинвлә дон статуивләм нәләш шәвен, ьшкьмжйм поэвләлән да писательвләлән развлекайыктен, ьшкьмжйн культурностьым да щедрый ьлмыжым ньнйлән хвалыктен.

Зато низший слой населенин ьльмәшбьжы со лелемьн.

Ремесленниквлә да осовынок рабочий эдемвлә торгеймәш дон промышленность вален мимь семьнь шьренок пәшәде кодыныт. Рабочийвлә халавлә гьц солавләшкы кеаш тьнгәльиньт да тьштй, иклаштык землям арендуен, кьцбьзйн гань ьльмәшым ьленьт.

Италиштыш хресаньвлә. Италиштыш хресаньвләят кьцбьзй гань незер ылыныт.

Тьдй гьц сокым кым паразит шывшыныт: паразитвлә — дворянвлә, ньнй хозяйстван ьльмәшбьштй нимахань участим принимайделыт да хресаньвлә гьц оброкым плучаен ьленьт; паразитвлә — буржуа, ростовщиквлә да землевладелецвлә, нинь итальянский хресаньвләнйм да рабочийвләнйм остатка копкьбьштйм нәльнйт, да, остаткажым, сек кого паразит — римский папа дон пиш шуку прожорливый да ялахай духовенство: незер да невежественный народым кравышы поплә дон манаквлә ылыныт. Европышты нигыштат богатство дон бедность лошты, роскошь дон нищета лошты техень противоположность, Италиштыш гань, уке ылын.

2 §. XVI курымын Италин политический стройжы. Итальянский войнавлә.

Италин политический раздробленностьшы. Италия единый государство ьлте. Средиземный тангыжын сир тьрбьштй сек кого государствывләжй купеческий кок республика ылыныт: Генуя да Венеция. Ломбардский төремьн центрышты, Центральный Европа гьц Италишкы кемь торговый кого корнышты торговый да промышленный паян хала Милан ылын. XV курымын Милан силан государство лин, тьдйлән ик веремән даже Генуя подчинялтын.

Центральный Италишты сек кого государствывләжй Флоренция дон Папский область ылыныт. Цилә югым Неаполитанский кого королевство занимаен, тьдйм испанский король правен. Тенгеок Испанин кидьштй Сицилия дон Сардиния ылыныт.

Северын да Италин центрын паян торговый халавлә когонжок торговльдон да внешний рынокыш лыкмы производствыдон занимаеньт. Итальянский народын массыжы ти халавлә торгеймь

товарвләм нәләш утлаок незер ылыныт. Седьндон итальянский купецвләм көргыштйш рынок чьдй интересуен, дә тидь сагаок сәндәлйкьн политаческий единствожыдонат ньнй чьдй интересуенйт. Италин торговый халавлә бьшке делаштым видьмь йыл сәндәлйквләштй иктй-весьдон соперничаенйт. Тьштй икәнә-иктйштйм слабказмдәш цаценйт дә сек когонжок нинй бьшке лоштышты иктәжй циләштйм бьшкьләнжй подчинйыктымаш гьц лудьнйт. Италишты ик государстват ситәлык силан ылте, иктәт сәндәлйкьм иктйш пижьктәш бьшләнжй пәшәм нәлте. Италия политически иквәреш пижьктйдеок кодын.

Папский госу- дарство.

Италин сек центрыштыжок Папский государство ылын. Ть веремән папавлә светский государьвлә ылыныт, ньнй мол государьвлә гьц иктйдон веле айырленйт: бьшкьмьштйн престолом наследствыдон переаен керделет.

Папавлә каждыйок цилә правдадон дә алтален бьшкьмьштйн родственниквләм пайдаращ стараенйт. Тиштәкен ньнй нимат шекләнйделет. Бьшкьмьжйн намыстымы ылмыжыдон дә преступленивләжьдон 1492 ин престолышкы шьщшь папа Александр VI Борджиа осовынок лымлештәрәлтйн. Тьдйн эргьжй, Цезарь Бороджиа, цилә Италилән государь лиәш маньн, атяжйн властым пользывает цацен. Тидьм бьштен шокташ маньн, тьдй нигышакат шагалте; тьдйн средствавләжй алталымаш, клятвопреступлени, кинжал дә яд ылыныт.

Италишты тыгыды государствывлә лошты кредәлмәш, пасна честолубецвлә лошты кредәлмәш каждый государствышты цәрнйдеок кеен. Подкупвлә дә вероломство, тәрлймь негодяйвлә пашымдон бьштймь пуштмашвлә дә отравляймашвлә врагьләдон расправым бьштймь обычный средствавлә ылыныт.

Итальянский войनावлә.

Итальянский буржуазин богатствыжы вькь уже тагынамшенок пашкудывлә шекләнен анженйт. XV курым пьтймәшеш Франция дон Испания силан дворянский кого монархи линйт. Ти монархивләштй феодальный войनावләм дә кравымашзләм црвишылә, королевский власть слабка ылмы годшыла, уже бьштәш акли ылын. Ынде дворянство королевский кого армивләштй служен дә бьшкьмьжйн глава гьц— король гьц— вес сәндәлйквләшкь воуен нәләш кеәш походвләм бьштәш треваен.

Пьтәриок Италишкы французвлә нападаенйт. Французский король Карл VIII 1494 ин Альпы гач силан войскадон ванжен дә Италин кого частышым хватен нәлйн. Воуен нәлшывлә населеним воксеок бьжәлйбьде краваш тьнгәлйнйт. Тьнәм ньнй ваштареш итальянский таманяр государство бьшкьмьштйн силаштым иквәреш бьштен когоэмдәлйнйт. Карл VIII, Франция гьц пьчкьн нәлмь лиәш бьнжй ли маньн, родинышкыжы кеәш талашен.

Италим воуен нәләш цацымашвлә Карл VIII-н преемниквлә годымат лин мизенйт. Вара Италишты властым нәлмь верц французский корольвлә дон Габсбургвлә лошты кужын кредәлмәш тьнгәләлтйн.

3 §. Итальянский культура XVI курымын.

Макиавелли. Цилә ти кредәлмәшвлә гач Италия йәлһын земля гһц толшывлән ныр ылын дә тидһым соок кравенһйт дә опустошаенһйт. Утларак мһндһркһ ужшы эдемвлә дә Италин крупный политиквлә сознаенһйт: тидһын причиныжы сәндәлһкһштһ политический раздробленность ылмашты дә тһштһ единство уке ылмашты ылеш маныныт. Знаменитый флорентийский политик дә историк Макиавелли (1469—1527) Һшкһмжһн согражданвләлән настойчиво доказываен — хищный иностранецвлә Италим единый государство лимешкһжһ крават, манын.

Макиавелли Италишты тыр лижһ манын, дә Италия Франция әль Испания ганьок силан государство лижһ манын, монархический строй лиэш гһнят мирееен. Һшкһмжһн соотечественниквләм дә Италишты кредәлмәштһ обычный лишһ отвратительный приемвләм анжен, Макиавелли эдемын природыштышы пуры свойствывләлән Һняыде дә Италим цымыраш шагалшылан средстводон стеснялташ советайыде: тһдһ Һшкһмжһн целым Һштен шокташ алталенәт кердеш, Һшкһмжһн противниквләм каргандаш керек махань приемвләм Һштен кердеш, манын.

**Итальянский
поздаракшы
Возрождени.**

XVI курым тһнгәлтһшһн Италия эче Европышты просвещени дон культурын центржок ылын. Тһдһын паян торговый халавлә, роскошьым дә наслаждаялташ шыкланышы тһдһн буржуази, тһдһн тиранвлә дон пышный папский двор Һшкһмжһштһн блескдон, яжо дворецвләдон, Һшкһмжһштһн поэтвлән, художниквлән дә скульпторвлән талантвләдон икәнә-иктһштһм эртәрәш стараенһйт. Италишты тһ веремән великий художниквлә Һленһйт дә ровотаенһйт: Леонардо да Винчи (1452—1519), Микель-Анджело Буонаротти (1475—1564) дә Рафаэль Сәнцио (1483—1520).

Леонардо да Винчи великий художник веле агыл ылын: ти гениальный эдемын пытливый ышыжы цилә вәре пырен. Тһдһ скульптор, архитектор, инженер, человечествылан наукин почти цилә отрасльышты — физикишты, математикышты, астрономишты, геологишты дә химишты гениальный мысльвләм дә тһнгәлтһшвләм пушы ученый ылын. Тһдһ эдем кәпһн анатомим иссудуен, тһдһн движенин механикыжым, кек чонгештһлмәшһм наблюдаен, чонгештһлһктен кердшһ аппаратым Һштһмһ задачым решәш стараен. Тһдһ тидһм Һштен шокташ лимеш шотлен, тһдһн шанымашдон «кек — тидһ математический закон основыдон ровотайышы ылеш».

Великий скульптор, живописец дә архитектор Микель-Анджело Буонаротти полный тревоган дә политический потрясениән суровый Һлһмәшһм Һрвезыжһ годым эртәрен. Эдемвлән могучий фигурвләм анжыктымы изображенивләштһжһ («Моисей», «Давид», ветхозаветный пророквлән фигурвлә) тһдһ кредәлмәштһ закаляялты характервләм отражаен. Замечательный художник Рафаэль Сәнцион вес чувствывлә дә вес переживанивлә ылыныт. Тһдһ Һшкһмжһн произведенивләштһжһ материнствын чарующий красотам анжыктен.

Леонардо да Винчи.
Автопортрет.

мика шотышты вален мимѣжѣ, осовынок XVI курымын кокшы пелѣжѣ гѣц, Италин культурный ылымаш областыштат палдыр-наш тѣнгальын. Народный массын кушкын мишѣ незеремашѣжѣ социальный несправедливость причина дон тѣдѣм карангдымы средствавлѣ гишан шаныкташ тѣнгальын.

Кампанелла. XVI курымын кокшы пелѣштѣ дѣ XVII курым тѣнгальтѣшѣн замечательный мыслитель Кампанелла ылын (1568—1639). Тѣдѣ Италин югышты, Калабришты шачын, тѣштѣ феодальный гнет дѣ народный незержѣ Италин мол вѣрвлѣштѣш гѣц когорак ылын. Тиштѣ испанецвлѣ владычествуенѣт, дѣ местный феодальный знать народым феодальный лелѣ эксплуатацишты пѣзѣртен урдаш йалѣн земляшкѣ толшывлѣн властышты опорым мон. Ырвезѣ годым Кампанелла испанский иго вѣштареш йамдѣлѣмѣ заговорышты учествуен, но заговорым паленѣт дѣ Кампанеллам тюрьмашкѣ шѣнде-нѣт ылын (1599). Тѣдѣ тюрьмашты 27 и шѣнзен. Тѣнге гѣнят тюрьмаш-

Ти веремѣн архитектура когон развиваялт шѣш. Возрождени эпохын ылыш архитекторвлѣ йшкѣмѣштѣн произведенивлѣэшѣштѣ строгий гармоним дѣ пропорциональностыым пуаш цаценѣт. Романский стилиян постройкывлѣ лелѣвлѣ дѣ лапвлѣ ылыныт, готический аркывлѣ дѣ соборвлѣ утла кѣкшѣвлѣ ылыныт; но Возрождени архитектурышты зданин кѣкшѣцшѣ тѣдѣн общий размердон соответствуен. Зданивлѣ яжо куполвлѣдон леведмѣ ылыныт, античный стилиян колонывлѣдон украшаялтыныт. Итальянский Возрождени величайший архитекторвлѣжѣ: Брунелески, Браманте дѣ Микель-Анджело Буонаротти ылыныт.

Италин кузен шѣшы культурыжы XVI курымын валаш тѣнгальмашкѣ лишѣлемѣн. Италин эконо-

Микель-Анджело. *Моисей.*

Римшты. Святой Петрын храм.

Рафаэль. Автопортрет

кы питырымаш философын да революционерын духым кырын шуэн кертте. Кампанелла тюрьмаштат научный занятим продолжаен да тиштй «Кечын хала» лыман замечательный книгам сирен, тыштй тыды идеальный общественный стройын картиным анжыкташ шанен.

Кечын халашты ылышывлә ни частный собственности, ни пиявләм, ни незервләм ак пәлеп. Тыштй такеш ылышы эдем уке, тыштй подневольный трудын ярмо лывалны ясын ылышы рабвлә керәл агылеп. Цилән — пуэргывлә да бдрәмашвлә — иканьок ровотаят. Производство пиш яжон организуйымы, седьндон рабо-

чий кечы 4 часымат ак эрты. Кого да воля помещенивләштй цилән иквареш ылат. Ырвезывләм государство воспитывая. Кечын хаташты воспитанилән пиш кого значеним пуат. Зданивлән стенашты махань-шон животныйвлә, ремесло орудивлә, геометрический фигурвлә, великий эдемвлән портретвлә изображайымы ылыт. Каждый изображени лывалән стихдон кытыкын ынгылдарен сирымь. Ырвезывлә гуляенок тыменьйт да полезный знанивләм плучаят.

Кампанелла лишашлык коммунистический обществын кыды чертажым предвосхищаен. Но тыдын рисуйымы идеалжы тыды веремән ыштен шокташ литымь мечта ылын.

XXIV ГЛАВА.

РЕФОРМАЦИ ДА ГЕРМАНИШТЫ КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОЙНА.

1 §. Германия XVI курым тынгәлтышын.

Сандалыкын
политический
раздроблен-
ностьшы.
Карл V.

Германия XVI курымын, Италия ганьок, единый государство ылте. Лачокшым, Германишты император ылын, рейхстаг ылын, но ни императорын, ни рейхстагын силашты уке ылын. Германия пиш шуку изи княжествывлә гыц, вольный халавлә гыц да эчежы непосредственно императорлан подчиняйышы пиш шуку (тыжемәт угла) имперский рыцарский владенивлә гыц ылын, лачокшым гынь, ныны почти совсемок независимый ылыныт.

Сек паян, хозяйстван да культурный отношенидон развитойжы

юго-западный Германия ылын. Тиштѣ кого рекăвлăн корневлăштѣ, Альпы гач кешѣ важнейший кырык проходвлă пѣтѣмăштѣ, кыштăкен Германия дон Италия пижыт, паян халавлă ылыныт, торгеймăш яжон кеен, промышленность развиваалтын. Техень халавлăштѣ — Аугсбургышты, Нюрнбергышты, Ульмышты, Страсбургышты паян купечество ылен. Аугсбургский купецвлă дă Фуггерын горнопромышленниквлă шуку миллион состояниан ылыныт. Нынѣ ышкымштын кидѣшкѣ Тирольшты дă Венгришты горный промыслым хватен нăлѣнѣт, мѣндѣр Испаништы рудниквлăм арендуенѣт. Фуггервлă Фердинандын ыныкажылан — испанский король Карл Габсбурглан шуку оксам арымăшеш пуэнѣт, ти оксадон тѣдѣ курфюрствлăм подкупаен кердѣн дă ышкымжым Германия императореш айырыктен кердѣн. Тѣдѣ 1519 ин Карл V лѣмăн император лин.

Карл V-н кидѣшты кого держава ылын, тишкѣ Испания итальянский владенивлăжѣдон (южный Италия дон дă Сицилидон) дă американский колонивлăжѣдон пырен, Германский импери дă Нидерланды. Карл V владенивлăштѣжѣ кечѣ нигнамат ак шѣцманын тидѣ гишăн попенѣт. Но кого державын делавлă дă со-

Немецкий паян купецѣн контора.

Карл V.

вынок Италия вред французский корольвлáдон воюйымаш Карл V-м Германия гыц соок отвлекаенйт дá седьндон тьдй ти сáндáлбкйшты императорский властын авторитетым кузыктен кердте.

Реформац анзыц	VXI курым тьн- гáлтышеш Гер-
Германишты классовой кредáлмáш.	маништы со- циальный дá по- литический кре-

дáлмáш тьргачок когоэмьн. Император князьвлáм слабкæмдáш цацен, князьвлáжбйшкймьштын цилá силаштым императорын властым подрываяш маньн колтенйт. Каждый дворянин, князьвлá ганьок, независимый

лиэш шанен. Мелкий дворянство — рыцарьвлá, войскашкы огнестрельный оружим пыртымыкы, первиш военный значеништым ямденйт, изин-олен незеремьнит дá паян князьвлáм, халашты бйбйшбй зажиточныйвлá дон купецвлáн бйбмáшбй дá католический церкьвлáн пиш кого владенивлáм анжен завидуенйт.

Халавлáшты ожесточенный кредáлмáш кеен. Тьшты власть паян верхушкын — патрицивлáн — кидышты ылын. Ньны налогын цилá лелбжым хала населенин средний дон незер слойн пулышышкы пиштáш стараенйт. Фуггервлá гань паян купеческий фамиливлá цилá торговльым бйшкймьштын кидышкй шывшын нáлáш цаценйт дá тидьдон средний дон мелкий торговьвлáм разоряенйт. Седьндон хала населенин средний слойжы («бюргервлá», Германишты ньны тенге маньт) халавлáштыш власть верц патрициат ваштареш кредáлыенйт.

Хала населенин нисший слойн положенижбй лелб ылын — подмастерьевлáн, рабочий эдемвлáн. Цехвлáштыш мастервлá тбй веремáн уже подмастерьевлáм бйшке лошкышты пыртыделют: подмастерье когон дá когон тáрлбмбй рабочийыш сáрнáлтын, тьдбй мастер эксплуатируен. Подмастерьевлá волнуенйт, тайный союзвлáм бйштенйт дá пáшá тáрбй лултым цельдон забастовкывлáм бйштенйт. Чернорабочийвлáдон, поденщиквлáдон дá тенгеок халашты бйбйшбйвлáдон разоряялтшы эдем, кйцбзбйвлáдон дá бродягьвлáдон иквáреш подмастерьевлá халавлáшты плебейство слойым составляенйт. Бйшкймьштын положенидон недовольный ылыш плебейвлá господствуйышы слой ваштареш ылыш сакой движеним поддерживаяш йáмдбй ылыныт.

Хресáньвлáн положени сек лелб ылын. Хресáньвлáм церкáт, дворянвлá-сеньорвлáйт, халавлáйт кравенйт. Хресáнь десятиным церкьлáн тулбшáлык ылын (бйшкймжбйн

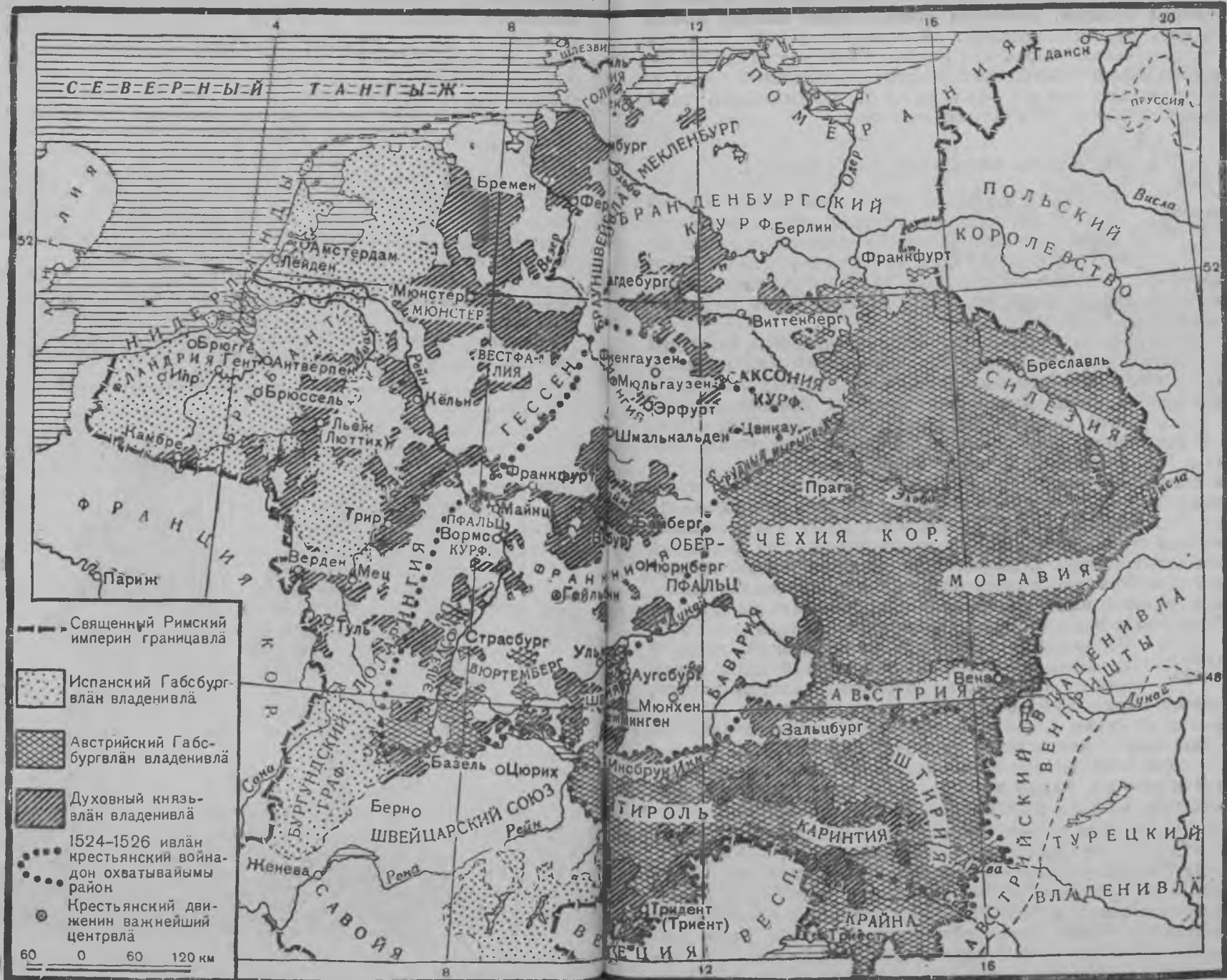
трудшын лу пайыштыш ик пай продуктшым). Тынәмок эче пиш шйренжок епископ аль монастырь местный хресәнвләлән сеньор ылыныт, дә хресәнвлә десятина гыц пасна, церкылән цилә феодальный повинностьвләм пуэнйт, вес статян келесенжы оброком, барциным дә молымат. Разорялтшы дворянвлә хресәнвлән остатка копекыштымәк нәләш стараенйт. Дворянвлә общинный угодивләм: перви хресәнвләдон иквәреш пользываетымы шыргывләм, алыквләм дә вьдвләм хватен нәлбнйт. Халавлә дворянский именивләм оксала нәлбнйт, тиды гишән йшкежы сеньор линйт дә хресәнвлә гыц оброком, барциным треваенйт. Ышкымштын сеньорвләлән тұлаш принуждаймы хресәнвлә, шйренжок долгышкы пыренйт. Тишты ныным халаштышы ростовщик оролен. Тенгелән хала хресәнвләм сеньор шотдонат, дә вычымеш оксам пумыжы шотдонат эксплуатируяш тынгәлйн.

Хресәнвлә лошты волненивлә тынгәлйнйт. 1476-ин Вюрцбург хала доны кытөзы дә солаштыш музыкант Ганс Бегәйм, эдемвлә циләнок шумбелвлә ылыт манын проповедываяш тынгәлйн, ни паянвлә, ни незервлә лишәшлык агылеп, сеньорвлә дон духовенство гыц землям шывшын нәлбн, тьдым хресәнвлә лошты

XVI курымын халаштышы паян немецвлә.

ГЕРМАНИЯ РЕФОРМАЦИ ДОКЪСТЯНСКИЙ ВОЙНА ВЕРЕМАН.

пайылаш келеш манын попен. Тѣдѣн проповедьшым колышташ шуку народ погынен. Бегаймым еретик манын епископ кычаш приказываен. Тѣдѣм осуждаенѣт дѣ тылеш йылатенѣт. Но тидѣ, конечно, хресѣньвлѣм тырлыктен кердте. Нѣнѣ лошты тайный организацивлѣ лиѣш тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣ йшкѣмѣштѣн знамяэ-шѣштѣ хресѣнь чимѣ пашмакым изображаенѣт, тидѣ дворянский кем ваштареш ылмым анжыктен.

2 §. Германишты реформаци тѣнгѣлѣлтмѣш.

**Германишты
католический
церкѣ.**

Историшты реформаци манмы лѣмѣн общественный кого движени тѣнгѣлмешкѣ, Германишты техень положени ылын. Ти движени церкѣн реформым ѣштѣш траваймдон тѣнгѣлѣлтѣн. XVI курымеш Германишты католический церкѣдон недовольный ылмы гань ик учреждениѣт уке ылын, тидѣ цилѣмок икань недовольныйым ѣштен.

Королевский власть силан ылмы государствывлѣштѣ, Англишты дѣ Францишты, государьвлѣ уже папский аппетитвлѣм ограничиваенѣт дѣ папам первишѣи кого часть доходвлѣ гѣц лишаенѣт. Но Германишты техень власть уке ылын дѣ папавлѣн жадно-стыштылан тиштѣ нимахань ваштареш лимѣш лин кердте. Папа Юлий II тенге попен: Германия римский престоллан тѣлѣш цѣрнѣ гѣнь, Рим незеремеш дѣ уекѣн лиѣш, манын. Но делажи папавлѣн погымашты веле ылте. Пиш шуку земля дѣ сакой угоди-влѣ монастырьвлѣн, церкѣвлѣн дѣ церковный мол учрежденивлѣн ылыныт. Епископвлѣ дон аббатвлѣ, пиш шуку священниквлѣ, празный дѣ сытый манаквлѣ халашты ѣлѣшѣвлѣ дон хресѣньвлѣ шотеш ѣленѣт. Князьвлѣ, дворянвлѣ дѣ халашты ѣлѣшѣвлѣ церкѣн пиш кого богатством завистьдон анженѣт; халаштыш дон солаштыш трудовой народ нѣнѣм кравышы поплѣм когон яратыделѣт. Обществын цилѣ классок церкѣдон недовольный ылыныт.

**Немецкий гу-
маниствлѣ.**

Германишты пѣтѣрижок просвещенный эдемвлѣ католический церкѣдон недовольный лиѣш тѣнгѣлѣнѣт. Германишты буржуази развиваялтмыдон, Италиштыш ганьок, гуманизм шѣрлѣш тѣнгѣлѣн.

Германский шуку университетыштыжок профессорвлѣ дон студентвлѣ логѣц гуманиствлѣн кружоквлѣ линѣт. Нѣнѣ средне-вековый церковный алтален тымдымашым ваштылыныт дѣ католический церкѣ дон тѣдѣн учрежденивлѣн адресдон резкий критический замечанивлѣм ѣштѣш ѣшлѣнѣштѣи позволяенѣт.

Германишты кого влиянидон знаменитый нидерландский гуманист Эразм Роттердѣмский пользываен (1467—1536).

Тѣдѣн сек важный произведенижы «Похвальное слово Глупости» лѣмѣн сатира ылеш. Ти книгѣ таманяр иштѣи 27 гѣнѣ лѣктѣн дѣ европейский шуку йѣлмѣшкѣ переводымы ылын. Ти произведеништы тѣдѣ годшы обществын пороквлѣм Эразм пиш мыскылен ваштылын. Шуку порядкыжок, нѣнѣм «царица Глупость» покровительствуяут веле ѣлен керѣт манын, тѣдѣи анжыктен. Сек когонжок тѣдѣн сатирышты распущенный католи-

ческий духовенствылан да осовынок римский папалан, тѣдѣ эдемѣн глупость гишан свет бѣлнѣ яжон бѣлѣат, тѣкнен.

Гуманиствлѣн ик кружок «Письма темных людей» лѣман сатирым лыктын. Тѣштѣ, невежда-манаквлѣн переписным анжыктен, маноквлѣн плутня гишан шайыштмы ылын да серьезный видѣм бѣштен пустяк вопросвлѣдон занимайышы церковный ученность ваштылмы ылын. Сатира кого успехым имеен да ти веремѣ гѣц просвещенин цилѣ противниквлѣм «обскурантвлѣ» манаш тѣнгѣлѣнѣт (ти шамак латинский *viri obsuri* — «темный эдемвлѣ» манмы гѣц лѣктѣн).

Эразм Роттердамский.

«Письма темных людей» произведением составляймашты Германин ик крупнейший гуманист, рыцарь да поэт Ульрих фон Гуттен участим принимаен (1488—1523). Тѣдѣн родинылан католический церкѣ да папа махань злой ылмын, тѣдѣ со ашѣндѣрен, да бѣшкѣмжѣн талантын цилѣ силам нѣнѣ ваштареш кредѣлмѣшкѣ колтен. Бѣшкѣмжѣн шуку произведенивлѣштѣжѣ Гуттен Римдон беспощадно кредѣлѣн. Германия бѣшкѣмжѣн главный враг — папа — ваштареш кредѣлмѣштѣ иквѣреш лимѣ веремѣ гишан да пингѣдѣ единый государство лимѣ гишан тѣдѣ шанен.

Лютерын выступленижѣ.

Реформаци проповедьдон Мартѣн Лютер выступаймы годым (1483—1546) немецкий обществышты техень настроенивлѣ ылыныт.

Тѣдѣн выступаймы поводшы индульгенцивлѣм папан выжалымаш ылын. 1517 ин невежественный да грубый манак Тѣцель Германия мычкы пиш шуку индульгенцидон колтымы ылын, тѣдѣ халавлѣ да солавлѣ мычкы желайышвлѣлан цилѣлан индульгенцивлѣм бѣшкежѣ гѣц нѣлѣш предлагаен, да индульгенци тѣреш плучаймы окса тѣдѣн шкатулкышты цонгыргаш тѣнгѣлмѣкѣ тѣрѣк, грешникын йѣнгжѣ райышкы попаза манын бѣняндѣрен.

Тенге торгеймѣшдон возмуцааялтшы Лютер, Витгенбергышты (тидѣ ти халашты профессор да проповедник ылын) церкѣн ама саэш 95 тезисдон изложымы бѣшкѣмжѣн возражением сирен сѣкѣлтен. Тѣштѣкен Лютер индульгенцивлѣдон торгеймѣшым осуждаен да тѣдѣдон кѣ согласын агыл ылын, нѣнѣм цилѣм споращ вызываен.

Лютер.

Лютерын выступленижы Германия кымдыкеш пиш ййле пайл лин. Лютер Ёшкежы пиш умеренный эдем ылын да пйтарыжы пападонат кыце гйнят попен согласуаш да же ак отказы ылын. Но Германишты церкы дон тйдын служительвлй ваштареш циланок возмущаялтмаш пиш кого ылынат, Лютер католицизм гйц карангаш решен. Папа тйдым церкы гйц отлучаен, но Лютер папский грамотым тылышкы шуэн колтен.

Реформационный движени Германияшты ййле шарлен.

Князьвлй, халавлй да да же пасна солавлй реформацим Ёштйш тйнгйлыныт. Каждый класс реформацим Ёшке статянжы понимаен. Князьвлй, дворянство да халаштыш паянвлй церкылан веле реформым Ёштйш цаценйт, вес статян келесенжы папан подчинени гйц церкым освобождаяш да тйдын имуществовыжы дон землявлжым шывшын нйнешты ылын. Даже нйны лоштыжат соглас уке ылын. Князьвлй дон дворянвлй паян да силан лийш манын церкын богатствыжым хватен нйнешты ылын; халашты Ёлышйвлй, мйнгешлй, Германиям императорын власть лйвалйан иквареш Ёштйш князьвлй дон дворянством слабказмдаш сусу ылыныт.

Хресаньвсй дон халаштышы незервлй реформацим церкылан реформыла веле агыл анженйт, нйны цилй общественный стройым полный вашталташ лимйла тйды вйкы анженйт. Массын ти движенижы гйц феодалвлй веле агыл, тенгеок халаштыш паянвлйат лудынйт. Тиды гйц лютер Ёшкеат лудын.

Томас Мюнцер
да анабаптиствлй.

Революционный движенин вождышы Томас Мюнцер лин (1493—1525).

Мюнцер, ни эксплуататорвлй да ни эксплуатирыймывлй укейн общественный стройым шанен, тйдын семйнь ти строй гоным циланок равный лит да имущество цилй обществын лийш тйнгйлеш. Тенгелй, бесклассовый социалистический общество махань лишайшык гишан тйдын смутный догадкывлжы ылыныт. Мй пйленй, техень общественный порядок социалистический революци лимй паштек веле, пролетариатын диктатура паштек веле лин кердеш. Но тй веремйн пролетариат эче пшачаш веле тйнгйлыны ылын, да Мюнцерын идеалвлжы тйнам Ёштен шокташ литымй ылыныт. Тйдын идеалвлм Ёштен шокташ действительность благоприятный агыл ылмым Мюнцер Ёшкеат понимаен, но настоящий революционер ганьок тйды Ёшкымжын организаторский да вождын талантшым феодальный строй ваштареш тйнамшы революционервлйм иквареш Ёштйш употребляен.

1521 ин Мюнцер Саксония дон Тюрингия кырыкан район гйц

мьндьрнй агыл ылышы Цвикау халашты священник ылын. Цвикаушты подмастерьесуконщиквлә шукин ылыныт дә тйшты тагынамок уже революционный брожени кеен. Нйны лошты анабаптиствлән, әль перекрещенецвлән, тымдымаш шарлен, нйны тенге тымленйт, эдем кушкын шомыкы, созвательный лимыкы кресталтшашлык манын попенйт. Шуки анабаптиствлә тенге шотленйт: нйнын циләок общий лишашлык дә циләнок иканы незер лишашлык ылыныт.

Томас Мюнцер.

Иктывлә паян дә весйвлә незер ылымы ваштареш незервлән те хень протест тй веремән ылын.

Томас Мюнцер анабаптист ылте, но тйды анабаптистский проповедниквләдон иквареш пижын дә нйнын выступленивләм, нйны йшкымйштйн проповедьвләдон хресаньвләм дә халаштыш незервләм кредәлмашты революционный духым кузык татат, роководен шалген. 1521 ин цвинауский подмастерьвлә восстаним йштенйт, но тйды йбле подавляймы лин. Революционный движенидон лудйктымй Лютер, йшкымжын цилә надеждыжым князьвләлән, дворянствылан дә халаштышы зажиточныйвләлән пуэн. Тйды умеренный реформацин вуйжы лин. Мюнцерын проповедьшы, мьнгешлә, когон дә когон революционный лиаш тьнгәлйн. Тйды йшкымжын речьвләдон попвләм веле агыл, тенгеок князьвләмәт, дворянвләмәт дә халаштыш паянвләмәт громен. «Господавләлән незервлә враг лимблән, господавлә йшке ответственный ылыт» — манын тйды попен. Тйды лишашлык революцидон паянвләлән крозен: «Тошты коршоқвлә лошты йымы кйртни пандыдон (песокдон) кыце яжон ровотаяш тьнгәлеш! Төр попом тәләндә, мьнь народым возмуцааш тьнгәләм», манын.

Халавлә дә солавлә волнуенйт. Населени церкйвләм питйрен, католический священниквләм поктен лыкташ тьнгәлйн.

3 §. Крестьянский война.

1524 ин хресаньвлә кого восстаним тьнгәлйнйт, тидым историшты Великий крестьянский война маныт. Восстаним главный районвләжы Швабский, Франконский дә Тюринго-Саксонский ылыныт. Тенгеок Германин юго-востокушты — Зальцбургский архие-

Восстаним Ыштҕышҕы хресаньвлә.

ылыи: нҕнҕи гыц сеньорвлә хватен нәлмҕи шыргывләм, алыквләм дә кытҕым вәрвләм мынгешок нҕнҕылән пуаш; рекәвлә дон йәрвләштҕи колым кычаш дә шыргыштҕи дичыым кычаш нҕнҕылән разрешаяш; барщина дон оброкым чыдемдәш дә хресаньвләм крепостной зависимость гыц освобождаяш; хресаньвләлән Ышләнҕыштҕи Ышкеок священниквләм айыраш разрешаяш дә церковный десятинын ик частьшым отменяяш, а вес частьшым священниквләм дә незервләм содержаяш.

Сеньорвлә силам погаш дә вара хресаньвлә вҕкҕи кечәлтәш манын, изи уступкывләм Ыштен веремәм шывшыныт.

1525 ин мартын хресаньвлә утларак решительный дейстивләм Ыштәш тҕнгәлҕнҕит. Нҕнҕи монастырьвләм шывшыи нәләш тҕнгәлҕнҕит дә дворянский усадьбывләм йылатенҕит. Кыды халажы восставшийвлә векҕи ванжаш тҕнгәлҕнҕит.

Революционный движени северышкы ванжен миэн. Франконишты кыдыжы халаштышвлә дә даже рыцарь-

пископыи землявләштҕи дә Австрин южный частьшты восстани шарлен.

Восстани
главный
районвлә.

Пйтәриок Германия юго западный оголышты, Швабишты, хресаньвлә кыньылҕнҕит. Эче 1524 ин кәнгыж гыцок нҕнҕи Ышкымыштҕи сеньорвләлән служаш отказаш тҕнгәлҕнҕит дә вара оружым кыченҕит. 1525 и тҕнгәлҕышын восставший хресаньвлә таманяр кого отрядым Ыштенҕит дә «12 статьяш» изложымы требованим сеньорвләлән предьявляенҕит. Ти статьявлә печатывайымы линҕит, дә Германия кымдыкеш шарленҕит. Хресаньвлән техен тревайымаш

Папам карикатуреш анжыктымы.

влә хресәнввлә сага пижынйт. Хресәнввлә оружим дә пушкавләм моныт. Ныннын отрядвлә таманяр шуды замоком да монастырым пыдыртенйт, Гейльбронн халам нәлнйт. Тиштә восставшийвлә у программ «Гейльброннский программа» лымәвнм составляенйт. Ти программ бюргервлә составляенйтә, хресәнввлән траваймвлә шайыл планышкы карангдымы ылыныт. Зато ти программышты цилә Германиям императорын власть лывәккы йштәш желайымаш, мерә дон висә системым, оксам иктым (единыйым) устанавливаяш да князьвлә дон сеньорвлән властым слабкаэмдәш шанымаш ылын; ик шамакдон келесенжә, тиштә бюргерстылан развиваялташыжы да силан лийшәжә ма келеш ылын, циләок анжыктымы.

Хресәнввлән движени утларак революционный характерым средний Германишты, Тюринго-Саксонский промышленный дон кырыкан районышты плучаен. Тиштә движеништы подмастерьевлә, беднота да горняквлә деятельный участием принимаенйт. Ныннын вуйлалтышышты Томас Мюнцер ылын. Революцин центржы Мюльгаузен хала ылын. Мюльгаузен халаштышвлә йшккы мбштән патрицивлән властым сымбырен шуәнйт да «вечный советым» учреждаенйт, тәдә Мюнцерын указанидон действуен. Халашты оружим йәмдбленйт, пушкавләм опталыныт да ополченецвләм тымденйт. Врагвлә — сеньорвлә да попвлә — ваштареш шагалаш Мюнцер халавлә дон солавләм пламенный призывдон ужын. Хресәнввлә замковлә дон монастырьвләшкы нападаенйт, нынын йылатенйт да разоряенйт.

1525 ин апрель — майын почти цилә южный Германияшты хресәнввлән восстани шарлен ылын. Но Восстаним подавляйымаш. хресәнввлән отрядвләшты организаци дон дисциплина слабка ылын, восстанин пасна районвлә лошты связь уке ылын, хресәнввлән вождьвлә опытный агыл ылыныт. Седьндон

Рыцарь вккы хресәнввлән нападайымаш.

князьвлә, дворянвлә дә халаштыш паянвлә ййле иквареш линйт дә хресәнввлән восстаним темден шуэнйт. Нйны кого армим погенйт дә армим вуйлалтышешыжы опытный дә постоянный полководец Трухзесым шагалтенйт. Яжон снабжайымы дә вооружайымы ти армидон Трухзес хресәнввлә вйкы кечәлтын. Пйтәри хресәнввлә сага пижшы халашты йлышывлә пйтәри лудыш лимбок йшкымштын союзниквлә гыц карангыныт. Хресәнввлән пасна отрядвләм Трухзес иктын громен, пленныйвләм пощадыдеок мутен, пыткым йштен дә хресәнввлән вождвлә тйдын кидыш попазеныт гынь, нйным живойвләмок йылатен.

Ты веремәнок Мюнцер ваштареш князьвләат выступаенйт. Перемирым нарушайымыкы, нйнын войска, Франкенгаузен доны хресәнввлә вйкы трук нападаен дә нйным шәләтен шуэн (1525 ин 15 майы). Мюнцерым пленышкы нәлбнйт дә жестокий пытка паштек вуйжым пйчкын пуштыныт. Хресәнввлән отрядвлә Зальцбургский архиепископствын землявләшты шуқырак шалгеныт. Нйнын вождь Гайсмайр, Мюнцер паштек кешы, архиепископын тәрлымбвләлән дә тйдылән палшаш толшы князьвлән войскалан таманяр поражением йштен.

Врагвлән превосходный силадон әрймы, Гейсмайр йшкымжын кодшы войскажыдон Венецианский областьыш отступайышашлык ылын. Тйды тышты угыц военный действим йштәш йәмдбәләлтын ылын, но врагвлә тйдым йвырт пуштыныт дә тйды гыц ытаралтыныт.

Хресәнввлән восстаним вйр лозш ямдымы. 100 тйжем угла хресәнйым пуштыныт, тйжемйин солавләм йылатеныт. Пйтәри хресәнввлән пользышкы изи уступкывләм князьвлә дон сеньорвләлән йштәш предлагайышы Лютер, йнде силанвлә векы совсемок ванжен дә «хресәнввләм арышы пивләм шимы гань шиаш, пушташ дә пйчкедәш» Ужын.

Восстаним подавляйымаш Германин пакылаш историлән пиш кого последствим йштен. Сынгышывләжы немецкий обществын сек реакционный слойвлә линйт: князьвлә, дворянвлә, халавләшты патрицийвлә. Хресәнввлән положеништы эче первишы гыцәт когон лелы лин. Феодалвлән сынгимаш Германим слабкаэмден, Германиэш шуку изи государство линйт, Германин хозяйственный валымашыжым, У Светым пачмы веремә гыц дә торговый корны Запашкы ванжымы веремә гыц, ййлеэмдәш тынгалын. Мол государствыввлә коговлә дә силан державыввлә лимы веремән, Германия пакыла кемы семын, когон дә когон слабкаэмын дә силан пашкудывлән добыча лин миэн.

Мюнстерский восстани.

Крестьянский войнан остатка отголосокшы (продолжайлтмыжы) 1534—1585 ивлән ылыш вестафальский хала Мюнстерыштыш ремесленниквлә дон незервлән восстани ылын. Мюнстерышты анабаптиствлән тымдымаш шәрлен ылын.

Восставшийвлә хала гыц сеньор-епископым поктен лыктыныт дә властым хватен нәлбнйт. Мюнстерский коммунышкы Нидерланды гыц пиш шуку анабаптист толаш тынгалынйт. Паянвлә хала гыц шйлыныт, дә халан управлением вуйлалтышеш талант-

ливый организатор да смелый вождь, перви ыргызы ылышы Иоанн Лейденский шагалын. Кынам епископын да кыды князьвлан войскавлан Мюнстерым осаждаенйт, тынам Иоанн Лейденский халам защищайымашым руководен. Осаждайымы халашты нигнамат колтымы у порядкывлан устанавливайымы ылын. Циланок шортни дон ши гыц отказалтшашлык да нынйм общий казнашкы кандышашлык ылыныт. Гражданвлан ыргем, белье, тоны кычылтмы хадйрвлан цила эдем лошты икнарйн пайылымы ылыныт. Иквареш такешок качмы варым ыштймы. Халашты ылшйбвлан цилан коммунын нуждашкы ровотайшашлык ылыныт. Томавллан, усадбыштыш землялан да производством ыштйшй орудивллан первишйлаок частный собственность кодын. Тидй ышкймйштйн производством ыштйш мелкий орудивллан мелкий ремесленниквлан коммунизм ылын. Нынй производством средствам обобществляяш агыл, продуктым веле икнарйн пайылаш треваенйт ылын.

Хала 16 тылзы епископын войска ваштареш героически — крэдаль шалген. Халашты голод тынгальмыкы веле, предательствыдон епископ Мюнстерым хватен налын кердын. Хала совсемок громен шуму лин. Сынгышйбвлан ни йдрамашвлан, ни тетявлан йжалайыделыт. Мюнстерын вождьвлан, нынй лошты Иоанн Лейденскийат, жестокий пытка паштек казнымы линйт.

4 §. Умеренный реформацин пингыдеммаш.

Княжский реформаци.

Крестьянский войнам пйтарймаш пйтарижок князьвлан пользышкы кеен. Нынй йнде йшке статьянышты реформацим ыштйш тынгальныт. Духовный князьвлан кыдыжы духовный санышты гыц отказенйт да первишй духовный княжествешышты ышкймйштйм государьвланеш обявляенйт. Тенгелан тевеш, например, Тевтонский орденын великий магистр, Прусский герцогын титулым принимаен (1525). Но князьвлан лошты кыды князшы, хресаньвлан грозный восстанидон лудыктымы ылынытат, тидй реформацин влиянидон лин ылын манын шаненйт. Нынй седьндонок тошты верамок кычаш решенйт. Католический церкйжы, нынйн техенй решением пингыдемдаш манын, ышкймйштйн богатством йшкеок нынйлан хватен налыктйш позволяен. Тенгелан реформаци, католичеством кычышы князьвланят вак силангден.

Реформацин сторонниквлан «протестантвлан» манаш тынгальныт.

30-шы дон 40-шй ивлан протестантство у успехвлан ыштйш тынгальн. Французвлан да туркавлан ваштареш соок воюйшы, Германишты почти ылтымы Карл V, курфюрствлан шукужок реформаци векй ванжат да католик-Габсбургвлан императорский корона ямеш манын, даже лудаш тынгальн. Тидй седьндон французский король Франциск I-дон мирым йштен, Германишкы тарванен кен да тыштй протестантский князьвлан громен шуэн.

Йнде германский князьвлан цилан тарванен кенйт. Пакрылаат дела тенге кеаш тынгалеш гынь, нынй ышкймйштйн властьыштым

ямдат, тидым нѣнѣ понимаенѣт. Седѣндонок император ваштареш протестантскивлѣ веле агыл, кыдыжы католический князьвлѣят шагалыныт. Карл V-н войска шин шѣлѣтѣмѣ лин дѣ Ышкежѣт цуц пленышкы попазыде. Пѣтѣдѣмѣ войнавлѣаш дѣ неудачывлѣаш янгылышы Карл V престол гѣц отказаш решен. Тѣдѣй Германишты делаѣм Ышкѣмжѣн шѣмбелжѣй Фердинанд I-лан передаен, тѣдѣжѣ 1555 ин Аугсбургышты князьвлѣдон мирѣм Ыштен.

**Аугсбургский
религиозный
мир.**

«Аугсбургский религиозный мир» манмыдон католичество дѣ протестантство равноправныеш признаймы ылыныт, но подданныйвлѣн религим определяш праважым князьвлѣлѣн веле пумы ылын.

Подданный, тѣдѣн князьшы исповедуймы религим веле кычаш обязан ылын. Ти положеним мытыкын келесѣмѣ ылын: «Кѣн сѣндѣлѣк, верѣжѣт тѣдѣн».

Протестантский реформаци сек кого выгодыжым князьвлѣлѣн канден. Лютер протестантский церкѣлѣн техень организацим пуэн, кыды годым ти организаци князьвлѣлѣн властыштым пингѣдемдѣаш у средства лин. Каждый немецкий княжествышты церкѣм вуйлалтышы князь лин; тѣдѣлѣн церковный делавлѣдон распоряжаяш осовын ведомство подчиняймы ылын. Государственный службашты ылшы проповедниквлѣм (пѣсторвлѣм) особый чиновниквлѣ анженѣт. Пасторвлѣ начальствын предписаним строго кычен, народѣм тымдышашлык ылыныт. Тенгелѣн протестантский церкѣ князьлѣн полныйок подчинялтшы учреждени лин. «Шулды» церкѣм желайышы буржуазин траваймашеш, Лютер пышный церковный обрядвлѣм отменяен дѣ богослуженим запрѣщен. Иконвлѣлѣн, святойвлѣлѣн дѣ мошавлѣлѣн кымалмашым упраздняенѣт.

XXV ГЛАВА.

РЕФОРМАЦИ ДѢ КАТОЛИЧЕСКИЙ РЕАКЦИ ЕВРОПЫШТЫ.

1 §. Кальвинистский церкѣ.

Церковный реформаци Германишты веле агыл шѣрлен. Тѣдѣй Англишкы пырен, северный государствывлѣшкѣй (Швейцаршкы, Данишкы дѣ Норвегишкы), Нидерландышкы дѣ Швейцаршкы.

Швейцаршкы шуку халавлѣ — республиквлѣ ылыныт. Тѣштѣй власть буржуазии кидѣштѣй ылын. Седѣндонов Швейцаршкы буржуазин Ылѣймѣш дон деятельностьлан ярал осовын форма протестантство лѣктѣн.

Ти у видвлѣ протестантствын основательжы Кальвин ылын (1509—1564). Тѣдѣй Женевышты Ылен дѣ проповедываен.

Кальвин тымдымыдон каждый эдемѣн призванижым ймы анзычок определяен дѣ седѣндоном каждый эдем, тѣдѣй керекмахань профессиян ылеш гѣнят, ймын избранник ылмыжым Ышкѣмжѣн пѣшѣштѣйжѣй успехвлѣдон анжыктышашлык ылеш. Купец дѣ предприниматель нѣнѣлѣн ти богатствѣм ймы Ынянен пуэнѣт, Ышкѣмѣштѣн богатствыштым цилѣ статян шукемдѣшѣш-

развиваялтын да кышты буржуазия феодалвлә ваштареш власть верц кредәлән, тыйшты шарлен. Ти церкын республиканский организаци буржуазин рядым пингидемден, тыйдән феодализм ваштареш кредәлмәшты палшен.

2 §. Католический реакци да иезуитвлән орден.

Католический реакци.

Протестантство католический церкылән кого уроным ёштен. Тыйдын целый сәндәлйквлә ямыныт. Германин да Швейцарин кого частывлә, Англия, Скандинавский государстввлә, Нидерланды, Шотландия протестантский линйт, католический богослужением упраздняенйт, священниквләм да манаквләм поктен колтенйт, церковный землявләм да доходвләм хватен нәлйныт.

Но католический церкы эче силан ылын. Тыйды велны германский император, германский шуку князь да феодальный кого государствывләштыш Франция дон Испанин господствуйышы классвлә шалгенйт. Феодальный отсталый государствывлән госу-

дарывлә дон дворянство, невежественный да темден урдымы хресәнвләм управляш католическим лучшим средстваш шотленйт. Церкын доходвлә да тыйдын земельный богатствывлә ти государствывләштыш дворянствын распоряжениты ылын, вес церкын высший доходный местәвләжым сожок дворянвлә занимаенйт. Седьиндон таманяр сәндәлйкышты католический церкы протестантство ваштареш жестоко кредәләш тынгалән. Ти движением католический реакци маныт.

Иезуитвлә.

Католический церкын главный оруджи XVI курымын 40 ивләшты иезуитвлән орден лин,

Лютерын, папам да Кальвинным карикатуреш анжыктым.

тидѣм испанский дворянин Лойола бѣшен. Лойола армиштѣ служен, но ранялтынат, тѣдѣлѣн службам кодаш вѣрештѣн. Тѣдѣ католичествылан фанатически преданный ылын. Тѣдѣ бѣшкѣмжѣн цилѣ бѣлѣмѣшѣжѣм «еретиквлѣ» ваштареш кредѣл эртѣрѣш решен, «Христосын воин» лиѣш. Лайола незуитвлѣн у орденым бѣшен, тидѣ реформацѣ ваштареш кредѣлмѣштѣ папствын главный оруджы йѣле лин. Ти орден 1540 ин папан утверждением плучаен.

У орден монашеский тошты орденвлѣ гань агыл ылын. Тѣдѣн членвлѣжѣ бѣлѣмѣш гѣц карангаш обязан ылтелыт. Нѣнѣ обществеш кодшашлык ылыныт, дѣ бѣшкѣмѣштѣн силаштым нѣнѣ бѣшке векѣштѣ силанвлѣм, государьвлѣм дѣ нѣнѣн высший сановниквлѣм сѣрѣш, церкѣм пингѣдемдѣш манын, нѣнѣн влияниндон пользываетш пиштѣшѣшлык ылыныт. Орден военный статян организуемы ылын. Орденын высший добродетелеш старший лѣн юкым лыктеок повинуюлтмаш дѣ строгий дисциплина шотлалтын. Младший «колышы кѣп гань» старшийын кидѣштѣ лишѣшлык ылын.

Орденын вуйалалтышышты «генерал» шалген. Тѣдѣн властышы ограниченный агыл ылын. Орденын членвлѣ нѣл степенеш пайылаалтыныт, дѣ высший степенъшкы пишок чѣдѣжѣ веле пырен кердѣнѣт.

XVI курымын кокшы пелѣштѣ иезуитвлѣ протестантский цилѣ сѣндѣлѣкѣшкѣ пырен шоныт дѣ нѣнѣ кыды государьжым тошты верѣшкѣшток сѣрен кердѣнѣт, а нѣнѣжѣ бѣшкѣмѣштѣн подданныйвлѣм тошты верѣшкѣ мѣнгешок ванжаш заставенѣт.

Бѣшкѣмѣштѣн врагвлѣдон кредѣлмѣштѣ иезуитвлѣ нѣма гѣцѣт шеклѣнѣделыт. Тагышкат пырен кердѣшѣ иезуит пиш ловкан дворышкат пырен мыштен, влиятельный эдемвлѣм то лестѣдон, то крозен бѣшкѣмжѣн шѣдѣмлѣ нѣнѣм действуяш заставен мыштен. Аклиок гѣнѣ, иезуитвлѣ подкупымат, кинжалымат дѣ ядымат шѣкѣлтелыт. Государь католичество велнѣ шалга ылын гѣнѣ, нѣнѣ тѣдѣн властым «еретиквлѣдон» кредѣлѣш использоватьенѣт. Государь бѣшке «ересь» векѣ сѣрнѣлтѣш тѣнгѣлѣн ылын гѣнѣ, нѣнѣ тѣдѣм «тиран» маныныт дѣ техень государьым пуцитмашым подвигеш обявляенѣт.

Бѣрвезѣ поколением католичество духдон воспитываяш манын, иезуитвлѣ школвлѣм бѣшкѣмѣштѣн кидѣшкѣ нѣлѣш стараенѣт. Бѣшкѣмжѣн дисциплиным дѣ организацижым орден бѣшкѣмжѣм пайдараш использовываяш тѣнгѣлѣн. Орденын членвлѣ паян эдемвлѣ гѣц оксам алтален нѣлѣнѣт, спекуляцидон дѣ ростовщичестводон занимаенѣт. Орднын пиш кого земельный владенивлѣ, мануфактура, бѣшкѣмѣштѣн корабльвлѣ дѣ У Светышты пиш кого територивлѣ ылыныт. Остаткажым иезуитвлѣ спекуляцидон дѣ мошеничестводон пиш когон путыялт шѣнзѣнѣтѣт, нѣнѣм пиш когон йѣлаташ тѣнгѣлѣнѣт, даже папа бѣшкеѣт орденым питѣрѣш решен (1773). Но тѣдѣ йѣле восстанавливаймы ылын (1814).

ИСПАНИЯ ДА НИДЕРЛАНДСКИЙ РЕВОЛЮЦИ.

I §. Испания XVI курымын.

Карл V. XVI курымын пйтәриш пелышттыжы Испания Карл V-н пиш кого державышкы пырен ылы. (Испаништы тйдым Карл I маныныт).

Карл Испаним неограниченный, аль абсолютный, монархис сәрәл колташ стараен. Тидым бштен шокташ крупный феодалвлән своеволим да испанский халавлән вольностьым пйтәрәш келеш ылы, кортесвләм слабказмдәш келеш ылы. Но Карлын политикыжы халавлән ваштареш лимәшым вәш лин. Тйды царствуюш тынгалмы андак уже, Карлын финансовый требовани гишән да тйдын советниквлән вымогательство гишән, восстани лин ылы. Халавлә Толедо вуйлалтымдон тәрвәнәнйт. Нынны «святой хунтым» (вәс статянжы святой союзым) бштенйт. Но королевский войскавлә хунтын войскалан решительный поражением бштенйт (1521). Восстани темден шумы лин, тйдын главарьвләжы казнымы линйт, войскажым шәләтен шумы.

Халавләлән ударым бштймәш, кортесвләм валтен колтен, абсолютизмым торжествуйыктен. Депутатвлән шотышкы халавлә гыц дворявлә пыраш тынгалынйт, нынны у налогвләм устанавливаяш корольым воксеок цәрйделыт, корольжы веле сакой налогвлә гыц свобода лимы нынын привилегим бнжы нарушайы. Король депутатвләлән «подаркавләм» пуаш тынгалын, вәс статянжы, тйдын шүдймим колыштышты манын, ныным подкупаен. Кортесвлә изин-олен королевский произволын покорный орудишкы сәрнәлтынйт.

Филипп II да Испани пйтәш тынгалмәш.

Карл V отречением бштймимкы (1555), тйдын держава пайылалт кен. Германский император тйдын шүмбелжы Фердинанд лин. Тйдылән Габсбургвлән наследственный владениәт — Австрия достанен.

Карлын эргыжы, Филипп II (1555—1598), американский колони-вләдон да итальянский владенивләдон Испаним да Нидерландым плучаен. Тйды бшкымжын владенивләштй монарх ганьок правен. Филипп II фанатичный католик ылы, бшкымжын властьшы йымы гыц пумы ылеш манын бнянен, да бшкымжын поданныйвләжын возражайымын нимаханьмат терпйде. Нигышкат ләктымй (замкнутой) да приветливый ылтымы Филипп II бшкымжын дворец гыц паку почти нигышкат ләкте да внешний мирдон сношением царнйдеок канцелярский перепискыдон кычен.

Корольын важнейший опоржы «святой инквизиция» ылы. Инквизиторвлә чиновниквлә линйт, ныным король назначен да вашталтен. Королевский абсолютизмын сакой врагымок «еретик» манын понимаяш тынгалынйт. Инквизицин лапашкы поязышы, тышецын шозн веле живой ләктын. «Еретикын» имуществом конфискуенйт, тйдылән бшкыләнжы пыткым бштенйт да наказенйт; шйренжок тыдым йылатен пушташ суенйт. Тйдын кым пайышты кок пай имуществожы королевский казнашкы кеен, ик

пайжы церкылән. Инквизици корольын врагвләм разоряен дә уничтожаен. Тенгелән инквизици испанский абсолютизмын страшный оруджы лин.

Филипп II годым Испанин хозяйстважы валаш тӱнгӱлӱн, тӱдӱ паштек великий державын политический шӱлӱнмӱшӱжӱт толын.

Колонивлӱ гӱц толшы шӱртни дон ши испанский промышленностью развивайде, а тӱдӱм валтен веле. Драгоценный металлвлӱ шуку ылмаш цилӱ товарлан йӱле ценам куштен. Испаништы ценавлӱ Европын мол вӱрвлӱ гӱц ирӱрӱк дә когонрак кузен миӱнӱт. Продуктвлӱм дә товарвлӱм колонишкы шывштышы купецвлӱ седӱндон вес сӱндӱлӱквлӱштӱшӱ шулды товарвлӱм предпочитаяш тӱнгӱлӱнӱт.

Колонивлӱштӱ дә Испаништыжат Франция, Англия дә Европын мол сӱндӱлӱквлӱ гӱц кандымы контрабандный шулды товарвлӱм

нигнамет колтымла когон торгейбӱмӱш развиваялтын. Испанский шергӱкӱн изделивлӱм воксеок нӱлтелит, дә тӱлец паснаат слабый ылшы испанский промышленность, вален веле миӱн.

XVI курым пӱтӱмӱшеш хозяйстван итогвлӱ Испанилӱн худа ылыныт. Промышленность вален, халавлӱ незеремиӱнӱт.

Морисквлӱм преследуйымаш дә поктен лыкмаш Испанин разорялтмашыжым йӱштен шоктенӱт. Испанин юго-востокушты бӱлӱшӱ морисквлӱ, христианством принимаышы, мавр-мусульманвлӱн потомкывлӱ ылыныт. Морисквлӱ парсын производством дә земледелим яратенӱт, пӱшӱжӱмӱт мыштен бӱштӱнӱт.

Но инквизици нӱнӱлӱн бӱнянӱде дә нӱнӱм жестоко преследуен. 1609 ин Испанилӱн полезный ылшы пел миллион нӱр эдемӱм сӱндӱлӱк гӱц пок-

Филипп II.

Знатный испанец.

Веласкес. Оливаресын портрет.

тен колтымы, нѣнѣн имуществыштым конфискуйымы ылын. Парсыным ыштѣмѣ производство Испаништы почти цѣрнен.

Тенгелѣн Испаништы буржуазин развиваялтмыжым кужы веремѣэш цѣрѣмѣ ылын. Подчиняйымы сѣндѣлѣквлѣм, колонивлѣм дѣ ышкѣмѣштѣн пеле разорайымы крестьянствым хищнически эксплуатируен ылѣшѣ паразитический феодальный дворянство, католический духовенство дѣ королевский чиновниквлѣ Испаништы господствуенѣт.

Испанский хресѣнвлѣ государственный лелѣ налогвлѣ гишѣн дѣ сеньориальный поборвлѣ гишѣн пиш ясы ылымѣшѣм ыленѣт. Всякий трудым презирайышы пеле кѣцѣзѣи дворян цуца — «идальго» — ышлѣнѣштѣ королевский службам веле шотеш пиш-

Мурильо. Олицетви́ш тетявлä.

тенйт, офицер дә чиновник шотышты служенйт. Правительство ны́нйм службашкы нälшäшлык ылын дә ны́нйлан у должностьвлäm бштен, бюрократим шукемден, праздный дә подкупный чиновниквлäm шукым бштен. Бюрократический волокита дә взяткывлä испанский общественный бйльмашыштй обычный линйт.

Крупный землевладелец-аристократвлән, придворный дә служилый знатный кого доход ылын, ны́нй пиш яжо дворецвлäшты бленйт, дворецвлäm искусствын произведенивлæдон украшаенйт.

Испанин культура.

Испаништы XVI курым пбтышаш дә XVII курым тынгäлтыш живопись, архитектура, литература дә искусствын мол отрасльвлä пиш когон кушмыдон лймлештäräлтынйт.

Испанский грандвлән пиш яжо дворецвлä исключительно роскошйдон обставляймы дә знаменитый художниквлән картинвлæдон украшаймы ылыныт. Ти веремашты Испанин искусство таманяр мастерым пуэн, ны́нйн дымбшты пилä Европылан пälбймй линйт. Великий испанский художник Велäскес реалистический портретын гениальный мастер ылын. Весы замечательный художник — Мурильо — подражайдымы искусствыдон йрвезывлäm дә жанровый сценывлäm изображен.

Испани тй веремā годшы литературын крупнейший представитель Сервантес ылын (1547—1616). Тйды «Хитроумный идалго Дон-Кихот Ламанчский» гениальный произведением сирен. Ти произведени почти цилā йблмйшкй переводымы ылын. Колыдымы «Дон-Кихотым» кызбйтшы веремāн ылышы эдемвлāт яратен лыдыт. Тидй — XVI курымыштыш испанский йблмашым раскыдын дā правдан анжыктымы картин дā тидй сагаок цилā феодальный мирлāн сатира ылеш. Сервантес потикālā дā тйнāмок трогательно пеле ышан идалго гишāн расказывая, кыды, тошты годшы рыцарский романвлām лыдын лāктйнāt, йшкймжым тошты годшы рыцарь ылам манын воображаен дā великий подвигвлām йштен кердām манын странствуяш кеен. Тйды боевой решимостьшылан, доблестышылан дā лудтбймжылāн полный бйнянен, но тйды годшы действительностым воксеок ак пālб дā тйдым соок ти действительность смешной дā печальный положенишкы шбндā.

Ти романышты йшкймжбн первишй славыжым блен эртāрышй испанский дворяниным веле агыл Сервантес изображаен, но тенгеок феодализм дон католичествын первишй отживаялтшы формыдонок кодшы Испанин йшкймжбн образшым, дворянский монархин образшым анжыктен пуэн.

2 §. Нидерландский революци.

Революци
причинывлā.

Король дā Испанин дворянство йшкйбйштын хресāнвлā шотеш дā Испанин власть лйвālнй ылышы паян сек шуку доходшым ти сāндāлйквлā лошты сек паян сāндāлйк гйц — Нидерланды гйц плучаен. Нидерландский купецвлā дā промышленниквлā, тенгеок пакулаат продолжаялташ тйнгāлеш гйнь, испанский купецвлā дон промышленниквлālāок разоряялтмаш гйц лудāш тйнгāлйнйт.

Ти лудйш, испанский престолым Филипп II занимаймыкы осовынок когоэмбн. Ти король Нидерландым совсеомк подчиняш дā тйды махань налогом нйнй гйц нālāш шана, тйхень налогом нālāш манын, Испанин простой провинцим йштāш решен.

Но король пālбде: нидерландский буржуази дā цилā народ испанский абсолютизм ваштареш восстаним йштен. Ти восстаним Европышты пйтāришй успешный буржуазный революци ылын, тидй Нидерландым испанский дворянство дон испанский дворянский монархин иго гйц освобождает.

Нидерланды XVI курымын. XVI курымын луатшбйм нидерландский провинци кйзбйтшй Бельгим, Францин частым, Люксембургым дā Голландим охватываен. Нидерланды кого рекāвлāн: Сейнын, Маасын дā Шельдын āнгвлāшты ылын, тй рекāвлā Нидерландым Францидон дā Германидон пижбйктенйт. Труаяш яратышы промышленный населени изи сāндāлйкйшты чакын блен. Нидерландышты 3 миллион нāрй эдем ылын, 200 хала, 150 промышленный местечкы дā 6 тйжем сола.

Ти провинцивлāн экономический центржы паян торговый хала Антверпен Шельд рекā āнгйшты шйнзен.

Антверпен удобный корнышты шйнзен, Нидерландым Германидон дā Францидон удобный рекā корнывлā пижбйктенйт дā Англидонжы тангыж корны пижбйктен. Антверпен, португалецвлā Индишкы тангыж корным пачмыкы, йбле паяш тйнгāлйн. Англичанвлā манмыла, Антверпен «йāl народвлāн купецвлām нйнйн цилā торговлыштыдонок нелйн колтен». XVI курымын Антверпен цилā Европын важнейший торговый хала лин.

Антверпеништыш биржа.

Нидерланды XVI курымынок эче хозяйственный отношениишты развитой сәндәлик ылын. Тышты феодал-дворянвлә сагаок тәрлёмй рабочийвләм дә солаштышы мелкий ремесленник-кустарьвләм эксплуатируйышы паян дә Ышке влиянижыдон силан буржуази ылын дә крупный капиталистический промышленность развиваялташ тынгәлән.

Передовой нидерландский буржуази дон отстаый феодальный испанский монархи лошты, кыды паян сәндәлик Нидерланды шотеш Ылынежы ылын, когон дә когон противоречи пәлдәрниаш тынгәлән.

17 провинцишты каждыйок Ышке статянышты управленйт. Каждый провинцишты Ышкымын провинциальный штатвлә ылын, кого халавлән Ышкымыштын управлени ылын. Общий делам решәш пасна провинцивлән представительвләм генеральный штатшыкы погенйт. Цилә управлением вуйалтышышты корольын наместник-штатгалтер шалген, тәдй сага Государственный совет ылын.

Нидерландышты Филипп II-н политика.

Ышкымжын казна интереслән ти паян провицивләм свободнан краваш манын, Филипп II Нидерландын самоуправлением пәтәрәш решен. Тидәлән тәдй Испаништы испытывайымы средствам — инквизицим дә «еретиквләм» сурово преследуйымашым Ыштынежы ылын.

Нидерландышты уже тагынамок протестантский тымдымаш шарләш тынгәлән. Халавләштыш паян буржуази кальвиниз-

мым охотан принимаен. ТЫДЫ ЖЕНЕВЫШТЫШЛА КОНСИСТОРИВЛАМ ЫШТЕН. ТЫШТЫШЫ СТАРШИНАВЛАЭШ УТЛАРАК ПАЯН ДА ВЛИЯТЕЛЬНЫЙ ЭДЕМВЛА, КУПЕЦВЛА ДА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬВЛА ШАГАЛЫНЫТ, ДА ЦЕРКЫ ТЕНГЕЛАН, БУРЖУАЗНЫЙ ГОСПОДСТВЫН ОРУДИШКЫ САРНАЛТЫН. РЕМЕСЛЕННИКВЛА, ПОДМАСТЕРЬВЛА ДА РАБОЧИЙВЛА ЛОШТЫ А РАБАПТИЗМ ШАРЛЕН ЫЛЫН.

«Ересым» важге пЫТАРАШ МАНЫН, ВЫСШИЙ ДУХОВНЫЙ ДОЛЖНОСТЬ-ВЛАШКЫ ФИЛИПП ИСПАНЕЦВЛАМ НАЗНАЧАШ ТЫНГАЛЫН ДА НИДЕРЛАНДЫШТЫ ИСПАНСКИЙ ИНКВИЗИЦИМ ЫШТАШ ТЫНГАЛАШ ЙАМДЫЛЕН.

ЦЕРКОВНЫЙ СУДЬЯВЛА САНДАЛЫК МЫЧКЫ КАШТАШ ТЫНГАЛЫНЫТ, КУ ЫШКЫМЖЫМ КАТОЛИКЕШ ПРИЗНАЙДЕ АЛЬ КАТОЛИЧЕСКИЙ ХРАМЫШКЫ КАШТЕ, ЦИЛАМ КЫЧАШ ТЫНГАЛЫНЫТ. МАССОВЫЙ ПРЕСЛЕДОВАНИВЛА, КАЗНЬВЛА ДА КОСТЕРЕШ ЙЫЛАТЫМАШВЛА ТЫНГАЛАЛТЫНЫТ. КАЛЬВИНИСТВЛА ДОН АНАБАПТИСТВЛА (ВЕС СТАТЯНЖЫ ШУКЫЖОК БУРЖУАЗИ, РЕМЕСЛЕННИКВЛА ДА РАБОЧИЙВЛА) СЕДЫНДОН САНДАЛЫКЫШТЫШ ВОЛЬНОСТЫМ, НАЦИОНАЛЬНЫЙ СВОБОДЫМ ПЫТ ПЕРЕГЫШЫВЛА ЛИНЫТ. НЫНЫЛАН КАТОЛИЧЕСТВО ИСПАНСКИЙ ИНКВИЗИЦИМ, ГРУБЫЙ ИСПАНСКИЙ СОЛДАТЧИНАМ, ИСПАНСКИЙ ДВОРЯНСКИЙ МОНАРХИДОН НИДЕРЛАНДЫМ КРАВЫМАШ ЫЛЫН.

Но испанский король ЫШКЫМЖЫН ФАНАТИЧЕСКИЙ ПОЛИТИКЫЖЫ-ДОН ДАЖЕ НИДЕРЛАНДСКИЙ ДВОРЯНСТВОМ, КЫДЫВЛА ЛОШТЫ ШУКЫЖОК КОРОЛЬАН ДА ТОШТЫ РЕЛИГИ — КАТОЛИЧЕСТВЫЛАН СЛУЖАШ ЙАМДЫ ЫЛШЫВЛАМ, РЕВОЛЮЦИ ВЕЛНЫ ЛИАШ ЗАСТАВЕН. ЗНАТНЫЙ НИДЕРЛАНДСКИЙ ДВОРЯНВЛАМ ИСПАНСКИЙ КОРОЛЬ НЫНЫМ УПРАВЛЕНИ ГЫЦ КАРАНДАШ ТЫНГАЛЫНАТ, ШЫКАЛ КОЛТЕН, МЕЛКИЙ ДВОРЯНСТВОЖЫМ — НЫНЫМ АРМИШКЫ ОФИЦЕРСКИЙ ДОЛЖНОСТЬВЛАШКЫ ПРИНИМАЯШ ЦАРЕНАТ. НИДЕРЛАНДЫШТЫ КАТОЛИЧЕСКИЙ ДОХОВЕНСТВО ЫШКЕАТ, ЙАЛ ЗЕМЛЯ-ШТЫШ У ЕПИСКОПВЛАМ НАЗНАЧЫМЫ ГЫЦ ДА НЫНЫЛАН НИДЕРЛАНДСКИЙ МОНАСТЫРЬВЛАН ДОХОДЫМ ПУЭН МЕСТНЫЙ ДУХОВЕНСТВОМ ДОХОД ГЫЦ ЛИШАЙЫМАШ ГЫЦ ДА ИСПАНЕЦВЛАМ ПАЙДАРЫМАШ ГЫЦ ЛУДАШ ТЫНГАЛЫН.

**Восстани
тынгалайт-
маш.**

Недовольный аристократвЛА Мадридышкы король докы посольством колтеныТ. Нидерландышты инквизицим пырымаш всеобщий мятежышкы шоктен кередеш манын, тыды королым убеждайышашлык ылын. Ти посольство нимахань результатымат путе. Мелкий дворянство утларакын решительно действуен.

Тыды 1565 ин тайный организацим ЫШТЕН ДА САНДАЛЫКЫМ ИНКВИЗИЦИ ГЫЦ ДА ИСПАНЕЦВЛА ГЫЦ ПЕРЕГАШ КЛЯТВАМ ПУЭН. ТИ ГОД НИДЕРЛАНДЫШТЫШ РЕВОЛЮЦИ ТЫНГАЛАЛТМЕШ ШОТЛАЛТЕШ.

Дворянвлан движени цила сандалык мычкы шарлен. ШЫЖЫМ 1566 ин промысленный кого халавлашты народный кого движени сандалыкыштыш католичество дон испанский владычество ваштареш тарванен кен. Кальвинистский проповедниквЛА ВОЗБУЖДАЙЫМЫ ЭДЕМВЛА ЦЕРКЫВЛАШКЫ ПЫРЕНЫТ, ТЫШТЫ УКРАШЕНИВЛАМ УНИЧТОЖАЕНЫТ, ИКОНВЛАМ ДА СТАТУЙВЛАМ ПЫДЫРТЕНЫТ.

Пашам ЫШТЫШЫ ЭДЕМВЛАН ДВИЖЕНИ НИДЕРЛАНДСКИЙ ДВОРЯНВЛАМ ЛУДЫКТЕН КОЛТЕН. ИСПАНСКИЙ ВЛАСТЬВЛА ТИДЫНДОН ВОСПОЛЬЗУВАЕНЫТ, ЫШКЕ ВЕКЫШТЫ ЧАСТЬ ДВОРВЛАМ САРЕН ШОКТЕНЫТАТ, НЫНЫДОН ИКВАРЕШ ЛИН, НАРОДНЫЙ ДВИЖЕНИМ ТЕМДЕН ШУЭНЫТ.

XVI курымн ылшы Нидерландский революция.

Герцог Альба.

Альбан террор. Филипп II колышты ывләм ик удардонок пйтәрәш решен. 1567 ин Нидерландышкы суровый дә жестокий герцог Альба колтымы лин. Нидерландым колони шотеш пиштен, а Ылбшывләжбдон, американский индеецвләдон обраца-ялтмылаок, обрацаятлаш йәмдб ылын. Нидерландышкы толмыкыжы тәрәк Альба «Совет по делу мятежах» маным учреждаен, вес статянжы, ерьс дон государственный измена гишән чрезвычайный судым йштен. Ти судым жестокость гишәнжб «Кровавый совет» манын лымдбмб.

Альба властышты ылмы веремән ти судилищын жертважы 8000 эдемәт утла лин.

Нидерландышты Альба проводымы террор ерьсым веле пйтәрәш агыл, тенгеок испанский казнам темәш, испанский войскалан дә чиновниквләлән жалованьем тұләш нидерландский дворянство дон буржуазим краваж цельбм шбнден ылын. «Мбнь бнде паян дә ужаснейший преступниквләм арестуяш тбнгәләм дә нбнб гбц оксам нәләм. Вара мбнь преступный халавләдон занимаеш тбнгәләм, тенгелән шбндбкышкет ваше величество порядочный сумма поступаея»,— манын Альба корольлан сирен.

Граница гач массовый шблмәш тбнгәләлтбн. Террор гбц спаялташ манын, Германишкы крупный дә влиятельный земледелец Бильгельм Оранский шблбн, тбдб Испанин владычествадон недовольный нидерландский дворянствын вуйлалтышышты шалген ылын. Отчаяни якте шоктымы, незеррәк народшы, изи отрядвләм организуенбт дә, шбргбштб шблбн каштын, испанецвләлән ударвләм бштен миэнбт. Ти «лесной гбзывләм»¹⁾ Альбан войскажы йбле шин шәләтен.

Альба бнде Нидерландышты налогом Испаништыш гань системыдон погаш решен, тбштбжб тидым «алькабала» маныт ылын. Бшкбмжбн землян әль томам выжалышы каждый гбцок выжалымы ценан 5 процентбм Альба нәлнежб ылын дә бшкбмбн товарым выжалымы годым, выжалымы ценан 10 процентбм налог шотеш нәлнежб ылын.

Ти налог сәндәлбклән настоящий разорени ылын. Граница гач шблмәш шбрәэмбн, торговля дон промышленность валаш тбнгәлбн, пәшәде Ылбмәш дә голод тбнгәләлтбн. Северыштыш улы

¹⁾ Гбзы — «оборванецвлә», нидерландский революционервләм тенге манынт.

рабочий эдем Голландин дон Зеландин торговый кого флотын матросышты служенйт. Торгейймаш царнймыккы, моряквлä ко- рабльышкы кенйт дä Испанидон тангыжышты войнам тынгäлбнйт, испанский судновлäш нападаенйт. Ти партизан-морьяквлä бшкбмбштбм «тангыжыштыш гёзывлä» маныныт.

1572 ин «тангыжыштыш гёзывлä» Зеландин ик островышты Бриля халам хватен нälбнйт.

**Северын вос-
стани.** Ти хала северыштыш восстанин опорный пункт лин. Восстани северный провинцивлäштб—Голландишты дä Зеландишты шарлен ылын. Тишкбь перви Нидерланды гйц Англишкы, Францишкы дä Германишкы шблшб эмигрантвлä толаш тынгäлбнйт.

Тишкбь, кб испанецвлäм яратыде, кб бшкбмжбн бблбмбшбм родиным освобождайым верц жертваяш йäмдб ылын, цилän толыныт. Тишкок Вильгельм Оранскийт толын. Тбдб Голландия дон Зеландин штатгалтереш признаймы ылын. Вильгельм тärлбмб войска отрядвлäм снаряжаен дä нбнбм испанецвлä ваштареш кердäläш колтен.

Пиш шуку ремесленниквлä, рабочийвлä дä матросвлä «тангыжыштыш гёзывлä» сага пижбнйт.

Альба трудна положенишкы попазен. Войскам соержайымаш шергбм стоен, конфискуймы богатство цилä расходуваен шумы ылын, а сändälбкбштб ваштареш шалгымашыжы каждый кечбн кушкын. Гарлемым осаждайымаш 8 тблзб шывшылтын дä Альбан 12 тбжем эдем колышы дон ранялтшы ылын.

Испанский войскавлä бшкбмжбн положенижыдон военный ылшы Лейден халам кок гänä осаждаенйт. Халашты продовольстви пбтäш тынгäлбн; Голландин штатвлä сändälбкбм потопымаш гйц перегибшбь плотинавлäм колташ дä шлюзывлäм пачаш распоряжением бштвенйт. Гёзывлän флот осажденныйвлälän припасым канден. Испанский войскавлälän наводнени гйц кыргыжмашдон спасаялташ вәрештбн. Неудачыдон раздражаялтшы король Нидерланды гйц Альбам отзываен (1573).

**Антверпенным
шин шälätб-
маш.**

Альба папшек ылшы наместниквлä уступкым бшт- тäш келеш манын Филипп II-лан попенйт, но король бшкбмжбнбм кычен дä цуц веле цилä сändälбкбм ямдыде. Казнашты окса уке ылын, войскалан жалованьем пуаш царненйт. Испанский салтаквлä сändälбкбм кра- ваш тынгäлбнйт. 1576 ин нбнб паян Антверпенышкы нападением бштвенйт, тбштб бблбшбвлäм 7000 эдем нәрбм пуштыныт дä халам пиш когон зораенйт, тидб папшек тбдб уже тбрлänен шоктен кердте.

**«Гентский сог-
лашени».**

Испанский салтаквлän буйство дä кравымаш Нидерландышты когон шбдбм тärвäten. Испанецвлän разораймы южный провинцивлä северный сага иквареш пижбш решенйт. Южный дон северный провинцивлän представительвлä Гентышкы погыненйт дä общени дерланд- ский союзым бштвенйт (1576).

Тиштбь принимаймы «Гентский соглашенияшты» ере-

тиквлә ваштареш лыкмы указвләм вашталташ треваяш, северный провинцивләлән протестантством кодаш правам пуаш, восставшийвләлән циләлән амнистиям пуаш, испанский войскам Нидерланды гыц карангдаш, Генеральный штатвләм регулярно погаш поставляйымы ылын.

Утрехтский уни.

Но ти союз кужы курыман ылте. Южный провинцишты католический духовенство силан ылын (происхожденижыдон дворянский), дә дворянвлә кальвинизм шарлымыкы, Ышкымыштын землям дә доходвләм ямдымаш гыц лүдйныт. ТЫлец пасна, 1577 ин Нидерландын южный халавләштй демократический движени тынгаләлтйн. Брюссельшты, Гентышты, Арасышты дә мол халавләштй властым ремесленниквлә дон рабочийвлә хватен нәлйныт, халавләм вуйлалташ Ышкымыштйн комитетвләм шйнденйт дә паян буржуази гыц кого налогвләм военный дон мол нуждашкы взыскиваенйт.

«Духовный сослови,—ик современник сирә,—отчаяни якте шоктымы ылын, дворянвлә лүдйн цытыренйт, а халаштыш паянвләжй Ышкымыштйн томашток пыт шынзымым чувствуйы-делыт».

Народный движенидон лүдйктымй южный провинци паян буржуази йнде духовенство дон дворянство сага пижйн. Дворянский ополченивлә халавлә гыц демократический комитетвләм поктыл лыкташ дә дворянвлә дон купецвлән первишй властым восстанавливаяш тынгалйныт. Южный провинци дворянство, духовенство дә буржуази народный революци гыц ытаралташ лижй манын, испанский корольлан подчиняялташ йәмдй линйт.

Тидйлән ответеш 1579 ин шым северный провинци союзым заключаенйт, Утрехтский уни маным подписываенйт. Нйны «курымешок иквареш лиаш, вуйта нйны ик провинци ылыныт», дә испанецвлә ваштареш иквареш кредәләш сөрөнйт. ТЫлец вара нйны тйнамракок Филипп II-м король гыц карангдымеш обявляенйт. «Иымы подданныйвләм,—ти документышты келесймы,—государьлан агыл йштен, а мйнгешлә, государьым — подданныйвлән интереслән. Раз государь Ышкымжйн подданныйвлән интересвләдон ак интересуйы гйнь, тйдй большы правитель агыл, тйдй — тиран, тйдйлән большы повинуюлташ ак кел». Северын паян буржуази у государствым вуйлалташ корольым шагалташ ак отказы ылын, дә сек подходящий кандидатшы Вильгельм Орлеанский манын туман.

Но 1584 ин Вильгельм тәрлымй эдемйн кид лйвалән колен. Управлением вуйлалташ «Национальный совет» шагалын, тиштй паян буржуазин дә знатын представительвлә ылыныт.

Испанидон пакыла кредәлмәш.

У государствым «Соединенный провинцивлә», әль простанжы союзшм пырышым провинци дон шуқырак дә паян провинци лымдон «Голландский республика» манаш тынгалйныт.

Республикылан эче шуку веремә Ышкымжйн независимость верц Испанидон кредәләш вәрештйн.

1584 ин Испания йшкә сагажы Португалим тйдйн цилә колонивләжйдон пижыктен. Ынде испанский корольын кидйштй аме-

риканский колонивлә веле агыл, но тенгеок Португалин кидышты ылшы Идиштыш владенивләят линйт.

Англия, Испанин силажы когөөммбим ужын, Соединенный провинцивләлән открыток палшаш тынгәлбн. Филипп II, тидын колонивләм дә судновләм кравышы, Ышкымжын главный врагым— Англим шин шуаш решен. Кадисышты «Непобедимая Армада» манын лымдбмбм пиш кого флотым Англия вбкб пыраш снаряжайымы ылын.

«Армада» тиды неуклюжий дә лелбн вооружайымы 130 кого корабль дә транспортный 30 судно ылын. Но кого мардеж испанский флотым пыдыртен шуэн. Тидын частышым английский корабльвлә валтен колтенйт. Непобедимый Армадын иклаштык частышы веле Испанишкы мбнгеш толын шон.

Филипп II Ышкымжын гордый шанымашыжы гбц отказышашлык ылын. 1609 ин Испания дон Соединенный провинцивлә лошты перемири гишән договорым подписывайымы ылын, ти договор себмбн Испания у государствын независимостью признаен.

Нидерландыштыш революци— Европышты ылшы буржуазный пйтәриш революци тенгелә сбнгбмәшдон пйтен. Тиды Испанин феодальный абсолютизмын пораженидон дә нидерландский буржуазин сбнгбмәшдон пйтен. Ти событин важный прогрессивный значенижы тиштәкен ылеш.

Революцишты народный масса активно участвуенәт веле буржуази сбнген кердбн, но ти сбнгбмәшын кбцкбжб ик буржуазилән веле достанен.

3 §. Голландия XVII курымын.

Экономический расцвет. XVI курымын ылшы революци Голландим Европын морской дә торговый силан державым бштен. Марксын шамакдон, Голландия XVII курымын образцовый капиталистический сәндәлык лин.

Голландышты, океанышты кашташ ярал 1000 тонн утла водозмещениән кого судновлә строялаш тынгәлбнйт. Тиштб пйтәриок точный часвләм (хронометрым), телескопым, секстантым (корабль тангыж покшалны ылмы годым кышты ылмыжым пәлбмб астрономический инструмент) дә градусный сеткән усовершенствованный картым когон употребляяш тынгәлбнйт.

Колонивлә. 1615 ин голландецвлә Малаккын сирвлә доны испанский флотым шин шәләтенйт дә Индин сир тбрмычкы таманяр пункт нинбн кидышты лин. Нинб Китайдон дә Японидон торгәйш тынгәлбнйт. Голландецвлә Зондский дә Молуккский островвләэш мол вәрйштыш гбц цаткыдын шбнзбнйт. Пряностьвләм — перцбм, гвоздикым, корицым, мускатный пүкшбм производымы главный районвлә нбнбн кидышты линйт. Ява островеш кофейный кого плантацивләм бштбмб. Голландецвлә Китай гбц Европышкы пйтәри чайым кандаш тынгәлбнйт, дә тбштб чай йбле шарләш тынгәлбн.

Колониальный захватләм западыштат, Америкышты, бштәт тынгәлбнйт. Таманяррак Антильский островым хватен нәлмб, тбшәкен сахарный кого плантацивләм бштбмб.

Колониальный торговля крупный торговый компанивлан кидышты ылын. Ныны лошты сек значительныйжы 1602 ин быштымы Ост-Индский компани ылын, Индидон монопольный торгейймаш тдын кидышты лин. Ост-Индский компани кого самостоятельностьдон пользываен. Тды бышкеок оксам чеканен, бышкымжын войскажы ылын, халавлан да крепостывлам строеныт, чиновниквлан да судьявлан бышкеок назначеныт да даже войнам объявляш, мирный договорвлан заключаяш правашты ылын. Ти компани Голландин колониальный могуществыжым быштен. Балтикишты да Русский государствыдон Голландин торгейймашыжы кого значеним имесен. Голландский купецвлан Российышты маханьшон льготывладон пользываеныт да Западный Европышкы тишецын киндым, мушым, смольым, мачтылык лесым, мехым да мол товарвлан шывштеныт.

Голландин экономический былымашын центржы Амстердам хала ылын. XVII курым тынгалтышын тышты 100 тыжем эдем ылын. Амстердамын значенижы торговлышты да промышленностьышты веле агыл ылын: тышты бышкымыштын оборотыштыдон сек паян да сек крупный банкирский конторвлан Европышты ылыныт.

**Голландин
политический
стройжы.**

Соединенный провинциывлаштыш гань властыдон буржуази мол варе нигыштат пользывайде. Цила политический былымашыжы халавланшты ылын. Каждый халам вуйлалтымашты сек паян купецвлан фамили представительвлан совет ылын. Халавлан депутатвлан провинциальный штатвланшкы погыненыт, ныны бышкымыштын представительвлан Гаагышкы заседайшы Генеральный штатвланшкы колтеныт. Генеральный штатвлан внешний политикидон, военный, морской да финансовый делавладон виденыт, высший чиновниквлан назначеныт. Генеральный штатвлан исполнительный органышты Государственный совет ылын, тидыжым штатгальтер вуйлалтен шалген. Тыдок военный силадонат ведыен.

Почти соок штатгальтервланжы Орлеанский тома гыц ылыныт. Ныным наследственный президентвлан ганеш шотленыт.

Голландишты классовый противоречивла Европыштыш мол сандылыквланштыш гыц когорак силан ылыныт. Тыштыш нар пролетарий мол варе нигыштат уке ылын. Рабочий кечы кужы ылын, а паша таржы пиш изи. Мануфактурышты йдрамашвлан да йрвезывлан труд когон применялтын, тиды эче большырак паша тарым чыдемден.

Хресаньвлан положеният худаэмьин. Революци ылын гынят, крепостной зависимостьын кодшывланжы шуку варе, осовынок Голландин восточный частышты эче ылыныт. Крупный буржуази ти феодальный пережиткывлан урден вет, инде тиды бышкежат дворянский землявлан налаш тынгалын да хресаньвлан подчиняш заинтересованный ылын.

«Голландиштыш народный масса, Европын мол варыштыш народный масса гыц когон шуку труйымашеш уже 1648 ин утларак страдаеныт, незеррак ылыныт да утларак жестокий гнетым терпеныт», — манеш Маркс (Маркс дон Энгельс, Соч. XVII т., 824 стр.).

Буржуазный
культура.

Соединенный
гравинцивләш-
ты буржуаз-
но-аристо-

кратический строй господ-
ствуен. Феодалный монархин
яро лйвалны ылшы мол сәндә-
лйкыштышы буржуазиян Гол-
ландия свободын образцовый сәндә-
лйккә кайын.

Северный Нидерланды кни-
гәвләм педәтлй мәшын дә
книгәвләм вы жалымашын
центр лин, нинй Лейден дон Ам-
стердам халавләшты ылыныт.

Газетвлә когон шарленйт.
Нинй Европаштыш экономиче-
ский дон политический новость-
вләм веле агыл увертәренйт, но
тенгеок лйшывләм волнуйышы
махань-шон политический вопрос-
вләм обсуждәенйт.

Искусство когон кушкын шон.
Голландишты шуку художники о с-
ышкымыштын жанровый спены-
вләштышты дә портретвләштышты
сйнгышы, пайышы буржуазин сы-
тый дә дворянский йлымзшыштым
анжыктенйт. Художниквлә домаш-
ний обстановкын семейный уютым
хвален анжыктенйт. Ты веремәштыш
картинвлә гыц анжышывлә вйкы йшкештыдон
довольный ылшы буржуан ли-
цәвлә анжат.

Голландский живописецвлә лошты
вес направленият ылын. Кыды худож-
никшы революцин период годшы
нидерландский буржуазин воинствую-
щий духым кыченйт. Нинй лошты,
величайший художник дә гравер
Лейденешгыш мельник эргы йшке
йлымзшыжым шукужымок Амстердамышты
эртәрышы Рембрандт (1606 — 1669),
йшке современниквләжы гыц күшны,
айырлен шалген.

Рембрандтын картинвләжы кого
мысльдон дә драматизмдон полный
ылыт. Тыды тонкий мастерстводон
эдембн цилә переживанин богатствыжым
— сусум, ойхым, шбдым, страданим
изображая. Осовынок тыдын
портретвләжы яжовлә. Рембрандтын
главный средстважы — сотын ймылжым
пуэн мышгымаш. Тыды согемдәрымдон
фигурвлән дә лицәвлән поразительный
выпуклостым пуэн мыштен.

Рембрандт йшкымжын пйтәриш
пед часть йлымзшыштыжы веле современ-
никвлә лошты успехдон пользываен.
Творчестважы маняр серьезныйрак
дә келгйрак лйаш тынгәлын, тыдын
творчестважы голландский буржуан
вкуслан тынар чбды отвечаен.
Рембрандт йалдон мондымы колен.

XXVII ГЛАВА.

АНГЛИЯ XVI КУРЫМЫН.

1 §. Англишты капиталистический развити тынгәләлтмәш.

Мануфактура
лимәш.
XVI курымын Англия 2,5 — 3 миллион
населениән изи государство ылын.
Тыды населени шотшыдон Испания
гыц 3 пай изи дә Франция гыц 5 пай
изи ылын. Но XVI курымжы английский
хозяйстван кузен миәш тынгәлмәш
ылын, тыды гишән Англия кымшуды
и эртймйкы цилә

Рембрандт.

мир вѣлнѣш фаѳрика дѣ мир вѣлнѣ сек могущественный коло-
ниальный держава лин.

Англишты шукердшенок шарыкым урдываш шарлен, дѣ анг-
лийский мижѣм пиш шуком вес сѣндѣлѣквлѣшкѣ шывштенѣт,
осовынок Фландрийш. XIV курым гѣц сукном бѣштѣмѣш самоѣ
Англиштыжок развиваялташ тѣнгѣлѣн. Англичанвлѣ мижѣм кол-
таш цѣрненѣт дѣ тѣдѣм бѣшке обрабатываенѣт. Сукно производ-
ствыдон халавлѣштѣ цеховой мастервлѣ веле агыл занимаенѣт.
Тѣдѣ солавлѣшкѣт шарлен, дѣ солаштыш мастервлѣ ик годымок
землямѣт обрабатываенѣт, дѣ шѣдѣренѣт ѣл коэнѣт. Шуку слу-
чайыштыжок нѣнѣ незер эдемвлѣ ылынытат, нѣнѣлѣн мижѣмѣт,
станоквлѣмѣт скупщиквлѣ—сукном нѣлшѣвлѣ пуэнѣт, нѣнѣ масте-
рын цилѣ готовый продуктшым бѣшлѣнѣштѣ веле выжалаш тер-
генѣт. XVI курым гѣц тѣнгѣлѣн техен скупщиквлѣ кого мастер-
скойвлѣм строяш тѣнгѣлѣннѣт дѣ бѣшке гѣцѣштѣ зависимый ылшы
часть мастервлѣм, нѣнѣн ровоташтым яжоракын анжаш лижѣ
манын, тѣштѣ ровотайыкташ тѣнгѣлѣннѣт. Англишты пиш шуку
суконный мануфактурывлѣ лит дѣ производствын капитали-
стический способ шарлѣш тѣнгѣлѣш.

Английский промышленностьшты ти вашталташвлѣ англий-
ский хозяйстваланат дѣ обществыланат шотлен лыкташ литѣмѣ
последствим бѣштен.

Хресѣнвѣлѣм
земляде коды-
маш. «Пичен
нѣлмѣш».

Развиваялт мишѣ капиталистический промышлен-
ность ѣл докы шывшташ ровотаяш тѣнгѣлѣн, се-
дѣндон тѣдѣлѣн, местный рынокышкы ровотайышы
цеховой тошты промышленностьлан керѣл ылмы
годшы гѣц, бѣнде шуку миж дѣ шуку рабочий
кид керѣл лиѣш тѣнгѣлѣн. Шарыквлѣм войымаш прибыльный
дела лин. Кого кѣтовлѣлѣн шуку земля келѣн, а землян шуку
частьшы, кѣтѣш ярал вѣржѣ хресѣнвѣлѣн мелкий хозяйст-
вавлѣдон занимаымы ылын. Дѣ вот английский крупный земле-
владелецвлѣ-лордвлѣ хресѣнвѣлѣм бѣшкѣмѣштѣн участквлѣ гѣц
покташ дѣ нѣнѣн землям шывшын нѣлѣш тѣнгѣлѣннѣт. Бѣшкѣ-
мѣштѣн землявлѣ гѣц поктен лыкмы дѣ бѣшкѣмѣштѣн имущест-
выштым дѣ бѣлен лѣктѣш керѣл средствам ямдышы хресѣнвѣлѣ,
капиталиствлѣ доны тѣрлѣлт ровотайышашлык ылыныт. Хресѣнвѣ-
лѣм земля гѣцѣштѣ поктен лыкмаш тенгелѣн лордвлѣлѣнѣт вы-
годный ылын, нѣнѣ вет кѣтым вѣр землявлѣм плучаенѣт, дѣ ка-
питалиствлѣлѣнѣт, нѣнѣжѣ шулдѣкѣн рабочий кидѣм плучаенѣт.
Хресѣнвѣлѣм массын бѣшкѣмѣштѣн бѣлѣмѣ вѣрыштѣ гѣц покте-
ннѣт. Целый солавлѣ охыремѣннѣт.

Хресѣнвѣлѣ лошты зажиточныйвлѣѣт ылыныт, нѣнѣлѣнѣт тен-
геок хресѣнвѣлѣн землям лордвлѣ шывшын нѣлмѣш выгодный
ылын. Ти зажиточный хресѣнвѣлѣ землям крупный землевладелецвлѣ
гѣц арендеш нѣлѣн, шарыквлѣм вояш тѣнгѣлѣннѣт ѣл крупный
хозяйствам военѣт дѣ батраквлѣлѣн пиш чѣдѣм тѣлен землям
обрабатывайыктенѣт, шѣдѣнгѣм выжалаш уденѣт. Шарыкым
войышы крупный лордвлѣ-дворянвлѣѣт, арендаторвлѣѣт (фермер-
влѣ) капиталиствлѣок ылыныт, нѣнѣт тѣрлѣмѣ рабочийвлѣн
трудым использываенѣт.

Хватен нълмй землям, лордвлä дон фермервлä пичен äрен нълйнйт дä тенгелä хресәнввлән земля гйц тйдйм айыренйт. Седьндон землям цилä ти хватен нълмашвлä дä хресәнввлäm йшкымьштйн земля гйц поктен лыкмашвлä «пичен нълмаш» (огораживание) манмы лймйм плучаен.

Бродягывлä дон кйцйзйвлä ваштареш кровавый законом лык-маш. - Англишты хресәнввлä дон рабочий эдемвлä лелй положенишкы вәрештййнйт. Нйнь ваштареш дворянвлäйт дä буржуйвлäйт ылыныт. «Пичен нълмаш» ваштареш кредäläш хресәнввлән силашты ситйде. Земля гйц поктен лыкмы хресәнввлä шукужок ровотам мон кердтелыт. Англишты қорнывлä мычкы пиш шуку кйцйзй дä пашädймвлä каштыныт. Солавлä охыремашеш дä кйцйзйвлä пиш шуку лимашеш даже английский правительство когон лүдйн колтен. Хресәнввлä разорялтмыкы налогым түлбшй уке лимаш гйц дä армишкы салтаквлäm нäläш уке лимаш гйц правительство лүдйн. Правительство «пичен нълмашым» цäрäш манын законвлäm издаваен, но господствуйышы класс, вес шамақдон келесенжй дворянвлä, «пичен нълмашдон» заинтересованный ылынат, правительствын ти цацымаш гйц нимат лин кердте.

Но зато несчастныйвлä вйкй, йлэшйштй нимаштат укеянвлä вйкй, правительствылан кечälтäш иктät äптйртйде. Правительство пашädймвлäm «бродягывлäэш», пашä гйц йори карангышывлäэш обявляен. Тйдй пиш жестокий дä несправедливый законвлäm пашädймвлä дон кйцйзйвлä ваштареш издаваяш тйнгälйн; цилä ти законодательством Маркс кровавый (вйрән) манын лймден.

«Бродяжничество» гишән салатон, наказаш, рабствыш выжаш дä даже пушташ приговорвлäm лыктыныт.

Роберт Кетын восстани. Хресәнввлä «пичен нълмаш» дон кровавый законодательство ваштареш шагалаш провыен анженйт. Сändälйкбшты шуку вäre восстанивлä лиаш тйнгälйнйт. Осовын шуку восстанижй, утларак шуку «пичен нълмашвлä» ылы вәрйштй, сändälйкйн востоқышты ылын.

Сек кого восстанижок Норфольк графствышты ылын, тидй Англин востоқышты Роберт Кет вуйлалтымдон лин (1549). Хресәнввлä пичйвлäm пыжаш, шывшын нълмй общинный землявлям мйнгеш нäläш дä шуран вольык дон шарык кого кйтöвлäm вояш цäрäш треваенйт. Восставшийвлä графствын главный хала Норичым хватен нълйнйт. Правительство вес сändälйквлä гйц погымы тärлймй кого отрядым артиллеридон, восставшийвлä ваштареш колтен. Кет шин шälätймй лин, 3 тйжемät утла хресәнбым шин пуштыныт, эче шукуракым хватен нълйнйт дä казенейт. Кетйм йшкымжым Норич халан площадеш сакенйт.

2 §. Тюдорвлән абсолютизм. Английский реформацн.

Английский абсолютизм.

Дворянвлälән дä буржуазилән нйньлән спокойнан эксплуатирюаш дä хресәнввлä дон рабочийвлäm обираяш позволяйышы дä тенгеок Испания, Фран-

Королева Елизавета.

ция, Нидерланды гань конкурентвлӓ гыц английский торговльым перегаен кердшы́ силан власть келеш ылын.

Силан королевский властын лудышла́ противниквлӓжы́ крупный феодалвлӓ ылыныт, нонбйинького частьшок Алы дон Белый роза война веремӓн колен пӓтеныт. Тюдорвлӓн у династи (1485-1603) дворянско-буржуазный парламентын полный поддержкидон почти неограниченный властьюм плучаен. Седьндон Тюдорвлӓн веремӓн Англишты английский абсолютизмын период манын лымдымы.

Англишты реформацы.

Тюдорвлӓн династи пӓтӓриш король,

Генрих VII (1485—1509), непокорный феодал-

влӓдон успешно кредӓлын, нӓнӓн имуществоштым конфискуен дӓ нӓнӓн замоквлӓм пыдыртен. Тӓдӓн эргыжы́ Генрих VIII (1509—1547), жестокий дӓ капризный тиран, но ловкий дӓ анзыкыла ужшы политик английский церкы́м римский гыц полныйок айырен дӓ Ёшкыжым у «англиканский» церкын вуйалтышеш провозглашаен (1534).

У церкы́ протестантский дон католический церкы́влӓ лошты тамаханьрак средний ылын. Лютеранский церкын ганьок, тӓдӓн вуйалтышыжы государь ылын, но англиканский церкы́шты пышный культ, епископвлӓ дӓ священниквлӓ, католиквлӓн ганьок, кодыныт. Монашеством пӓтӓрымӓ ылын, монастырьвлӓн земля дӓ имущество конфискуйымы. Король оксадон нуждаенӓт, тӓдӓ ти землявлӓм выжалаш тӓнгӓлӓн. Англишты землядон спекуляци нигнамат колтымла тӓнгӓлӓлтӓн, дӓ землян шуку частьшок купецвлӓ дон промышленниквлӓ кидышкы вӓрештын. Земля нӓлмыкышты, нӓнӓ дворянвлӓ линӓт: нӓнӓ монастырский хресӓнвлӓм земля гыц поктеныт ӓль нӓнӓм первиш господавлӓ гыц эче утларак жестоко эксплуатируеныт. Церкы́влӓн дӓ епископвлӓн землявлӓшты конфискуйымы агыл ылыныт. Англиканский церкы́ крупный землевладелецеш кодын. Тӓдӓ, бӓняншы́влӓ гыц первишылӓ, католический церкы́ ганьок, десятиным плучаен. Англиканский церкы́ государственный церкы́ лин. Англичанвлӓ цилӓн тӓшты лиӓш обязан ылыныт, тӓте нӓнӓм государственный преступниквлӓлӓ анженӓт.

Англиканский церкы́ буржуазия дон у дворянством удовлетво-

ряйыде. Буржуазилан проста, шулдаш, чыды праздникан шуку рабочий кечан церкы келеш ылын. Буржуази церкым католичес-тын кодшывляжы гыц «ирыктынежы» ылын. Техень «итрайымашын» сторонниквлан Англишты пуританвл (латинский purus — ире манмы) манаш тынгальныт.

Пуританвл кальвинистский церкын порядкывлан предпочитает. Народ лошты мол религиозный тымдымашвлат шарленыт, ныны государственный сакой церкы ваштареш ылыныт да религиозный общинывлан полный независимостьюм быштывешты ылын. Ти тымдымашын сторонниквлан «индепендентвл» — независимывл манаш тынгальныт.

3 §. XVI курымын Англин торгейымаш да внешний политика.

Торгейымаш дон промышленностьын развиваялт-маш Англия анзылан внешний политикишты у задачвлан шынден. Тангыжышты Англичанвл салан соперник-испанский державыдон ваш линыт. Тюдорвл годым английский внешний политикын важнейший вопросшы Испанидон отношенивл ылыныт. Англин феодальный кругвл Испаништыш феодавлан палшымашым кычальныт, Англим Испанидон лишылемдынешты ылын. Торгово-промышленный кругвл дон у дворянство Испания ваштареш решительно кредалаш настаиваеныт. Буржуази дон у дворянство лошты пуританство шарлаш тынгальны ылынат, то ти кругвл Испания докыжат, да католичество докыжат иканок шыдым урденыт. Испанидон союзым бышташ цацышы феодавлажы, мынгешла, тынамок Англиеш католический религим восстанавливаяш ак отказеп ылын. Тидым ныны Генрих VIII колымыкы мытык веремаш быштен кердыныт. Ныны 1553 ин престолышкы шыщшы Генрих VIII-н йдыржы Мариям, испанский престолын наследниклан, лишашлык король Филипп II Испанскийлан марлан пуэныт. Мария Тюдор Англишты католичес-тым восстанавливаен да пиш когон еретиквлан жестоко преследуен, ныным казнен да костервлаш йылатен, тиды гишан тидым «Вырым йоктарышы» маныныт.

XVI курымын вес пелыштыжы лишы Англин хозяйственный успехвл буржуазин да у дворянствын положением силангареныт да тиды нынлан феодавлан сынгаш позволяен. У королева Елизавета годым (1558—1603), английский правительство англий-ский торговлы дон промышленностьюм решительно перегаш да Испания дон католиквл ваштареш пыт кредалаш шагалы. Бнде Англишты нимахань пощадым путе католиквлан пйтараш тынгальныт.

Торговый
компанивл. Елизавета годым правительство махань-шон мерадон промышленность дон торговлым поощряен. Тиды торговый компанивлан левед шалген да нынлан мындыр сандалыквлан торгейаш монопольный правам пуэн. Тенгелан Турецкий, Левантский ла Африканский компанивл быштымь линыт. Эче 1552 инок Англия гыц кым корабль северный тангыжвл гач Индишкы кеш корным кычал кеныт.

Кок корабль ивлә ләш ямыныт, кымшыжы Черыннслә команды-дон Северный Двинан аңг якте шон. ТЫшецЫн Ченслер Холмоторы гач Москва якте шон, Иван Грозный кугижә доны ылын дә чЫдЫ гЫц Русский государствыдон торгейаш разрешем плугаен. 1554 ин «Москвадон, Персидон дә северный сандәлыквләдон торгейаш компани» Англишты ЫштЫмЫ ылын, әль, мытыкынжы, Московский компани.

Техень компанивлә лошты сек важныйжы дә сек паянжы лымлы Ост-Индский компани 1600 ин ЫштЫмЫ ылын, тЫдЫ Добрый Надежда мыс дорц востокышкыла ылшы цилә сандәлыквләдон торгейаш монопольный правам плучаен.

Англишты торгейымаш дон промышленностьын шәрлымашым, банкир Грешем стройымы лондонский биржым ЫштЫмаш анжыкта. Ти биржым пачмашты королева Елизавета ылын дә тЫдЫ Грешемлан рыцарский званием пуэн.

**Внешний
политика.**

Английский торговля маняр шуку успехым Ыштен, Испанидон столкновени тЫнарЫ когон неизбежный лин. Английский военный дон торговый судовлә Испанин сир тЫр мычкы кравен сәрнЫлЫнЫт, испанский судовлә вЫкЫ нападаенЫт, Америкышты сир тЫр мычкы ылшы испанский колонивләм охыремденЫт. Англишты корсарвләм снаряжайышы дә добычым пайылышы йори ЫштЫмЫ компанивлә ылыныт. Королева Елизавета ти компанивләштЫ участим йывырт принимаен. Испания ваштареш Нидерландвлән восстанилән Елизавета пәлдЫрте-нок палшен. Филипп II ЫшкЫмжЫн посолвлә дон шпионвлә гач Англишты королева ваштареш заговорым Ышташ палшен.

1588 ин Филипп Англим воюен нәләш манын «Непобедимая Армада» манмы пиш кого эскадрам снаряжаен, но тЫдЫн частьшы штурмаэш ямын, частьшым англичанвлә шин шуэнЫт.

«Непобедимый Армадын» пЫтЫмашЫжЫ Испанилән кого удар ылын, тЫдЫ гЫц уже тЫдЫ тЫрләннен кердте. Ти веремә гЫц Англия Европын ик первый морской держава лин.

4 §. Англин культура XVI курымын.

**Томас Мор
дә тЫдЫн
«Утопи».**

XVI курымын Англишты, Европын мол сандәлыквләштЫш ганьок, буржуазный у просвещени развиваялтеш дә гуманический взглядвлә шәрләт.

Томас Мор крупнейший английский гуманист ылын. ТЫдЫ лорд-канцлер важный должностывләм занимаен дә Генрих VIII королын личный другшы ылын. Королым церкЫ вуйлалтышеш Томас Мор признайдеәт (1535), деспотический король тЫдЫм ЫшкЫмжЫн другшым казнен.

Томас Мор, тЫнәмшЫ порядокдон удовлетворяялт кердтЫмЫ, классовый общество ылмыдон дә паянвлә незервләм эксплуатируйымдон мирееен кердтЫмЫ человечествын благородный ышвлә шотышты ылын.

Мор кок исторический период — феодальный дон капиталистический период лошты шалген. Проста народ массын перви худан Ылымжым Мор ужын, но у условиштәт ти массылан эче хударак Ылымаш лимаш гЫц справедливо тЫдЫ лудЫн.

Хресаньвләм земля гыц массын поктылмашдон, незервлә дон кыцй-зйвлә шукеммашдон у веремә уже бшкымжым анжыктен. «Паян ювелир, ростовщик, нимат бштбидеок, празднуен дә такеш пашәм бштен, цилә удобствадон йләт, тиды тор вара,—манын Мор сирен,—тйнамок поденщиквлә, носильщиквлә, ремесленниквлә, земледелецвлә нужда йлымашдон йләт, ныны йшланышты скудный качкышым цуц-цуц веле мот? Тйнамок ныны пиш шуку да пиш упорно ровотаят, скотинаят техень ровотам сйнген ак керд; но нынын трудышты пиш когон керәл, ик обществат тбды гыц пасна ик ият йлен ләктын ак керд».

Томас Мор.

Мор тенге попен: Англишты «пичен нәлмәшын» результатдон шарыквлә әдембим качкыт, манын.

Техень положени гыц ләкташ кышты корныжы? Мор ти вопресеш правильно отвечаен мыштыде. Тбды эче кызйт нигыштат уке ылшы идеальный обществын картиным рисуяш провыен; бшкымжын сочиненим тбды Утопия манын лымден, греческий йблмбдон «Нигыштат» манмы лиэш. Вара сакой идеальный — общественный строй гишән сирымбимок «утопия» манаш тйнгәлынйт, тиды тйнамышы веремән фантази веле ылын дә йлымәшкы пыртымы лин кердте. Томас Мор, Кампанелла ганьок, утопический социализмын ик представительжы ылын. XIX курымын веле Маркс дон Энгельс научный социализмлән тйнгәлтбшым пиштеныт, тиды фантазидон агыл, а наукун выводвләдон бштбимы дә мәнән сәндәлыкбшты йлымәшбшкы пыртымы лин.

1516 ин сирымбы бшкымжын «Утопия» сочинеништыжы, Мор тагыштәкен мбндырны западышты ылшы фантастический островыштыш йлымәшым сирен. Тбшты частный собственность уке. Цилән ровотаяш обязан ылыт, бездельниквләм поктен лыкмаш выча. Йлбшывлән главный занятишты — земледели дә скотоводство. Островышты йлымәш проста дә патриархальныят, ныны сек проставлә: тиды — кошын, әвшәтын, плотникын ремесловлә. Сола хозяйстван продуктвлә дә ремеслон предметвлә циләок общественный складышкы поступаят, тбшецбйнжы кулән ма келеш, тбдым плучаят. Трудна дон лярән ровотам рабвлә йштәт. Рабвләжы военнопленныйвлә дон преступниквлә ылыт.

Ти картинашты лишәшлык коммунистический обществын чертавлә дон тошты патриархальный стройын чертавлә кылдәлт шынзбнынйт.

Шекспир. XVI курымын полный бурный кредәлмәшым величайший драматург Вильям Шекспирын (1564—1616) сочиненивләшты художественный выраженидон анжыктымы. Тбды драматизированный исторический хрониквләм сирен, сюжет-

Шекспир.

влажым английский историн бурный периодвлашты кычалын. Тыйдын сек важный произведенивлажок замечательный трагедивла («Гамлет», «Макбет», «Король Лир», «Отелло» да молы ылыт), тыштыш геройвлажы — могучий шанымашан да сильный волиан, великий страстьвладон тыргыжланышывла, нимахань лудыш анзылан шагалтым эдемвла ылыт. Шекспирын произведенивлашты то трагический, то комический характервлан галерея эртä, тышты ылымаш шолшы вьдла шин лактеш, соок яргата да полный энергиян ылеш.

Тынамшы эдемвла драматический произведенивлам яратат ылын, да XVI дон XVII курымвлан театр Европышты яратымы развлечени

ылын. Лондонышты, актер Бербеждон пачмы замечательный театр «Глобус» ылын. Ти театр устройствыжыдон пиш проста ылын. Тыйды овальный (кужика) форман ылын, покшалныжы, мамнан театрвлашты партер ылымы вьрышты, леваш ылте. Галерейвла веле леведмы ылыныт, тышакен ложывла ыштымы ылыныт. Партерышты публика шалген анжен. Сек шергы меставлажы сценышты ылыныт, анжышывла тышты цыновкывлашты (ашык-влашты) киэн анженйт. Декораци совсемок уке ылын — ныны вьреш равывла шалгенйт, тышакен хангавлам пижыктенйт; хангавлаэшыжы «лес», «дворец», «река» да молы сирен шындымы ылын. Шекспирын произведенивлам техень театрвлашты анжыктенйт.

Марк дон Энгельс, поэт да драматург ылшы Шекспиром когон цененйт, тыйдым ышкымаштын произведенивлаэшышты шыренок цитируенйт. Шекспирын гениальный трагедивлажы кызытшы верема яктеок сценывла гыц ак лакеп, ныным кызытат анжыктат.

XXIII ГЛАВА.

ФРАНЦИЯ XVI КУРЫМЫН ДА XVII КУРЫМЫН ПЫТАРИШ ПЕЛЫШТЫЖЫ.

1 §. Франция XVI курымын пытариш пелыштыжы.

Францин экономический положенижы.

XV курым пытышашын Францин иквареш пижмашыжы пытен. Франция пространствыжыдон, кызытшы гыц изиш изирак ылын да населенижы 15 миллион нарй эдем ылын. Тынам Франция насе-

лени шотшындон Европышты сек кого государство ылын. Запад-ный Европын мол сәндәлбикләштәш ганьок, XVI курымын Францишты промышленность дон торгейбәш развиваялтыныт. Мәйнер, миж дә парсын тканьвлән производство кушкын дә тенгеок плетон, ковер, стекла, фаянс производстват кушкын. XV курым пәйтәш гәц печатываймы дела развиваялтеш, осовын Лионшты дә Парижшты.

Цеховой ремесло сага, скупщиквлә гәц зависимый ылшы кустарьвлә солашты ләктәш тәнгәләйт. Кышты-тишты мануфактура лиәш тәнгәләлтеш.

Францишты промышленность дон торговля развиваялтмаш все же Англиштыш дорц пүлә олен кеен. Франция земледельческий сәндәлбикешок кодын миән. Лу пайышты бәндекш пайжат утла тәдбән населенижы солашты блен.

XVI курымын французский хресәнвлә шукужок лично свободна ылыныт дә кышкы шанат, тәшккә ровотаяш кен кердбәнйт. Но тошты веремән бәшккәшын свободам хресәнвлә нәлбәнйт гәнят, бәшккәшынтын земляштым нәлбән кердтелыт. Нәнбә земля тәреш бәшккәшынтын сеньорвләлән пакулажат түләш цәрнбәделыт, нәнбән хозяйствашты барциным ровотайшашлык дә таманяр мол повинностьвләм әртәрәшәшлык ылыныт, сеньориальный судвләштә судялтшашлык ылыныт. Цилә тидбәвлә вәлән государственнй налогвлә приваялтыныт, ти налогвлә цәрнбәдеок кушкыныт. Французский хресәнвлән бәлбәшбәшты пиш когон лелә ылын.

XVI курымын Францишты господствующий классеш дворянвләок кодынйт. Силан королевский власть дворянвлән господствующий положением перегаәт дә хресәнвлән восстанивләм темдәәт, дворянвләлән келеш ылын. Но тәдбә буржуазиләнәт, мануфактурыштыш рабочийвлә дон кустарьвләм повиновеништы кычен урдаш дә французский купецвлән торговый интересым перегаәш келеш ылын. Тенгелән Францишты изин-олен неограниченный, әль абсолютный, монархи складываялт миән. Король Франциск I (1515—1547) бәшккәшын неограниченный властьшылан полный бәнянен дә ик гәнәәт Генеральный штатвләм погыде. Тәдбә бәшккәшын указвләәш тенге: «мәнбән техенбә пурын шанымем», — манын сирен дә у законом утверждаш тидбәмок ситәлыкеш шотлен.

Ти абсолютный монархилән пиш шуку чиновник керәл ылын. Правительство должностьвләм выжалаш тәнгәлән. Нәлшәвләжбә шукужок буржуа ылын, нәнбә бәшккәшынтын торговец дә промышленник буржы положеништым охотан чиновниквлән карьердон вәшталтенбәт.

Королевский власть пингбәдем мимбә сембән, налогвлә кузен миәнбәт. Правительство ти налогвләм откупеш сдаяш тәнгәлән. Откупщиквләжбә паян буржуавләок ылыныт; нәнок правительствылан долгеш оксам шәрен пуәнбәт дә тидбә тәреш кого процентвләм плучаәнбәт. Тенгелән, французский буржуази, английский предприимчивый буржуазилә торгейбәшдон әль промышленностьдон агыл, должностьвләм нәлмәшдон, откупвлә дә ростовщичестводон занимаш тәнгәлән.

Итальянский походвлӓ.

Французский дворянвлӓ, английский дворянвлӓ гань, ни шарыквлӓм урдыделыт, ни земледелидон занимайделыт, нѳнѳ хресӓнвлӓ гѳц плучайымдон веле Ыленѳт. Крупный феодалвлӓн шуку родвлӓ XV курымын Ылшы войнаввлӓ дӓ смутыввлӓ годым пѳтенѳт, а молжым корольвлӓ изин-олен придворныйвлӓшкѳ сӓрӓш цаценѳт. «Придворный дворянство» король гѳц жалованьем (пенсим), подаркавлӓм плучаен дӓ корольын двoryшты Парижышты роскошный дӓ празный Ылѳмӓшѳм Ылен. Тидѳ — «придворный дворянство» манмывлӓ. Когонок паян агыл Ылшы дворянвлӓ солашты Ыленѳт («провинциальный дворянство»), но трудым Ышлӓнѳштѳ позореш шотленѳт дӓ корольын армишкы офицер шотеш пыраш стараенѳт. Дворянвлӓ войнам нѳнѳн честлӓн единственный достойный занятияш шотленѳт: войнашты нѳнѳ отличаялт, когон чиным плучаен дӓ кравен кердѳнѳт. Седѳндон французский дворянский монархи пиш воинственный государство Ылын.

Людовик XI годым Франция иквӓреш пижмӓшѳжѳм пѳтӓреш веле шоктен, тѳнӓмок французский корольвлӓ, воинственный французский дворянствылан занятим дӓ наживым пуаш манын, воюен нӓлмѳ когѳ походвлӓшкѳ йӓмдѳлӓлтӓш тѳнгӓлѳнѳт.

Франция гѳц югышты паян, но единство укеӓн дӓ седѳндонок слабка Ылшы Италия Ылын. Франциштышы у монархин пѳтӓриш ударвлӓжѳм тѳдѳн вѳкѳ и колтымы Ылыныт.

Франциск I тѳдѳн предшественник тѳнгӓлмѳ войнам Италия ваштареш тѳнгӓлѳн. Пѳтӓри тѳдѳн походвлӓжѳ удачный Ылыныт, но вара тѳдѳ Италишты у соперник — Карл V Габсбургдон. Испанин король дӓ Германин императордон вӓш лин. 1525 ин Франциск I Павия донышы битвышты императорын войскадон ныксыр шин шумы лин дӓ Ышкеӓт пленышкы попазен. Северный Италишты французвлӓн воюен нӓлмӓшвлӓ ямдымы линѳт. Франциск I-н варашы войнавлӓӓт Карл V ваштареш удачныйвлӓ Ытелыт. Карлын войскавлӓжѳ ик гӓнӓ агыл Францин предельшкы пыренѳт дӓ кок гӓнӓ почти Парижышкы шоныт. Франциск Ышкеӓлӓнжѳ цилӓ вӓре союзниквлӓм кѳчӓлѳн. Тѳдѳ турецкий султандон связым кычен, Германишты Карл ваштареш протестантский князьвлӓм поддерживаен.

Войнаввлӓ Франциск I-н эргѳжѳ Генрих II годымат продолжаялтыныт. 1559 ин почти 60 и соок воюйымы паштек Катӓ-Камбрѳзишты мирым Ыштѳмы Ылын. Французвлӓ Италим совсемок ямденѳт. Кок велге икӓнӓ-иктѳштѳ гѳц шывшын нӓлмѳвлӓм отказенѳт.

Французский Возрождени. Протестантство.

Итальянский походвлӓ французвлӓлӓн итальяский Возрождением пӓлдѳртенѳт. Французвлӓ пѳтӓри итальянский культурын внешний велжѳм веле нӓлѳнѳт. Кѳжгѳ стениӓн дӓ сотым изиш веле пуӓн кердшѳ ӓнгѳсѳр окнявлӓӓн средний курымаш тошты замоквлӓ вӓреш, французский корольвлӓ дон сеньорвлӓ просторный дӓ соты дворецвлӓм, йѳрѳштѳ парквлӓӓн дӓ садвлӓӓнѳм строяш тѳнгӓлѳнѳт, нѳнѳм знаменитый итальянский скульпторвлӓ дон художниквлӓн статуйвлӓдон дӓ картинвлӓдон украшаенѳт. Италин паян культурный Ылѳмӓшѳм пӓлѳмӓш французский культурылан развиваялташ толчок Ылын.

Францишты гуманизм развиваялаш тӱнгӱльн. Французский гуманизмвлӱ лошты крупнейшийжы Рабле ылын. Тӱдӱ «Гаргантюа и Пантагрюэль» лӱмӱн сатирический романым сирен, произведеништӱжӱ тӱдӱ пиш мыштен дӱ шӱдештӱрен церковниквлӱ дон манаквлӱм ваштылын.

Протестантство Францишкы XVI курымын 20-шы ивлӱштӱ пыраш тӱнгӱльн. Франциск I Карл V-дон кредӱльнӱт дӱ Германиштыш протестантский князьвлӱдон друженӱт, тӱдӱ Ышкӱмжӱн сӱндӱлӱкӱштӱ протестантство шӱрлӱмӱшӱм парняжы вашт анжымла анжен. Но 1534 ин «еретиквлӱ» смеларак лӱнӱт, нӱнӱ «католический

идолопоклонством» пӱтӱрӱш ужшӱ листовкывлӱм цилӱ вӱрестенявлӱэш клеенӱт, даже королевский дворец кӱргешӱт. Тиштӱтӱкен король Ышкӱмжӱн властышы валымым ужын дӱ протестантвлӱм поктылаш тӱнгӱльн. Франциск I-н эргӱжӱ Генрих I ҫодым поктыламаш эче когозӱм. «Огненный палата» манмым Ыштӱмӱ лин, тӱдӱ пиш усердидон «еретиквлӱм» костервлӱэш йылатен.

Цилӱ ти мерӱвлӱм Ыштӱмӱ ылын гӱнӱят, протестантвлӱн шот шукемок миӱн. 4-шӱ ивлӱ пӱтӱмӱш гӱц Францишты кальвинизм шӱрлӱш тӱнгӱльн. Тӱдӱ пӱтӱри буржуази, ремесленниквлӱ дӱ робочийвлӱ лошты успехдон пользываен. Но Генрих II ҫодым кальвинизм тенгеок дворянвлӱ лошты йӱле шӱрлӱш тӱнгӱльн, осовын югышты. Генрих II властный дӱ грубый деспот ылын, дворянствыдон худан обращаялтын, дӱ дворянство пӱтӱри абсолютный монархын лелӱ кидшӱм чувствуен.

Тӱнӱмок Германиштыш реформацин результатвлӱ — германский князьвлӱн паймашышты дон силан лин мимӱштӱ — аздарышы пример ылыныт. Францин югышты Ышкӱмӱштӱн тошты годшы независимостыым мондыдымы крупный сеньорвлӱ эче шукын ылыныт. Нӱнӱ, немецкий князьвлӱ ганюк, самостоятельный госу-государьвлӱ линештӱ ылын. Югыштыш разоряялтшы дӱ незеремшӱ пиш шуку мелкий дворянвлӱ католический церкӱн богатствым завистыдон анженӱт дӱ тӱдӱм шывшын нӱлӱн, Ышке лоштышты пайылаш ак отказеп ылын. Нӱнӱ кальвинизмыш ванжаш тӱнгӱльнӱт, — вет кальвинизм церкӱн землявлӱм конфискуяш треваен. Кальвинизм дворянвлӱлӱн готовый организацим пуӱнӱт

Рабле.

дә нһнһн рядһштһм королевский абсолютизм ваштареш кредә-
ләш цымыренәт, седһндон тһдһ нһнһм шывшын. Францишты
кальвиниствләм гугенотвлә манаш тһнгәлһнһт.

2 §. Франциштыш религиозный войнавлә.

**Религиозный
войнавлә тһн-
гәләлтмәш.**

Генрих II колымы паштек французкий престолым
тһдһн слабка дә способный агыл эргһвләжһ пә-
челәок занимаенят. Королевский властын автори-
тетшы валаш тһнгәлһн. Генрихын кого эргһжһ
Франциск II годым властым Гизвлән герцогвлә хватен
нәлһнһт. Нһнһ пиш шуку земля богатствын владедецвлә ылы-
ныт, осовынок духовный сеньорвлән, дә седһндон нһнһ католи-
чествылан усердидон палшышы линһт.

Гизвлән самовласти дә протестантвләм пощадыдеок нһнһн
поктылмаш дворян-гугенотвләм шһдештәрһмәшкһ шоктен. Гуге-
нотвлән партим Бурбонвлә вуйлалгенһт — нһнһ Валуа коро-
левство династин лишһл родственниквлә ылыныт. Когорак Бур-
бонжы Наваррын король ылын (пиренейский кырыкшытыш изи
королевство, Францин дә Испанин границашты).

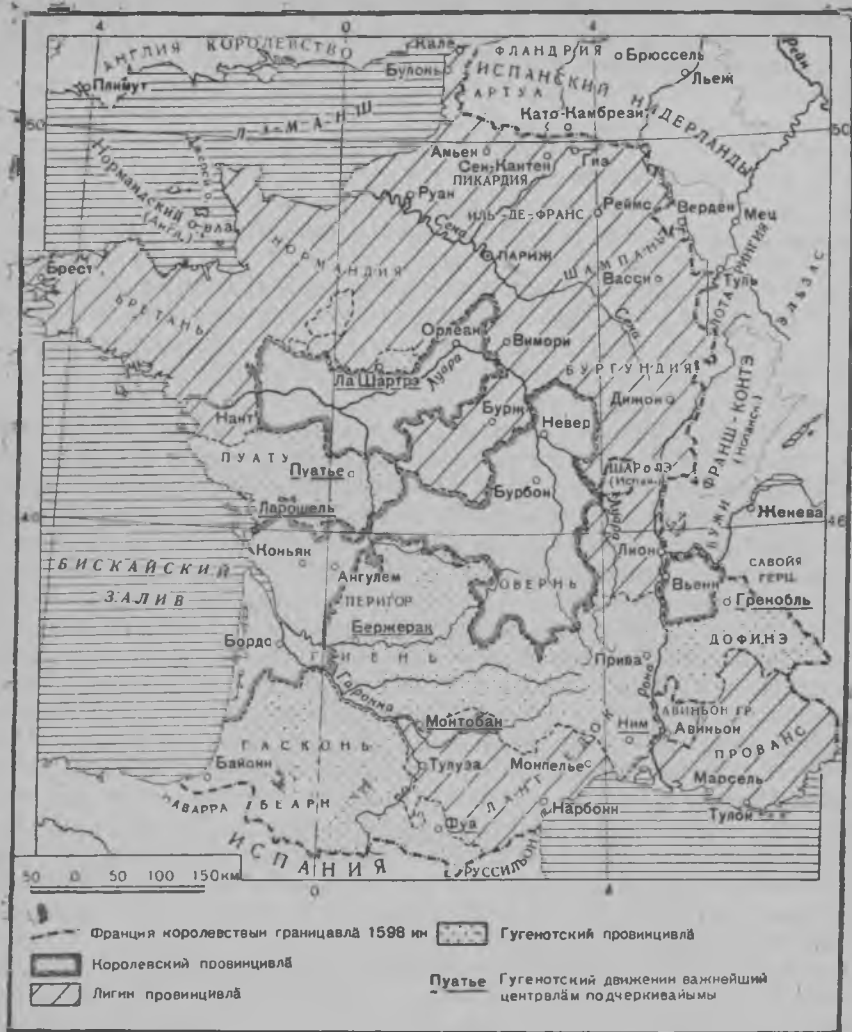
Франциск II колымы паштек Генрихын вес эргһжһ — лу иәш
Карл IX престолышкы шһнзән. Тһдһн сага регентшыжы тһдһн
әвәжһ, хитрый интриганка, Екатерина Медичи ылын. Пә-
тәри тһдһ гугенотвләм поктылаш лүдһн, нһнһ уже пиш силан
линһт дә тһдһлән лүдһшлә лин кердһнһт. Тһдһ католиквлә
дон гугенотвлә лошты, Гизвлә дон Бурбонвлә лошты линезжһ
(лавируйынежһ) ылын.

Но тһнәмрәкок католиквлә дон гугенотвлә лошты вһр йокта-
рымы вәш лимәшвләок лиәш тһнгәлһнһт.

1562 ин шошым, герцог Гиз, свитыдон Васси местечкы гач
эртһмжһ годым, йымылан ыдылаш погынышы гугенотвлә вһкһ
нападаен. Ти нападени годым таманяр лу эдем пуштмы лин дә
кокшүдһ нәрһ ранымы. «Вассишты пуштмашвлә» католиквлә дон
гугенотвләм открытый война якте шоктен. 30 и желһштһ лу вой-
на ылын; ти войнавлә годым успехвлә кок велжһләнәт ваштал-
тыш та линһт. Католический тә гугенотский дворянство ти кужын
шывшылтшы войнам хресәнвлә дон халаштышыввләм краваш
пользывает.

Гугенотвләлән Англия дон протестантский немецкий князьвлә
палшенһт, католиквләлән Испания палшен. Гизвлә Филипп II Испан-
ский дон союзышты ылыныт дә тһдһ гһц соок оксам плучаенһт.

**Варфоломеев-
ский йыд.** Каголиквлә гугенотвләм ик удардонок пһтәрәш
решенһт. 1572 ин кәнгжһм гугенотвлән вожды
Генрих Наваррский дон корольын шыжәржы Мар-
гаритын сүән лымдон Парижышты шуку дворян-гугенотвлә погы-
ненһт. Католиквлән вождвлә нһнһм шин шуаш решенһт. Ека-
терина Медичи заговор гишән пәлә ылын, но тһдһ заговорым
цәрһдеок кодаш решен, ти кредәлмәштһ гугенотвлән вождвлә
коле пһтәт манын йнянен, дә тһнәм тһдһ гугенотвләм йшккә-
ләнжһ подчиняен кердеш машанен. Католиквлә йшккәмштын
планым йштен шокташ парижский буржуазим сәрен шһнденһт.

Гугенотский война годым ылышы Франция.

Осоынок гугенотвлә силан ылымы вәр — Франциин югыштыш сеньборвлә дон халавлә силанвлә лин мимы гыц парижанвлә лүдынйт, Париж государствын центр ылымы значеним ямда машаненйт; седындон парижанвлә гугенотвлә вькы шьдын анженейт.

23 гыц 24 август йыдым, св. Варфоломей кечы иршыин, парижский цилә колокольня гыц худам кандыш (зловещий) цангвләм шимы юк шакташ тынгалын. Ти сигналдон амалышывләмок застанымы гугенотвләм шимаш («Варфоломеевский йыд») тынгалалтын. Шимаш вес кечывләнәт ылын дә провинцишкы шарлен кен.

Ты вереман Ылышывлă 30 тыжем эдем якте пуштмы ылыныт манын шотлат.

Папа римский дон испанский король пиш сусу ылыныт. Еретиквлăм сѣнгѣмѣ случайдон Римаышты папа иллуминацим Ыштăш да ти событи лѣмдон медалым Ыштăш приказываен. Испанский король Карл IX-м, тѣдѣн авăжѣ техень манын, поздравляен, а Екатерина Медичим — тѣдѣн эргѣжѣ техень манын.

«Гугенотский республика» да Католический лига. Варфоломеевский йыдын ылшы событивлă гугенотвлăм лѣдѣктат да нѣнѣ покорный лит манын, Екатерина Медичи туман. Но как раз мѣнгешлă плучаялтын. Гугенотвлă король ваштареш восстаним Ыштенѣт. Южнофранцузский дворянство да южный халавлă войнам тѣнгѣлѣнѣт. Тангыж тѣр крепость Ларошѣль, югыштыш протестантвлăн главный оплотышты, королевский армин лу приступым пыт кычен терпен.

1574 ин Карл IX колен, да престолышкы тѣдѣн шѣмбелжѣ, куштылгы ышан да развращенный Генрих III шѣнѣн. Тѣдѣ годым королевский власть цѣлă авторитетшым ямден. Франция лаштыкын шăлăнен. Губернаторвлă Ышкѣмѣштын провинцивлăшты Ышкѣмѣштым самостоятельный государьвлăэш шотленѣт да налогвлăм Ышке пользышкышты погенѣт. Сеньорвлăжѣ, Ышке церодон, губернаторвлăлăн подчинялтелыт, иктѣ-весѣ вѣкѣ нападенѣт, хресăнвлăм да халашты Ылышывлăм кравенѣт, разоренѣт.

Гугенотский дворянвлă да халавлă союзым Ыштенѣт, самостоятельный республика постолым организуенѣт. Французский государство кѣргѣшты гугенотвлăн осовын государство Ышкѣмѣжѣн управлениян, войскаан, финансан, судан да религиан лин.

Гугенотвлăн примердон католиквлăят организулташ тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣ герцог Гиз вуйлалтымдон Католический лигым Ыштенѣт. Тетядѣмѣ Генрих III паштек Генрих Бурбон (Наваррский) наследник ылын. Католический лига «гугенотвлăн вождым» наследникеш Ынежѣ признайы ылын да кандидатуреш Ышкѣмѣжѣн вождым — Генрих Гизым выдвиганѣт. Но Католический лигышты полный согласи уке ылын.

Парижский буржуази гугенотвлăм шѣдѣн анжен да седѣндон Гизвлăн лигышкы пырен. Но буржуази католический сеньорвлăлăнѣт Ынянѣде. Седѣндон Париж самостоятельно действовуен.

Тѣшты Парижышты кварталвлă шотдон «Совет шестнадцати» маным айырымы ылын. Халаэш милицим погымы да вооружайымы лин, милициштыжѣ ремесленниквлă, или торговойвлă, матросвлă ылыныт.

Тенгелăн, Францишты король Генрих III гѣц пасна, эче кым правительство ылын: Генрих Бурбон — гугенотвлăм вуйлалтышы, Генрих Гиз — Католический лигым вуйлалтышы да «Совет шестнадцати» — Парижим вуйлалтышы.

Король Генрих III Ышкѣмѣжѣн соперниквлăжѣ гѣц ытаралташ решен. Тѣдѣ пѣтѣри парижский правительстводон кредѣлăш провыен. Но Парижышкы войскажым кандымыкы, халаштышвлăлă восстаним Ыштенѣт (1588.). Олицѣвлăшты барикадывлă линѣт. Ко-

роль цуц-цуц веле Париж гыц кыдал лăктын поспеен. Тынăм Генрих III Гиз гыц ытлаш решен. Генрих III-н приказанидон Генрих Гиз изменнически пуштмы лин. Но тидѣ Католический литым шѣдештăрен веле. Бинде католический проповедниквлă корольым пушташ народым ўжынѣт.

Тыдѣм цилă вец врагвлă арен нăлмѣкѣ, Генрих Наваррскийдон король мирейаш решен. Кок Генрихын иквареш бѣштѣмѣ войска Парижышкы кен. Столица вооруженный отпорым пуаш йăмдѣлăлтѣн, но ти веремăн лагерышкы пырышы манак Жак Клеман корольым пуштын (1589).

Генрих III колымдон французский престолышты Балуан династи пѣтен. Престол гугенотвлăн вождь Генрих IV Бурбонлан, Бурбонвлăн династим тынгалшылăн ванжен.

Генрих IV. У корольлан эче бѣшкѣмжын государствыжым вожен нăлăш келеш ылын. Но Генрих IV велнѣ ылшывлăжѣ шукемок миэнѣт. Сăндăлѣк кужын шывшылтшы граждансий смутыдон мутялт шошы ылын. Сăндăлѣкѣштѣ хресăнвлăн дă халаштыш незервлăн волненивлă тынгалăлтѣнѣт. Волненивлă высшѣй классвлăлăн пиш когон лудышла ылыныт, тидѣн анзылны Гизвлă дон Бурбонвлă лошты дă католиквлă дон протестантвлă лошты ылшы спорвлăат цăрненѣт.

Генрих IV крупный католический сеньорвлăм пенсивладон дă выгодный местăвлăдон подкупаен. Но Парижым Генрих нăлѣн. Тѣштѣ мирейдѣмѣ католиквлă шѣнзенѣт, нѣнѣлăн испанецвлă палшенѣт. «Париж мѣссым стоя» (католический богослуженим) манын тынăм Генрих решен. Тыдѣ католичествышкы ванжен, дă парижский буржуази тыдѣлăн Парижын воротам пачын.

Генрих IV царствуаш шѣцшѣ моментѣн Франция пиш когон расоряялтшы состояништы ылын. Казна пуста ылын, долгыжат пиш кого. Промышленность вален, торгейымаш цăрнен. Корывлă мычкыразбойничий шайкывлă хресăнвлăм, халашты бѣлѣшѣвлăм дă торговойвлăм кравенѣт.

1594—1595 ивлăн хресăнвлă тăрвăненѣт. Ти «крокăнвлă¹⁾, хресăнвлăм тенге маныныт, нуждадон дă дворянвлăн насилidon терлăш литѣмѣ якте шоктымы ылынытат, вооруженный отрядвлăм бѣштенѣт, дворянвлăн усадьбывлăшкѣ дă ужын кертѣмѣлă яратыдымы, лѣмоксам погышывлă вѣкѣ нападаенѣт.

Восстани темден шумы лин. Сѣнгѣмѣвлăдон сеньорвлă жестоко расправляенѣт, шуку хресăнѣм шин пуштыныт.

**Нантский
эдикт.**

Генрих IV анзылны эче весѣ куштылгок агыл задача шалген. Тыдѣлăн бѣшкѣмжын первишѣ союзник-гугенотвлăм удовлетворяш келеш ылын. 1598 ин Генрих IV Нант халашты эдиктым издаен; эдикт семѣнь кальвинизм дозволяймы религиэш обявляялтын. Гугенотвлă католиквлă ганьок цилă правам плуцаенѣт. Гугенотвлăн церковный устройство дă нѣнѣн соок ылшы съездвлă кодымы ылыныт. Нѣнѣн праваштым обеспечи-

1) Восставшийвлăн воевой кличышты: «Aux oroquants!» («Грызунвлă ваштареш!») ылын, вес статянжы дворянвлă дон лѣмоксам погышылă ваштареш манмы лѣш. Седѣндон восставшийвлăм бѣшкѣмѣштѣмат «кроканвлă» маныныт.

Генрих IV.

ваяш гугенотвлалән таманяр крепостым (Ларошель да молы) пумы ытын, нѣнѣвләштѣ гугенотвлә Ышкѣмѣштѣн гарнизоном урден кердѣнѣт. Техень услови-вләдон гугенотвлә король-католикдон миреенѣт.

Таманяр крупный сеньорым казнымыкы да шукужымок под купаымыкы, Генрих IV, остаткаэшѣжок, дворянстым тырлыктен кердѣн, а хресәнвләм тырлыкташ манын, налогом таманяр-рак валтымы ылын. Тенгелән изин-олен Генрих IV сәндәлѣкѣштѣ тырым Ыштен шоктен кердѣн.

Сәндәлѣкѣштѣ тыр лимәш промышленностьым, торговльым да сола хозяйствам кузуктен. Францин положенижѣ пүлә лучиэ-

мѣн. Перви долгвлә ылмы вәреш казнашты шуку окса лин.

Нантский эдиктым издаймаш дон Генрих IV-н веротерпимостьшы ревностный католиквләм шѣдештәрен, осовын иезуитвләм. Генрих IV ваштареш таманяр покушением организуйымы ылын, тиштѣ иезуитвләат участвуенѣт. Остаткаэш 1610 ин иезуитвлә дон колтымы эдем Генрих IV-м шырал колтен пуштын.

3 §. Францишты абсолютизмом устанавливайымаш.

Генрих IV годым смирнәэмшѣ феодальный знать, тѣдѣ колымы паштек угѣц вуйжым лүлтәлѣн. «Король — изи игечән, тенге гѣнѣ Ышкежѣ кәпеш шошы линә», — манын дворянвлә попенѣт. Король Людовик XIII годым регентышты тѣдѣн әвәжѣ, характерымы Мария Медичи ылын. Тидѣм шотыш нәлѣн, ядынат, крозенәт придворныйвлә регентша гѣц пенсим, подаркавләм да доходный местәвләм нѣнѣлән пуаш вынуждаенѣт. Государственный казна йбыле охыремѣн. Тѣнәм правительество Генеральный штатвләм погаш решен (1614). Ти Генеральный штатвлән собраништы сословин (буржуазин) представительвлә Ышкѣмѣштѣн поымаштышты государствым кым эргән семьядон торештәренѣт, тѣнәмок тенге приваенѣт, шозн агыл, кого эргѣ разорайымы тома (вес статянжы высший сослови), изи эргѣдон восстанавливаялтеш, маныныт Дворянвлә тенге попымым мыскылымаш ылеш манын понимаенѣт да тенге келесенѣт, «кем ыргызын эргѣвлә нѣнѣм шүмбел Ынжѣштѣ манеп» нѣнѣ маныныт. Штатвләм правительество шәләтен колтен, да нѣнѣ вара французский буржуазный революци якте, вес статян келесенжѣ 175 и кыт мыккы, большы погыныделыт.

Ришелье.

1624 ин власть первый министр, кардинал Ришельеэн кидѣшкѣ ванжен. Тидѣ ышан да энер-

гичный политик ылын. Людовик XIII Ышкѣмжѣн министрѣм цѣлѣделашток колыштын. Королевский властьѣм пингѣдемдѣш манын, Ришелье Ышке анзыланжы гугенотский парти политический организацим кѣрѣн шуаш, сеньорвлѣн своеволим пѣтѣрѣш дѣ Европышты Францин международный полсжением пингѣдемдѣш цѣльѣм шѣнден.

Королевский арми гугенотвлѣн твердыным — Ларошельѣм нѣлѣн. Гугенотвлѣ гѣц нѣнѣн укрепленный халавлѣм дѣ замоквлѣм шывшы нѣлмѣ лин дѣ воксезшок нѣнѣн политический организацим пѣтѣрѣшѣм лин. Тѣнге гѣнят, Ришелье нѣнѣн религиозный свободым тѣкѣлте.

Ришелье.

Всесильный кардинал губернаторвлѣм вашталтылын, арестуен, кынамжы лѣмлѣ аристократвлѣмок, нѣнѣ Ышке воляштыдон Ылѣш цаценѣт гѣнь, казнен. Дворянвлѣм крепостьвлѣштѣ гѣц лишаяш дѣ нѣнѣм корольѣм колыштшывлѣм Ыштѣш манын, дворянский цѣлѣ замоквлѣм землядон тѣрѣм Ыштѣш тѣдѣ приказым издаен. Ришелье дуэльвлѣм — дворянвлѣ лошты вѣр йоктарен лишѣ поединокым запрещаен. Дворянвлѣ тидѣ гѣц вара королевский дела верц веле вѣрѣштѣм йоктарышашлык ылыныт.

Центральный правительством пингѣдемдѣмѣ цельдон дѣ местный сеньорвлѣн властьѣм слабкѣэмдѣмѣ цельдон Ришелье провинцивлѣшкѣ осовын чиновниквлѣм, интендант манмывлѣм, колташ тѣнгѣлѣн, нѣнѣлѣн изин-олен местѣштѣш цѣлѣ властьѣм пуэн. Нѣнѣ правительствыдон назначымы ылынытат, хоть кынам мѣнгеш карангдымы лин кердѣнѣт. Интендантвлѣ правительствын шѣдѣмѣм яжон колыштшывлѣ линѣт.

Казнан доходым шукемдѣш манын, правительство промышленностьѣм дѣ торговлым поощряен, судоходствылан палшен, купеческий кого компанивлѣм организуен дѣ колонивлѣм кымдѣмден Ришелье французский владенивлѣм слабкѣэмшѣ Германин владенивлѣ шотеш когоэмдѣш цацен.

Государствын цѣлѣ расходын пелжѣ военный расход ылын. Ришелье налогом первш дорц таманяр гѣнѣ когоэмден. Сек шуки налогшок трудовой массын шѣдѣнгеш вазын. Ришелье дворянский монархин представитель ылынат, тѣдѣ тенге народ налогвлѣм дѣ

повинностьвләм намалшашлык, седьлән веле тьдѣи ылеш, манын шанен. Налогвлә кушкын мимѣ семѣнь, Францин разный район-вләштѣи восстанивлә линѣт, но правительство нѣнѣм темден дѣи ѣшкѣмжѣин политикижы гѣц цѣкнѣде.

Мазарини дѣи **Фронда.** Ришелье колымы паштек (1642), тѣнѣмрѣкок Людовик XIII-йжат (1743), Францишты угѣц смутывлѣ тѣнгѣлѣлтѣнѣт. У король Людовик XIV эче изи ылын, дѣи власть хитрый итальянец кардинал Мазарѣнини кидѣшкѣи попазен, тьдѣи Ришелье тѣнгѣлѣмѣи политикимок, королевский властьюм пингѣдемдѣимѣшѣим продолжаен. Тѣнге гѣнѣят, Мазарини, Ришельелѣи туран решѣде, дѣи большыжок тьдѣи хитростьдон дѣи подкупвлѣдон действуен.

Мазарини годым королевский власть ваштареш дворянвлән остатка восстани ылын. Ти восстани «Фронда» лѣимѣм плучаен, вес статянжы мадыш манмы ылеш. Восставший дворянвлѣи государственный переворотым ѣштѣиш цацыделѣт: нѣнѣи иктѣим веле: правительство гѣц шуқырак оксам краваш дѣи почестьвләм кѣчен нѣлѣш туманѣт. Мазарини знатѣым кого подаркавлѣдон подкупаен дѣи тидѣндон Фрондым пѣйтѣрен кердѣн.

Французский дворянвлѣи королевский власть ваштареш большы выступайѣделѣт. Паян подаркавләм плучанѣтѣт дѣи народын движени гѣц лѣудѣнѣтѣт, нѣнѣи ѣнде вашталтыдеок королевский абсолютизмьм поддерживаенѣт.

XXIX ГЛАВА

КЫМЛЫ ИѢШ ВОИНА.

1 §. Война тѣнгѣлѣлтѣмѣш.

Германин шѣлѣнѣмѣшѣи-жѣи дѣи пѣтѣмѣшѣи-жѣи. Германский император Аугсбургышты князьвлѣдон мирьм заключаен (1555), но тенге гѣнѣят, император дон князьвлѣи лошты кредѣлѣмѣш цѣрнѣде. Князьвлѣи полныйок независимый государьвлѣи лиѣш цаценѣт. Ёшкетѣн нѣлѣмѣи каждый князь гѣц силан ылшы император, нѣнѣм ѣшкѣмжѣин властьюлан подчинѣяш цацен. Тидѣим ѣштѣиш цацымы каждый гѣнѣнок князьвлѣи Ёшке лоштышты союзьм ѣштенѣт, дѣи императорлан отпорьм пузѣнѣт. Германия иквѣреш поген шоктыдымок кодын.

XVI курымын Германишты хозяйстван валымаш тѣнгѣлѣлтѣн. Великий открытивлѣи паштек главный торговый корньвлѣи Атлантический океанышкы ванжаш тѣнгѣлѣнѣт. Итальянский торговля цѣрнен колтен, альпийский перевалвлѣи эдемвлѣдѣимѣи линѣт. Югозападный Германиѣт вален шон. Голландский, английский дѣи французский купецвлѣи дон промышленник цилѣи вѣре незеремшѣи немецкий купецвлѣи пѣзѣртен шѣкенѣт. Фуггервлѣи гань знаменитый южногерманский фирьмьвлѣи разорялѣтѣш тѣнгѣлѣнѣт. Фуггервлән пѣтѣмѣшлән испанский казнан худа состоянижы палшен. Фуггервлѣи Филипп II-лан шуқы оксам веремѣэш пузѣнѣт, но тьдѣи ти долгьвләм тѣулѣш отказен дѣи тидѣндон Фуггервлѣлән кого ударьм ѣштен.

Ты вереманок Германия северышты «Великий Ганза» вален миэн. Силан государстввлә — Англия, Голландия — ганзейский торговльылан аптыртенйт. 1669 ин остатка гана ганзейский халавлән съезд погынен, — средний курымын ылшы великий торговый держава тенгелән ылаш цярнен.

Торгейымаш вален мимаш Германия пасна частьвлә лоштыш связым слабкаэмден. Каждый княжество пасна ышкымжын ылымашдон, йал гыц нуждайыдеок ылен.

Католический дон протестантский княжествывлә.

Протестанство церковный имуществом хватен нәлмашеш дә нәйнәлән церкым вуйлалташ властым пумашеш князьвлә силан лимым императорвлә понимаенйт. Седындон императорвлә ышкыланышты опорым католичествышты ужыныт. Габсбургский томаштыш императорвлән владени — Австрия — иезуитвлән пашә ыштымә центр лин.

Германский владенивлә лошты Австрия сек кого дә силан ылын. Эче XVI курымынок тәдән сага Чехим дә Венгрин частым пижыктымә ылынат, тәдә силан лин. 1526 ин Могач донышы битвышты, южный Венгришты, туркавлә венгерский войскам совсемок шин шәләтенйт. Венгрия шәләнен кен. Тәдән частышым туркавлә хватен нәләнйт, частышы Австрия сага пижыктымә лин. Чехия туркавлә гыц перегалт кердәш манын, Габсбургвләлән подчинялтын.

Императорвлә ышкы мыштын владенивләштышты протестанство дон гуситский «ересым» преследуенйт дә цилә мерәдон католичеством шәренйт.

XVII курымын халам осадаймаш.

XVII курымын пѣтѣриш ивлѣн германский князьвлѣ совсемок
кок лагереш пайылалтыныт. Протестантский князьвлѣ «унийым»
ѣштенѣт. Тидѣлѣн ответеш католичеткий государьвлѣ «лигышкы»
иквѣреш пижѣнѣт.

1618 ин междоусобный война тѣнгѣлѣлтѣн, тидѣ 1648 и якте
шившылтын дѣ историшты «Кымлы иѣш» манмы лѣймѣм плучаен.
Войнашты ик велнѣжѣ протестантский князьвлѣ ылыныт, вес
велнѣжѣ имперѣтор дѣ лига ылыныт. Веремѣ эртѣм семѣнь кре-
дѣлмѣшкѣ Европыштыш шуку державыжок пижѣнѣт, дѣ тидѣ
пѣтѣришѣ крупный общеевропейский войнашкы сѣрнѣлтѣн. Тидѣн
тѣнгѣлѣлтѣмѣ виржѣ Чехиштыш волненивлѣ ылыныт.

2 §. Войнан ходшы.

Кымлы иѣш
войнан Чеш-
ский период.

Религим поктылмашеш шѣдешкѣшѣ чешский дво-
рянвлѣ, шукужок гуситвлѣ, имперѣтор ваштареш
восстаним ѣштенѣт. Дворянвлѣ Пражский замокрын
окня вашт таманяррак правительственный членвлѣ м
шуэн колтенѣт. Чехвлѣ дон имперѣтор лошты война тѣнгѣлѣлтѣн.
Но дворянвлѣн пѣзѣртѣмѣшеш страдайшы чешский хресѣнвлѣ
дворянвлѣм поддеживайыделѣт. Имперѣтор Фердинанд II чехвлѣ
ваштареш кого армим колтен, тѣдѣ Прага гѣц мѣндѣрнѣ агыл
ылшы Белый кырык доны чешский войскам йыксыр шин шѣлѣтен
(1620). Чехвлѣдон жестокий расправым ѣштѣмѣ ылын. Чехин ож
районыштыжы первиш дорц кым пайышты ик пай населени веле
кодын. Чешский дворянвлѣ, частышы пуштын пѣтѣрѣмѣ ылыныт,
частышы Чехин предел гѣц воксѣшок поктен ликмы линѣт. Нѣнѣн
помѣстьевлѣ конфискуйымы ылыныт, дѣ награда шотеш Ферди-
нанд II велнѣ ылшывлѣлѣн пумы линѣт. Чехишты хресѣн-бар-
щинниквлѣ обрабатывайымы пиш кого помѣстьевлѣм ѣштѣмѣ ылын.
Кодшы остатка свободный хресѣнвлѣ у господавлѣн крепостной
зависимостыш попазенѣт, крепостниквлѣжѣ шукужок немецвлѣ
ылыныт.

Чехия австрийский провинци Богемишкы сѣрѣмѣ ылын. Тѣшты
иезуитвлѣ распоряжаяш тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣ чешский культурым
преследуенѣт, чешский йѣлмѣдон сирѣмѣ цѣлѣ книгѣм, даже нѣнѣн
содержанидон интересуйыдеок, йылатенѣт.

Кымлы иѣш
войнан дат-
ский период.

Имперѣторын сѣнгѣмѣшѣжѣ Англим, Голландим
дѣ Францим провожайыктен. Нѣнѣ имперѣторын
власть силан лимѣш гѣц дѣ Германим иквѣреш пи-
жѣктѣмѣш гѣц лѣдѣн, Балтийскнѣ тангыж тѣрѣш-
тѣ ылшы Германин кыды-тидѣ областьвлѣ шотеш владенивлѣжѣм
шѣрѣш сѣрѣшѣ датский король Христиан IV-дон соглашеним ѣш-
тенѣт. Союзниквлѣн оксадон кого войскам погымыкы, Дания 1625 ин
войнам тѣнгѣлѣн.

Имперѣторын положенижы трукок худаэм кен. Ти лелѣ момен-
тын паян помещик, чешский дворянствын конфискуйымы имени-
влѣм нѣлмѣшеш пайышы Вѣлленштейн, имперѣторлан армим —
15 тѣжем эдемѣн пехотым дѣ 6 тѣжем эдемѣн конницым органи-
зуяш шѣден. Ти шѣдѣмѣшѣм Фердинанд сусун хватен нѣлѣн дѣ

Валленштейным лишәшлык сойскан главпокомандующиеш назначен. Валленштейн кыттык срокышток 50 тыйжем әдемән армиям поген.

Тәрлімй салтаквләм шу-кым моаш лиәш ылын. Земляде кодшы хресәнвлә дә пәшәде йлбшй ремесленниквлә тәр-лймйвлә (наемниквлә) линйт. Тарлймйвлә сага война веремән разорялтшы халашты дә солашты йлбшйвлә пижынйт, нйнйлән весйвләм кравымаш гыц гач большы нимат кодте.

1626 ин Валленштейнын войскавлә датчанвләм дә нй-нйн немецкий протестантский союзниквләм шин шәләтенйт. Датский король мирым заклю-чайышашлык ылын (1629). Тй-дй анзыкыла Германия дела лощы пыраш лите.

Валленштейн Макленбургский герцогствыдон награждаймы лин дә йшкәйт немецкий князьышкы сәрнәлтйн. Тйды «Балтий-ский дон Океанский тангыжвләм генералиссимус» титулым плучаен дә тангыж флотым строяш тй-гәлтйн. Валленштейн Ганзым вос-станавливаймы кого планым йштен, ти пландон цилә балтий-ский торговльым немецвлән кидйшкы хватен нәләш дә голландецвлә дон англичанвләм шыкен лыкташ шанен. Тй веремәнок Валленштейн абсолютный влас-тым императорлан устанавли-ваяш палшен шалген. Валлен-штейн тенге попен: «Германский императорым, йшкымжын владе-нивләшйжы Францин король ганьок господиным мбнь йштй нем». Но тидйкым протестант-ский князьвлә велеәт агыл, тен-геок католическийвләжәт йнешты йштеп ылын. Нйнй император гач Валленштейным отставкам

Валленштейн.

Густав-Адольф.

пуктыктен лыктыныт.

Ти веремән император «восстанавливаймы гишән әдиктым» ирәден (1629). Ти указ сембнь, 1552 и гыц вара протестантский князь плучайымы цилә церковный землям шывшын нәләш келеш

ылын. Йәл гыц когоракын северогерманский князьвлән интересым тиды тәкәләнәт, нәйнә оружием кыченәт.

Францилән силан Германия лүдәш лизәш ылынат, протестантский князьвләлән сек кого палшымышыжым кардинал Ришелье йштен. Тенгелән католический Франция императордон кредәләш у кого силам—Швецим привлекаен. Каждый год миллион ливр субсидим шведский король Густав-Адольфлан Франция пуаш обещаен.

**Швеция дә
Балтийский
вопрос.**

XVII курымын Швеция северный Европышты кого ролян лин. Ти веремәэш Швеция иквәреш цымырымы дә пингиды дворянский монархышкы сәрнәлтәйн.

Кыртни добыча развиваялтмаш дә кыртним йштымы промышленность кушмаш ылын гынят, Швеция незер сәндәләкешок эче кодын. Тәдәйн суровый природыжы дә скудный почвыжы, пиш кого трудым треваенәт, феодальный дворянствылан кого доходым нәләш у источниквлә ләктәйнәт. Балтыкышты киндәйм торгейбәмәш когон развиваялтын, киндәйжы Англишкы дә Голландишкы Польша гыц, Бранденбург гыц, Пруссия гыц кеен. Шведвлә Эстляндим хвәтен нәләнәт, Россия гыц Ладожский область дон Неван әнгәйм шывышын нәләнәт, Польша гыц — Лифляндим. Финляндим шведвлә XII курымынок эче хвәтен нәләнәт. Тенгелән нәйнә кидәшты почти цилә Прибалтика ылын. Бнде шведвлә Балтыкын южный сир тәйрәйм плучайнешты ылын, цилә Балтийский тангыжым хвәтен нәләш дә йшкәймәштын пользышкы торговый пошлиным нәләш цаценәт. Балтийский сир тәйрәйм Валленштейнын хвәтен нәлмәш Швецин ти планым пыдыртен.

**Кымыл нәш
войнан швед-
ский период.**

Шведский сәмбәйк король, талантливый полководец Густав-Адольф 1630 ин кәнгәжым изи войскадон, но яжон организуйымы дә вооружайымыдон Померанишкы ләктәйн. Шведский арми дисциплинированный ылын дә тәрләймәвлә гыц агыл, а воинский повинность основдон призывайымы хресәнвлә гыц ылын. Густав-Адольф пехотный бойын тактыкым усовершенствуен, тәдәйн салтаквләжы, противник ик гәнә лүмә годым, кым гәнә лүәнәт. Густав-Адольф йшкәймәштын куштылгы дә тәрвәтәлмә артиллерияжым пиш мыштен пользываен. Густав-Адольфын главный боевой силажы тәдәйн кавалерияжын стремительный атакывлә ылыныт.

Лейпциг доны (1631) шведвлә императорын армим йксыр шин шәләтенәт. Вараш ин шошым Густав-Адольф Лехе рекә доны у сәнгәймәшым йштен. Густав-Адольф Баваришкы кеен дә Мюнхеным занимаен. Империн столица—Вена лүдәшйшты ылын.

Ти когон лүдәш моменты император кокшы гәнә Валленштейным палшаш ядын. Валленштейн ти гәнә, воюен нәлмә землядон распоряжаш правам треваен, дә пиш кого наградым кычен. Тиды йывыртшы, даже чешский коронан лиәш шанен ылын. Кого войскам погымыкы, Валленштейн 1632 ин Люцен доны Густав-Адольфын войскадон вәш лин. Ти сраженишты Густав-Адольфым пуштыныт.

Йшкәймәшым ләймәштәрәлт шошеш чувствуен, Валленштейн йшкәймәшын честолюбивый планвләжым йштен шокташ тәнгәлән.

Тыды шведвләдон йывырт переговорым ёштен, нёны гыц палшы-машым плучаяш расчитываен. Но войнадон ёлбышы тыд ён гене ралвләжы да офицервләжы, военный действом цәрәш воксеок желайыделыт. Тыдын офицервлә заговорым ёштенёйт, да императорлан пиш кого удовольствиэш, Валленштейн пуштмы лин (1634). Ти веремән император тыр гач честолюбивый авантюрист гыц уже лүдәш вак тынгәлён ылын.

3 §. Война пётымәш.

Германим разорйяйымаш.

Шведский войсквлә Германия гыц кеәш желайыделыт, нёны Валленштейнын банда ганьок кравышы-вләшкы сәрнәлтёныт. Габсбургвлән могуществым пётәренко кырын шуаш манын, ти удобный случайдон Ришелье воспользоваен. Германишкы французский войскавлә колтымы лынёт. Сәндәлёкым когон разорйяш тынгәлёнёт. Шуку халавлә да солавлә воксеок йылатен колтымы лынёт. Германим кыды вәрёштёжы населени пиш когон чыды кыен кодын. Но германский князьвлә да дворянство ядмышты тәреш ёшкымёштём йёле вознаградаенёт. Тәрлёмё армин офицерский кадрым ёштен, дворянвлә кравымыдон достаньмы добычын львиный пайжым плучаенёт. Северовосточный Германим дворянвлә, хресәнвлән землям хватен нәлёнёт, а хресәнвләжым эче когоракын барцинышты ровотаяш тынгәлёктенёт.

Вестфальский мир.

Война Вестфальский мирдон пётен (1648). Франция Эльзасын частым плучаен, шведвлә Померанин частым Одерын әнгжыдон да Эльба дон Везерын әнгвләм. Тенгелән Германим тангыжышкы ләкшы важнейший торговый корнывлә шведвлән кыдышты лынёт. Ти война паштек лишё сек важный немецкий князьвләлән полный независимостым пумы ылын. Нёны вес государствывләдон самостоятельный союзвләм да договорвләм ёштен кердәш правам плучаенёт. Германия 296 изи государствеш пайыалтын, тилец пасна эче «имперский рыцарьвлән» владенивлә (1000 утла) фактически независимый ылыныт. Тенгелән Вестфальский мирдон князьвлә императорым полныйок сёнгенёт. Германский князьвлә изин-олен ограничиваыдымы монархишкы сәрнәлтёныт. Европыштыш кого государьвләлән подражаен, нёны лошты каждыйок, шергым стойышы двордон ёшкымжым окружаен, ёшкымжён армин воен, халавләштёш тошты вольностым пёзыртен да ёшкымжён подданныйвләм когон эксплоатируен.

XXX ГЛАВА.

ПОЛЬША, ШВЕЦИЯ ДӘ ТУРЦИЯ.

§ 1 Польский государство XVI—XVII курымвләшты.

Польша XVI курым якте.

XII да XIII курымвлән Польша шуку самостоятельный феодальный владенивләш пайыалтын. Крупный феодалвлә (магнатвлә) ёшкымёштён владенивләштё княжеский правывләдон пользоваенёт. Мелкий дворянство (шляхта) магнатвлә гыц зависимый ылын, нёнын военный свита ылын, нёны тыц землям плучаен да нёнын дворяшты качкын ёлен. Европышты мол вәре нигыштәкенёт техень буйный да ёшке воляан знать, Польшыштыш гань, уке

ылын. Войнавлә, йумәшвлә, охотавлә, пашкудывләм зораяш пырымашвлә — вот мадон панвлә дә шляхтичвлә Ыленйт. Магнатвлә дә шляхта изин-олен Ышкы-ләнйштй хресәнвләм подчиняенйт дә крепостнойвләшкы сәрненйт. Польшышты халавлә чыды ылыныт, дә нйны Польшын историшты Западны Европышты халавлә гань кого ролян агыл ылыныт.

XIV курымы польский владенивлә ик королевствышкы иквәреш пижыныт. Казимир III (1333—1370) цилә Польшын король лин. Польшын иквәреш пижмәшйжы вйлец анжымашты веле ылын. Лачокшым цилә власть панвләләнок кодын. Казимир III годым Польша украинский землявләм — Галицкий княжествым дә Волыньнын частьым хватен нәлйн. Ти землявләшты кого владенивләм польский панвләлән пумы ылын.

Польшылан лүдышлә кредәлмәшым тадарвлә гыц ужаш вәрештйн, нйны Польшын владенивләшкы юго-восток гыц пыренйт, дә Тевтонский орден гыц нйны Польшышкы север гыц нападаенйт. Тевтонский ордендон дә тадар-вләдон тенгеок Литваланат кредәләш вәрештйн. Тиды кок государством иквәреш пижмәшкы шоктен. 1386 ин польский панвлә польский королева Ядвига литовский князь Ягайлан (аль Ягеллалан) мэрлан кеаш заставенйт. Польша дон Литва Ягелонвлән династи власть лывәлән иквәреш пижычйт.

Польша дон Литва иквәреш пижмәш «личный уни» веле ылын, вес статяны нйнын ик общий король ылын. Молдовжы Литва самостоятельный управле-ниәнок кодын. Литовский государство ти веремән ик литовецвләдон веле агыл ылын, тишты рушвлән, украинецвлән дә белорусвлән областьвләят ылыныт.

Польша дон Литван иквәреш йштймы сила смоленский (рушын) полквлә падшымдон Грюнвальд донь Тевтонский орденын силам шин шәләтенйт (1410). Ти поражени орденлән лүдышлә ударым бышен. Тиды Польша гыц вассальный зависимостьшты ылмыжым признайшашлык дә тидылан землявләм уступайшашлык ылын, нйны шотышты Гданским (Данциг) дә Западный Прус-сим (1466). Польша Балтийский тангыжышкы ләктәш вәрйм плучаен.

XVI—XVII ку- рымвләшты хресәнвлән положени.

Бнде польский магнатвлә дон шляхтичвлә, Западный Европа нуждайымы сола хозяйстван продуктвләдон, когон торгеяш тынгәлйненйт. Западный сәндәлйквлә гым Польшышкы киндым, итйным, волькым, каваштым дә лесым нәләш толаш тынгә-лйненйт. Дворянствылан вес сәндәлйквләшкы продуктвләм пош-линыдеок шывшташ разрешайымы ылын. Дандиг гач киндым шывштымаш XV курым пйтйшәш гыц XVII курым пельб якте 10 пай кушкын

Цилә тидывлә польский хресәнвлән положеним когон вәшталтенйт. Поль-ский панвлә дә шляхтичвлә, маняр лиәш тынәр шуку продуктым выкалаш плучаяш манын, хресәнвлән землядон Ышкымыштын хозяйствам шәрәш тынгә-лйненйт, хресәнвләлән крепостной эксплуатацим когомедненйт, барциным шук-медненйт. Хресәнвлә шоән агыл әрияшты 5 кечым помещиклән (Ышкымыштын имнидон аль волдон) ровотайшашлык ылыныт. Хресәнвлән положени цилә XVI курым мычкок худаәм миән. XVII курымын польский «хлоп» (хресән) помещикын собственностьш сәрнәлтйн. Хресәнвләм мыскылен польский панвлә «бьдло» маныныт, вес статяны рабочий волькы. Крепостной хресәнвлә юго-востогышкы чыды эдемән степьвләшкы, «Дикий нырышкы» шукын шйлйн кеаш тынгәлйненйт.

Шляхтичвлән сожок корчма дон солаштыш лапка ылын. Хлоп лапкашты шергы ценәдон Ышкыләнжы керәл продуктвләм нәлйн дә тиды гыц помещик вес йондон шывшын нәлйн шоктыдымы оксажым корчмаштыжы йун пйтәрен. Именивләм дворянвлә дон духовенствылан веле ладаш разрешаялтын. Нйнын кидышты ылышы землявлә налог гыц освобождайымы ылыныт.

Польшын политический стройжы.

Польшын настоящий хозавләжы кого панвлә — магнатвлә ылыныт, нйны таманяр ду халаан дә таманяр шүды солаан ылыныт. Нйны лошты каждыйок целый армиям шагалтен кер-дйн дә королевский дворлан уступайдымы дворым урден. Центральный властын слабостыш панвләлән выгодный ылын. Нйны ти слабостышты дворянствын «золотой вольностьым» ужыныт. Высший должностьвләшкы (гетманеш, воеводеш) панвләм веле назначенйт, нйнылән коронный именивләм шәләтенйт. Король сеймын соглас гыц пәса-нимахань у законом принимаен кердте. Сеймышты «сенат» ылын, тйшты кру-нейший вельможавлә дон высший духовенство заседаенйт, дә «посольский изба» ылын, тйшкы «сеймиквлә гыц» — мелкий шляхтын местный обранивлә гыц толшы депутатвлә погыненйт.

«Речь Посполитая» XVI—XVIII курымвлән.

Буйный да дисциплиндымы шляхта деловой пашалан ярал ыlte. Тыдын собранивлашты кынтымы ылым польский пословица: «Сеймикыштыш ганы шуман» манмы, характеризую. Сеймын решением лыкташ икань шанымаш (единогласие) треваялтын. XVII курымн пелѣ гѣц техень правло устанавливаялтын: ик шляхтич-депутат веле «ам позволяйы» манын сыгырал колтен сейма гѣц лѣктн кемѣкок, сеймын постановленивлѣ действительный агылеш шотлалтынѣт дѣ сеймжат пашажым пыраха ылын. Ти правило сеймын занятим полный расстраиваен.

Шляхта корольвлѣм колыште. Техень случайвлѣ моло ылыныт, пеле нарѣ походы ыштмыкыкы моло шляхтичвлѣ ышкымыштын воюяш дѣрнѣш сѣрымшты гишан трук корольлан келесенѣт.

Ягеллонвлѣн династи пѣтымѣкыкы, корольын власть Польшышты айырымы лин (1572). Корольым дворянствын общий съезд айырен, тышкы таманяр лу тыжем магнатвлѣ дон шляхтичвлѣ погыненѣт. Айырымы король шлхтын привилегиям нарушаяш агыл обязательством подписывайышашлык ылын. Ти обязательством король нарушайымыкы шляхта корольлан повиновайтмаш гѣц освобождялтын, дѣ тыды вѣшттареш восстаним («рѣкош») тынгѣлмѣш правам имеен. Тенгелѣн панвлѣ дон шляхта центральный властан силан лиѣш позволяйыделѣт нѣнѣн ышкымыштын воляштым ограничивайымаш гѣц лѣдѣнѣт.

Польша феодально шалѣнышы государствок кодын, тышты ограничивайыде дворянствын произвол господствуен. Государствышты цѣлѣ власть

лачокшым изи цуца магнатвлӓ кидьшты ылын, пиш шуку шляхтыжы нѣны гѣц зависимый ылыныт.

Национальный угнетени.

1569 ин Люблинышты сеймышты польский панвлӓ Польша дон Литвам полныйок иквареш лижыктен кердыныт. Кок государствынат тилец анзыкыла король веле агыл икты лишӓшык, тенгеок ик сейм, оксан ик система лишӓшык ылыныт. Тѣнямок Литван украинский областвлӓ Польшын власть лѣвалнѣ линѣт. Польский панвлӓ украинский землявлӓм хватен нӓлӓш, украинский хресӓнвлӓм крепостнойыш сӓрӓш, украинский халавлӓм разоряш тынгӓлнѣт.

Украинышты Потӓцкий, Вишневецкий панвлӓн дӓ молын пиш кого владе-нивлӓ линѣт.

Польский панвлӓ дон шляхтын владычество лѣвалнѣ поляквлӓ, украинцевлӓ, белорусвлӓ, литовцевлӓ, еврейвлӓ, немецвлӓ, тадарвлӓ ыленѣт. «Речь Посполитая» (вес статьяжы «республика»), тенгелӓн польский шляхта ышкымжын государством манын, тидѣ шуку национальность населениӓн, слабкан икты-веси дон лижыш землявлӓ гѣц ылын.

«Речь Посполитаяшты» национальный дон религиозный угнетени господствуен. Украинцевлӓ дон белорусвлӓм поляквлӓшкы сӓрӓш манын, польский шляхта нѣным католичествышкы сӓртӓш цацен. 1596 ин Брестышты у ним, вес статья келесенжѣ польский владенивлӓштѣ ылышы православный церкѣвлӓ римский папалан подчиняйымашым обявляйымы ылын. Украинцевлӓ дон белорусвлӓ уни вӓштареш пыт шалгенѣт. Православи верц кредӓлмӓш нѣнылӓн польский гнет вӓштареш национальный кредӓлмѣ лозунг лин. Уним насаждайымы дон поляквлӓшкы сӓртѣмѣ политикым Польшышты кого влияниӓн ылышы иезуитвлӓ пиш пыт дӓ жестоко проводенѣт.

Русский государствышты польский интервенци.

XVI курымын вес пѣлыштыжѣ Балтийский тангышыкы лӓктӓш корнын кѣчӓлшѣ Русский государствы дон Польша вӓш лин. Польский панвлӓ цилӓ Русский государством воюен нӓлӓш планым бѣштӓш тынгӓлнѣт. Русский государство ыккѣ открыток нападаш лѣдынытӓт, польский панвлӓ самозванец Лжедмитрийым колташ линѣт. Папа дӓ иезуитвлӓ ти наглый авантюристым подерживаенѣт. Тидѣ разорялтышы шляхтичвлӓ гѣц войскам поген шынден. Самозванец Смоленский дон Северский землявлӓм Польшылан пуаш дӓ Русский государствышкы католичествым пырташ паллаш обещаен. Самозванец русский кугижӓвлӓн престолышкы шынзѣн кердын, но польский засилье Москвашты кого ылынат, Москвашты восстани лин, восстани годым самозванецым пушгыныт. Вес самозванецым панвлӓн колтымашыштат техеньок удачный агыл ылын.

Тѣням Польша открыты интервенцишкы ванжен. Король Сигизмуд III Русский государствылан войнам обявляен. Польский гетман Жолкевский Москвам хватен нӓлӓн кердын. Но тѣням русский национальный движенин волнени тынгӓлӓлтѣн. Минин дон Пожарскийын вуйлалгымдон народный ополчени Москвам поляквлӓ гѣц освобождаен дӓ нѣным Русский земля гѣц поктен лыктын.

Польский иго вӓштареш Украиннын кредӓлмӓш.

Польский панвлӓдон дӓ ксендзвлӓдон (духовенствыдон) угнетайымы украинский населени польский господство вӓштареш шуку гӓнӓ восстаним бѣштен. Но польский панвлӓ ти восстанивлӓм подавяеныт дӓ восставшиывлӓдон жестокий расправым бѣштенѣт. Сек остаткаш польский панвлӓ вӓштареш цилӓ украинский народ иквареш пижын. Восстаним вуйлалташ Богдан Хмельницкий шагалын (1648). Польский угнетательвлӓ вӓштареш кредӓлӓш украинский народ братский русский народым паллаш ядын, дӓ 1654 ин Украина Русский государствышкы пижын. Москва дон Польша лошты война тынгӓлӓлтѣн, тидѣ 1667 ин Андрусовский мирдон пѣтен, ти мирдон Украиннын шалахай сиржѣ дӓ Киев Россияылан линѣт.

Классовый кредӓлмӓшдон дӓ национальный противоречивлӓдон, дворянствын своеволи кышкедмѣ, дӓрнѣдымѣ восстанивлӓдон цыбѣртѣмѣ, йѣржѣ силан паш кудывлӓн панский Польша йѣле валаш тынгӓлнѣт.

2 §. Швеция XVII—XVIII курымвлӓштѣ.

Швеция Кымылаш войнаэш пӓлӓ силан лин. Тидѣ германский рекӓвлӓн ӓнгвлӓлӓн дӓ Балтийский сир тѣр кого частьлан господством лучаен.

Германишты кравымы добыча дворянством майдарен. Сандайлыкышты металлурга да горный дела йыле развиваялтыныт, лесопильновлашты вьд сила когон применялтын. Внешний торговля кушкын да шарлен. Швеция тангыж флотшы 1000 судноат утла ылын.

Яжон организуиымы постоянный армим бштен миэн, Швеция Балтийский гангыж тырвлашты пыт, даткыдын пингыдем шыызаш тынгалын. Тыды Польшыдон, Русский госудаствыдон да Данидон успешно кредалын. Проливвл гач кеаш пошлындымы правам датчанвл гыч налын кердыккышты, шведвл мировой торговлышты непосредственно участвуаш тынгалынты.

Карл XII годым (1697—1718) шведвл воюен налмь политикым вес пачаш тынгалынты. 1700 ин Великий Северный война тынгалалтын, ик велныжы Швеция ылын, вес велныжы — Россия, Польша да Дания. Талантливый полководец Карл XII-н яжо сынгымашвлэдон война тынгалалтын. Но Швеция ти кужын шывшылты да пыт кычен кредалмашым терпен керрте. Россия ти веремаш силан лин. Петр I-н реформывлэ Российым крупнейший военный державым бштеныт. 1709 ин Карл Полтава доны русский войскадон шин шалатымь лин. Тилец вара эче 12 и война шывшылтын, Эстоним, Лифляндим, Финляндиян частым да Германиштыш владенивлэм Швециян ядымдон война дярнен. Ти пораженивлэ паштек Швеция уже торланен керрте. Тышты дворянский олигархи господствуен, тыды открыток сандайлыкын интересым силан вес госудаствывлэлан выжален. Швеция великий держава значенижым ямден.

3 §. Турция XVI—XVII курымвлашты.

XV—XVI
курымвлэн
Османский
империн куш-
маш.

1453 ин Константинопольым хватен налмькы, завоевательный политикым туркавлэ кымдан тынгалынты. Нынй эче таманяр независимый владенивлэм Балканский полуостровышты да Малый Азишты покоряныт, Крымский ханством подчиняныт, крымский тадарвлэдон иквареш лин, Крымышты генуэзский колонивлэм громен шуэныт, а тышты блышывлэжым рабствыш выжаленыт. Туркавлэ Сирийым, Палестиным, Египетым воюен налбыныт, Аравим подчиняныт, тышты мусульманвлэн священный халавлэм — Меккым да Мединым налбыныт. Востокышты туркавлэн воюен налмаш Кавказ дон Месопотами якте шон. Вара турецкий султан Халиф титулым принимаен, цилэ мусульманвлэн духовный вуйдалгышы. Османский империн сек кого могуществыжок Сулейман II годым ылын (1520—1566), тыдым европецвлэ Великолепный маньныт.

Тынмашы веремэдон шотлен Сулейманын пиш кого войска ылын, 250 тыжем эдемат утлаан, мир вьлны сек яжо артиллериян, 300 пушкаан, 300 корабль утлаан флотшы ылын. 1526 ин Могач донышы битвышты чехвлэ дон венгервлэн иквареш бштымь войскалан Сулейман лелэ пораженим бштен да Венгрин пулэ частышым шывшын налын. Тылец вара тынмэракко султан Австрим охыремден, Венам осаждаен. Тангыжыштат действывлэ изи успехан агыл ылыныт. Турецкий корабльвлэ Италин, Испанин сир тырвлэм лудьктен урденыт. XVI курым мычкы почти цилэ Северный Африка туркавлэдон воюен налмь ылын. Бшкымаштын кидышкы важный торговый корнывлэм хватен налмькы, туркавлэ султанын казнам пайдарышы торговлылан кого пошлыном бштеныт.

Турчин йыле лишы успеважы тыдын военный превосходствыдон веде агыл линыт. Туркавлэн воюен налмашыштылан икты-весидон европейский державывлэн соперничаймаш когон палшен. Сулейман Великолепныйн европейский походвлэ веремэн, цилэ французский корольвлэ ганьок «христианнейший» титулым намалшы французский король Франциск I мусульманвлэн вуй, султандон, император Карл V ваштареш союзым бштен (1535). Турецкий правительсто французский гавань Тулоным пользываетш правам плучаен. Карл V-н тангыжышты сила ваштареш французский флот турецкий корабльвлэдон иквареш сражаен.

Воюен налмь шуку народшок турецкий владычествылан добровольно бнежы подчинялты ылын. Турецкий зная ныным подчиняшты манын, сек жестокий меравлэм принимаен. Каждый турецкий походок халавлэм да солавлэм когон разорыямашдон эртэралтын лу да шуды тыжемьин эдемвлэм уничтожаен аль робствышкы нанген.

Ттцин валаш
тѳнгѳлмѳш.

Пиш кого дѳ мѳгѳшественный Османский империн уже бѳшке кѳргѳштѳбѳжѳ валаш тѳнгѳлмѳ зародышвлѳ ылыныт. Вѳюен нѳлмѳшвлѳ султанлан дѳ турецкий знатѳлан пиш кого богатствѳм пуэнѳт. Но шуку туркажок покорѳйѳмы сѳндѳлѳбѳквлѳн населенидон иквѳреш эксплоатируйѳмы хресѳнѳвлѳн слой ылыныт. Турецкий знатѳын первишѳ проста бѳлѳмѳш совсемок ямын. Знатный туркавлѳ бѳнде роскошный дворецвлѳм дѳ парквлѳм бѳштѳмдон, пышный свитѳм урѳмдѳмон икѳнѳ-иктѳштѳйдон соперничаш тѳнгѳлѳнѳт. Султанѳн двѳрышты 15 тѳбѳжем челядиневлѳ шоглалтыныт. Ти роскошѳ пиш кого средствѳм треваен, средствѳм налогвлѳм поген добываенѳт, труйѳшы населенижѳ налогѳм пиш шукѳм тѳлен. Уже Сулейман Великолепный правлени годѳмѳк хресѳнѳвлѳ дон халаштышы незервлѳ дошты волненѳвлѳ тѳнгѳлѳнѳт.

Турцишты военный деспотизм царствуен. Турецкий государствѳм султанхалифѳ вуйлалтен. Тѳдѳн властью ограничивѳйѳмы агыл ылын. Главный вельможавлѳ гѳц тѳнгѳлѳн незервлѳдон пѳтарен, цилѳнок «султанѳн рабвлѳлѳш» шоглалтыныт. Каждый подданныѳн бѳлѳмѳшѳжѳ дон имуществѳжѳ султан мамшанен, тѳдѳм бѳштен кердѳн. Сек крупѳн вельможавлѳлѳт вѳк каждый минутѳном султан гѳц лѳдѳшѳштѳ ылыныт, мѳнгѳбѳ вуйшѳкѳ керѳлѳ шѳндѳмѳ лин кердѳнѳт. Но султанвлѳ бѳшкеѳт бѳшкѳмѳжѳн гвардин — «янычарвлѳн» зависимостьшѳкѳ попазенѳт. Янычарвлѳ султанвлѳ гѳц паян подаркавлѳм плуцаенѳт, янычарвлѳн начальниклѳлѳ йѳле паенѳт. Янычарвлѳ семьям воаш тѳнгѳлѳнѳт дѳ султанѳн наследственный гварди линѳт. Нѳнѳ шѳен агыл бѳшкѳмѳштѳн желанидон султанвлѳм шѳнденѳт дѳ карангденѳт.

Османский империн военный силажѳ когонжок феодалвлѳ гѳц ылын, нѳнѳ войнѳшѳкѳ султан ѳжѳмѳкѳ, землям плуцайѳмѳшѳ тѳреш толаш обязын дѳ сагашты таманярым воинвлѳм кандышашѳлык ылыныт. Ти феодалвлѳ бѳшкѳмѳштѳн землавлѳлѳш наследственный владевлѳлѳ линѳт, помещиквлѳшкѳ сѳрнѳлтѳнѳт дѳ бѳшкѳмѳштѳн хресѳнѳвлѳм жестоко эксплоатируенѳт. Феодалвлѳ султанѳн ѳжѳмѳш охотан толаш цѳрнѳш тѳнгѳлѳнѳт, цѳлѳ статья служба гѳц карангаш паценѳт. Пиш кого пошлѳнѳвлѳ Турцин торговльѳм подрываенѳт. Америкѳм дѳ Индишкѳ тангыж корнѳм пачмаш главный торговый корнѳм Средиземный тангыж гѳц Атлантический океанѳшкѳ важѳмѳ гишѳнѳт торговля вален миѳн. Турцишты промышленность вален. XVI—XVII курымвлѳ мычкѳ Западный Европѳшты мануфактура йѳле кушмашеш лишѳ европейский шулдѳкѳн товарвлѳ Турцишты местный производствѳн товарвлѳм шѳкен лыкташ тѳнгѳлѳнѳт. Турцишты ремесленный производствѳн целый отрасльвлѳ вален миѳнѳт.

1571 ин Лепѳнто дѳны турецкий флот иквѳреш бѳштѳмѳ испѳно-венецианский флотдон сражайѳмашты жестокий поражени терпен (ти битвышты «Дон-Кихотѳм» сирышѳ автор Сарвантес салтак шотышты участвуен, тѳштѳкен кидшѳм ямден). Лепанто дѳнышѳ поражени туркавлѳн пѳтарѳнѳшѳ кого неудача ылын, тѳдѳ нѳнѳм сѳнген кердѳш литѳмѳ славыштым чѳдемден.

XVI курым пѳтѳмѳшеш туркавлѳн воѳен нѳлмѳшвлѳ цѳрненѳт. Тѳдѳ сагаок султанѳм, дѳ турецкий знатѳм пѳйдарышы добычат толаш цѳрнен. Нѳнѳ бѳнде роскошно аныкѳлаат бѳлѳш манѳн, налогвлѳм лѳлѳтенѳт дѳ труйѳшывлѳм эксплоатируйѳмашѳм коѳоѳмденѳт. Деспотический управлени дѳ налогвлѳм погѳмаш чиновниквлѳм целый армѳм треваен, нѳнѳ взятѳм нѳлмѳштѳйдон дѳ погѳмѳштыдон населенилѳн ващѳ гнетѳм ѳчѳт коѳоѳмденѳт. Цѳлѳ тѳдѳ Османский империн мѳгѳшественнѳм основѳжѳм изин-олен пыдырген.

Тенгелѳн Турция изин-олен вален миѳѳ веремѳн, тѳдѳн северный границѳвлѳштѳ силѳн европейский государствѳвлѳ: Австрия дѳ Петр I годѳм мѳгѳшественный Росийский имперншѳкѳ сѳрнѳлтѳшѳ Русский государство кушкѳныт Турция бѳшкѳмѳжѳн владенивлѳм иктѳ шпашек весѳм ямдѳш тѳнгѳлѳнѳт, нѳнѳм Россия дон Австрия хватен нѳлѳш тѳнгѳлѳнѳт.

XXXI ГЛАВА.

XVI—XVII КУРЫМВЛѳШТѳ ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУКѳН Дѳ ТЕХНИКѳН РАЗВИВАЯЛТМАШ.

Техника
кушмаш.

XVI—XVII курымвлѳн промышленность дон транспорт развиваялтмаш техникѳн йѳле кушмашдон связѳн ылын, ти веремѳ якте тѳдѳ пиш олен

развиваялтын. Металлым добываймашты да обрабатываймашты кого успехвлә ылыныт. Уже XV курым пйтәмәш гыцок доменный печьвләштй (ку шудон) кйртни рудам шйрәтен, чугуным йштәш тйнгәлйныт. XVIII курым тйнгәлтйшйн веле тидйлән ку шум кычылташ тйнгәлйныт. Средний курымын машинәвләм почти кычылтелыт. Машинәвлә тйнам вәкшвлә веле ылыныт (вйд вәкшвлә да мардеж вәкшвлә). Часым европеецвлә XI курымын арабвлә гыц нәлйныт ылын. Тидй башвыштыш ик стрелкаан час ылын. Карманный часым XVI курым тйнгәлтйшйн изобретаймы.

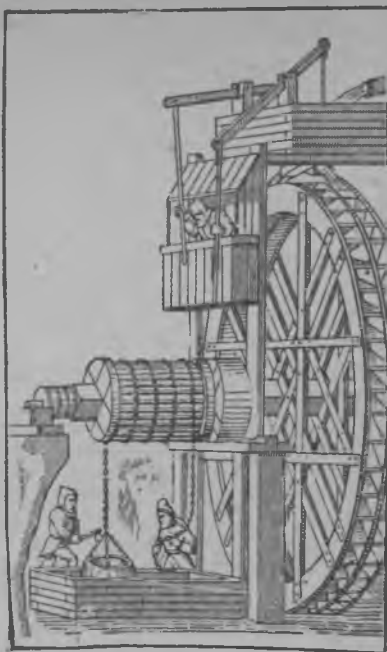
Паровой машинәм пйтәри XVII курым пйтйшәшйн применяймы да тидым рудниквлә гыц вйдйм качаяш кычылтыныт. Ти машинә грубый да неуклюжий ылын, шуку топливым треваен.

Чотым шуку войнавлә военный техникым ййле куштенйт. Порох да пушкавлә Европышты XIV курымын ләктйныт. XV курымын лелй пичәвлә ләктйныт; нйны гыц осовын подставкым шйнден лүәнйт. Пйтәри пичәлйштйш порох фитильдон пижеш ылын; вара кремневый пичәвлә ләктйныт. Пичәвлә куштылгырак да удобныйрак лйныт. XVII курымын пичәлйшкй штыквләм пижйктәш тйнгәлйныт.

Кого успехвләм сола хозяйство йштен, осовынок Англишты да Голландишты. Йшкймйштйн землям пичен нәлшй помещиквлә дон фермер-капиталиствлә, уже XVI курымынок тошты годшы трехпольный хозяйство гыц многопольныйышкы ванжаш тйнгәлйныт. XVII курымын нйны вольык породым, осовын шарыкыным, яжоэмденйт, шудым ўдәш тйнгәлйныт, сола хозяйство орудим лучиэмденйт. Цилә тидй солә хозяйстван доходым лүлтәл колтен. Но цилә ти лучиэмдймәшвлә помещиквлә дон капиталист-фермервлән пользышкы кенйт. Разорялтшы хресәньвләлән ти у йөнвләм пырымашвлә кйшән сембнь агыл ылын.

У торговый корнывләм пачмашвлә дон колонивләм хватен нәлмәшвлә корабльвлә йштймәшйм лучиэмдәш тйнгәлйныт. Пулә кого да чйнь кешй корабльвләм строяш тйнгәлйныт, парусвлән системым лучиэмденйт.

Техника областышты изобретайымашвлә дон пачмашвлә общественный развитин ядмашвләдон да керәлвләдон связын ылыт. Капиталистический отношенивлә кушмаш — тйнам эче

Вйддон сәртймй двигатель.

прогрессивный — таманяр ценный изобретением йльмашышкы пыртен.

Изобретенивлә дон открытивлә научный знанивлән развити гыц ак айырлеп. Техникылан керәлвлә наукам поктеп шот дә тәйдәлән палшат. Технический прогрессшат знаним погыде дә разрабатывайыде лин ак керд. Производство наукылан обязанманын Энгельсын шамакдон келесымлә гынь, то наука производствылан тәйлеп когон обязан ылеш.

Промышленностьым развивайымашты буржуази наукадон нуждаен, тәйдәлән наука природын силам исследуаш келеш ылын.

Ты веремә якте наука церкын колышты служанка веле ылын, наукалан верәдон позволяйымы граница гач ванжаш шүдәймә агыл ылын. Ынде буржуазный наука церкы ваштареш бунтым тәрвәтен.

Географический знанивлә шәрләмәш.

Великий открытивлән курым европеецвлән географический горизонтым пиш когон шәрен. Мир ныйнәлән йшкымжын предельшты шәрләлт кемә гань лин колтен. У землявлә дә островвлә ямакыштыш гань чәнь иктә паштек весә момы лин миэнәт.

У колонивләм смелый таманяр кичәлмәшым голландский моряквлә йштенәт. 1594—1597 ивлән голландец Баренц Китайышкы кеәш северный тангыж корным моаш манын, Европын сир тәйр мычкы кым полярный путешествовим йштен. Тәйдә Новый Землям, Медвежий островым дә Шпицбергеным исследуен. Кымшы ганә путешествовижы годым тәйдә колен. Тәйдән ләмдон ик тангыжым Баренцов тангыж манаш тәнгәләнәт.

XVII курымын пелыштәжы голландский моряк Тасман Австрали сирвләм обследуен, Тасманим, Новый Зеландим, Тонга дон Фиджим пачын. Ты веремәнок отважный русский путешественниквлә Восточный Сибирышты дә Азин северный сирвләштә пәлбәдәм замлявләм монят. Отважный казак Дежнев уже XVII курымын пелыштәжок Азия гыц Америкышкы пролив гач ванжен, ти проливым вара, Азия дон Америка вәш пижыт әль агеп, пәләш манын, Петр I-н порученидон снаряжайымы экспедицин начальник лымдон Берингов пролив манын лымдәймә. Беринг ти пролив гач Дежнев гыц вара 80 и эртымәкы ванжен.

Угыц момашвләдон иквәрешок перви пәлымә сәндәләквлә гишән сведенивләм тәрләтенәт дә уточняенәт. География наука лин.

Колумб дон Магелланын путешествовля Земля шар форман ылмым практикышты анжыктенәт. Ынде наукин решышәлык важнейший вопросшы Землян, Кечын дә планетвлән иктә-весә лоштыш отношением пәләш ылын. XVI курым якте Птоломейын система господствуен, тәйдән тымдымыла Земля тәрвәнбәдәймә центр ылеш, Земля ййржы Кечы, шәйдәрвлә дә планетвлә сәрнәт.

1543 ин «О круговращениях небесных тел» лымән книга издавайымы ылын. Книгаң авторжы Николай Коперник ылын (1473—1543). Ти книгаштә тәйдә тенге доказываен: «Земля йшкымжын шәйдәржы ййр сәрнә дә мол планетвләдон иквәреш Кечы ййр сәрнә», — манын.

Николай Коперник.

Джордано Бруно.

Коперникын теорижы тенге доказываен: «Земля — тиды ик небесный тела ылеш», — манын. Ти система — Земля мирын центр манын попвлан тымдымым пыдыртен. Энгельс манмыла, Коперникын тымдымашыжы «теологилан отставкым пуа». Ти период гыц пакыла, — Энгельс попа, — «наукын развиваялтмашыжы гигантский ашкылвләдон кеен».

Коперникын книгәжым вара Рим запрещаен. Землян движеним доказывайышы цилә ровотам преследуаш тынгалыныт.

Веремә эртймы сембнь Коперникын система точныйрак дә яжонрак пәлымбь лин миэн. Тиды гыц философский выводвләм итальянский мыслитель Джордано Бруно бштен (1548—1600). Ти выводвлә церкын тымдымаш ваштареш кенб. Бруно тенге тымден: «Мировой пространство конецтымб. Кечы вселенныйын центр агыл, мәмнән планетный системын центр веле, пиш шуку мол мировой системын ик системыжы веле ылеш, манын. Цилә вселенный ик ты вечный законлан подчиняялтеш», манын.

Бруном ылымжы гачок церкы преследуен. Папский инквизици кыченәт, тидым 7 и Венецишты дә Римышты тюрьмавләштты шбнзйктен.

Тенге гынят, Бруно бшкымжын тымдымаш гыц карангде. 1600 ин 17 февральын Джордано Бруном Римышты йылатенйт, ломыжшым Тибр рекәшкы шуэн колтенйт.

Землян дә мол планетвлән движени круговой орбитыдон равномерно лиәлтеш манын, Коперник шанен. Ти неточностьым великий астроном Кеплер төрлен (1571—1630). Каплер пәлен ләктын, планетвлән движени равномерный агыл (планета маняры Кечы лишны, тиды тынарбь чыньрак сәрнышы ылеш) дә тиды кругдон ак ли, а эллипсдон лиэш, манын.

Гениальный итальянский ученый Галилейын деятельностьшы наукулан величайший значениән ылын (1564—1642).

Исаак Ньютон.

Галилей.

Телавлән движенин законвләм исседуен, Галилей научный механикылан тѳнгълтѳшѳм ѳштен.

1607 ин Голландишты подзорный трубам изобретайымы ылын. Тидѳ гишән токыжы шошы описанивлә гѳц пълбѳмѳкѳ, Галилей ѳшкетшок 30 гәнә когэмдѳшѳ трубам ѳштен. Галилейын сѳнзәш пѳлгом воксеок у видән кайын. Тѳдѳ «Звездный посол» лѳмән книгәш ѳшкѳмѳжѳн наблюденижын кыды-тидѳжѳм сирен анжыктымыкы, поражайтшы современниквлә тенге поленѳт: «Кыцелән Колумб у материкым пачын, тенгеок Галилей у вселеныйым пачын», — маныныт.

Коперникын тымдымашым Галилей подерживаен, хотя открыто агыл. Шѳмлу иѳш великий ученыйым кычаш тюрьмашкы питѳрәш инквизицилән тидѳжок ситен. Ёшкѳмѳжѳн «заблуждени гѳц» публика анзылны пылвуй мычны шѳнзен отреченим ѳштѳмәш дон «покаяним» ѳштәш обязательством пумаш веле Галилейлән свободым пуэнѳт, но полныйым агыл.

У мировоззрения. Б кон.

Попвлә цилә силадон Ёрвезѳ прогрессивный наука дон философин тѳнгълтѳшвләм пѳтәрәш путаенѳт. Феодалный отношенивләм подрывайышы буржуазин кушмашыжы у мировоззренилән корн м ѳштен миән. Тѳдѳн характерный претставительжѳ английский философ Фрэнсис Бѳкон (1561—1626) материализмын настоящий родоначалникшы ылын. Бекон тенге доказываен: «Цилә наука материальный мирым, природым тыменьмәшеш основываялтшашлык ылеш», — манын.

Безалий. Гарвей.

XVI—XVII курымвлән едемѳн анатоми дон физиологи кого успехвләм ѳштенѳт. Научный анатомин основательжы нидерландец Андрей Везалий (1514—1564) ылын.

Научный физиологим английский врач Гарвей (1578—1657) основаен. Гарвей вёр каштмы системым пйтари пален да изучаен. «Иялвлä сирымй книгäвлäм лыдын агыл, пиш шуку вскрытивлäm бштен, фактвлäдон вёр каштмы системым пален кердбнäm»,— манын, Гарвей попен.

Лейбниц. Ийле развиваялтшы техника бшкымжым обосноваеш механикыдон да физикыдон нуждаен. Астрономи дон географи ганьок нинб математический знаним треваенйт. Тидым эче гениальный Леонардо да Винчи анжыктен ылын. Леонардо механика дон оптикышты таманяр важным положеним устанавливаен.

XVII курым дон XVIII курым лошты физико-математический наукавлä анзыкыла у кого ашкылым бштенйт. Ти успехвлä Германишты Лейбницын деятельностьдон связын ылыныт.

Ученый да философ Лейбниц бшкымжын исключительный талантшудон да занятижудон цудейбиктен (поражаен). Тиды философ, историк, дипломат, педагог, правовед, естествоиспытатель, инженер, языковед ылын. Геологишты Лейбниц земля шарын первоначальный истори очеркым пуэн да мол ценный исследованивлäm бштен. Тбнämок тбды геологим горный дела практикыдон пижыктен. Тбды счетный машинäm изобретаен, подводный суднон идеям разработываен.

Лейбницын ик важнейший научный воуен нälмäшбжб бесконечно-изи величинавлä гишän тымдымаш, дифференциальный дон интегральный исчислени ылын. Ти тымдымаш кызбтшы высший математикун ик основыжы ылеш.

Дифференциальный дон интегральный исчислени пälмäшбн частым великий английский математик да физик Исаак Ньютон (1642—1727) Лейбницдон спорен.

Ти спорышты коктынат прав ылыныт: бесконечно-малыйвлän анализым почти ик веремäнок да иктб-весбм ужтеок коктынат паленйт. Но Ньютонын деятельностьшын значенижы ти открыти предел гыц мбндбркб лäктеш.

1687 ин Ньютонын замечательный ровотажы «Математические принципы философии природы» лймän книгäжы лäктбн. Тиштäкен Ньютон телавлän движенин главнейший законвлäm обосноваен, тидбдон научный механикулан основным бштен. Тбды Леонардо да Винчи намечайымым да Галилей тбн-гäлмбм бштен шоктен.

Тентеок тбды Кеплерын пачмым завершаен. Кеплер планетвлän движенин законом мон. Но небесный светилывлäm махань сила сärнбктä? Ти вопросеш Ньютонын пачмы всемирный тяготенин силавлä ответым пуэнбт. Тяготенин закон цилä ти сложнейший «небесный механикум» ынгылдарен да ик стройный системыш цымырен.

Церкбдон да схоластикыдон у наукун кредälмäш.

Сирбмб ти эпохышты научный знанивлälän развиваялташ церкб когон äптбртен. Поповский мракобеси эче шуку веремä да жестоко, опытдон да ышдон основайымы у наука ваштареш кредälбн. Но тиды наукун развитим цären кердте.

Наука ваштареш церкын кредӓлмӓш тиды тӓ веремӓн эче прогрессивный ылшы буржуази ваштареш Ёшке веремӓжым Ёлен колтышы феодализмын классовой кредӓлмӓшым отражаен. Но Ёшкымжын сӓнгымӓшым Ёштӓмӓкӓ, эксплуатируймы народный массым алталаш дӓ нӓнӓм подчиненишты урдаш манын, буржуази Ёшкеӓт религидон союзым Ёштен.

Н Ы Л Ы М Ш Ы О Т Д Е Л У В Е Р Е М Ä Т Ы Н Г Ä Л М Ä Ш

XXXII Г Л А В А.

АНГЛИЙСКИЙ РЕВОЛЮЦИ.

Англиштыш буржуазный революци годшен (1640—1660) человечестын историшты у период тынгалалтеш — у веремä. Ти период 1917 ин ылшы Великий Октябрьский социалистический революци якте шыв-шылтеш. Средний курымын феодальный строй господствуен, а у вереманжы тярлымы рабочийвлäm эксплоатируймдон основайымы капиталистический строй господствуаш тынгалын. Техень строй цилä гыц анзыц Голландишты дä Англишты устанавливаялтеш. Но XVII—XVIII курымвлän эче феодальный порядокан сändäлйквлä Европышты шуку кодыныт ылын (Франция, Австрия, Пруссия дä молы).

XVIII курым пйтышашын ылшы французский буржуазный революци веремä гыц Западный Европышты капиталистический строй яжонок цаткыдемеш.

1 §. Англия революци анзыц.

**Королевский
власть дä
парламент.**

XVI курым пйтымашеш английский буржуази дон у дворянство пиш когон паенйт дä цаткыдемйнит, нйны большы силан королевский властын опекедон нуждайыделыт. Но английский корольвлä анзыкылаат ограничивайыдеок, французский аль испанский корольвлälä, правен кердынä машанейт. Но английский корольвлälän парламент аптыртен. Тышты шынэйшы буржуази дон у дворян-

ствын представительвлӓ сӓндӓлькӓм ӓшке статянышты управ-
ляйӓнештӓ дӓ внешний политикым видӓнештӓ ылын. Нӓнӓ кор-
ольым парламентлӓн подчиняйышым ӓштӓнештӓ ылын. Седӓндон
король дон парламент лошты власть верц кредӓлмӓш тӓнгӓлӓлтӓн.

Парламент дон королевский власть лошты эче королева Ели-
завета годымок кредӓлмӓшвлӓ тӓнгӓлӓлтӓнӓт, но осовынжок тӓ-
дӓн преемниквлӓжӓ годым.

Стюартвлӓ. Елизавета колымыдон Тюдорвлӓн династи пӓтен.
Английский престолышкы шотландский король
Яков I Стюарт (1603—1625) шӓнзӓн.

Ышан агыл дӓ болтливый Яков Стюарт ограничивайыдымы
королевский власть гишӓн попаш яратен дӓ Европыштыш силан
монархивлӓм завистьдон анжен. Тӓдӓ корольын абсолютный власть-
лан противник ылышы пуританвлӓм когоракын поктылаш тӓнгӓлӓн.
Общинвлӓн палатын членвлӓ шукужок пуританвлӓ ылыныт дӓ
нӓнӓ правительствын церковный политика ваштареш выступаенӓт.

Парламент дон король лоштыш отношени каждый год худаэм
миӓн. Осовынжок королевский правительствын финансовый поли-
тикедон парламент недовольный ылын. У налогвлӓм утверждаш
парламент отказаш тӓнгӓлӓн.

Король Карл I (1625—1649), Яковын преемникшы годым,
король дон парламент лошты кредӓлмӓш тӓрышчок шон. Таманяр
гӓнӓ столкновени лимӓкӓ 1629 ин король парламентым шӓлӓтен
колтен дӓ 11 и кыт мычкы ӓшкетшок управлен.

Парламентды- Корольын лишӓл советникеш граф Стрӓффорд
мы правлени. лин. Страффорд «напролом» нимат анжыде кеӓш
да корольын политический врагвлӓм пощадыде пок-
тылаш предложеним ӓштен. Страффордын единомышленникшы
кентерберийский архиепископ Лод ылын. Тӓдӓ годым тюрьмавлӓ
пуританвлӓдон темӓмӓ ылыныт, нӓнӓм саладон шиӓш приговорым
ӓштенӓт, ылатымы кӓртнидон клемӓенӓт, нӓнӓн нер шум кыш-
кедӓнӓт, пӓлӓшӓм пӓчкӓнӓт.

Правительство со у налогвлӓм парламентым погыдеок ӓштен.
Населени шӓдешкен вырсаш тӓнгӓлӓн.

1637 ин Шотландишты восстани тӓнгӓлӓлтӓн. Ти сӓндӓльк
незер дӓ шоз населениӓн ылын. Шотландин северыштыш кырыкан
районвлӓштӓ вольным урдымдон дӓ охотыдон занимаенӓт. Кы-
рыквлӓштӓ родовый порядкывлӓок кодыныт. Кланвлӓ манмы
шукин лишӓ кой родвлӓ, родовой старшинавлӓдон управляялты-
ныт дӓ государство гӓц зависимый агыл ылыныт. Югышты, доли-
нывлӓӓн Шотландишты, кымда, дӓ лучирак обрабатывайымы нырвлӓ
ылыныт, тиштӓ населени чакырак ӓлен дӓ халавлӓ шӓбрӓкӓн
ылыныт.

Шотландишты эче XVI курымынок реформаци лин ылын, дӓ
государственный религижӓ пресвитерианство (кальвинизм) лин.

Стюартвлӓ ик веремӓнок Англинӓт дӓ Шотландинӓт корольвлӓ
ылыныт. Карл I Шотландишты англиштышлаок абсолютизм
пырташ тӓнгӓлӓн дӓ английский церкӓн порядком пыртен. Шот-
ландишты восстани тӓнгӓлӓлтӓн. Шотландецвлӓн яжо войска
ылын, шукужок шотландский кырыквлӓштӓ ӓлӓшӓвлӓ мол сӓн-

далыквләштѣ тәрлѣмѣ войскашты служенѣт дѣ военный яжо выучкым плучаенѣт. Шотландский войска Англин северым занимаен. Карлын оксажы уке ылын, дѣ тѣдѣ парламентѣм бѣнежѣ погы ылын гѣнят поген.

2 §. Революци тѣнгѣлѣлтмѣш.

Долгий парламент.

1640 ин 3 ноябрьн парламент погынен. Шотландевлѣн сѣнгѣмѣшдон дѣ корольн безвыходный положенидон пользываен, парламент бѣшкѣмжѣн треваймашыжым энергично йѣвен, нѣнѣм лондонский населени поддѣрживаен. Томавлѣн стѣнявлѣштѣ революционный прокламацивлѣ каиш тѣнгѣлѣнѣт. Правительство когон лѣдѣн ылын.

Парламентым поктен колташ король лѣдѣн дѣ уступкым бѣштѣшѣшлык ылын. Ти парламент (тидѣм «Долгий» маныт) 12 и шѣлѣнѣде ылын.

Бѣшкѣмжѣн силам чѣвствуенѣт, Долгий парламент Строрфордым арестуйыктен кердѣн, тѣдѣ государствылан изменым бѣштен манын обвиняенѣт. Лордвлѣн палата дѣ король Строрфордым бѣшкѣмѣштѣн цилѣ бедствишты главный виновникеш шотленѣт. Народ парламентын здани доны дѣ королевский дворец доны шумен шалген. Траффордым парламент изменникеш обявляен, дѣ король бѣшкѣмжѣн яратым эдемжѣм пушташ приговорым утѣрждайышашлык ылын.

Весѣ корольн лишѣл советникѣт архиепископ Лод казньымы ылын.

Парламентын согласте ик налогымат устанавливаяш дѣ погаш ак ли ылмым парламент подтѣрждаен. Ти парламент бѣшкѣмжѣм бѣшке веле шѣлѣтен колтен кердтмѣ постановлением эче лыктын.

Ти веремѣнок хресѣнвлѣн волненивлѣ солавлѣштѣ тѣнгѣлѣлтѣнѣт. Хресѣнвлѣ пичѣвлѣм пыдыртенѣт, помещиквлѣлѣн рентым тѣлѣш отказенѣт. Парламентышты раскол тѣнгѣлѣлтѣн. Народный движенѣ гѣц лѣдѣн кыды депутатвлѣжѣ правительствыдон мирейбѣнѣштѣ ылын, но шукужок король гѣц пѣтѣри определеннѣ уступкым нѣлѣш керѣлеш шотленѣт. Король парламентыштыш несогласидон воспользываетьнежѣ ылын. Дворышты контрреволюционный переворот йѣмдѣлѣлтѣн. Провинцивлѣ гѣц король велнѣ ылшы дворянвлѣ толыныт. Лондонышты настроени тревожный ылын. Парламент дон королевский дворец лишнѣштѣ олицѣвлѣ дон площадьвлѣштѣ офицервлѣ дон народ лошты, кавалервлѣ дон, король велнѣ ылшывлѣм тенге маныныт, кругл оголовыйвлѣ лошты — тенгелѣ пуританвлѣм, упѣштым мытыкын трѣдѣнѣтѣт маныныт — стычкывлѣ ылыныт.

Король решительно действуаяш тѣнгѣлѣн. Тѣдѣ нижний палата гѣц оппозицин главный лидервлѣм пуаш треваен. Палата отказен. Тѣнѣм король вооруженный отряддон парламентышкы толын, но оппозици лидервлѣ Сѣтишкы (Лондонын центр, тѣштѣ торговый дѣ банкирский конгорвлѣ ылыт) шѣлѣн поспеенѣт. Лондонышты когон тыргыжланымаш ылын. Шѣдешкѣш народ олицѣшц ылын, шукужы оружи кидѣ лѣктѣнѣт.

Тынам король Лондон гыц северышкы кен колтен, тыштты эче феодальный строй пула пингыды ылын да тыдын велны ылшы-влә шукуын ылыныт. Парламентат кредәләш йәмдәләлтүн да армим организуяш тынгәлән.

1642 ин августын король парламентлән войнам объявлен.

3 §. Гражданский война.

Сәндәлык шәйдән кок лагереш шелән — ик велнәжы король велнәшвлә ылыныт, вес велнәжы парламент велнәшвлә. Король когонжок отсталый феодальный дворянством поддерживаен, да тенгеок англиканский духовенством. Война тынгәлмәккыжок король пел сәндәлыкшымәт утла хватен нәлән кердын. Цилә Север, западный графствывлә шукужок да кыды-тиды центральный графствывлә корольын властышты ылыныт.

Но нини шукужок отсталый да незер районвлә ылыныт. Шуку населениән паян восток, да тенгеок Северын промышленный районвлә да центральный районын частышы парламент верц шалгенит.

Парламентым цилә портовый да торгово-промышленный халавлә поддерживаенит. Осовынок Лондонын палшымашыжы важный ылын. Лондонский Ситин банкирвлә, паян купецвлә парламент верц шалгенит да парламентлән оксадон палшаш йәмды ылыныт.

Но парламент велнә шалгышывлә лошты единство уке ылын-Парламентышты главный рольжы пресвитерианвлән (кальвиниствлән) партин ылын. Тышкы паян купецвлә, банкирвлә, дворянвлә логыц крупный землевладелецвлә пыренит. Ныннә народный масса гыц лүдүннит да ныннә революцион пәтәриш ивлән воюен нәлмә прававләм парламентлән закрепляйбнешты ылын. Ныннә ти условивләдон корольдон мирейәш йәмды ылыныт. Тенгеок

Карл I-н войскаштыш пехотинецвлә.

парламент велнй индепендентвлӓ шалгенйт. Нйнйн главный силашты средний буржуази да мелкий дворянство ылыныт. Индепендентвлӓ сага тенгеок зажиточный хресӓньвлӓ, мелкий торговецвлӓ, ремесленниквлӓ ылыныт. Пйтарш веремӓн парламентым хресӓньвлӓ, ремесленный учениквлӓ дон подмастерьеввлӓ, матросвлӓ, сола дон халаштыш пролетариат лоштат поддерживаенйт. Нйнй населенин сек революционный группывлӓ ылыныт, нйнй движенишкы революционный духым да решительным пыртенйт.

Парламентын силажы корольн гйц пӓлӓ утла ылы. Но парламентышты господствуйшы пресвитерианский парти, крупный у дворянствын да буржуазин парти, кредӓлмӓшым худан виден да кузышы революционный козм вара темден шуаш манын, корольдон йывырт попен шйндаш путаен. Англин ик сек паян землевладелец, парламентский главнокомандующий ылшы лорд Эссекс войнашты решительный перевес парламентский армин велнй литымбӓла воюен.

Техень условишты успехым вычаш ясы ылы. Парламентын арми таманяр поражением терпен. Тангыжышты веле тйнгӓлтйш гйцок парламент велнй корольн гйц большы сила ылы. Матросвлӓ тӓрӓк парламент велнй линйт да офицервлӓм паштекйшты заставенйт.

Парламентын пӓшӓжӓ. Кого буржуази дон у дворянствылан выгодный мероприятиявлӓм парламент проводяш талашен. Тйды королевский дон епископский землявлӓм конфисуен, да тенгеок король велнй ылшы феодалвлӓн землям, да нйнйм выжалаш тйнгӓлын. Земляжым когонжок паян купецвлӓ да банкирвлӓ нӓлйнит. Преимуществыжы шукым нӓлшйвлӓлӓн пуалтын, да хресӓньвлӓжы ти землявлӓм нӓлйн кердтелыт. Классовый политика налогвлӓштӓт пӓлдйрнен: цилӓлӓн керӓл предметвлӓлӓн у налогом йштенйт — «акцизым», тидйжӓ труйышвлӓм шӓдйнгйшкӓ лелйн вазын.

Оливер Кромвель. Король ваштареш парламентын решительный агыл политикижы да парламентский армин неудачыжы гишӓн английский обществышты шукыжок ййле довольный агыл лиӓш тйнгӓлынйт. Довольный агылвлӓ индепендентвлӓн парти ййр погыненйт. Ти партин ик вождышы английский революцин ик крупнейший деятель — Оливер Кромвель ылы.

Кромвель 1599 ин мелкопоместный дворянинын семьяшты шачын. 1640 ин тйды парламентышкы айырымы лин. Кромвель армин организатор ылы, тйшты выдвигалтын. Тйды организуйшым кавалерийской отрядышты революционный дисциплина лин. Йшкымжын войскажым Кромвель ремесленниквлӓ дон хресӓньвлӓ гйц поген йштен. «Железнобокийвлӓ» манын лймдймы, Кромвельн салтаквлӓжӓ 1644 ин июлын Мӓрстон Муре донышы сраженишты «кавалервлӓм» пйтари сйнгенйт.

Ти успех паштек Кромвельн лймжӓ когон пӓлймы лин. 1644 ин пйтйшӓшйн Кромвель армишты полный реформым йштӓш пыт треваяш выступаен.

Оливер Кромвель.

1645 ин армин реформа.

1645 ин январь-ын армин вуйлалтышеш генерал лорд Фёрфакс шагалтымы ылын, а заместителепйжы Кромвельым ёштёмы ылын.

Расформироваймы армин «у образецан арми» маньныт. Младший командный составыштат тенгеок шуку хресань да ремесленник ылыныт. Нёнь ёшты шуку эдем высокий псышыкы выдвигаялтыныт. Но высший командный составшы шукужок средний дон мелкий дворянство гёц да средний буржуази гёц ылыныт.

А армин командованижы централизованнй ылын. Тёдёлан регулярно жалованим тёлёнйт, тёдён снабжением

лучиэмденёйт. Армишкы железный дисциплиным пыртымы ылын. Армия сандалькёштё главный революционнй сила лин. Кромвельын салтаквлажё шукужок стойкий да суровый эдемвлё ылыныт, ёшкёмёштён делалан да сёнгёмашёштёлан ёнянёшёвлё. «Йымылан ёнянё да ёшкёмедён порохым кукушым урды» — манын попымы Кромвельын армин девиз лин.

Армишты вашталтмашвлё тёнёмок яжо результатвлём ёштенёйт. 1645 ин июльын Нёсби доны Кромвель корольын войскам ёйксыр шин шёллётен, 5 тёжем эдемём плёнышкы хватен нёлёнйт, цилё артиллерим, шуку военный снаряжелим. Нёсби донышы битва паштек корольын делажы совсемок худан кеёш тёнгёлён. Эче таманяр поражением терпёмёккё, тёдё Шотландишкы шёлён, а 1647 ин январьын корольым шотландецвлё англичанвлёлан 400 тёжем фунт стерлингеш пуёнйт.

4 §. Левеллервлё дон «грандвлё». Гражданский кокшы война.

Левеллервлё. Пресвитерианский парти да тёдён вуйлалтымы парламентшы, роволюцим ёштен шоктымеш шотленёйт: королевский абсолютизм кёрём шумы, власть парламент кидёштё, ёнде пленышкы нёлмё корольдон веле попен шёндёш келеш маньныт.

Но народный масса революцим вес статян понимаен. Нёнь ёшкёмёштён экономический положени лучиёмём выченёйт, ёшкёмёштён политический првам шёрёш да религиозный свободым когоракым ёштёш кредёлёнйт. Ти шотышты парламент ни-мамат ёштёш тумайыде. Седёндон народный масса лошты революционнй настроени кушкёш тёнгёлын. Нёнь Левеллервлё

(«уравнительвлән») попымым колышташ тӱнгӱлӱнӱт. Левеллервлән сек талантливый вождышы Джон Лйлъберн (1618-1657) ылын — смелый агитатор да политический борец, тидӱ ышкымжын убеждени гишӱн шуку гӱнӱ тюремашты шынзен.

Левеллервлән у партишты шукужок хресӱнвлӱ да ремесленниквлӱ ылыныт. Левеллервлӱ всеобщий избирательный правам, королевский властым карангдаш, хресӱнвлӱ гыц «пичен нӱлмӱ» землям мӱнгеш нӱлӱш кредӱлӱнӱт.

Армишты революционный движени да тидӱн расслоненижы.

Кромвельын армин салтаквлӱт левеллервлӱ векӱ ванжаш тӱнгӱлӱнӱт, да арми революционный пропагандын вӱр гань лин. Тӱнӱм просвигитеранский парламент, война пӱтен манмы лӱдон, армин шӱлӱтен колташ решен. Ти постановлени армин пиш когон шӱдештӱрен. Полквлӱ ышкымжын представительвлӱм айыренӱт — «агитаторвлӱм», нӱнӱ салтак советвлӱн представительвлӱ ылыныт. Арми шӱлӱнен кеӱш желайыде да «грандвлӱ гыц» (салтаквлӱ мыскылен тенгелӱ армин индентский командный верхушкым маныныт) решительный действием треваенӱт.

Салтаквлӱ армишты вӱлнӱ ынжӱшты лиӱп манын, салтак представительвлӱн советвлӱ вӱреш Кромвель Общеармейский советым учреждаен; тӱшкӱ высший командовани да офицервлӱ дон салтаквлӱн представительвлӱ пыренӱт (нӱнӱжӱ гыцӱт да весӱвлӱжӱ гыцӱт кок эдем ряды каждый полк гыц). Тенгелӱн солдатский организацим «грандвлӱ» контуолируаш тӱнгӱлӱнӱт. Тидӱ паштек арми Лондоным занимаен да фактически властым хватен нӱлӱн.

Ынде арми анзылны — Англилӱн государственной у устройством ыштымы задача шагалын. Армишты кок группа ылын: офицервлӱ-индентвлӱ дон салтаквлӱ, салтаквлӱжӱ левеллервлӱн идеяым кыченӱт. Ти кок группа революцим цельжым ик статья понимаыделдыт.

1647 ин ноябрьын Лондоныштышы ик предместье Путьнешты Общеармейский совет погӱлен, тишӱ «грандвлӱ» дон левеллервлӱ вӱш линӱт. Совет окончательный ршеним ыштен кердте. Левеллервлӱ всеобщий избирательный правам тревае ыт, но нӱнӱжӱт мелкий собственниквлӱ ылынытат, рабочийвлӱ дон слугавлӱм избирательный права гыц лишаяш лиӱш манын шотленӱт. «Грандвлӱ» парламентышкы айырымашты участвуаш имущественный цензым пырташ треваенӱт. Нӱнӱ всеобщий избирательный права гыц лӱдӱнӱт. «Укеӱнвлӱ, — ик полковник попен, — укеӱнвлӱм айыраш тӱнгӱлӱт. Нӱнӱн большинство лиӱш. Нӱнӱ имуществын равенство гишӱн декретым издавайымыкы, законный основанидон собственностьюм пыдыртен кердыт». «Грандвлӱ» дон левеллервлӱ лошты соглашени лин кердте. Тӱнӱм полквлӱшты салтак-левеллервлӱ лошты восстанивлӱ тӱнгӱлӱлӱнӱт. Кромвель ти восстанивлӱм темден шуэн. Общеармейский советым шӱлӱтен колтымы лин, тидӱн вӱржым офицервлӱн Совет занимаен.

Кромвельын всинвля походышты ылыт.

Гражданский
кокшы война
дә республи-
кым устанав-
ливайымаш.

Армишты ыл-
шы ти столкно-
венивләмконтр-
революци йй-
ле исползовы-

ваен. Пресвитерианвлә роялист-
вләдон (король велнй ылшы-
вләдон) иквареш линйт. 1648 ин
шошым контрреволюционервлә
открыто выступаенйт. Мяте-
жым организуйымашты оролен
урдымаш гйц шйлшй королят
участим принимаен. Тйды Шот-
ландидон попен шйнден кер-
дйн. Таманяр областышты
роялистский восстанивлә тйн-
гәләлтйнйт. Шотландский арми
эчәйт Англин границам ван-
жен, но ти гәнә уже король
ваштареш агыл, а тйдым пере-
гәш. Но контрреволюцин вы-
ступленижй армилән бшкймжйн
рядыжым угыц иквареш лиаш
заставен. Кромвелевский арми
шотландецвлән армим шин шәләтен
дә роялиствлән мятежым темден
шуэн. Король арестуйымы лин.
Армия кокшы гәнә Лондоным
занимаен. Парламентын зданижы
войскадон әрймй ылын. Отрядым
полковник Прайд командуен.
Тйдын кидйштйжй пресвитерианский
депутатвлән список ылын.
100 угла депутат-пресвитерианвләм
парламент гйц поктен лык-
тыныт.

«Правдовой чистка» паштек парламентеш
армиштышы командирвләлән
цилә шотдонок покорный ылшы
депутат-индепендентвлә
веле кодыныт.

Англин народный масса контрреволюционервлән
мятеж гишән дә ти мятежышты
корольын участвуйымашеш когон
шйдешкенйт. Парламентйшкй
пиш шуку петици толын, «главный
преступникым — корольым
кйзйток суяш треваенйт. Общинын
палата «высший судым»
учреждаен. Тйдын постановленидон
1649 ин 30 январьын, государственный
изменым бштымәш гишән
обвиняйымы корольын
вуйжым пйчкйн шуму лин.

Англия республикеш объявляйымы
ылын, республикым парламент
дә нйнй назначымы министрвлә
«корольтеок дә лордвлән
палатыдеок» управляенйт.

5 §. Республика дон протекторат.

Англиский
республика.

Гражданский война Англин
хозяйствам расстраиваен.
Пачеләок киндй шачтымы
ивлә голодым канденйт.
Эпидемивлә тйнгәләлтйнйт.
Блймәш ко-

Джон Лильберн.

гон шергештѣн, но паша тар когоэмте. Тѣнамок правительство налогвлам когоэмден миэн. Эче шукердѣт агыл кушкын мишѣ промышленность, рынок чѣдем мимѣдон, вален миэн. Сандѣлѣк кѣргѣштѣш рынок гражданский война гишан парализуѣмы ылын, а внешний—почти питѣрѣмѣ: Европын шуку сандѣлѣкшок Англин республиканский стройм признаш отказываенѣт.

Шотландишты дѣ Ирландишты ече тѣлецѣт лѣдѣшлѣ положени ылын. Шотландия соок пресвитерианствын оплот ылын. Пресвитерианвлѣ король векѣ открыток ванжымыкы, Шотландишты роялистский контрреволюцин главный штаб организуялтын. Карл I-м казнымы паштек Шотландин королеш казнымы корольын эргѣжѣ Карл II признаѣмы ылын. Шотландиш.ы Англишкы пыраш арми снаряжаялтын. Ирландишты ече 1641 инок восстани тѣнгѣлѣлтѣн ылынат, тѣдѣ ѣнде Англия гѣц совсемок айырлен.

Диггервлѣ. Хозяйствын расстройство, нужда, голод, эпидемивлѣ массын недовольством когоэмденѣт. Солаштышы дѣ халаштышы незервлѣ ѣнде левеллервлѣн программьдон довольный ылтелыт, левеллервлѣ вет Путнейский советышты рабочийвлѣн голосуѣмы правам лишаяш ѣмдѣ ылыныт.

Левеллервлѣн партиштѣ раскол тѣнгѣлѣятѣн. Нѣнѣ логѣц утларак решительный «истинный левеллервлѣн», ѣл «дѣггервлѣн» («копател.влѣн») течени айырлалтын. Труѣшы народ общинный землям нимахань арендым тѣлѣдеок ровотайымашым диггервлѣ тѣреш шотленѣт. Таманяр солашты диггервлѣ ѣшке воляшты-донок пуста землям занимаенѣт дѣ Удаш капаен пишенѣт. Нѣнѣм покен колтенѣт. Тѣнам нѣнѣ нимахань ваштареш шагал-машымат ѣштѣш цацыделыт. Нѣнѣ мирдон кредѣлмѣшым веле признаенѣт дѣ когонжок убеждени силалан ѣняненѣт. Ёшкѣ-мѣштѣн воззванивлѣштѣ диггервлѣ соок подчеркиваенѣт: нѣнѣн мирный цель, власть ваштареш нѣнѣн кредѣлмѣш уке, маныныт. Диггервлѣ землян сакой собственность ваштареш агыл ылыныт; общинный землям веле «общий благолан» обрабатывайыненѣ, мелкий собственниквлѣн земля участвквлѣм агыл, манын нѣнѣ заявляенѣт.

Диггервлѣн шанымашым Уинстѣнли выражаен. «Закон свободы» лѣмѣн ѣшкѣмжѣн сочинеништыжы (1652) тѣдѣ обществом переустройѣмы кого плавым рисуен. Уинстѣнли частный собственностью дѣ цилѣ имущественный неравенство тишец лин лѣкмѣм главный худаэш (злоэш) шотлен. Цилѣнок землядон дѣ тѣдѣн плодвлѣдон икань пользывайышашлык ылыт манын, тѣдѣ туман.

Уинстѣнли тенге утверждаен, революци ече пѣтѣде манын, «проста эдемвлѣлѣн», хотя революцижы нѣнѣн ѣштѣмѣдон лин гѣнят, нѣнѣлѣн нимат путе, тѣдѣ манын. Уинстѣнли религин реакционный рольжым понимаен. Тѣдѣн шамаквлѣдон, религи—тидѣ алталымаш, шолыштмаш, кравымаш; тидѣ—эдемвлѣн жадностьлан дѣ насилѣлѣн чиктен шѣндѣмѣ нѣряд, незервлѣм хитрый паянвлѣн алталымаш. Уинстѣнлин коммунизм, Мора дон Компанеллын коммунизм ганьок, утопический ылын. Землям дѣ тѣдѣн благожым

уравнительно пайылымы тѣдѣн идеяжы, кѣзѣйт мѣмнѣн Союзышты стройымы коммунизмдон когон икань агыл ылын.

Ирландия дон Шотландия покоряйымаш. 1649 ин Кромвель Ирландиям усмиряш тѣнгѣлѣн. Кромвель Ышке вуйлатымы карательный экспедици пиш кого жестокостым анжыктен. Нѣлмѣ халавлѣштѣ цѣлѣ населени пѣтѣрѣлтѣн. Шотат уке солавлѣ йылатымы ливѣйт, цѣла районвлѣ эдемтѣмѣ пустыневлѣшкѣ сѣрнѣлтѣнѣйт. Ирландецвлѣ кого героизмдон сражаенѣйт, дѣ «ыжар островым» (тенгелѣн шѣренек Ирландиям маныт) пѣтѣренко покоряйымаш 1653 ин веле лин шоктен.

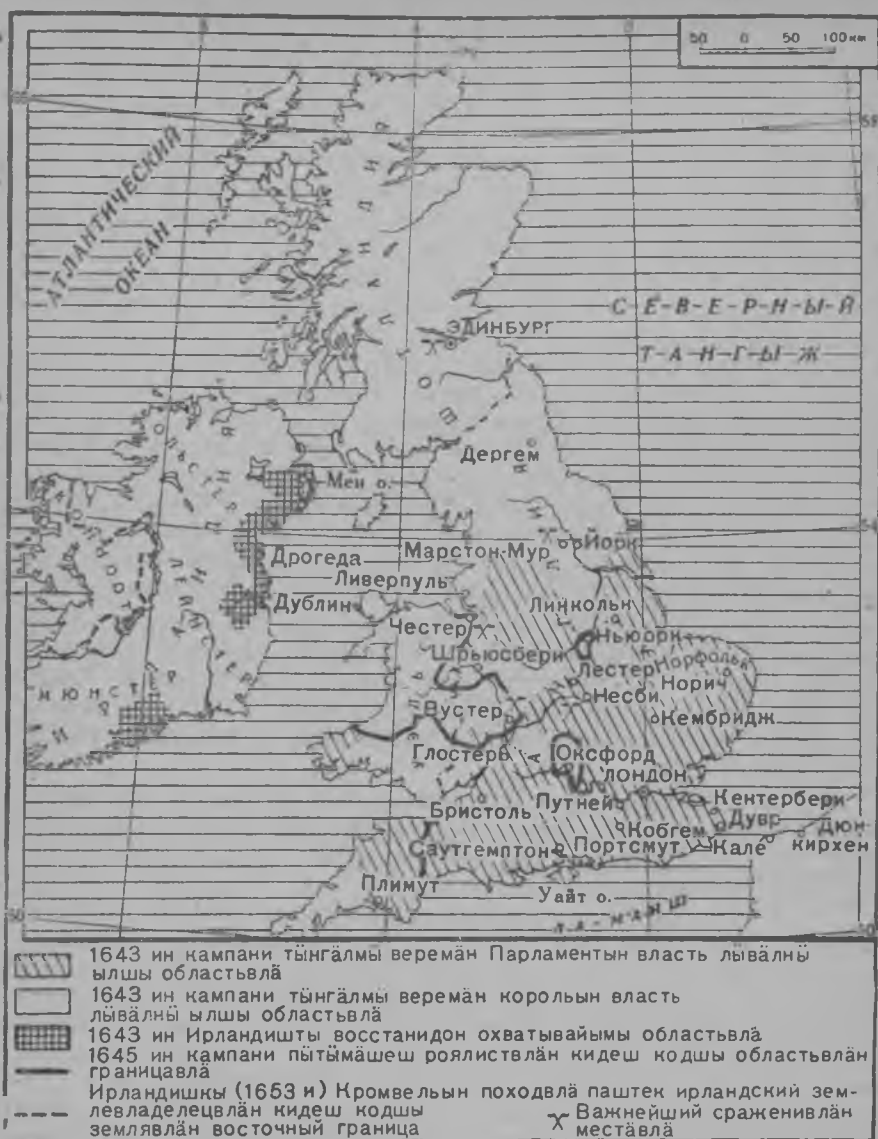
Сѣнгѣшѣвлѣ ирландецвлѣн землям отимаенѣйт, Ышкѣмѣштым частьдон худа землѣшкѣ дѣ изи участкавлѣшкѣ колтенѣйт. Шывшын нѣлмѣ землям салтаквлѣ лошты пайылаш сѣрѣмѣ ылын, но салтаквлѣ шукужок Ышке пайыштым выжаленѣйт. Ти пайвлѣм нѣлшѣ офицервлѣ дѣ буржуа крупный помещиквлѣшкѣ сѣрнѣлтѣнѣйт, нѣнѣ Ынде революци гишѣн агыл, кыце гѣнѣят тидѣм йѣлерѣк пѣтѣрѣаш туманѣйт. Ирландияшты землям нѣлмѣшеш пайышы английскѣй помещиквлѣ, Англишты сек реакционный политикын тѣкѣжѣ (оплотшы) линѣйт. Кравымы дѣ пѣзѣртѣмѣ ирландскѣй населени Ышкѣмѣштын поработитель англичанвлѣм ужын кердтѣмлѣ яратыделыт. Ирландиям кравымаш ирландецвлѣ дон англичанвлѣ лошты национальный шѣдѣ тѣнгѣлѣлтѣмѣшѣм Ыштен.

Ирландия паштек Шотландиян церот шон. Кромвель таманѣр сражеништѣ Карл II-н войскам шин шѣлѣтен. Карл шѣлмѣжѣдон веле спасаялтын. Шотландскѣй королевскѣй короным Кромвель виселицеш шѣргѣлтен сѣкѣлтѣш шѣден. 1654 ин Англим, Шотландиям дѣ Ирландиям ик государствыш пижѣктѣмѣ гишѣн закон лѣктѣн ылын.

**Республикын
внешний дон
внутренний
политика.**

Кромвельын успехвлѣжѣ республикын авторитетым цаткыдемденѣйт. Вес сѣндѣлѣк государствывлѣ дипломатический дон торговый сношеним Англидон мѣнгешок Ыштенѣйт. Англия Ышкѣмѣжѣн конкурентвлѣдон энергично кредѣлѣн. 1651 ин «Навигационный акт» (тангыжышты каштым гишѣн закон) издайымы ылын. Ти закон семѣнь Англишкы вес сѣндѣлѣк гѣц товарвлѣм английскѣй судовлѣэш ѣль товарым Ыштышѣй государствывлѣн судовлѣэш веле кандаш разрешаялтын. Сек пѣтѣрижок Навигационный акт Англин главнѣй конкурент — Голландия ваштареш Ыштѣмѣ ылын, когонжок тѣдѣй йѣлѣн товарвлѣдон торгеен. Голландиян Америкышты ылшы английскѣй колонивлѣдонат торгейѣш запрѣщайымы ылын. Голландия навигационный актым признаш отказен. Англия дон Голландия лошты война тѣнгѣлѣлтѣн. Тѣдѣй кок и шывшылтын дѣ 1654 ин Англин полнѣй сѣнгѣмѣшдон пѣтен. Голландия Навигационный актым признаен дѣ контрибуцим тулѣшѣшлык ылын. Англия Ышкѣмѣжѣн колонивлѣдон дѣ мол сѣндѣлѣквлѣдон торгейѣш тѣнгѣлын. Тѣдѣн промышленностьшы восстанавливаялташ тѣнгѣлѣн дѣ революци яктешѣ уровнем йѣле эртен кен.

Внешний политикыштыш успехвлѣ, революционный движеним

Английский буржуазный революция

темден шумаш, хозяйственный кризисым ликвидируйымаш — цилä тидьвлäm у дворянство дон буржуази Кромвель йштен маныныт. Властьым пингыдемдымашты буржуазиät, помещиквлän шуку масса революци гишän веле нинй лошты шукужы землевладецевлä линйтät, Кромвельын каждый ашкылжым керäl сембнь

анженйт, ярыктенйт. Нѳнѳ народный движени гѳц перегѳлт кердмѳштѳм дѳ тошты стройышкы роялиствлѳн мѳнгеш сѳрѳш цацымаш гѳц перегѳлт кердмѳштѳмѳт Кромвельшыты ужнынт.

**Кромвельын
диктатура.**

1653 ин 16 декабрьын Кромвель Английский республикын пожизненный лорд-протектореш назначымы ылын. Кромвель пощадым путе левеллервлѳн движеним темден шалген. Пиш строгий цензурым ѳштѳмѳ ылын. Тюрмавлѳ политический заключенныйвлѳдон темѳнйт. Кромвель роялиствлѳ вѳкѳт кечѳлтѳн. Роялиствлѳн восстани тѳнгѳлѳлтмѳш темден шумы лин, а нѳнѳн вождьвлѳжѳм эшафотыш колтенйт. Сѳндѳлѳкѳм военный 10 округеш пайыленйт, каждый округым вуйлалташ полицейский кого полномочим пуэн генерал-майорвлѳм шагалтенйт.

Кромвель внешний политикым удачно виден. Голландим шин шѳлѳтѳмѳкѳ, тѳдѳ Испания ваштареш шагалын. Вест-Индишты англичанвлѳ испан цвлѳ гѳц Ямайка островым хватен нѳлѳн кердѳнйт. Тенериф доны англичанвлѳ испанский флотым уничтожаенйт дѳ шѳртни дон ши грузым хватен нѳлѳнйт, шѳртни дон шижѳм Америка гѳц кандат ылын. Тангыжышты сѳнгѳмѳ паштек сирѳштѳт сѳнгѳмѳш лин. Английский салтаквлѳн отряд Дюнкеркым занимаен (Испанский Нидерландышты). Кромвельын «краснокафтанниквлѳ» Европыштыш яжо салтаквлѳэш йѳле лѳктѳнйт, лѳмлештѳрѳлтѳнйт.

1658 ин Кромвель лѳмлештѳрѳлт шомы жепѳн колен

Кромвель гениальный полководец дѳ политик ылын. Тѳдѳ сек лелѳ положенивлѳштѳ сѳнгѳшеш лѳктѳн. Сокрушаяш литѳмѳ тѳдѳн вольжылан дѳ организаторский талантшылан английский буржуази ѳшкѳмжѳн сѳнгѳмѳшѳжѳдон Кромвельлѳн обязан ылеш: тѳдѳ феодальный реакцим темден шуэн, массын революционный движеним шин шѳлѳтен дѳ Англин международный положеним цаткыдемден.

Кромвель колымыкы власть офицервлѳн верхушкылан кодын. Буржуазилѳн дѳ у дворянствылан революци годым нѳнѳн воюен нѳлмѳштѳм цилѳмок цаткыдын кычаш, дѳ сакой на одный движеним темден миѳш пивтѳдѳ власть келеш ылын. Буржуази дон дворянвлѳ монархим восстанавливайымы гѳц пасна мол йѳнѳм мон мыштыделыт.

Тѳнѳм нѳнѳ казнымы корольын эргѳжѳм—Шотландия гѳц шѳлѳшѳ Карл II Стюартым—ѳшѳндѳренйт. 1600 ин парламент техень постановлением лыктын: «правительство корольын, лордвлѳн дѳ общинывлѳн лишѳшлык». Тошты инструкци восстанавливайымы лин. Карл II-м Англин королеш провозглашайымы ылын. Ти королевский властьюм восстанавливайымашым «реставраци» маныт.

Английский буржуазный революци лин шон. Англишты, Нидерландыштыш ганьок, революцим труйышы народ ѳштен: хресѳнвлѳ, ремесленниквлѳ, рабочийвлѳ. Но революцин плодвлѳжѳдон буржуази дѳ у дворянство веле пользываяш тѳнгѳлѳнйт.

Людвиг XIV.

Л
л
а
с
за
ст
н
а
ш
во
те
па
я
н
н
а
В
с
ф
т
м
м
ч
т
на
с
л
б
д
р
ц
у
с
н
п
т

ФРАНЦИШТЫ АБСОЛЮТНЫЙ МОНАРХИ.

1 §. Людовик XIV-н абсолютизм.

Людовик XIV. Кардинал Мазарини колымы паштек (1661) Людовик XIV Ышкеок государствым управляяш тӱнгӱлӱн. Тӱдӱн кужын царствуйымашыжы (1715 и якте) Францишты абсолютный монархин сек кого расцвет веремӱ ылын, но тидӱ сагаок вален мимӱш тӱнгӱлӱлтмӱшӱжӱт тишток ылын.

Людовик XIV, тӱдӱлӱн властьюм йымы пуэнӱт, иктӱн гӱцӱт зависимый агыл ылмашеш Ышкӱмжӱм шотлен. Тӱдӱ посредственный дарованиӱн, Ышкӱлӱнжӱ Ынянӱшӱ, уштӱ дӱ касланшы эгоист ылын. Тӱдӱ Ышкӱмжӱм государствылан ылшеш агыл, а государство тӱдӱлӱн ылшеш шотлен. «Подданный ылшы шачшы каждыйок рассуждайде повиноваялтшашлык, йымын воляжы техень ылеш»,—ик гӱнӱ тӱдӱ сирен. Людовик XIV-м техень шамакдон лӱмденӱт: «Государство — тидӱ мӱнӱ». Лӱстецвлӱ тӱдӱм «король кечӱ» маньныт.

Людовик XIV-н дворжы Францин центр ылын дӱ тӱдӱн настоящий правительствы ылын. Тиштӱ придворный тунаядецвлӱн пышный свитыдон окружайымы король, Ышкӱмжӱн важнейший решенивлӱм принимаен, нӱнӱ вара законвлӱ линӱт.

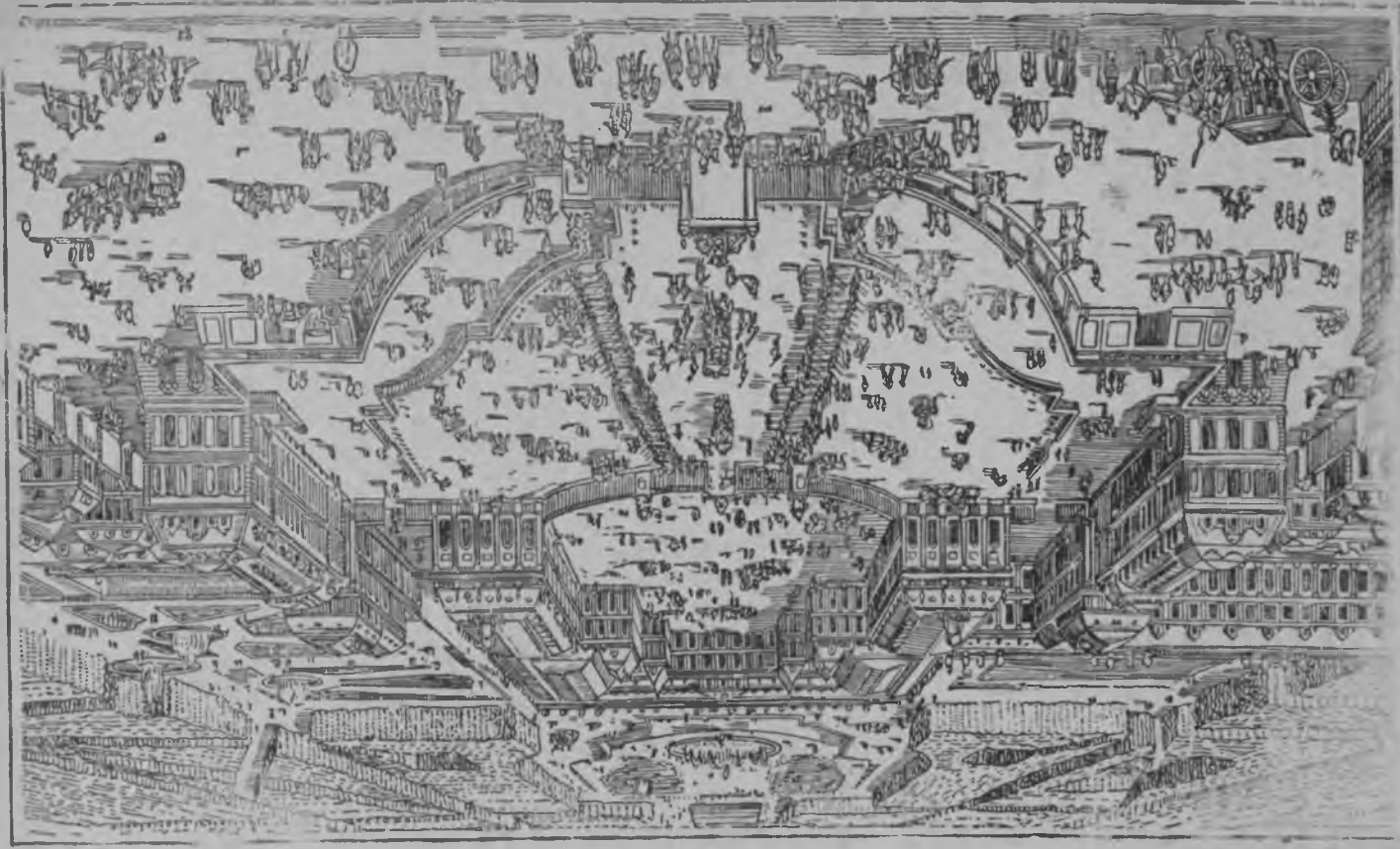
Тӱдӱн предшественниквлӱ стройымы дворецвлӱдон довольный агыл ылынытат, Людовик XIV Париж гӱц 18 км ӱрдӱжтӱ ылшы Версальскый дворецым величественный у дворецым Ышкӱлӱнжӱ строен. Версальскый дворецым, тӱдӱн изумительный садвлӱм, парквлӱм дӱ фонтанвлӱм стройымашты лу тӱжемӱн рабочийвлӱ лу ивлӱ кыт тычы труенӱт. Тидӱм стройымашкы пиш когон шуку оксам пӱмӱрӱмӱ ылын.

Абсолютизм-мын экономический политика. Меркантилизм.

Корольн величи дон слава лӱмеш Ыштӱмӱ цилӱ ти роскошьлан, шергӱм стойышы войनावлӱлӱн, придворный дворянствылан подачкым пуаш пиш кого средства шӱпнен. Средствам плучаяш маньн, налогвлӱм лӱлтӱш вӱрештӱн, налогвлӱжӱ труйышы народвлӱн шӱдӱнгеш пиш лелӱн вазыныт. Но ти средстваат ситӱде. Королевский власть доходлан вес источниквлӱм промышленность дон торговлышты кӱчӱлӱн.

Торговля дон промышленность кышты развиваялтшы ылын, буржуазия кышты паянрак ылын, тӱштӱ тӱдӱ гӱц шукурак доходым дворянскый монархин расходвлӱм тӱлӱш нӱлӱш лиэш. Дворянскый король Людовик XIV-н вургымла кидшӱ Кольбӱр ылын, происхожденижыдон буржуа. Тӱдӱ государствын финансыдон управлен («финансын генеральный контролер» ылын). Королевский казна доходым шукемдӱш маньн, французский промышленность дон торговля гишӱн заботяш тӱдӱлӱн поручайымы ылын.

Государство тӱнӱм веле паян лиэш, кынам тӱдӱ нӱлмӱ гӱцшӱ шукурак суммашым выжалаш тӱнгӱлеш маньн, Кольбер туманен. Седӱндон тӱдӱ промышленностьюм подреживаен, у ма-

нуфактурвләм ыштѣмѣ ги-
шан заботен, вес сандалѣк-
влә гѣц искусный мастар-
вләм выписываен дә ужын
канден, купецгәлән дә
промышленниквлән ссу-
дым пуэн, торговый компани-
вләм ыштен Сандалѣк-
кыштѣ шортн м шукемдѣ-
мѣ цельдон лыкмашым (вы-
возым) кандымаш гѣц (ввоз
гѣц) шуқыракым ышташ ма-
нын ыштѣмѣ ти политикым
меркантилизм маныт.
Торговый соперниквләм ору-
жи силадон сокрушаш
келеш манын Кольбер ша-
нен. Тѣ веремән Европышты
сек паян торговый держа-
вым — Голланд м тѣдѣ гро-
мен шуаш цацен. Седѣндон
тѣдѣ ышкѣмжын корольын
воинственный политикым
поддерживаен, армия органи-
зуаш оксам пуаш куқырланыде.

Кольбер.

Французский арми пел миллион нәрѣ салтакым имеед дә
Европышты сек кого арми ылын. Людовик XIV европейский госу-
дарьвлә лошты сек силан лин. Германский империн слабка ыл-
мыжым дә шәләнѣмѣжѣм ужын, тѣдѣ пограничный террито-
ривләм хватен нәлән дә Францишкы пижыктен, а 1681 ин нима-
хань виртеок Страсбург халам занимаен. Тенгелән тѣдѣ Испа-
нин ылшы Франсконтэ провинцим хватен нәлән, но Голландим
воюен нәләш цадымашыжы тѣдѣлән удачыдеок пѣтен. Войнавлә
пиш шергѣм стоенѣт дә Францим разоренѣт.

Кольбер колонивләм кого значениәнвләәнеш шотлен. Тѣштѣ
сырьѣ добываалтын, нѣнок промышленностьлан рынок вәреш ылы-
ныт. Канадышты («Новый Франция»), таманяр поселением ыштѣмѣ
гѣц пасна, французвлә Миссисипи рекән ұл течени мычыш
землявләм колонизируаш цаценѣт. Ти областым «Луизиана» ма-
нын лѣмдѣмѣ ылын. XVIII курымын пелеш Америкышты 80 тѣжем
эдем нәрѣ французский поселенецвлә ылыныт. Индидон, Афри-
кыдон дә Левантдон торгейаш пиш кого привилегиявлә дон субси-
дим французский компанивләлән пуэн шәләтѣмѣ ылын, Тенте
гѣнят Голландия дон Англин конкуренци ти торговый компани-
влән успешный пәшәлән мешәен.

Людовик XIV
годым ылшы
французский
культура.

Ышкѣмжын царствуйымашыжылан когонрак блескым пуш
манын, Людовик XIV искусствым, литературым, наукавләм
покровительствуен. Художниквлә, писательвлә, ученыйвлә
тѣдѣн могуществом прославийшашлык ылыныт. Двор-
ствән пиш ажо вычурный архитектура, пышный дә пиш шер-
гәхән нѣнѣн коргыштѣш убранство иностранецвләм цудейт.

Мольер.

измы («Дон Жуан») вѣкѣ лыктеш: тенгеок буржуан шыкыштым да скопидомствышты «Скупой» да выскочкывлӑ дворянвлӑн подражаяш пацымашыштым («Мещанин во дворянстве») ваштылын.

Мольерын ваштылмашыжы тѣдѣлӑн шуку врагым ыштен. Духовенство тѣдѣм кладбищаэшӑт вӑк таяш отказеа.

2 §. Францин валымашыжы.

1683 ин Кольбер колен. Ти веремӑэш Францин уже валаш тѣнгӑлмӑшѣжѣ пӑлдѣрнен.

**Наантский
эдиктым ваш-
талтымаш.**

Сӑндӑлѣкѣн силажым труйышывлӑм цӑрнѣде эксплоатируйымашдон да цӑрнѣдѣмѣ войनावлӑдон пѣтӑрѣмѣ ылын. Эчежѣ гугенотвлӑм громымашат вален мимӑшѣм йѣлѣзмден. Ти веремӑэш гугенотвлӑн рядѣ гѣц дворянство карангын. Гугенотвлӑ шукужок промышленностьдон да торговльыдон занимаенѣт. Нѣнѣ лошты искусствнейший мастервлӑ шуку ылыныт. Но абсолютизмлан гугенотски буржуази лѣдѣш ылмыла чучын. «Ик йымы, ик верӑ, ик закон, ик король», — иезуитвлӑн техень лозунг ылын; ти лозунг Людовикун дворышты кого да кого значеним нӑлѣн миӑн. 1685 ин иезуитвлӑн шудѣмѣдон, уже пеле якте Ришелье упраздняймы Наантский эдикт, совсемок вашталтымы ылын. Гугенотвлӑ ӑль католичествышкы ванжышашлык, ӑль родиныштым кодышашлыгы ылыныт.

Наантский эдиктым вашталтымаш паштек гугенотвлӑ массовый эмиграцим ыштенѣт. XVIII курым пелѣ якте Франция гѣц 400 тѣжем протестант нӑрѣ кен колтенѣт, нѣнѣ сагашты сӑндӑлѣк гѣц (тѣнӑмшѣ веремӑдон шотлен)

тен. Европыштыш кого да изи государьвлӑ нѣнѣлӑн шоаш лѣтѣмѣ ти величественный образцлӑн подражаяш паценѣт.

Людовик XIV-н дворжы дворянский культурын центр ылын. Эпохын великий драматургвлӑ — Корнель (1606—1684) да Расин (1639—1799) — ышкѣмѣштын трагедивлӑшты общественныйлан личнейым подчиняйышы долгын величим, геройвлӑн доблестым воспевенѣт. Нѣнѣн геройвлӑшты отважный да благородный корольвлӑ, сеньорвлӑ да честиын долглан преданный рыцарьвлӑ ылыныт. Буржуази эче когонжок ваштылтыш веле ылын. Ти эпохын великий сатирикшы Мольер (1422—1673) ылын, тѣдѣ ышкѣлӑнжѣ эдем природын потикалӑ велжѣм ыгылыкташ да обществын аксѣтывлӑжѣм сценишты потикалӑ анжыкташ пельѣм шѣнден.

Ышкѣмѣжын комедивлӑштыжѣ духовенствын ханжествым («Тартюф», ӑль «Обманщик»), аристократвлӑн распущенность дон эго-

а изи
и ли-
разеп-
дво-
ылы,
влә —
Ра-
штыв
йлан
олын
стым
ашты
пол-
ныт.
тыла-
ели-
22—
ыжы
кым
кси-
кәлә
жы
ар-
сто-
го-
пи-
тым
ты-
Ш
Н
Т

Франция XVII курымн.

пиш шуку капиталым нѣнгенѣт. Франция искусный мастервләм
пиш шукуым ямден.

Крѣстьянствын
разорялтмаш.

Францишты Англиштыш гань крупный помещичье
хозяйство уке ылын. Землям изи хозяйтваан, дә
пиш шуку суммым пѣтәрѣшѣ государствын, дво-
рын расходвлә дә шергым стойышы цәрнѣдѣмѣ войнавлә цѣлә
лелѣбштыдон нѣнын вѣлән вазыныт. Тылец пасна, хресәнвлә
ѣшкѣмѣштын сеньорвлән оброкым тулышшлык ылыныт дә
церкѣлән — десятином. Главный лѣмоксажы прямой налог — та-

Испанский наследство верц войнавля эпохын ылышы мушкетервлӓ дон грендервлӓ.

ля ылын. Тиды царныдеок кузен. Таманярым у налогвлӓм ыштенйт.

У налог погымашвлӓ шоэн веле вооруженный силам применяйыдеок лин кердынит. Тиды кого налогвлӓ гишӓн веле агыл, погымашты полный произвол гишӓт ылын. Буржуази да кулаквлӓ, взяткым пуэн, лымоксам валтыкгаш цаценйт. Дворянство дон духовенство талья гыц освобождаймы ылыныт.

Косвенный налогвлӓн шот да размервлӓ, вес статянжы сакой керӓл предметвлӓм облагайымаш, царныдеок кушкын мизнит. Освынок санзаллан кого акциз пиш лелы ылын. Санзалын ценӓжы пиш шергым ыштӓм ылын да незервлӓ ширӓ качкышдонок ылынешты ылын, но кердтелыт, закон семӓн каждый эдем 7 ыш гыц кӓшкыла годышты 3 кг гыц чыдым агыл санзалым «коршоклан да солонкылан» (качкыш йӓмдылаш) нӓлаш обязан ылын. Продуктылам санзалташ Францин населени санзалым освын нӓлашлык ылын.

Ти постановленивлӓм нарушайышвлӓм пиш кого уголовный преступлени ганьла караенйт.

Косвенный налогвлӓ откупиш пуалтыныт. Откупщик анзыценок определенный суммым казналан тӓлен, тиды гишӓн тиды ышке пользышкыжы налогым погаш правам плучаен. Откупщиквлӓн да ынын агентвлӓн злоупотребленивлӓ эче когон податным когоэмденйт.

**Испанский
наследство
верц война.**

Людовик XIV-н царствуйымашыжы францилән удачный агыл ылшы испанский наследство верц кредәлмѣ войнадон пѣтен. Испаништы тетядѣмѣ король Карл II кола ганьок ылын. Тѣдѣн наследствылан, вес статянжы Испанилән дѣ тѣдѣн цилѣ владенивләлән претендентвләш Людовик XIV-н ыныкажы — Филипп — дѣ австрийский принц Карл шагалыныт. 1700 ин Карл II колен, ышкѣмжѣн цилѣ владенивләм Филипплән завещаен коден. Людовикын ыныкажы Филипп V лѣмдон Испанин королевеш обявляйымы лин.

Франци Испаним хватен нәлмәш Англия дон Голландилән Испаништы торгейѣмәшѣм ядмашым, нѣнѣн средиземноморский торговлылан угроза лимәшѣм означаен дѣ Америкышты нѣнѣн колониальный владенивләлән лүдѣшѣм ыштен.

1702 ин Англия, Голландия дѣ Австрия Франция ваштареш войнам обявляенѣт. Ти веремәш сәндәлѣкѣн силажы уже чѣдемѣн ылын. Эче XVII курымыштыш 90-шы ивләштѣ ик современник тенге сирен: «Народ шужен кола; нырым почти ак обработываеп; халавлә дон солавләштѣ эдемвлә чѣдемѣнѣт. Цилѣ Франция отказен кодымы пиш кого госпиталь гань лин, тиштѣ ылен ләктәш средстважат пѣтен».

Война 1713 и якте шывшылтын. Пѣтәри тѣдѣ вашталтышла успехдон кееен. Но 1704 и гѣц пакыла Франция ик поражени паштек вес лелѣ пораженивләм терпәш тѣнгәлѣн. Французвлә перви занимайымы областывлә гѣц карангшашлык ылыныт. Францишкы неприятельский войскавлә пырымыкы, местный населени нѣнѣ ваштареш шагалте. Населени государствын судьбалам равнодушный ылын, тѣдѣ государство гѣц соикток худам веле ужын.

**«Комизервлән»
восстани.** Испанский наследство верц война тѣнгәлмѣкѣ, тѣ инок, поктылмы гугенотвлә Севеннышты (южный Франция) восстаним тѣнгәлѣнѣт. Хресәньвладон халаштышы незервлә лошты восстаним ыштәш үжшѣ дѣ вооруженный отрядвләм организуйышы проповедниквлә ләктѣнѣт. Йыдым ыштѣмѣ набегвлә, повләм дѣ податѣм погышывләм пуштмашвлә, восставшийвләм вуйлалташ способный предводитель Жан Кавальѣ шагалмыкы утларак крупный операцивләдон вашталтыныт. Ош тыгырым чишѣ восставшийвләм «камизәрвлә» маньныт («рубашечниквлә»). Налогвләм дѣ сеньорвләлән тұлѣмәшвләм чѣдемдѣмәш труйышывлән обший тревайымаш ылын. «Камизарвлә» вашгареш колтымы войскавлә пораженивләм терпенѣт. Восстаним подавляяш крупный военный силам колтымы ылын. 400 соламат утла землядон тѣрѣм ыштенѣт. 1704—1705 ивлә кытмыкы восстаним темден шумы лин. «Камизарвлә» шуку эмигрируенѣт. Севеннын ирсә шѣкшәнгшѣ развалина лин.

Телѣм 1709 ин Франция ямаш мычышток ылын. Пиш кого уштеш озимойвлә, виноградниквлә дѣ маслиывлә кѣлмен кенѣт. Голод лин. Цилѣ вәре колыш эдемвлә дѣ колыш вольык кенѣт. Пиш шуку кѣцѣзѣ Версальыш миәнѣт, киндѣм кѣченѣт. Арми кышкедәлтшѣ вѣргемән лин; шужен ылышѣ салтаквлә кравен дѣ контрабандыдон занимаенѣт.

Утрехтский
мир.

Тенгеләок Францин противниквләят кужын шыв-шылтшы войнаэш пьтенйт ылын. 1713 ин апрельын Утрехтышты мирный договор подписываймы ылын. Тьшты иктын гьцят когон Испания шукум ямден. Тьдйн итальянский дон нидерландский владенивлә австрийский Габсбурвлә докы ванженйт. Испаништы Бурбонвлән династи лин, но тьдй Францидон нигнамат иквареш пижшашлык агыл ылын Европышты когоок агыл територивләм ямдым гьц пасна Франция Северный Америкышты колониальный таманяр владением ямден.

Утрехтский мирдон сек кого выгодыжым Англия нәлбн. Тьдй Испания гьц Гибралтарым, колонивләм, торговый таманяр важный привилегивләм дә гнусный асиентом — Испанин американский колонивләшкы негрвләм шагалташ правам плучаен.

«Король кечы» царствуйымаш пьтымаш годым Францин вунтренний положенижы худа ылын. Абсолютизмын гнет дон разорайышы войнавлә бьшке пашаштым бьштеныт. Пәлымь инженер маршал Бобан тенге сирен: Францишты лу пайышты ик пайжы кьцйзйвлә ылыт, лу пайышты вьц пайжы «кьцйзй лимаш порогышты шалгат», лу пайышты кым пайжы пелек-турек ьләт дә лу пайышты ик пайжы веле улыдон, довольнан ьләт. Населени примерно 1 миллион эдем чьдемьн.

Корольын колымыжы гишән уверьм колмыкы, пәлдьртенок народ пиш когон сусу лин. Эдемвлә яжо увер гишән иканә-иктьштым поздравляенйт. Ти веремәш государствын казна пуста ылын, а долгшы 2,5 миллиард ливр нәрышкы шон. Тидь государствын 18 иаш доходшы нәры ылын.

3 §. Франция XVIII курымын пьтәриш пеләштыжы.

Джон Ло. 1715 ин Францин короныжы Людовик XIV правнукшылан — Людовик XV-лан (1715—1774) ванжен, тьдйвләнжы тьнәм 5 и веле ылын. Регентеш герцог Филипп Орлеанский назначымы ылын.

Государствын долгшы шуку ылын. Казнашты окса уке ылын, дә тьдйм кьчәлмәшвлә нигышкат шоктыделыт.

Ти веремән (1716) Парижышкы шотландский банкир дә спекулянт Джон Ло толын. Тьдй населени гьц оксам погымы у йөным французский правительствылан предложен. Тьдйн ти проектым регент сусун хватен. Ло банкым пачын дә правительствын разрешенидон пумаган окса знаквләм лыкташ тьнгәлбн, ньнй металлический оксавләдон иканьок кашташ тьнгәлбнйт. Ти пумага оксавләм треваят гьнь, металический монетвләдон вашталташ Ло обещаен.

Тидьвлән оксам моаш манын, Ло таманяр предприятиим организуен, нинй шотышты Америкыдон торгеиймаш компаниям. Тьдй активләм, вес статянжы ти предприятияшты прибылым нәлмашты участвуйш правам пушы пумагавләм выжалаш тьнгәлбн. Акцим нәлшйвләлән Ло пиш кого барышым обещаен. Цилән тн акцим нәләш тьнгәлбнйт. Каждый акцин ценә йьле кузен, кузеи 500 гьц 20 тьжем ливр якте шон.

Но барышым плучаяш ёнянймаш оправдайте. Лолан ёнянймаш пйташ тйнгялйн, да акцивлам выжалаш да Ло лыкмы банкый билетвлам шортнидон вашталташ тйнгялйныт. Но банкыштыжы окса уке ылын. Билетвлә дон акцивлә циләнок ёшкймйштын ценностыштым ямденйт. Шуку эдем разоряялтыныт. Ло ёшкежы граница гач шйлйн.

Но правительство Ло лыкмы пумагавладон уже ёшкймжын кредиторвлажылән тўлен поспеен да долгвлә гйц свободный ылын.

Лон истори—тйды правительствын мошенический использыватьмы биржевой спекуляци пример ылеш. XVIII курым тйнгялтйш гйц акционерный компанивлә пиш шуку лиаш тйнгялйныт, нйны циләнок акцим нәлшбвләлән пиш кого прибыльым пуаш обещаейт. Ти предприятивлә лошты шукужок мошеническийвлә ылыныт да ёнянйшй эдемвләм разоряейт. Капитализмын развиваялтмашыжы биржевой спекуляцим кушташ тйнгялйн, тишәкен шукужы разоряялтыныт, а ловкий мошениквлажы паейт.

1723-ин Людовик XV кәпеш шон да ёшкеок государством управляяш тйнгялйн. Тйды ничтожный эдем ылын, ёшкймжын удовольствивлә гишән веле туман. Ик гәнә тйды тенге келесен: «Мә паштекнә хоть потоп»,—манын да ти фраза придворный обществын настроением яжон передаен, ти общество, король ганьок, веремәм йўмашвладон да веселәен эртәрен, государственный казнам пйтәрен.

Буржуазият да придворный дворянство дон высший чиновниквлә логйц ылышы мбндйркйрак ужшы эдемвлә понимаейт, пакылат тенгелән продолжаялтмым ярдымеш лыктыныт. Нйны налогвлә гйц дворянством освобождаймы привилегим вашталташ, финансовый делавлә дон откупщиквләм наживайдарышы откуп системын пйтәрәш, да податыйм утларак равномерно раскладываяш предлагаейт.

1750 ин министр Машо ти реформым провояш путаен ылын. Тйды налогвләм циләлән шйнден, ти шотышты налогом дворянствыат тўлйшашлык ылын. Духовенство дон дворянство ти реформыдон недовольный ылыныт, да нйны министр ваштареш шагалыныт. Налог вашталтымы лин, а министрланжы отставкышкы ләктәш вәрештын.

Буржуази дон крестьянство лошты недовольство кушмаш. Внешний политикишты Франция иктй паштек вес неудачым терпен. Правительство Францим таманяр войнашкы шывшын (1741—1763), войनावләжы Францин прямой интересвләлән всеок керәлжәт агыл ылыныт. Англия Францин таманяр колонижым Америкышты хватен нәлйн, Францим Индия гйц шйкен лыктын. Англичанвлә французский торговлым валтен колтнейт.

Крестьянство—французский населенин основной массыжы пиш когон лелй условиштй блен. Тйды государствылан кого налогом тўлен, тйды ёшкймжын сеньорвлән пользышкы феодальный цилә статья тўлймашвләм ёштен да повинностывләм намалын, тйды ка-

толический церкылан десятиным түлен. Ти кым пай гнет хресаньвлан ёштёмё шуку частьшымок нэлён. XVIII курымын хресаньвлан положеништы эче когон худаэмён. Наследственно землям кычен урдышы хресаньвлан сеньорвлә арендаторвләшкы сараш цаценёт, нёнём тёнәмжы сакой веремәнок земля гыцёштё поктен лыкташ лиэш ылын. Тёнәмок мондыдымы дә кынамжы таманяр шудё и погаш цәрнёмё махань-шоп погымашвлан сеньорвлә восстанавливаяш тёнгалёнёт. XVIII курымын вес пелёштёжы сеньорвлан ти цацымашышты почти цилә вәре ылын дә тидё феодальный реакци манмы лымём плучаен.

Крестьянство тёнәм уже икань агыл ылын. Солашты зажиточный сло. хресаньвлә линёт, нёнё незервлан эксплуатируенёт, сеньориальный тёлёмашвлә дон повинностьвлә погымашым откупеш нэлёнёт дә ёшке солаштышвлан обираяш сеньорвлан палшымашдон пользываенёт. Солашты недовольство кушкын. Французский хресань феодальный погымашвлә гыц освобождаятлаш желаен дә ёшкёмжён земляэш полный собственник лиэш шанен.

Тёнәм ылшы порядокдон буржуазиәт недовольный ылын. Неограниченный монархин гнетшы тёлёмәт темден. Керәл агыл войнам ёштёшё, пиш шуку чиновниквлан урдышы расточительный двор дә государство труйышы народын шудёнгиштё веле агыл шёнзёнёт, тенгеләнок буржуазиләнәт торгейёмаштё дә промышленностьышты нёнё әптёртенёт. Буржуази дворянство дон духовенствын аппетитым ограничиваяш, нёнён налоговой привилегим вашталташ, нёнён положением цилә мол гражданвлан ганьымок ёштәш желаенёт; цилә тидёвлан сәндәлыкым управляйымашты буржуази ёшкеәт участием принимая гёнё веле ёштен шоктен кердём буржуази понимаен.

Тенгелә Францишты XVIII курымын пеле кытлаэш общество кок частеш шелмё пәлдёрнәш тёнгалён, нёнё иканә-иктёштё ваштареш кредәләш уже йәмдё ылыныт. Ик велнё народ дон буржуази шалгенёт, вес велнё—король дә феодальный тошты обществын привилегированный сослови: духовенство дон дворянство. Феодализм дон абсолютный монархи ёшкёмёштён остатка кечёштём ёленёт.

XXXIV ГЛАВА.

ГЕРМАНИЯ XVII—XVIII КУРЫМВЛАН.

I §. Австрия.

Австрия дон
Пруссия —
Германин
восточный
окраиньвлә.

XVII курымын Германин общий упадок дон лаштыкын шаләнёмашёжы веремән кок кого государство—Австрия дон Пруссия—кузаш дә пингыдемәш тёнгалёнёт.

Кок державыге империн восточный окраинышты кушкыныт. XVI курым гыц, кынам Атлантический океан сир тёрмычкы ылшы государствывләштё капиталистический хозяйство кушкаш тёнгалё, халавлә когон кушкыныт дә киндё когон керәл лин, тёнәм Германин ти восточный окраиньвлә западный сәндәлыквләшкы киндём когон выжалаш тёнгалёнёт, главный поставщиквлә линёт.

Турецкий арми Вена доны 10 тѣжем эдемѣм колышыдон ямдымыкы, шин шалатѣмѣм лин да кыргыжаш тѣнгалын. Сѣнгѣшѣмвлѣ 300 пушкам да пиш кого добычим хватен нѣлѣнѣт.

Вена донышы битва Турцидон кредѣлмѣштѣм вашталт кешѣм момент ылын. Вараш ивлѣ туркавлѣ таманяр у пораженивлѣм терпенѣт да воюен нѣлмѣм халавлѣ дон землявлѣм шукужымок ямденѣт. Север вец туркавлѣм Русский государство пѣзѣртѣшт тѣнгалын. 1699 ин Турция дон Австрия лошты мирым (Карло вицкий) заключайымы ылын. Ти мирдон Австрия туркавлѣн кидѣштѣм ылышы Венгрин частым почти цилѣм плучаен.

Австрия испанский наследство верц воюйымашты участим принимаен. Утрехтский мирдон (1713) тѣдѣм первишѣм испанский владенивлѣн частым — южный Нидерландым да Италишты таманяр областым плучаен. Ти землявлѣ гыц австрийский казна кого доходвлѣм плучаен.

XVIII курымын вес пелѣштѣмѣм Австришты промышленность дон мануфактура развиваялташ тѣнгалын. Мануфактурым кычышы немецкий буржуази сѣндѣлѣкѣштѣм единство лимѣшлѣн да промышленностьым поддерживайышы силан центральный власть лимѣшлѣн заинтересован ылын.

Мария-Терезия.

Мария-Терезия. Иосиф II.

Ти кругын интерес дон императрица Мария-Терезия (1740 — 1780) бѣшкѣмжѣн шуку национальностывлѣан государствын писна областывлѣм иквареш цаткыдын пижѣктѣш рѣшен. Тѣдѣм цилѣ землявлѣлѣн общий государственный советым да общий министерствывлѣм бѣштен. Цилѣ территория округвлѣэш пайылымы ылын, да бѣшкѣм правительственный чиновник-немецвлѣ колтымы ылыныт.

У промышленность вольноземный трудон нуждаен, а хресѣльвлѣжѣ шукужок крепостной зависимостьшты ылыныт. Соок воюйышы государство салтаквлѣдон да оксад н нуждаен, но тѣдѣмжѣмѣт да ве-

«Ыжымат шукужым хресаньвлӓок пуэныт. Седьндон правительство хресаньвлӓм освобождайымы гишӓн вопросом церотеш шьӓнден, но Мария-Терезиян правительствыжы, изиш баршным ограничиваяш цацымаш гыц пагы кете. Даже ти цацымашвлажӓт дворян-крепостниквлӓм когон шьӓдештӓрен.

Реформым решительно ыштӓмӓ корныцкы Мария-Терезиян эргыжы, Иосиф II (1780—1790), шагалын. Тьды ышкымжын государствын кыды областьвлӓштӓжы хресаньвлӓн личный освобождайымашым проведен дӓ хресаньвлӓлӓн вӓрӓм дӓ занятим свободнан вашталташ правам пуэн. Тьлец вара тьды дворянвлӓмат йӓлганьок налогым тӓлбӓктӓш решен. Иосиф II ти реформым уже ыштӓш тӓнгӓлӓн ылын, но дворянвлӓ ти реформа ваштареш пыт шагалыныт. Ышкымжын вес реформывладон тьды ышке ваштарешыжы католический церкым шагалтен.

Иосиф II религи вькы равнодушный эдем ылын. Тьды 1000 утла монастырьым питӓрен дӓ нӓнӓн средстваштым благотворительный цельшыкы колтен, епископвлӓм содержайымашым чьӓдемден дӓ иезуитский церкывлӓм питӓрен.

Иосиф II-н мерӓвлӓжы дворянство дон духовенствым тьды ваштареш шагалтенӓт. Внешний политикишты неудачывлӓм терпӓш тӓнгӓлмькыжы, Иосиф II-н положенижы осовынок трудна лин.

Иосиф II Турцим пайылымы проектым русский императрица Екатерина II-дон иквӓреш ыштен. Адриатический тангыш сагашы Турцин владенивлӓн западный частышы Австрин лишӓшлык ылын, Черный тангыж тьр сага ылшы вес частышы — Россияылӓн. Туркавлӓдон война тӓнгӓлӓлтӓн, но нӓнӓ, союзниквлӓ шанымы гань, совсемок слабка агылеп ылын. Иосиф II неудачым терпен. Сӓндӓлбӓк коргыштӓт недовольство тӓнгӓлӓлтӓн. Дворянвлӓ восстаним ыштӓш йӓмдӓлӓлтӓш тӓнгӓлӓнӓт. Цилӓ ти событивлӓэш тыргыжланышы Иосиф II колен. Тьдын преемникшы дворянство дон католический духовенство тревайымы семьӓн кен дӓ Иосиф II-н реформым вашталтен. Австрия дворянско-крепостнический монархи кодын.

Иосиф II.

Прусский гвардеец.

Прусский государство кыштышон ылышы таманяр часть гыц лин. XV курым тынгалтышын Гогенцоллернвлан княжеский фамили Ышке кидышкыжы Бранденбургым да курфюрствлан титулым плучаен. Вес шуды и тынгалтышын вес ырылык гыц ти фамилианок ылышы представитель Альбрехт Тевтонский орденым великий магистреш айырымы ылын. 1525 ин, император дон папа протестуенит гынят, орденын владенивлашты Альбрехт реформацим Ыштен да ныным Ышкымжын наследственный Прусский герцогствышы сарен. XVII курым тынгалтышын Бранденбург дон Пруссия ик Гогенцоллернжын кидеш иквареш пижын государство лин, варажы тидым Прусский короллество манап тынгалыныт.

Кымы иаш война лимы паштек Бранденбургын целый округвлэ пустынь гань лияйт. Зато Вестфальский мирдон курфюрст Фридрих-Вильгельм (1640—1688) Ышкымжын худан шачыктышы, «империн песочница»

манын лымдымы земляжым когон кымдаэмден.

Курфюрст Фридрих-Вильгельм да абсолютизмын салангмаш.

(Поморьешты) кого владенивлэм да таманярм мол землявлэм плучаен. Фридрих-Вильгельмын правлени пытымь вереман тидын владенивлэжы кым паят утла шукемыныт.

Фридрих-Вильгельмын главный заботыжы арми ылын. Армижы 27 тыжем салтакышкы шон, 72 орудыжы да когоок агыл военный флотшы ылын. Армиим содержаяш манын, Фридрих-Вильгельм налогвлэм когоэмден.

Фридрих-Вильгельм годым прусский военно-крепостнический государствышты абсолютизм со когон да когон пингидем миэн. Самодержавин опорыжы дворян-крепостниквлэ («юнкервлэ», ныным тенге маныныт) ылыныт. Центральный властым поддерживайы-

XV в. XVIII в. курфюршество Бранденбург—Пруссия владениялэжы кушман.

машеш, нѣнѣ шуку привилегидон пользываенѣт дѣ ти привилеги-влѣ лошты главныйжок — крепостной хресѣнвлѣм эксплуатируащ права ылын.

Прусский юнкервлѣ земледели дон скотоводствын продуктивлѣдон когон торгеенѣт. Прусский киндым Западный Европын передовой сѣндѣлѣквлѣшкѣ шывштенѣт: Англишкы, Голландишкы дѣ Францишкы. Тидѣ хресѣнвлѣм жестоко эксплуатируйымашым когоэмден.

Солашты крепостной барщинный хозяйство господствуен. Барщина кынамжы пиш кого ылын, хресѣнвлѣлѣн ѣшкѣмѣштѣн земляштѣштѣ ѣдым тѣлзѣ сотыдон ровотаяш вѣрештѣн. Помещик-юнкервлѣ крепостнойвлѣн повинностыым кыце шаненѣт тѣнге дѣлтенѣт дѣ нѣнѣн землям хватен нѣлѣн миэнѣт. Кымы иѣш война гишѣн разорялтмаш, эче когон хресѣнвлѣн кабалам когоэмдѣш палшен.

Фридрих-Вильгельм промышленностыым поощряен. 1685 ин Нантский эдиктым вашталтымы паштек Фрнция гѣц поктен лыкмы гугенотвлѣлѣн тѣдѣ ѣшкѣмѣжѣн государствешѣжѣ вѣрѣм пуэн. Бранденбургшкы 20 тѣжем нѣрѣ гугенот переселяялтыныт, нѣнѣ шукужок ремесленниквлѣ, мануфактуриствлѣ дѣ торговецвлѣ ылыныт. Нѣнѣ сѣндѣлѣкѣшкѣ ѣшкѣмѣштѣн капиталым дѣ технический знанивлѣм канденѣт. Но тенге гѣнят Пруссия промышленность развиваялтмашдон Западный Европа гѣц кодын. Тѣдѣн развитижы олен кеен. Халавлѣштѣ чѣдѣ населени ылын. XVII курым пѣтѣшѣшѣн государствын столицышты—Берлинышты цѣлѣжѣ 24 тѣжем эдем ылын.

Прусский королевство. Курфюрст Фридрих-Вильгельмын эргѣжѣ— Фридрих I—годым Пруссия Бранденбургский курфюршество император гѣц королевский титулым плучаен (1701). Тѣдѣн преемник, король Фридрих-Вильгельм I (1713—1740), ѣшкѣмѣжѣн тѣотяжы—курфюрстын политикым продолжаен.

«Король скопидом» оксам чѣдѣ шѣвѣш тѣнгѣлѣн дѣ ѣтяжѣ ѣштѣмѣ придворный пышностыым ямден. Прусский корольлан мол гѣц утла салтаквлѣ келѣнѣт, а тидѣлѣнжѣ шуку окса келеш ылын.

Внешний политикышты Пруссия, современникын характеристикыдон, совсемок «разбойничий государствышкы» сѣрнѣлтѣн ылын. Ёшкѣмѣжѣн союзниквлѣм то иктѣм, то весѣм алтален, Пруссия ѣшкѣмѣжѣн владенивлѣм шѣрен.

XVIII курымын Пруссышты 2 миллион эдем гѣц шуку агыл ылын, вес статья келесенжѣ Австриштыш дорц 3—4 гѣнѣ чѣдѣ. Ти государствывлѣн армивлѣ ѣшке шотыштыдон почти икнѣрок ылыныт. Государствын нѣл пайышты кым пай утла расходшы военный нуждашкы кеен. Цѣлѣ высший офицерский должностывлѣм дворянвлѣ веле занимаенѣт. Казарма, муштровка гѣц пасна, дѣ ѣшкѣмѣжѣн корольын «божественный природылан» ѣнянѣмѣш гѣц пасна нимат интересуйыдымы прусский офицерский тип ырабатываялтын. Помещик крепостнойвлѣдон обрацайымы гѣц изин агыл сурово офицер салтаквлѣдон обрацаен.

Вербуымы салтаквлѣн служба 25 и шывшылтын, а кынамжы

колымжы якте. Жестокий телесный наказанидон кычымы суровый дисциплина господствуен. Унтер-офицерды официальный о мунти-рованишты панды ылын. Армин пула частышы тярлэмь — иностранецвлә гыц ылын. Фридрих-Вильгельм Ышкымжын войскан вьл-вәл вид дон ашкед мыштымаш гишән осовынок заботен. Гвардейский ик часть циләок великанвлә гыц ылын. Бюрократият муштравайымы арми ганьок тымден шьндымь ылын. Тиштәт сек жестокий дисциплина ылын. Но ти дисциплина, армиштыш ганьок, воксеок сознательный агыл ылын. «Нимахань рассуждени», — те-хеньь основной лозунг ылын. Чиновниквлә гыц слөпөйлә повино-ваялтмаш дә формально Ыштымаш треваалтын. Король Ышкым-жын министрвләм ругаяш, а кынамжы шишәт. намысланыде. Тьд-дь Берлин хала мыкы каштын дә тьдйлән пәшәде гуляен каштыла чучшы сакой эдемьм пандыдон шин.

Фридрих II. Цилә ти муштра дон пандыдон шимь дисциплина полныйжок король Фридрих II годым шарлен шон (1740—1786). Тидь деспот ылын, Ышкымжын кого величи-жыдон эдемвләм презираен, повиновеним треваен дә ваштареш лимьм терпиде. Фридрих II цилә управлени делам Ышке виден, но Ышкымжын подданныйвләм дә помощниквләм слөпөйлә Ыштәш тымден шьнденәт, ньным организатор, командир, отважный эдем, находчивый дә решительный лиәш тымден кердте.

Хресаньвләм «перегьмаш» гишән закон-влә.

Фридрих II барщинник-хресаньвлән пиш когон эксплуати-руйшы прусский помещик-юнкервлән лачокла вуйжок ылын. Но крепостной труд помещик-поработительвлә ваштареш веле агыл, тенгеок помещичье государство ваштарешәт хресаньвлә шьдән лимьм тьды понимаен. XVII курым пелышть азыц кешь помещиквлә крепостной трудон культурный хозяй-ствам Ыштәш аклим дә неволя ровотайыктымы труд Ышләншток помещиквлән выгодный агыл ылмым ужаш тьнгәләнйт. Но юнкервлә шукужок тошты порядоком кыченйт дә хресаньвләм покенйт, ньным земляштым Ышкымьш-тын хозяйствашкы пижьктенйт. Цилә тидьвлә правительством беспокоент, хресаньвләжь вет налогом главный тьлшывлә дә армиән салтаквләм пушывлә ылыныт. Седьндон Фридрих II Ышкымжын королевский именьявләшть хре-саньвләм Ышкымьштын наделвлә гыц покташ пәрен дә ньнйлән участкам на-следственно пользываетш правтм пуэн. Фридрих II частновладельческий хре-саньвләм «перегьмь» гишән таманяр распоряжением лыктын. Тьдь хресаньвлән землям помещиквлән земляшкы пижьктәш запрещаен. Но хресаньвлә помещик ваштареш жалываяш правам имейделдыт, дә помещиквләжь королевский ука-зым каранг ertәш пиш шуку йөным моныт. Тенгелән даже ти жалкий «ре-формат» пумагаәш веле кодын.

Фридрих II-н внешний по-литика.

Военно-крепостнический державын — Пруссин хва-тен нәлмәш политика, Фридрих II годшы гань шекләньдймәш нигнамат вькы кайте. Корольын 200 тьжем салтакан пиш кого арми ылын. Ышкым-жын правления пьтәриш ижьнок (1740) Фридрих II промышлен-ный Силезим Австрия гыц хватен ньлән. Австрия йьле Фридрих II ваштареш Францидон, Российдон, Шведидон дә Саксонидон сою-зым Ыштен.

Шым йәш война тьнгәләлтын (1756—1763). Пруссим цилә вецын әрен нәләнйт дә тьдын положенижы йьле худаэмьн.

1579 ин граф Салтыков начальствуйымы русский войска Кү-нерсдорф доны Фридрихын войскам йыксыр шин шәләтен. 1760 ин русский корпус Берлиным занимаен.

Фридрихым, русский императрица Елизавета Петровна колымыкы, у император происхожденижыдон Ышкежы немец да прусский корольын кого поклонник ылышы Петр III веле спасает, тьдйон мирым заключаен. Фридрих II тьдйлан остатканок Силезим уступаш Австрим принуждаен кердын.

Хресаньвлэм пиш когон эксплуатируйымаш, юнкервлэн засилье, пандыдон шимй дисциплина, хватен нэлмаш политика—вот Прусский государствын паснаок айырымы чертажы ылеш.

Польшым пь-
тэри пайылы-
маш.

XVIII курымын панский Польша полный развалышты ылын. Крепостной хресаньвлэ, да тенгеок польский агыл населени (украинецвлэ, белорусвлэ, еврейвлэ) пиш когон угнетаемы ылыныт. Польшыдон буйный да дисциплиныдымы шляхта (дворянство) управлен, тьдй нигнамат толкыдон Ылен мыштыде да государством ямашкы нэнген. Королевский власть нимахань силамат имейде. Седьдонок Польша Ышкымжын силан пашкудывлэн куштылгы добыча ылын. Фридрих II Австридон да Россиядон соглашением Ыштен да ньным Польшым пайылаш шькэл колтен (1772). Ти пайылымащон Россия Белоруссин частым плучаен, Австрия—Галицим, а Пруссия—Балтийский сир тьр областым («Западный Пруссим»), тидым нэлмьдон Восточный Пруссия Бранденбургдон вэш пижын. Фридрих II-н хватен нэлмашвлэжы гишантьдйин государствын населенижы 2 миллион гьц 5 миллион якте шукемьн. Эче кок лу иштэ кокшы да кымшы гана пайылымашеш, Польша самостоятельный государство лияш царнен.

XXXV ГЛАВА.

АНГЛИШТЫ БУРЖУАЗНЫЙ СТРОЙ.

Карл II.

Карл II Стюарт Англишкы роялиствлэ ликовайымы годым толын. Тынге гьнят тошты порядкывлэ восстанавливайымы лителыт. Карл II гражданский войнашты участвуышывлэлан цилэлан амнистим подписывайышашлык да революции годым конфискуйымы землявлэм кычен урдаш правам подтверждайышашлык ылын. Государственный финанствлэ дон надогвлэм парламент веле ведыйымыланат, тьдй тенгеок согласайышашлык ылын. Карл II-лан королевский именьявлэмат даже мьнгеш пумы лите, да тиды вэреш тьдйлан парламент жалованьем назначен. Остаткажым тьдй гьц постоянный войска урдымы правам шывшын нэлмь ылын. Тенгелэн гьнь, сандалькын хозажы король агыл лин, а парламент аль, лучырак келесаш гьнь, парламентышкы Ышкымьштэин представительвлэм колтышы классвлэ: крупный землевладелецвлэ дон капиталиствлэ.

Но ти классвлэ революции гьц лудьнытат, корольым поддерживаенит да тьдй сага толшы аристократ-эмигрантвлэн реакционный выходкывлэм вуйта ужтелыт. Амнистим Ыштэш сорьимь ылын гьнят, «кугижам пуштшывлэм» поктылмаш тынгэлалтын,

нѣнѣвлѣшѣжѣ монархим восстанавливайымы гишѣн недовольный ылышы республика велнѣшвлѣм понимаенѣт. Кромвельын дѣ революцин мол видный деятельвлѣн кѣпвлѣм могила гѣц капаен лыктыныт дѣ нѣнѣм виселицеш сѣкенѣт. Вара нѣнѣн роал шумы вуйвлѣштѣм парламентын здани анзылан равы вуйвлѣш керѣл шагалтенѣт. Изин-олен цилѣок тоштышкы сѣрнѣлтеш манын король шанен. Но тѣдѣ ошибаялтын.

Капиталистический отношенивлѣ хозяйстван цилѣ отрасльвлѣштѣ развиваялт миэнѣт. Пичен нѣлмѣшвлѣ дѣ хресѣнѣвлѣ земляде кодмаш йѣле лин миэн. Промышленность кого успехвлѣм ѣштен.

Пиш кого богатством колонивлѣштѣ кравымы ылыш. Ик Ост-Индидон торгейѣмѣшок 600 тѣжем кѣрвенгѣ стерлинг гѣц чѣдѣ агыл доходым пуэн. Рабвлѣм торгейѣмѣш пиш когон шѣрлен. Испанецвлѣ гѣц хватен нѣлмѣ Ямайка остров рабвлѣм торгейѣмѣ мировой рынок лин, нѣнѣм тѣшкѣ Вест-Индиштышы дѣ Америкыштышы вес островвлѣшкѣ весѣвлѣлѣн анеш выжалаш канденѣт. Рабвлѣм островыштышы пиш кымда сахарный плантацивлѣштѣт эксплуатируенѣт. 1661 ин шим невольниквлѣм Антильский островвлѣшкѣ йори шывшташ королевский Африканский компаним ѣштѣмѣ ылыш. Шудѣ и пѣтѣшѣшѣн рабвлѣм торгейѣмѣ гишѣн Лѣверпуль хала анзыкы лѣктѣн. Ти позорный торговля тидѣм Англин сек паян халам ѣштен.

Тѣнге гѣнят Карл II буржуазин интересвлѣм чѣдѣ шотышкы нѣлѣн. Тѣдѣ дворышкыжы реакционный феодальный знатѣм лишѣлемден. Гражданский война ивлѣн дѣ протекторатын суровый режим годым тѣдѣ ѣшкѣмжѣм ямден ылынат, ямдымвлѣжѣм ѣнде мѣнгеш кидѣшкѣжѣ нѣлѣш талашен. Двор, йѣле паяш манын, пиш шуку у источниквлѣм ѣштен: взяткывлѣ, армишкы шагалтымашвлѣ. Буржуази лошты, корольын политика дон придворный знатѣ ваштареш, недовольство кушкын.

Внешний политика. Карл II-н внешний политикидон осовынок недовольный ылыныт. Англишкы тѣдѣ Голландия дон Франция мычкы 14 и килт каштмыкы мѣнгеш толын, тѣштѣжѣ тѣдѣлѣн вес сѣндѣлѣквлѣн правительствывлѣ гѣц подачкывлѣм кѣчѣш вѣрештѣн ылыш. Уже тѣдѣ ти веремѣн Франция гѣц субсидим плучаяш тѣнгѣлѣн; английский король лимѣкѣжѣ, тѣдѣ французский политика пачеш кѣлдѣлт кеен. Испания вален кемѣкѣ, тѣнѣмок Франция Европышты могущественный государство лин. Карл II Людовик XIV гѣц крупный подачкым плучаен дѣ английский товарвлѣлѣн французский рынокым питѣрѣш согласаен. Вара тѣдѣ Францилаи Испания гѣц Кромвель воюен нѣлмѣ Дюнкеркым — Нидерландышкы сравачым выжален колтен. Марксын шамакдон попылма гѣнь, Стюартвлѣ ѣшкѣмѣштѣн интереслѣн дѣ придворный дворянский интереслѣн цилѣ английский промышленностьюм торговльеге Францилѣн выжаленѣт.

Лондонышты Ост-Индский компанин тома.

Парламент-
ский оппозици.
Парламент
дон лон-
донский
Сити Ёш-

кымыштын оксаэш колыштшы корольым имейнесты ылын. Но Стюартвлә ниньим алталенйт. Ниньин расточительный придворный ёлымашышты, революци якстешы абсолютизмем восстанавляваш цацымашышты, ниньин внешний политикышты пиш кого недовольством Ёштенйт. Парламентышты силан оппозици ляш тынгальн.

Королевский правительствен произвол гыц Ёшкымым обеспечиваяш манын, парламент 1679 ин английский гражданвлән личный права гишән осовын законом—Habeas corpus act (Габеас корпус акт) принимаен. У закон семьнь, арестуйымы Ёш-

кымжын делажем торокок суддон разбираеш травайым правам имеен аль залогдон освобождаялташ аль поручительствыдон. Ти закон правительствен произволом ограничиваен. Но парламент, осовынок революционный движенивләдон кредальме годым, ти законным действиям веремәэш цәрен кердын.

Карл парламентдон кредальмаш годым кок политический партилин—тори дон виги. Тори—тиды королевский абсолютизмем кодываш верц шалгышы землевладелецвлән интересым переген. Тори партишты англиканский церкын вуй ылшы корольлан подчиняялтшы английский духовенстват шалген. Виги—тиды крупный дон средний буржуазин да земельный у аристократин представительвлә ылыныт. Ниньин парламентын рольжым когөмдәш да корольын властым ограничиваяш цаценйт.

1688 ин ылшы
переворот.

Карл II колымы паштек (1685) престолышкы аңгы-сыр лепкән, нышкы эдем да фанатичный католик Яков II—тыдын шумбелжы шынзын. Тыды торокок Англишты самодержави дон католичеством восстанавляваш тынгальн. Тиды торивләмәт вак беспокоен, Англиканский епископвлә да священниквлә Ёшкымыштын вәрйшты дон додышты гишән лүдәш тынгальнйт. Дворянвләжы католический монастырьвлә восстанавливайымы лимб гыц да Генрих VIII конфискуйымы землявлә манаквләлән мьнгеш пумы лимб гыц лүды-

нйт. 1788 ин июнын тори дā виги престолышкы утларак ярал корольым шйндāш решенйт. Престолышкы шйндāш голландский штатгальтер Вильгельм Оранскийым яралеш шотленйт (Нидерландский революцин деятельын правнукшы). Тйдй гйц вооруженный силадон толаш ядмашым йштенйт. Сопротив- леним ужтеок тйдй ноябрьын Англишкы лāктын. Яковым войска коден, дā тйдй Францишкы шйлйн.

Вильгельм Оранский (Вильгельм III) престолышкы шйцмй го- дым тйдйлāн Прававлāн декларацим принимаяш заста- венйт. Ти декларацн, эче ик гāнā, парламент веле налогом устана- вливаен кердеш манын категорически подтврждаен, парламентын членвлāлāн шамак свободым дā парламентышкы петицивлāм свободнан пуаш лимй правам провозглашен. Арчим погымаш дон содержайымаш парламентын согласдон веле допускаялтын.

Изиш варарак (1731 ин) Престононаследн гишāн акт принимаймы лин. Ти акт семйнь, английский престол немецкий изи государство Ганноверын пиш изи князьвлāлāн ванжышашлык ылын. Нйндонжы мйндйр родствышты Стюартвлāн династи ылын.

Тенгелāн 1688 ин ылышы событивлā Англишты буржуаз- ный парламентский стройым йштенйт.

1688 ин ылышы переворот паштек король парла-
ментлāн подчинялтын дā самостоятельный поли-
тиким виден кердте. Престононаследн гишāн акт
силадон престол Ганноверский династилāн ванжымыкы (1714 и гйц)
парламентын властышы осовынок силан лин. Германский изи
князьвлā, английский корольвлā лимйкйштй, Англишты нимахань
связыштат уке ылынат, йшкймйштйым сандāлйкйштй йāl
эдемлā чувствуенйт. Ганноверский династин пйтāриш король —
Георг I—английский ййлмймāt вāk пāлйде дā йшкймжйн
министрвлāдон переводчик гач веле попен кердйн. Цилā власть
парламентын кидйшкй ванжен.

Вигвлāн парти гйц Парламентышты шукыракын
ылыныт. Нйндй парламентйшты, кйтйк перерыввлā лин мймйдон,
1760 и якте господствуенйт.

Вигвлāн партишты Англиштыш пиш паян земледелецвлā, сек
крупный купецвлā дон банкирвлā ылыныт. Нйнын окса средст-
вашты дā влияништы пиш кого ылын. Цилā тидйвлāдон вигвлā
парламентский олигархим устанавливаяш воспользоваенйт. Тидй-
лāн нйны сек пйтāриок парламентышкы айырымы системым
использоваенйт. Англишты айырымы тошты годшы порядок гос-
подствуен: Парламентышкы каждый графство гйц дā ти правам
король гйц плучайышы каждый хала гйц кок депутат рядй
колтенйт. Шуки хала пиш шукердшй веремā гйцок ти правадон
пользоваенйт. Нйны лошты кыдыжы когон пйтенйт. Ик халашты
цилājй 5 тома веле кодын, но тйдй со эче кок депутатым парла-
ментышкы айырен. Но тйнāмок крупный у промышленный центр-
влā, например Манчестер, парламентышкы айыраш нимахань
правама имейде. Изи халавлā крупный землевладелецвлāн
земляштй ылынытат, цилā статян нйнйлāн зависимый ылыныт.

Паян таманяр фамили техень шушы местечкывлӓм шукужымок распоряжаенйт.

Вигвлӓ пӓлдӓртенок айырышывлӓм подкупаенйт. Айырымы годым вигвлӓ верц голосуяш, нӓнӓ паянрак ылынытат, выгодно ылын. Айырымы годым парламентышкы ылшы кандидатвлӓ оксам шӓлӓтенйт дӓ обещанивлӓм ыштенйт, айырышывлӓм айырымы вӓрӓшкӓ ышке шотешыштӓ нӓнгенйт, нӓнӓм трактирвлӓштӓ угошаенйт.

Парламентыштыжат подкупвлӓӓн система ылын. Министрвлӓ парламентын членвлӓм подкупаенйт, нӓнӓлӓн пенсивлӓм дӓ выгодный местӓвлӓм пуэнйт, тӓштӓжӓ нимат ыштӓдеок кого жалованьым плучаен ылаш лиэш ылын. Министрвлӓ ышкежат купецвлӓ дон банкирвлӓ гӓц, торговый дон колониальный компанивлӓ гӓц пиш кого взяткывлӓм плучаенйт.

XVIII курым тӓнгӓлтӓш гӓц министрвлӓм парламентышты махань парти гӓц членвлӓ шуку ылыныт, нӓнӓ логӓц министрвлӓеш назначымы правило устанавливаялтын. Тенгелӓн ик парти членвлӓ гӓц министрвлӓн кабинет лин. Кабинетын дӓ осовынок тӓдӓн вуйжы, «премьерын», кидыштӓ пиш кого власть лин.

Парламент айырымы системым вашталташ цацымы ваштареш пыт шалген, вет цилӓ парламентский олигархижы тӓшӓкен основаялтын ылын. Тӓдӓ нижний палатылан шӓм иӓш полномочим ыштен, 7 иштӓ веле айырымашым ыштӓш лиэш ылын. Парламентышкы кандидатвлӓлӓн кого цензым устанавливайышы законным лыкмы ылын (600 кӓрвенгӓ стерлингов годовой доход гӓц чӓдӓ агыл). Крупный землевладелецвлӓм, купецвлӓм дӓ банкирвлӓм труйышывлӓ шотеш бессовестно пайдаращ манын, парламент ышке праважым используен.

Торговый кругвлӓн интереслӓн энергичный внешний политика видӓлтӓн. 1688 ин ылшы переворот паштекок таманяр война Францидон—Англин главный торговый дӓ колониальный сопернидон тӓнгӓлӓлтӓн. Франция ваштареш ыштӓмӓ цилӓ коалицивлӓштӓ Англия деятельный участим принимаен. Англия «испанский наследство верц» ылшы войнашты кого успехвлӓм ыштен.

Англия Францидон ыштӓмӓ Утрехтский мир семӓнь (1713) Гибрӓлтарым дӓ тӓдӓ сага Средиземный тангыжышкы пыраш свободный корным плучаен, Америкышты Гудсонов залив мыккы кого владенивлӓм, испанский колониалдон торгегӓш правам дӓ «аскентом» плучаен.

Шӓм иӓш война годым (1756—1753) Англия Северный Америкышты Францидон вес пачаш кредӓлӓш тӓнгӓлӓн дӓ Франция гӓц Канадым, Испания гӓц Флоридым шывшын нӓлӓн.

Англия Францим почти совсемок Индия гӓц шӓккен лыктын. Тенгелӓн XVIII курымын пелешӓжӓ Англия Францим сӓнген дӓ остатканок сек силан колониальный держава лин.

Англичанвлӓ ышкӓмыштӓн колониальный владенивлӓ сага у землявлӓм пижиктӓш манын, европеецвлӓ эче пӓлӓдӓмӓ землявлӓм кӓчӓлӓш тӓнгӓлӓнӓйт. Осовынок ышкӓмжӓн пачмашвлӓдон

английский моряк Джеймс Кук прославлялтын (1728—1779). Тѣдѣ незер хресаньѣн семья гѣц ылын дѣ тангыжыштыш службажым купеческий корабльышты юнга гѣц тѣнгалѣн. Ышкѣмжѣн способностьшы гишан Кук йѣле выдвигаялтын дѣ 1768 ин уже военный корабльын капитанеш назначымы лин. Куклан Тихий океанын островлѣм обследуен лѣкташ поручаенѣт. 10 и кыт мычкы Кук кым путешествивм ѣштен, тѣнам тѣдѣ Тихий океаным юг гѣц тѣнгалѣн дѣ север якте исследуен. Тѣдѣ якте европецвлѣн пѣлѣдѣмѣ таманяр шудѣ островым тѣдѣ мон, Австралин сир тѣрвлѣм изучаен дѣ ти материкым английский владенивлѣэш объявляен. 1779 ин Гавайский островышты ѣлѣшѣвлѣдон кредѣлмаштѣ Кук пуштмы лин.

Колонивлѣм кравымаш дѣ эксплуатируймаш торговый компанивлѣлан пиш кого паришѣм пуэнѣт.

Банквлѣ. Пиш кого паришым банкирвлѣ плучаенѣт. У правительствылан кого ссудым пуэн, нѣнѣ 1688 ин ылышы переворотым поддерживаенѣт. Банквлѣн главный делашты ѣнде правительством кредитоваяш, тѣдѣлан займым пуаш лин. Государственный постоянный долг кушкеш. Государствылан долгеш пумы сумма тѣреш банкирвлѣ кого процентвлѣм плучаенѣт, тѣдѣм налог тѣлѣшѣвлѣ тѣлѣшѣшлѣк ылыныт. Тенгелѣн налогвлѣн кушмаш банкирвлѣм пайдарымашкы кеен. Сек кого банкшы 1694 ин ѣштѣмѣ Английский банк ылын.

Крупный землевладелецвлѣ, купецвлѣ, промышленниквлѣ дон банкирвлѣ колонивлѣм кравымашеш дѣ труйышывлѣм жестоко эксплуатируймашеш наживаенѣт. Войнавлѣ налогым куштенѣт дѣ государственный долгвлѣм когѣмденѣт, дѣ ти долгдон кого процентвлѣм тѣлѣмашѣжѣ ѣче утларак налогым когѣмден. Труйышывлѣн положени со дѣ со лелѣрак лин миэн.

Крестьянствын пѣтѣмаш. XVII курым пѣтѣмашеш Англишты ылышы ѣче шуку крестьянство совсемок разорялгеш дѣ XVIII курым кыт мычкы пѣтѣн миѣ. «Пичен нѣлмѣ гишан законом» издавайымдон хресаньвлѣм разоряш дѣ земляде кодаш парламент когон палшен. Ти законвлѣ тѣдѣн ѣль вес солан цилѣ землявлѣн общий межѣвлѣм дѣ пичен нѣлмашвлѣм ѣштѣш шуденѣт. Общинын разный нырыштыш полосавлѣ вѣреш каждый хресань пасна пичен нѣлмѣ земля участоком плучайышашлык ылыныт. Ти «парламентский пичен нѣлмашвлѣ» помещиквлѣ дон духовенствын интересдон ѣштѣмѣ линѣт, нѣнѣнѣжѣ Ышкѣмѣштѣн земля сага кого лаштыквлѣм (прирезкывлѣм) плучаенѣт. Хресаньвлѣм сакой статян алталенѣт, нѣнѣлан худа землявлѣм айырен пуэнѣт, пичен нѣлмѣ цилѣ расходом нѣнѣ вѣкѣ шуэнѣт. Сек мелкий хресаньвлѣжѣм земляштѣ гѣц поктен лыктыныт. Хресаньвлѣ разорялтыныт дѣ землядѣмѣ пролетариатын сѣрнѣлтѣнѣт.

Крупный мануфактурвлѣдон пѣзѣртѣмѣ мелкий ремесленниквлѣат разорялтыныт.

Колонивлѣм кравен, рабвлѣм торгеен, государственный долгвлѣ кушмыдон дѣ мануфактурвлѣштѣ рабочийвлѣм эксплуатируен,— Англишты крупный капитал погынен. Тидѣндон ик веремѣнок

пресәнвләм дә ремесленниквләм кравымаш дон разорайымаш дә бһнһм пролетарийыш сәрһмәш кеен. Капитал кушмы процесс дон пролетариат лимәһһм Маркс первоначальный накоплени манын лһмден. XVI курымын тһнгәләлтһш «первоначальный накоплени» процесс йәл гһц анзыц Англишты лиәлт миән, но тһдһ Европын мол сәндәләйквләштәт лиәлтһн.

XXXVI ГЛАВА

ИНДИЯ ДОН КИТАЙ XVI — XVIII КУРЫМВЛӘШТҮ.

XVI — XVIII курымвлән Европа наука дон техника развиваялт-машты Востокрын сәндәләйквләм әртен кеен. Бһнде тһдһ мир вһлнһ сек передовой сәндәләйк лии. Евронеийский государстввлә техни-кыдон йәл гһц анзылны ылмыштым у сәндәләйквләм краваш дә хватен нәләш, йшкһмһштһн колонивләм йштәш используваенһт. Сек когонжок европеецвлән Индия когон аздарышы добыча ылын.

Португалецвлә, голландецвлә, англичанвлә, французвлә Индин кравенһт, тһдһн населением обираенһт, вара пақыла краваш маным, опорный пунктвләм хватен-хватен нәләһнһт. Колониальный хищ-никвлә икәнә-иктһ лоштышты Индия верц ожесточенный кредәл, мәһһм йштенһт, сек остаткажым XVIII курым пһтһмәшеш сһнгһшһйвләжһ англичанвлә лителыт.

Дальневосточный сәндәләйквлә (Китай, Япония дә Корея) евро-пейский купецвлә дон миллионервлән хищничество, алталымаш дә шпионаж гишәнһштһ, европеецвләм поктен лыктыныт дә йшкһ-мһштһн границәм нһнһлән питһренһт.

1 §. Индия XVI—XVIII курымвләштү.

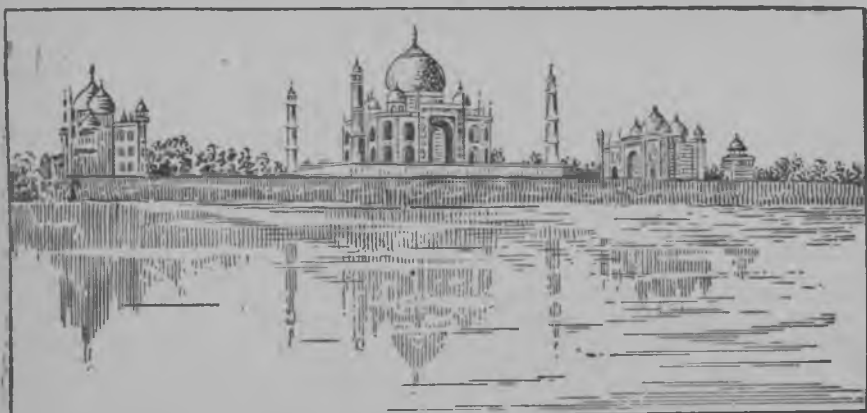
XV—XVI ку- рымвләштү Индин торго- йәмәһһжһ.

Тимурын нашествижы (1398—1399) Индин севереш страшный пыдыртымашым йштен коден. Шуки халажы пыдыртен-сһмһ-рен кодымок шһнзенһт. Сек яко ремесленниквлә Самаркан-дышкы нәнгемһ линһт. Орошаймы сооруженивлә пыдыртымы ылыныт, сола хозяйство дә торговля когон вален кенһт.

Сәндәләйкһн югышты, Тимурын войскавлә шотымы вәрвләштү веле лучирәк положени ылын. Индийский дә арабский купецвлә приностьвлә дон вһкһж хлопчатобумажный ткәнвләм тангыждон Египетышкы шывшгенһт, тһшецһн венецианвлә нһнһм Европышкы вәштенһт. Запад дон Дальний Восток лошты торговляшты Южный Индия посредник ылын. Индишкы парсындон дә фарфордон крузымы китайский судновла, Индонезия гһц макайский пышвлә толыныт.

Ти торговляшлән Африка йһр Индишкы кемб тангыж корным португалец-влән момышты жестокий ударым йштен (1498). Индим воюен нәләш португа-лецвлә ултрак слабка ылыныт. Нһнһ индийский сир тһрһн пасна пунктвләм веле хватен нәләһн дә тһшәкен йшкһмһштһн укрепляймы базывлам строе-нһт. Ти разбойничий пйжәшвлә гһц португальский пиратвлә индийский дон арабский корабльвлә паштек охотничаенһт. Нһнһ паян грузвләм хватен-хватен нәләһнһт, корабльвләм экипажге валтенһт әль пленныйвләжым нһнһн нерһм дә пһлһшым пйчкһн воляшкы колтенһт. Ти несчастныйвләжы, Индия дон Европа лошты тангыждон торговляшты португальский монополиим кӯ нарушая, каждый-

Ланок тидѣ кроза манын, дилѣ Восток мычкы уверѣм шарѣшашлык ылыныт. XVII курым тѣнгѣлтѣшын португалецъ а Ышкѣмѣштын монополи гѣц откызышашлык ылыныт. Нѣнѣм вет захватчиквлѣ — англичанвлѣ он голландецъ а — пѣзыртѣш тѣнгѣлтѣш.

Индишты Таж-Махал гробница.

Великий Моговлѣн импери.

1526 ин Афганистанын кырыкан проходвлѣ вѣшт Средний Азия гѣц Индишкы князь Бабур пырен. Тѣдѣн сага, бойвлѣаш калыт шошы, 20 тѣжем эдемѣн войска пырен. Индийский князьвлѣ иквѣреш пѣжѣн Бабурлан отпорым пуѣн мыштыделѣт, дѣ тѣдѣ кѣтѣк веремѣшгок се ерѣн Инди кого частым подчинѣн. Бабур искусный дѣ анзыкыла ужшы правитель ылын. Тѣдѣ феодальный сорымашвлѣм пѣтѣрен, ти сорвлѣ гѣц Индия мол гѣц угла страдаен ылын, торговльым левед шалген. Тѣдѣ ыштѣмѣ государством европеецвлѣ Великий Моголын импери манаш тѣнгѣлтѣш (могол — «монгол» маннок лиѣш. Бабур Ышкѣмѣм монгольский государьвлѣн Чингис-ханын дѣ Тимурын потомкеш шотлен)

Бабурын преемниквлѣ годем Моговлѣн импери Ышкѣмѣн владенивлѣжѣм пѣрнѣдеок шарѣн. XVII курым пѣтѣмѣшеш почти цилѣ Индия, полуостровын сек южный мычашыжы гѣц пасна, дѣ восточный Афганистан тѣдѣн кидѣштѣ ылын.

Акбар.

Моговлѣн импери сек когонжок Акбарын правлени годем (1555—1605) когон кушкын шон. Акбар местный индийский населеним Ышке векѣжѣ сѣрѣнежы ылын. Тѣдѣ управленишкы воюен нѣлшѣ мусульманвлѣ гѣц пасна индусский феодалвлѣм пырген, индусвлѣм религи гишѣн сакой поктылмашым вѣшталтен. Индийский земледелилѣн пиш когон важнѣй ылшы орошайымы сѣтым поддерживайымы гишѣн тѣдѣ осовынок заботен.

Великий Моговлѣн власть лѣвлѣннѣ Индин иквѣреш пѣжѣмѣжѣ торгѣймѣш дон ремеслом куштен. Индийский тканьвлѣм Европшкы лыктыныт. Тканьвлѣн индийский лѣмвлѣ (муслин, коленкор, тафта) европейский Ылѣмѣвлѣштѣ кѣзѣт яктеок Ылѣт. Индин пиш вѣшкѣж муслинын ыргемдон европейский столицывлѣштѣ придворный дамывлѣ косирѣенѣт. Моговлѣ годем Индия великоленный зданивлѣдон украшѣлтын, ти зданивлѣм строяш таманяр лу тѣжем хресѣнвлѣм дѣ ремесленниквлѣм поктен канденѣт.

Индин Моговлѣн иквѣреш ти пѣжѣктѣмѣш вѣлѣц каймашты веле ылын. Солаштышы пасна общинывлѣ иканѣ-иктѣштѣдон чѣдѣ пѣжшы ылыныт. Моговлѣ Индин областывлѣм Ышкѣмѣштѣн наместниквлѣлѣн управляш пуѣнѣт, нѣнѣжѣ Ышкѣмѣштѣм пайларымы гишѣн нѣнѣлѣн поручанымы областывлѣм Ышлѣнѣштѣ дѣ Ышкѣмѣштѣн наследниквлѣлѣн закрепляш веле тумѣнѣт. Великий Моговлѣн дѣ нѣнѣн наместниквлѣн пиш кого роскошьшты индийский хресѣнвлѣ дон ремесленниквлѣн пиш когон лелѣ трудыштыдон лин. Хресѣнвлѣн урожайым пелѣжѣмѣт угла налогвлѣ нѣнгенѣт, тѣлѣц пасна, жѣлѣнѣ-

деок податым погышылă хресăнвлăм кравенйт. Хресăнвлă зданивлăм стройы-машты, корневлăм Ышкымашты орошаймы каналвлăм подерживайымашты лелы повинностьвлăм намалыныт.

Налогвлăм первишылă продуктивладон агыл, а оксадон тұлаш Акраб треваяш тынгалын. Хресăнвлăлэн тидь эче когоракын лелы ылын. Налогвлăм тұлаш оксашты укеат, нѳнѳ ростовчик гыц арымеш нэлшашлык ылыныт да тенгелэн вигнамат тұл н кердтѳмѳ должниквлă линйт. Хресăнвлă солавлă гыц шылаш тынгалынйт. Урожайым пушы Индин областьвлă джунгльвлăдон кушкаш тынгалынйт. Корневлăшты разбойниквлă хозяйствуенйт. Крестьянский восстановлă линйт. Моголвлэн доходушты чѳдемѳн. Наместниквлă нѳнѳдон доховлăм большы ѳнешты пайыл-п ылын. Нѳнѳ импери гыц айырлаш дă самостоятельный государьвлă лиаш цаенйт.

Ауренгзиб.

Моголвлă империм остатка ганă пингѳдемдăш цацымышым император Ауренгзиб годым (1658—1707) Ыштѳмѳ ылын. Ауренгзиб Акѳр семѳн агыл Ыштен, тидь мусульманский феодалвлăн опираялын дă индуслăжѳм преследуен. Тидь Ышкѳмѳжѳн казнажѳм индусский паян храмвлăм кравен темен, ти храмвлăн ылшы земляжѳм мусульманвлăн пуэн. Тидь индуслăлэн долгым тұлаш мусульманский зитълан шудьде. Тидь жестокий мерăвлăдон хресăнвлă гыц налогом нэлаш путаен. Налогым тұлѳдымашеш пун пиладон пилымы жестокий казнь полагаен. Ауренгзиб мусульманский феодалвлэн интер.сдон воюен нѳмѳ политикым виден. Кужнѳ воюймы паштек тидь южный Индим нэлэн кердын. Но ти войнавлă пиш кого средствам треванейт дă Великий Моголвлэн империм разорайымашкы веле шоктенйт.

Моголвлă вѳштареш западный Деканышты марăтвлэн пламявлă тăрвăненйт. Маратский хресăнвлă дă мелкий феодалвлă Великий Могол дон мусульманский зать вѳштареш индуслэн религиозный войнам обявляен. Нѳнѳн смелый дă талантливый вождь Шиваджи партизанский отрядвлă гыц силэн армик Ыштен, ти арми Ауренгзибын войска вѳштареш кредăлѳн. Императорский наместниквлă со чѳдырăк дă чѳдырăк Великий Моголын властым шотеш пиш.аш тынгалынйт дă нѳнѳ Ышкѳмѳштын владенивлă гишэн велэ забогенйт. Ауренгзибын правленн пач ивлăжѳн тидьн государство полныйок пѳтѳмѳ состояништы ылын.

Тидь колымыкѳ Бабурын Ыштѳмѳ Моголвлэн импери пѳтен, тынге гѳнѳят Дежин правительвлăжѳ Великий Моголвлэн лѳмлѳ титулымок эче перегенйт.

Тамнѳр феодалный владенивлăш шăлăнѳшѳ, феодалвлă дон хресăнвлă лоштыш кредăлмашдон тăрвăтен шѳндымѳ Индия, европейский державывлэн—Франция дон Англин—куштыгы добыа лишш. Французский дон английский Ост-Индский компанивлэн Ышкѳмѳштын войскавлăшты крепостьвлăшты ылыныт, нѳнѳ оксам чеканяш, войнам обявляяш дă договорвлăм заключааш правам и ченейт.

Нѳнѳ Индин опорный пунктвлăм хватен нэлѳнйт, Ышке кидѳшкѳштын торговльым хватенйт, Ышке векѳшты индийский феодалвлам сѳрăш манын, нѳнѳ сѳрăмашвлă лошкы пыренйт. Индиш ѳ английский владенивлэн центржы Мадрас ылын, французскийвлăжѳн — Пондѳшери.

Англия дон Франция Индия вери цѳрнѳдеок (непрерывно) кредăлѳнйт. Ик вереман французвлă вѳкѳ лăктын кердынйт дă Мадрасым ѳк хватен нэлѳнйт (1744). Но шукач ак эрѳтѳ, угларак паян дă силэн Англиок ѳлѳнлѳ лишш. Шѳмѳ иаш войнашты (1756—1763) французвлă Ышкѳмѳш ѳн индийский владенивлăм шуку частѳмымок яменѳйт. Ышкѳмѳн главный сопникшы темден шумькы, шăлăнѳшѳ дă сила гыц кешѳ Индим английский Ост-Индский компани наснливладон, интригивладон дă алтален подчиняаш тынгалын.

2 §. Китай XVI—XVIII курымвлăшты.

Китай дон Европын пѳтѳриш сношенвлă.

Европа дон Китай лошты регулярный сношенивлăлэн тынгалѳшѳм великий географический открытѳ Ыштенйт. Китайский сирвлă доны пѳтѳриок португалецвлă кайыныт. Тамнѳр гѳнѳ удачный агыл цацымашвлăм Ыштѳмѳкѳ, португалецвлă Китайшкы пѳтѳри 1516 ин лăктынйт. Тидь паштек нѳнѳ со южный хала Кантондон торгеяш тынгалынйт. Китаеш Ышкѳ-

мѣштѣн торговый базым Ыштѣш папен, португалевлѣ 1557 ин Ма к а о м хватен нѣлѣнѣт, тѣды тѣнѣмшен нѣнѣн колони лин. Португалевлѣ паштек Китаѣйшкы испаневлѣ толыныт. Вара голландевлѣ толыныт, варарак англичанвлѣ, французвлѣ. Китаѣйдон сношеним Ыштѣш манын, европеецвлѣ Ышкѣмѣштѣн посольством Пекиныш колтенѣт, китайский императорлан ценный подаркавл м пузѣнѣт. Но когонжок нѣнѣ южный портвлѣштѣ торгеенѣт, чайым, парсыным, фарфорым шывштенѣт.

Манчжурвлѣ. XVI курым пѣтѣшашѣн южный Манчжурин территоришты манчжурвлѣн племя силан лиаш тѣнгѣлѣн. Нѣнѣ иквѣреш пижѣнѣт, паткыды армим, Ышкѣмѣштѣн государством Ыште-нѣт. XVII курым тѣнгѣлтѣшѣн манчжурвлѣ пашкуды Китаѣйшкы набегвлѣм Ыштѣш тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣн армишты 8 корпус-знамен гѣш ылынытат «кѣндѣкш знаменан арми» маналтын. Тѣды кечѣнѣ кушкын. Манчжурский военачальник император титулы принимаен. Тѣдылан пашкуды племѣвлѣ шукын подчиняял-тыныт. Манчжуривлѣ Корея ваштареш походдон кенѣт, тѣдын столица якте шоныт дѣ корейский корольым манчжурвлѣн вассал лиаш заставенѣт. Тѣлец вара нѣнѣ Китаѣйдон войнам тѣнгѣлѣнѣт.

Пекинышты «Пѣлгомын храм».

Пекинны видшы.

Китаеш Манчжурский империм ышты-маш.

Ти вереман Китайышты народный кого восстани ылын. Кого армим погымыкы, повстанецвлә столица Пекиныш (Бейпин кенйт. 1644 ин ыыр йоктарен кредәлмб паштек столицым хватен нәлбнйт дә Минский империн остатка императоржым поктен лыктыныт. Тынәм китайский феодалвлә, Ышкейышты восстаним сынген кертелытат, пәлшаш манчжурвләм шүденйт Манчжурский арми столицым повстанецвлә гыц освобождаен дә востаним темден шуэн. Но Пекинышты манчжурвлә пингыдын шызыныгыт, уже мынгеш кеаш тумайыделет. Нбнбй Пекиным Ышкымыштын столицеш обявляенйт, Минский империн власть сымбрен шумы манын заявляенйт, дә тды вәреш Ышкымыштын империм Ыштенйт. Нблбй Ышкымыштын империм Дайци и мафын лымденйт, вес стаянжы Великий Цин. Тенгелән, 1644 ин Китайышты у импери лин.

Манчжурвлә Ышкымыштын властыштым цилә Китаеш шәренйт. Китайский шукы феодалым нбнбй подкупаенйт, нбнбым кого поствләшкы назначенйт. Манчжурский военачальниквлә бнде принципвлә дә князьвлә линйт. Пленный китгезцвләм нбнбй рабвләм Ыштенйт. Нбнбй китайский хресәнвлән землям хватен нәлбнйт дә нбнбым Ышкымыштын собственностыш сәренйт. Китайский народ у насильниквләм ужын кертгымлә яратыде дә соок нбнбй ваштареш заговорвлә дон восстановләм Ыштен. Но манчжурвлән властым нбнбй йыле сымбрен шуэн кертелыт; тды 1912 ин веле сымбрен шумы лин.

Китайын шәр-лымжы.

Воинственный манчжурвлә Китайым веле агыл воюен нәлбнйт, тенгеок сагашы пашкуды сәндәлбквләм эче пижыктенйт. Манчжурвлән силам чувствуен, пашкуды племявлә кыдыжы Ышкеок нбнбн властылан подчинялтыныт. Тенгелән, например, нбнблән южный монголвлә подчинялтыныт, дә нбнбн владенивләм, Манчжурский империкы пыренйтат, тынәмшен Внутренний Монголия мнәш тынтәлбнйт. Северный монголвлә манжурвләлән подчинялтыныт, нбнбн сәндәлыкым Внешний Монголия манаш тынгәлыныт. XVII курым пөтышаш годым, кужын кредәлмы паштек, манчжурвлә тыдым покоряенйт. XVIII курым манчжурвлә Китай гыц западышкы ылышы кого княжествывләм — Джунгария дон Кашгариям — покоряенйт, нины кызыт китайский провинци Синьцзян ылыт. Индокитайский княжествывлә — Аннам дон Бирма — манчжурвлән вассал линйт дә нбнблән даным тәленйт.

Канси.

Манчжурский императорвлә лошты осовынок Канси лымдештәралтын, тды 60 и царствуен (1662—1722). Тыды европеецвләдон сношением Ыштен, Ышке докыжы европейский ученыйвләм дә миссионервләм лишылемден дә нбнблән европейский сек яжо книгәвләм — физикым, медициным, математикым — манчжурский йылымшкы переводыш шүден. Канси европеецвләлән свободный торговлым разрешән дә нынылән цилә портым пацын.

Русско-китайский отношенвлә.

Россия дон Китайын пөтәриш сношениивлә XVII курым тынгәлтбнбн линыт. Сибирьым воюен нәлмбй паштек русский курижәвлә, пашкудыла ылышы кого государствыдон дружнам Ылшш манын, Катайышкы посолвләм колташ ты галыныт. Русский купецвлә китаевләдон пограничный меновой торговлым видәш тынгәлбнбн. Ты веремәнок русский войскавлә Сибирьым воюен нәлбн мизнйт, 1645—1650 ивлән Амур рекә докы шоныт. Тынәм тды пустынный territori ылын, тышты дикий шлемявлә Ыленйт. Русскийвлә Амур рекә гыц северышкыла цилә территориям хватен нәлбнйт дә тышәкен Ышкымыштын крепостьвләм строен шынденйт. Ты вәрвләшкоч манчжурский императорвлән воюен нәлмәшвләйт шоныт, нбнәт Ышкымыштын империм северыштыш пустынный областывләм нәлбн шәрәт ылын. Канси Амур рекәм дә тды сага ылышы областывләм тоже хватен нәләш цапен. Тды тышкы войскам колтен. XVII курымын пелбшты Амур доны русскивлән войска дон манчжурский войскавлән сынгәдәлмәшвлә линйт.

Мырым заключааш дә дружбама устанавливаяш манын, тынәм Канси докы русский посолым колтымы ылын. Кужы веремә переговорым Ыштымб паштек, 1689 ин Нерчинскышты, русский посол границәвлә дон торговля гишан русско-китайский пөтәриш договорым подписаен. Пашкудывләдон сораш Ынжы ли манын, русский посол Амурский областым Кансилән уступен, ти область 1858 ин веле Россиылан мынгеш пумы лин. Нерчинский договор лимй годшен Россия дон Китай лошты дружба тынгәләлтын, торгейымәш когөзын. Но рус-

скийвлă китайский йылъм пăлдыделът, китаецвлă дон манчжурвлăжы — русский йылъм, тиды сношеним лелемден. Петр I китайский йылъм тыменяш манын, русскийвлă Пекинш колген. Тынăмшен русскийвлă Китайым яжоракын пăлăш тынгăлыбыт, ти сандăлыкъшыкы шыреракын каштыныт. Дружественный догворлăн эчеят таманярм заключаймы ылын.

Китайский замкнутость.

Тынăмок южный портвлă гач Китайышкы шырен европеецвлă толыныт. Китайский портвлăшты голландецвлă, португалецвлă, испанецвлă, англичанвлă, французвлă торгееныт. Торгейымаш гыц пасна европеецвлă кравымашдон занимаеныт. Тенгелăн ик португальский купец императорский 17 моголам кравен.

Китайышкы паян добычывлăм къчăл толшы европейский купецвлă цилă средстводон паяш цашеныт. Нынй китайский купецвлăм кравеныт, алталеныт. населеним обижăныт. Европеецвлă Ышке лоштышты соок париш верц пыредăлыныт. Махань-шон преступленивлăм ЫштѣмЫштѣ гишăн Ынжышты преследуеманын, нынй китайский чиновниквлăм подкупаеныт. Европейский миссионервлăят ЫшкѣмЫштѣм тилец лучи видѣделѣт. Христианством проповедуымы годьмок, нынй торговлыдон дă кравен Ыленыт. Тиды гыц пасна, нынй европейский государствывлăлăн шпионвлă ылыныт, проповедуымы лымдон нынй любой халашкы, любой солашкы куштылгын пырен кердыныт.

Цилă тиды китайский народым дă правительством европеецвлă ваштареш шагалтен. Китаецвлă нынй торговлыштым ограничиваяш тынгăлыныт дă сек пачешѣжок 1757 ин европеецвлăлăн Китайын цилă халашкок, Кантон гыц пасна, пыраш запрещаеныт. Но ти халаштыжат специальный разрешеним плучайышы киды-тиды купецвлăдон веле европеецвлăлăн торгейаш китаецвлă разрешăеныт. Европеецвлă Кантонышты осовын кварталышты Ыленыт, дă нынй халан мол олинашты каштын ак кердеп ылын. Европейский купецвлăн семьявлăлăн Кантонышкыжат толаш акли ылын. Торгейымѣ гишăн договорым Ыштăш европеецвлă ядыныт гынят, китаецвлă нимахань договорым нынѣдон заключайдыделът. Миссионервлăн деятельность ограничиваймы ылын.

Европеецвлă, нынй купецвлăдон дă миссионервлăдон техень обращени ылынат, возмущаятыныт, Китайым «культурный агылжы» гишăн, Культурный Европидон сношеним Ыштăш желайдымыжы гишăн обвиняеныт. Лачокшым рынь, Китайын ти «замкнутостышы» Китайышты дă азиатский мол сандăлыквлăшты европейский купецвлă дон миссионервлăн наглый поведенишѣшты ответ ылын. Китай техень корныдон кен европеецвлăн кабала гыц спасаялташ туман ылын. Тенгелăок Япония дон Корейын «амасавлăят чѣчмы» ылыныт; ти сандăлыкъвлăм хватен нăлăш дацышы европеецвлăм нынѣт токышты колташ пырахеныт.

ХРОНОЛОГИЧЕСКИЙ ТАБЛИЦА.

	Годвлә
Римский импери пѣтѣмәш	476
Юстинианын царствуйымаш	527—565
Халифатын тѣнгәләлтмәш	630
Арабвлә Испаним воюен нәлмәш	711—713
Пуатѣ доны арабвлә дон франквлән битва	732
Каролингвлән династи тѣнгәләлтмәш	751
Карл Великийын царствуйымаш	768—814
Императорский титулым Карл Великийын принимаымаш	800
Фома Славянинын восстани	821
Франкский империм Верденышты пайылымаш	843
Священный Римский империм Оттон I-н основаымыжы	962
Капетингвлән династи тѣнгәләлтмәш	987
Багдадым туркавлән воюен нәлмәш	1055
Англин Нормандский воюен нәлмәшвлә	1066
Пѣтѣришѣ крестовый поход	1096—1099
Иерусалимым Саландинын нәлмәш	1187
Нылымшѣ крестовый поход годым Константинопольым крестоносецвлә нәлмәш	1204
Латинский импери	1204—1261
Лас Навас де Толоса донышы битва	1212
Вольностьвлән великий харти	1215
Чудской йәр доны немецвләм Александр Невскийын сѣнгѣмәш («Ледовое побоище»)	1242
Англишты парламент тѣнгәләлтмәш	1265
Остатка (кәндәкшѣмшѣ) крестовый поход	1270
Францишты Генеральный штатвлә тѣнгәләлтмәш	1302
Англия дон Франция лошты Шудѣ иәш война	1337—1453
Креси донышы битва	1346
Пуатѣ донышы битва	1353
Парижыштыш восстани	1356—1358
Карл IV-н «Золотой булла»	1356
Жакерия	1358
Чомпин восстани	1378
Уот Тайлерын восстани	1381
Косовый нырыштыш битва	1389
Грюнвальд доны Тевтонский орденын поражени	1410
Ян Гусым йылатымаш	1415
Гуситский войनावлә	1419—1434

Константинопольым турквлән нәлмәш	1453
Алый дон Белый розын война	1455—1485
Бастили дон Арагонын иквәреш пижмәшбштә	1479
Англишты Тюдорвлән династи	1485—1603
Гранадым испанецвлә воюен нәлмәш	1492
Колум ын пйтәриш путешестви	1492
Индишкы тангыж корным пачмаш	1498
Индугенцивләм выжалымы ваштареш Лютерын вы- ступленижы	1517
Магелланын кругосветный путешвижы	1519—1522
Германаштыш крестьянский война	1524—1525
Мюнстерский коммуна	1534—1535
Иезуитвлән орденым папан утврждаймашыжы	1540
Аугсбургский религиозный мир	1555
Нидерландский революци тынгәләлтмәш	1565
Варфоломеевский йид	1572
«Непобедимый Армадын» яммашыжы	1588
Китайско-японский война	1592—1598
Голландин независимостьюм Испанин признаймаш	1609
Кымлы иәш война	1618—1648
Долгий парламентым погымаш	1640
Англиштыш гражданский война	1642—1648
Людовик XIV-н царствуйымжы	1643—1715
Армиштышы Кромвелевский реформа	1645
Вестфальский мир	1648
Карл I-м казнъымаш. Англишты республикым провозгла- шайымаш	1649
«Навигационный акт»	1651
Кромвельын протекторат	1653—1658
Стюартвлән реставраци	1660
Стюартвлән династим карангдымаш	1688
Испанский наследство верц война	1702—1713
Утрехтский мир	1713
Шым иәш война	1756—1763
Польшым пйтәри пайылымаш	1772

ОГЛАВЛЕНИ.

I ОТДЕЛ.

ИР СРЕДНИЙ КУРЫМ.

I глава. Западный Римский импери дӓ варварвлӓ	3
II глава. Франкский государство	11
1 §. Меровингвлӓн веремӓ годшы Франкский государство	—
2 §. Франкский государство первый Каролингвлӓ годым	15
3 §. Карл Великий	17
III глава. Европа IX—XI курмвлӓн	23
1 §. Карл Великийын импери шӓлӓнбӓмӓш	—
2 §. Франция IX—XI курмвлӓн	26
3 §. Англия IX—XI курмвлӓн	29
4 §. Германия дон Италия X—XI курмвлӓн	32
5 §. Западный славянвлӓ IX—XI курмвлӓштӓ	36
IV глава. Византия, Иран дӓ славянвлӓ	40
1 §. Римский империм восстанавливаяш цацымаш	—
2 §. Иран дӓ Византийыдон тӓдӓн кредӓлмӓш	45
3 §. Славянский колонизаци	48
4 §. Византия VIII—IX курмвлӓн	49
5 §. Византия IX—XI курмвлӓн	53
V глава. Халифат	57
1 §. Арабский халифатым бӓштӓмӓш	—
2 §. Багдадский дон Кордовский халифатвлӓ. Туркавлӓ	64

VI глава. Индия ир средний курымын	67
VII глава. Китай V—XI курымвлән	71
1 §. Танский импери	—
2 §. Китай X—XI курымвлән	76
3 §. Хозяйство да Китайын внешний связьвлә	77
4 §. Танский дон Сунский империвлә годым Китайын культура	78

II ОТДЕЛ

ЕВРОПА ДОН АЗИЯ XI—XV КУРЫМВЛӘН.

VIII глава. Крестовый походвлә	80
1 §. Европа крестовый походвлә анзыц	—
2 §. Пытәриш крестовый поход	82
3 §. Пақылашы крестовый походвлә	86
IX глава. Халавлә да торгейымәш XII—XIII курымвләштәй	89
1 §. Цехвлә дон гильдивлә	—
2 §. Сеньорвләдон халавлән кредәлмәш	93
3 §. Торговльын развитижи	95
X глава. Западный Европын культура XII—XIII курымвләштәй	97
1 §. Рыцарский дон халаштыш культура	—
2 §. Школа дон наука	101
XI глава. Империя дон папство XII—XIII курымвләштәй	110
1 §. XII хурымын императорвлә дон понавлә лошты кредәлмәш	—
2 §. XIII курымын папавлән могуществышты	113
XII глава. Монголвлән воюен нәлмәш	116
XIII глава. Франция XII—XV курымвлән	119
1 §. Франция XII—XIII курымвлән. Королевский властын пингәдем-мәш	—
2 §. Филипп IV Красивый да Генеральный штатвлә лимәш	122
3 §. Франция XIV курымын да Шуды иәш война тынгәләлтмәш	123
4 §. Этьен Марсельын восстани да Жакерия	125
5 §. Франция XIV курым пытышәшын да XV курым тынгәлтәшын	128
6 §. Франция XV курымын	130
XIV глава. Англия XII—XV курымвлән	132
1 §. Королевский власть силангмәш	—
2 §. Волностьвлән великий харти да парламентын тынгәләлтмәш	134

3 §. Уот Тайлерын восстани	138
4 §. Англия XV курымын	142
XV глава. Испания XI—XV курымвлән	145
1 §. Реконкиста дон Пиренейский государстввлә XII—XIII курым- влән	—
2 §. Реконкытын завершени дә единый Испанский государство лимәш	147
XVI глава. XIV—XV курымвләштӱ католический церкӱн валымах	150
XVII глава. Германия XIII—XV курымвлән	151
1 §. Востоқышкы шәрлӱмәш	—
2 §. Немецкий халавлә	154
3 §. Германин политический строй	157
XVIII глава. Чехия XII—XV курымвлән	160
XIX глава. Италия XIII—XV курымвлән	166
1 §. Венеция дон Генуя	—
2 §. Флоренция	168
3 §. Итальянский ир Возрождени	173
XX глава. Византийский импери пӱтӱмәш	177
XXI глава. Китай дон Япония XIII—XVI курымвләштӱ	179

III ОТДЕЛ.

ПОЗДНИЙ СРЕДНИЙ КУРЫМ.

XXII глава. Великий географический открытивлә дә колониальный хвaten нәдмәшвлән тӱнгәләлтмәш	185
1 §. Америкым дә Индишкы тангыж корным пачмах	—
2 §. Америкым воюен нәлмәш дә Европын колониальный политика тӱнгәләлтмәш	187
3 §. Географический открытивлә пәштек экономикашты вәштәлтмәш- влә	189
XXIII глава. Италия XVI курымын	190
1 §. Италишты XVI курымын классовый противоречивлә	—
2 §. XVI курымын Италин политический стройжы. Итальянский войнавлә	191
3 §. Итальянский культура XVI курымын	193
XXIV глава. Реформаци дә Германишты крестьянский война	196
1 §. Германи XVI курым тӱнгәлтӱшын	—

2 §. Германишты реформаи тынгәләлтмәш	202
3 §. Крестьянский война	205
4 §. Умеренный реформация пингыдеммәш	209
XXV глава. Реформаи дә католический реакци Европышты	210
1 §. Кальвинистский перкы	—
2 §. Католический реакци дә иезуитвлән орден	212
XXVI глава. Испания дә Нидерландский революци	214
1 §. Испания XVI курымын	—
2 §. Нидерландский революци	218
3 §. Голландия XVII курымын	225
XXVII глава. Англия XVI курымын	227
1 §. Англишты капиталистический развити тынгәләлтмәш	—
2 §. Тюдорвлән абсолютизм. Английский реформаи	229
3 §. XVI курымын Англин торгейымәш дә внешний политика	231
4 §. Англин культура XVI курымын	232
XXVIII глава. Франция XVI курымын дә XVII курымын пйтәриш пелыштыжы	234
1 §. Франция XVI курымын пйтәриш пелыштыжы	—
2 §. Франциштыш религиозный войнавлә	238
3 §. Францишты абсолютизм восстанавливаймәш	242
XXIX глава. Кымлы нәш война	244
1 §. Война тынгәләлтмәш	—
2 §. Войнан ходшы	246
3 §. Война пйтәймәш	249
XXX глава. Польша, Швеция дә Турция	—
1 §. Польский государство XVI—XVII курымвләштә	—
2 §. Швеция XVII—XVIII курымвләштә	252
3 §. Турция XVI—XVII курымвләштә	253
XXXI глава. XVI—XVII курымвләштә европейский наука дә техника развиваялтмәш	254

IV ОТДЕЛ.

У ВЕРЕМӘ ТЫНГӘЛМӘШ.

XXXII глава. Английский революци	261
1 §. Англия революци анзыч	—
2 §. Революци тынгәләлтмәш	263
3 §. Гражданский война	264

4 §. Левеллервлӓ дон «грандвлӓ». Гражданский кокшы война	266
5 §. Республика дон протекторат	269
XXXIII глава. Францишты абсолютный монархи	275
1 §. Людовик XIVя абсолютизм	—
2 §. Францин валымашыжы	278
3 §. Франция XVIII курымын пӓтӓриш пелыштыжы	282
XXXIV глава. Германия XVII—XVIII курымвлӓн	284
1 §. Австрия	—
2 §. Пруссия	288
XXXV глава. Англишты буржуазный строй	292
XXXVI глава. Индия дон Китай XVI—XVIII курымвлӓштӓ	298
1 §. Индия XVI—XVIII курымвлӓштӓ	—
2 §. Китай XVI—XVIII курымвлӓштӓ	300
Хронологический таблица	305

1948г.
 АКТ № 59
 Вкладн л. _____

инв. № 3972.

Е. А. Косминский. ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ для 6—7 классов средней школы. На горно-марийском языке

Редактор перевода *В. П. Петрова.*

Перевод *С. А. Фирсова.*

Тираж 2200 экз. Подписано к печати 4/III 1947 г.

А-01178. Печатных листов 19¹/₂. Учетно-изд. л. 20,41 + 1,25 карты

Типографских знаков в 1 печ. листе 47000. Заказ № 47

Типография Госэнергоиздата, Москва, Шлюзовая набережная, д. 10.

4 011

4.8-668/7

АкшЫ 3 таңга
Цена 3 руб. 20 коп.

Карты 2 руб.
Переплёт 80 коп.

Мар.-Г.
3-957.

**ИСТОРИЯ СРЕДНИХ
ВЕКОВ**

Учебник
для 6—7 классов
средней школы

Под редакцией
проф. Е. А. КОСМИНСКОГО

На горно-марийском языке